

בשם י"י אל עולם

קונטרס
שבילי דעת

הלכות הליכות והדרכות
לבחורי הישיבות הקדושות
בני ק"ק תימן יע"א

מתורתם ומשנתם של מרנן ורבנן
מאורי העדה זצוק"ל ושליט"א

יוצא לאור על ידי "נוסח תימן" - בני ברק
אב ה'תשפ"ו ליצירה, ב'של"ו לשטרות

קונטרס
שבילי דרך עדת תימן
פרקים נחוצים מתוך הספר המלא

העורכים:
הרב איתמר רמתי | הרב יונתן גרשוני
הערות והארות יתקבלו בברכה a0548454501@gmail.com

המלצות והסכמות לקונטרס מובאות בספר המלא

© כל הזכויות שמורות ל"נוסח תימן" - מותר להעתיק ולצלם.

ניתן להשיג חינם ב"נוסח תימן" - המרכז להפצת יהדות תימן
בירנבוים 26 בני ברק 03-6781444

וזאת הברכה למרנן ורבנן הרבנים הגאונים שליט"א

אשר על פיהם נסענו ועל פיהם נחנו ובהם נועצנו בכל ענין, ובברכתם ועידודם יצא חיבור זה (לצד שמות הישיבות הקדושות שבהן למדו ונתחנכו):

• **מו"ר הגאון רבי שלמה מחפוד** – קול תורה

גאב"ד יורה דעה, חבר מועצת חכמי התורה, רב נווה אחיעזר בב"ב ומח"ס יד שלמה

• **מו"ר הגאון רבי פנחס קורח** – פוניבז'

רב קהילת שערי הלכה ומח"ס בית מועד, אסופת מאמרים ועוד

• **מו"ר הגאון רבי יצחק רצאבי** – קול תורה

ראש מוסדות פעולת צדיק ונתיבות מהר"ץ ומח"ס שע"ה, שו"ת עולת יצחק ועוד

• **הגאון רבי אהרן מחפוד** – פוניבז'

ראש ישיבת תורה ושלום

• **הגאון רבי עזרא קורח** – פוניבז'

מח"ס תוספת שבת, משנת עירובין ועוד

• **הגאון רבי אבירן יצחק הלוי** – חברון

אב"ד תל אביב וראש מכון החיים והשלום, מח"ס איש ימיני ועוד

• **הגאון רבי בניהו מחפוד** – באר יעקב

דיין בבית הדין יורה דעה

• **הגאון רבי יורם סרי** – ישיבת הנגב

אב"ד במודיעין עילית, רב קהילת היכל שלום ומח"ס מענה פיו ועוד

• **הגאון רבי עמרם קורח** – אור ישראל

רב קהילת תורת חיים, מח"ס פלאי התביר ושינון התוספות

• **הגאון רבי אברהם בן משה** – תורה אור

ראש כולל ומכון שתילי זיתים, רב קהילת אגודת אחים ומח"ס זית רענן וסביב לשולחן

• **הגאון רבי אברהם אבידר** – בית מתתיהו

חבר בית הדין בפ"ת, ראש בית המדרש שערי הלכה והוראה ומח"ס אדני פז והליכות חיים

• **הגאון רבי יצחק מועלם** – פוניבז'

רב העיר ביתר עילית, מח"ס ביכורי יצחק ועוד

• **הגאון רבי ארז רמתי** – תורה אור

ראש כולל ורב קהילת תורת חיים, מח"ס בית תפילתי, באר מרים ועוד

• **הגאון רבי אורן צדוק** – נתיבות חיים

ראש בית ההוראה נור ההוראה ומח"ס אורן של חכמים

• **הגאון רבי חיים צדוק** – בית שמעיה

ראש כולל משכנות שלום ורב קהילת כנסת הגדולה

• **הגאון רבי ברוך עוקשי** – פוניבז'

רב קהילות בני התורה באלעד וראש כולל נתיבות התלמוד, מח"ס שיעורי דעה ועוד

• **הגאון רבי יוסף צברי** – זכרון מיכאל

ראש מכון כתם אופיר, ר"מ ישיבת איתן התורה, ומח"ס ויען יוסף, שלחן מלכים ועוד

תוכן העניינים

אליך בחור יקר! 1

מבוא ט

פרקי הדרכה לבחורי ישיבות ממרנן ורבנן מאורי העדה

מרן הגאון רבי שמעון בעדני זצ"ל כב
השמחה מחכמת התורה • חיזוק שמירת המסורת

מרן הגאון רבי שלמה קורח זצ"ל כו
בן ישיבה • להיות משוגע על הלימוד • סדר מוסר •
חתונות בישיבה • טרמפים • פלאפונים וקריאת
עיתונים

מרן הגאון רבי עזריה בסיס זצ"ל לא
גירסא דינקותא - יסוד מוצק להמשך המסורת • גאווה
כקרבן לה'

מרן הגאון רבי שלמה מחפוד שליט"א לג
בית התורה - מקדש מעט ומסגרת קדושה

מרן הגאון רבי פנחס קורח שליט"א לט
בן תורה אמיתי • גדלות האדם נמדדת לפי שלימות
הדעת, ושלימי הדעת יקרינו על כל העדה • עמל ולא
כשרון

מרן הגאון רבי יצחק רצאבי שליט"א מז
שבח יהדות תימן • שמירת המנהגים בישיבות • מעלת
כתיבת חידושי תורה

פרק א' - כללי הלכה והנהגה _____ נה

הקדמה	נה	שמירת המנהגים	סמכות ראש הישיבה
תכלית הלימוד	בישיבה	סב	עג
בישיבות	נז	מסורת - בעבודת ה'	
חשיבות שמירת		סח	
המנהגים	ס	לא תתגודדו	סח

פרק ב' - הלכות והליכות _____ עד

טלית	עה	קדיש וברכו	צו	קריאת התורה	קיה
תפילין	פג	קריית שמע	קב	סדר היום	קכו
תפילה בישיבה	פז	תפילת לחש	קד	שליח ציבור	קל
נוסח התפילה	פט	חזרת הש"צ	קח	תפילת מנחה	קלה
המבטא	צא	נשיאת כפים	קי	תפילת ערבית ...	קלט
סדר התפילה	צד	נפילת פנים	קיא		

פרק ג' - שבתות ומועדים _____ קמא

שבתות	קמא	סליחות בה"ב	קסו	ליל הושע"ר	קפד
ימים טובים	קנ	תעניות	קסו	שמחת תורה	קפד
ראש חודש	קנב	בין המצרים	קסז	חנוכה	קפו
ספירת העומר	קנו	ימים נוראים	קעג	ט"ו בשבט	קצ
חג השבועות	קסב	סוכות	קפג	פורים	קצ

פרק ד' - עניינים כלליים _____ קצד

ענייני אכילה	קצד	נעימות ושירה	ר	תספורת	ריג
תפילת הדרך	קצח	כשרות	רג	מלבושים	ריז
שינה	קצט	מזוזה	רו	מעשר כספים	ריט
טבילה במקוה	ר	לימוד תורה	רו	שידוכין ונישואין ...	רכ

אליך בחור יקר!

אנו בני קהילת קודש תימן המפוארה, נמצאים במציאות של הקפדה על שמירת המסורת מצד אחד, וכך אנו גדלים כילדים, מתפללים בבית כנסת תימני, לומדים אצל המארי, עולים לקרוא בתורה ששי ולתרגם, שרים שירה תימנית ומקפידים על דיבור נכון ועל פי הדקדוק. ובמשפט אחד, ממשיכים את מסורת אבותינו של אלפי שנים.

והנה יום אחד ילד גדל, וכנער צעיר נשלח לישיבה לתקופה ממושכת, כשבע או שמונה שנים ופעמים אף יותר, בהתחלה בישיבה קטנה, שם הוא נמצא כל היום, החל מהתפילות, סדרים ואכילה ושינה, מועדים וזמנים, ומשם ממשיך הלאה לישיבה גדולה.

אמנם מציאות זו היא שונה מהמציאות שגדלנו בבית, שם אנו קונים חיי עולם ועמלים בתורה, אבל חסר לנו את בית אבא - מסורת אבות של יהדות תימן, שם רבני הישיבה ותלמידיה המקפידים על המסורת של הקהילה שלהם, וכמו שהם צריכים לעשות, ואתה - הבחור בן קהילות תימן היקר, מוטל עליך להסתופף בצילם וללמוד את הדרך הישרה לגדול בתורה וביראת שמים, ללמוד מדות ודרך ארץ, נימוסים והתנהלות חברתית נכונה, לבנות את החיים האישיים שלך ולהיות אדם טוב, להכין את דרכך לקראת בניית החיים בביתך הפרטי וכו' וכו'.

ובכן, כיצד אנו משלבים את ההקפדה על מסורת אבות עם הקפדה על השתלבות בישיבה, ההקפדה על דקדוק הלכה ביחד עם דרך ארץ ושמירה על כבוד המקום?

חיבור קטן זה אשר הוא רב האיכות, תפקידו לתת לך את הערכים הנכונים והדרך הישרה על פי דברי רבותינו שליט"א ועל פי הפוסקים ועצה נכונה מגדולי הדור, איזו היא הדרך הישרה לכו בה.

הקו המנחה של החיבור הנוכחי הוא – תזכור שאתה שייך לקהילת קודש מפוארה ונכבדה, קהילה ששמרה בקדושה ובטהרה אלפי שנים על יהדותה והליכותיה, על מסורת בכל תחומי החיים, על יראת שמים זכה וטהורה, ולעיתים גם במחיר של מסירות נפש, והמשך את השושלת בביטחון ובהכרה במעלתה!

יחד עם זה – כאן בארץ הקדש יש התמזגות חיבור וחיים משותפים עם שאר עדות, כדוגמת עולם הישיבות שהוא חלק חשוב ומהותי בחיים כל אחד ואחד. תזכור שאתה לא בבית, אתה לא בבית כנסת תימני..., אתה בישיבה! אתה למעשה משתלב בקהילה של אשכנזים או ספרדים, חובתך להתנהג בדרך ארץ ולהיות נוח לבריות, תקדש שם שמים בהליכותיך ובהתנהגותך.

בחור בישיבה למעשה הוא חלק מפארה של יהדות תימן, אשר בניה הם בני עליה, אוהבי תורה ויודעיה, מכבדי תלמידי חכמים ומצייתים לדעת תורה, יראת שמים טהורה על ראשם, ובעלי מדות ודרך ארץ, והכל בענוה וצניעות, ללא גאווה ועזות ח"ו.

האמת היא, שלרוב בחורי הישיבות, רוב החיבור הנוכחי מיותר, כיון שעם השכל הישר והרצון הכנה של בחור ללכת בדרך הישרה, מגיעים להבנה נכונה בכל פרט כיצד לנהוג,

וכמו שכבר הורה הניסיון, שכלל הבחורים משתלבים נפלא במוסדות הלימודים מכל העדות, ורק אחת הנה ואחת הנה עדיין צריכים לברר כיצד לנהוג.

והחובה לציין, שלצד החשיבות הגדולה לשמר את מנהגי הקהילה, חייבים לקחת בחשבון את כוחו הנפשי ותכונותיו האישיות של כל בחור ובחור, כדי להחכים ולדעת את המעשה אשר יעשה, במה להחמיר ובמה להקל. כמו כן אינה דומה ישיבה לישיבה, יש ישיבות עם יותר הקפדה על התנהגות הבחורים, ויש ישיבות שפחות מקפידות, וכן מהבחינה החברתית. ואין הדברים נכתבים כאן אלא כציר מרכזי באופן כללי ועקרוני, ולמעשה כל אחד ואחד צריך לבדוק לגופו של עניין לפי ערכו תכונתו וכוחו הנפשי.

אנחנו, קהילת קודש תימן, מברכים את כל הדור הצעיר ואותך בפרט שתצליח בעמלך, לעלות מעלה מעלה ולהיות תלמיד חכמים אמיתי, לקבל את כל הכלים מהישיבה הקדושה, ולהקים בית לתפארת, ולחזור לחיי הקהילה בשלימות, הליכותיה ומנהגיה אשר יסודותם בתלמוד בראשונים ובאחרונים לכל פרטיהם.

תקותינו שהחיבור הנוכחי יהיה לך לתועלת לשמירת המנהגים, ויחד עם זאת למצוא את מקומך בישיבה, כחלק בלתי נפרד מהישיבה, ותשתמש בו בצורה הנכונה, להיות בן עליה אמיתי, ועובד ה' כמו שצריך, ואהוב על הבריות, ומקדש שם שמים ברבים.

עלה והצלח.

מבוא

א"ר חמא ברבי חנינא, מימיהן של אבותינו לא פרשה ישיבה מהם, היו במצרים ישיבה עמהם, שנאמר לך ואספת את זקני ישראל, היו במדבר ישיבה עמהם, שנאמר אספה לי שבעים איש מזקני ישראל, אברהם אבינו זקן ויושב בישיבה וכו' (יומא דף כח ע"ב). גם בתימן לא פסקה ישיבה מאבותינו לדורותיהם, ועד דור העלייה לפני כשבעים וחמש שנה, וכן הלאה בעלייתם ארצה עד היום הזה, וכן גם לא תפסיק עד ביאת גואל צדק, יחד עם שאר כל קהילות קודש בני ישראל, ומלאה הארץ דעה את ה'.

על קהילות קודש תימן העידו רבים וטובים, כמו רבינו הרמב"ם באגרת תימן הידועה, שמשבח את קהילות תימן והליכותיהם "יושבי ארץ תימן... וכל היום הוגים בתורת משה, הולכים בדרך הורה רב אשי, רודפי הצדק, מחזיקי הבדק, מעמיד עקרי התורה על תלם, מקבצים נפזרי ה' במלולם, מקימי כל המצוות בדקדוקיהם במקלותם, אין פרץ ואין יוצאת ואין צווחה ברחובותם" וכו'. ורבינו עובדיה מברטנורא כתב באגרתו (דרכי ציון אגרת ב עמוד 48) בזה"ל: "ובימים האלה באו פה יהודים מארץ עדן..., וספרו היהודים ההם שבמדינה ההיא היום קהילות גדולות ורבות מישראל..., וכולם מגדולם ועד קטנם בקיאים בהרמב"ם..., ומסורת בידם שהם כולם מבני משה טהורים ונקיים כמלאכי השרת, ואין מהם עוברי עברה" וכו'.

כמו כן רבי יעקב ספיר בחיבורו אבן ספיר (על ביקורו בתימן בשנת התרי"ט), משבח כמה פעמים את יהודי תימן וחכמיהם בשקידתם וידעיתם בתלמוד וחכמת התורה, כגון בפרק כב כתב על מארי יוסף בן סעיד בזה"ל: מלא תורה יראה וחכמה ורוח דעת, בקי במקרא וביאוריו עד להפליא, בקי בתלמוד ברמב"ם ועד אחרונים כאחד המורים הגדולים בארצותינו, וידיו רב לו בחכמת הקבלה

בשינון גדול, הזוהר וכתבי האר"י למודים על לשונו בעליל וכו'. עוד כתב שם (סוף פכ"ח) וז"ל: פה בערי היהודים (היושבים לבדם) רואים הבת קול המכרזת: שבת היום לה! שבו איש תחתיו אל יצא איש ממקומו, כי יום השבת ניכר פה לכל. שקט ושלאנן ברחובות. החנויות והבתים סגורות. אין איש בחוץ. הנשים והטף יושבים כלואות בבתיהם, והגברים והנערים בבית הכנסת, אך סביב הבית הכנסת נשמע חצי הלילה וכל היום קול תורה ותפלה. ראיתי ושמח לבי שהם הרהיבוני. אשריכם ישראל. ע"כ. ועוד כהנה וכהנה.

וז"ל מארי יוסף קורח זלה"ה בהקדמתו לספר רביד הזהב (מהדורת התשט"ו), בכל אופן החלטתי להעתיק מה שמצאתי ולהגיה ולהוציא אותן לאור... לידע ולהודיע איך שחכמי תימן מדור דור היו נתונים ראשם ורובם בעומקה של הלכה, משיבי מלחמה שערה במחלוקת שהיא לשם שמים וכו'. וכן ציין והאיר הגרש"ה ואזנר זלה"ה בהסכמתו לספר אוצרות תימן, כדלהלן.

כידוע בין בתי המדרשות בתימן, התנוססה לתפארה "הישיבה הכללית" בבית הכנסת של מהרי"ץ, ששם נתקבצו גדולי הרבנים, ומשם היתה הוראה יוצאה לישראל, בראשה עמדו גדולי תימן, כגון מהר"י בדיחי בעל שו"ת חן טוב, ומהר"ש חבשוש בעל ספר קרבן תודה ושושנת המלך ועוד, כמתואר בספר סערת תימן (עמוד מד ומט) ועוד. וכן הזכיר מהרי"ץ בכמה מקומות (כגון ח"א סימן קלט וח"ג סימן ריו) את בני הישיבה, שנפסק הדין בהסכמתם.

וראה נא עוד למהר"א נדאף בשו"ת זכרונות אי"ש (סימן לג) שהאריך בעניין נוסח התפילה מאבותינו, וכתב בתו"ד: ומה שתמהת איך באו הספרים אל ארץ תימן, דע כי העולם איננו סגור לפני ארץ התימן, וכל שכן בזמניהם היה פתוח יותר מהזמן הזה, והיו עוברים ושבים ממצרים ומהודו ומשאר מקומות, וכמ"ש באיגרת תימן להרמב"ם שהיו שואלים ממנו כמה שאלות והיה משיב להם, עוד

גדולה מזו מצאתי לי און בראותי את הכתוב בספר גנזי קדם, שהעלה על משבח הדפוס את טופסי אגרות הגאונים מבבל לארץ "ימאן וימאמה" [תימן] וכו', ומכל דברי האגרות האלו התברר לנו עד כמה היתה גולת תימן מפורסמת בבבל ועשירה באלופיה וחכמיה מזה יותר מאלף שנה, ובלי ספק שגם מימות בעלי התלמוד היה יחס בינם ובין היהודים בתימן, ומשם שלחו להם את התלמוד הבבלי והיו דנים ופוסקים על פיו, וא"כ אין מקום לתמוה מי גלה רז זה לגולי תימן, ותן לחכם ויחכם עוד. ע"כ. וראה עוד בחיבורו פתחון טוב על התורה (עמוד יב) בתוך דרשתו משנת התרנ"ג, שכתב דברי תוכחה על העוזבים מנהגי אבות, באמרם עלת בקרתא זיל בנימוסא, והארץ בחובה לשמור מנהגי אבות, על פי ספרים וסופרים, ע"ש.

עמלי תורה רבים היו בקהילות תימן, גם בעלי הבתים היו יודעי ספר, וכמעט שלא היה מושג של בור בתימן, וקל וחומר שלא היו חוגים ומגזרים בדת, עניין זה ניכר גם בעליה לארץ שהיו בהם תלמידי חכמים רבים, כמו שרואים שהרבה דיינים ורבנים נתמנו מבני עדתנו [כמו הגרש"י הלוי]. ולדוגמא, שמעתי מעשה על ר' אהרן עוזירי, שהיה מנקה בישיבת פוניבז', ובחור רצה לעבור אחרי השטיפה כדי לקחת רמב"ם, ושאל אותו איזה רמב"ם אתה צריך, וציטט לו את הרמב"ם בעל פה, והרב מפוניבז' כששמע זאת הלך אליו עם כמה בחורים, ואמר לו שכיון שהוא ת"ח, יותר אינו מרשה לו לנקות את השירותים.

וכידוע בשער בת רבים, כי לא נמצאה עדה ששימרה את עבודת ה' כנתינתה מימי חכמי התלמוד והראשונים כמו עדת תימן, אשר ברוב שינויי המנהגים בין העדות, עדת תימן היא היותר תואמת לדברי הגמרא והקדמונים, וכבר שיבחו זאת גדולי ישראל מכל העדות [כגון בהסכמת הגרש"ה ואזנר לספר אוצרות תימן (תשמ"ה) וז"ל: ודבר נשגב אנו לומדים מתורה זו שלפנינו, כמה מסרו הצדיקים האלה את נפשם לבל לשנות כחוט השערה מהמקובל להם

מדור דור. ועוד למדנו מהכתבים איך כל הקהילות בגלות תימן היו נכנעים לחכמיהם ולמנהיגיהם דור אחר דור, ומי יתן שדרך זה יחזור אליהם ולכל קהלות ישראל. ובהסכמת הגר"י הלל לספר שערי הלכה וז"ל: וכבר נודע ביהודה ובישראל גדול שמה של עדה קדושה זו, אשר עמדה בצביונה ובטהרתה מאז הגלות שאחרי חורבן בית ראשון, ולא שינו שמם לבושם ולשונם ומסורת אבותיהם בידיהם מדור דור לשמור ולעשות את כל דברי התורה וככל אשר הורו חז"ל ואחריהם רבותינו הגאונים והראשונים, ועטרה לראשם פסקי הרמב"ם בי"ד החזקה וכו'.

קהילות תימן התייחדו במנהגים ומסורות בכל תחומי החיים, בסדרי התפילה, בלבושיהם, בצניעותם, בנעימותיהם, בתפילה וקריאת התורה ולימוד התורה ובשירה, באופי הסעודות והחגיגות, בסגנון הקינות והאבלות, בסמכות רבניהם ומנהיגיהם ועוד. מנהגים רבים ואופי חיים נשתמרו דוקא אצל בני תימן, והלומד בתורת התנאים ואמוראים וגאונים מוצא דברים רבים שכיום מיוחדים להם. עניין זה מורה על השמרנות הייחודית של קהילות קודש אלו, ועל הקשר והרצף של העברת המסורת מדור לדור.

כל זאת על אף התלאות הרבות והצרות שתכפו את אבותינו ורבותינו לאין ערוך, כמו שהעידו במקומות רבים, והידועה מביניהם היא גלות מִן־עַד הַנּוֹרָא, שהאבדה את רוב העדה, ויחד עמהם שריפת ספרי הקודש השמורים לנו מדור לדור, וחיבורי רבותינו לדורותיהם. כמו כן פוגרומים והשחתות רבות עברו היהודים על ידי המוסלמים [בפרט בעיר צנעא], בכל דור ותלאותיו. וזאת מלבד הרעב והדבר הגדולים שהיו פוקדים את הארץ הזאת, מתקופה לתקופה, כמתואר בספרי הדורות. ועד עלייתם ארצה, אז נרמסו והושפלו בידי אנשים חטאים שעשו רבות למען העבירים על דתם, ולקחו מהם את ממונם ורכושם, ומכרו את ספריהם לספריות ברחבי העולם, ואף לקחו את ילדיהם מהם ומכרום לאנשים זרים. ועם כל

זאת לא נכבתה הגחלת ועודנה בוערת, והאש מתלקחת עד ביאת הגואל בב"א.

את עצם המושג בתי כנסיות שונים לפי עדות ומנהגים או לפי סוג אנשים, מצינו כבר בברייתא במגילה (דף כו ע"א) א"ר יהודה מעשה בבית הכנסת של טרסיים שהיה בירושלים וכו', ופירש"י צורפי נחושת [ועיין גליון הש"ס שם]. עוד בגמרא שם (דף כ ע"ב), ההוא בי כנישתא דיהודאי רומאי, ופירש"י שם אנשי ישראל באו מרומי למחוזא ונתיישבו שם ועשו להם בית כנסת.

מהות החיבור – שבילי דעת

ההמשך והשימור להיסטוריה מפוארת זו, הוא עולם הישיבות הקדושות, שם גדלים הבחורים על אדני התורה והיראה, ומשם תצא תורה והוראה, ובתוכם רבים ושלמים הם מקהילות קודש תימן, אשר עתידים להמשיך את השושלת והמסורת לדורות עולם, ועבורם מיועד חיבור זה.

מטרת החיבור מחולקת לשתיים: ראשית, להורות לבחורים את ההלכה וההנהגה הראויה בישיבה, שידעו כדת מה לעשות, כפי הוראת רבותינו וחכמי ישראל. ומטרה נוספת, לחזק ולעודד את הבחורים היקרים, להתפאר ולהשתבח באבותיהם, ולהכיר בערך מנהגיהם, כי אין שום מנהג ללא יסוד, ואין שום הלכה ללא שורש, רק הכל מושתת על אדני פז, תורה מפוארה בעדה קדושה. וכן בבחינת דע מה שתשיב, דהיינו שבחור ידע מה לענות על תמיהות הסובבים אותו, מדוע נוהג כך ומדוע עושה כך וכך.

תבנית סעיפי ההלכות: בכל סעיף מובא הדין ומנהגו ומנהג עדות אחרות, ובהערה הובאו מקורות הדין בראשי פרקים, ונוסף בגוף הסעיף או בהערה כיצד ראוי לנהוג בישיבה. זהו שילוב של הצגת ההלכה עם הדרך הראויה לנהוג מבחינה השקפתית, שלא

לגעת בגוף ההלכה כמלא נימה, ומאידך לא להתעקש על דברים שאין בהם ממש, ובבחינת שלא יצא שכרו בהפסדו, ומתוך משקל נכון לעשות רצונו ורצונו ולעבדו בלבב שלם.

את ההלכות השתדלתי לערוך באופן המתאים בין למנהגי הבלדי ובין למנהגי השאמי. בכל עניין, צויין מקורו בהערות, לדעת מהיכן יצאו הדברים. אכן יש לציין שאין עיקר מטרת החיבור לבאר מנהגי תימן, אלא כיצד ראוי לנהוג בהם בין קהילות שונות, ולכן רק צוינו ראשי פרקים ועיקרי הדברים, כדי להבין מה חשיבות המנהג ומה עניינו. מטעם זה, לא פירטתי את מנהג מחוזות תימן למנהגייהם, אלא כתבתי בדרך כלל, מנהג תימן, מנהג רוב ק"ק תימן, מנהג רבים בקהילותינו וכיו"ב, וכל אחד יברר מהו מנהג אבותיו בכל עניין, וגם זה נרמז בשם חיבור זה "שבילי דעת" כי ישנם מספר שבילים המובילים אל דרך עדת תימן.

בין ההלכות ישנם דברים שנראים לכאורה מיותרים, וכן ישנם דברים שחוזרים על עצמם, וזאת כדי שיהיה ברור וקל למצוא כל דין ומנהג, ולהבין כל ציור במקומו. מאידך השתדלתי להביא רק את מה שנוגע לבחורים ביחס לישיבה, ולא את כלל הבדלי המנהגים אשר רבים המה, כגון מנהגים רבים בליל הסדר וכיו"ב, שהרי אינו מצוי שבחורים יהיו בישיבה בפסח.

יש לציין, כי כל ההוראות לגבי ההנהגות בישיבות, הן על פי מה שנראה בדרך כלל לפי מבטו של הכותב, אולם כמובן שיתכנו שינויים לפי סגנון הישיבה ולפי דעת ראשי הישיבה והמשגיחים, שדעות רבות והשקפות שונות ישנן, ויתכן שיהיו כללים שונים והוראות שונות, ועל כן תמיד כל בחור צריך לשים לב לנהוג בחכמה^א.

א לדוגמא אציין מה שהעיר הרה"ג חגי מחפוד על מש"כ בפ"ג לא להניח

ניגשתי אל המלאכה עם הבנה בגודל האחריות בכל נושא ובכל ניסוח ובכל מילה, הרבה מחשבה הושקעה אלו הלכות להעלות ואלו להשמיט, בהרבה דברים התייעצתי עם רבנים ואנשי צוות בישיבות, הרבה הלכות הושקע בהן עמל רב כיצד לנסחן, כדי להגיע לנוסח הנכון ביותר הקרוב ביותר לדרך הנכונה על פי דעת כלל הרבנים ומאורי הדור. אך אחר כל זאת, שגיאות מי יבין, ומה' אשאלה שלא יצא מכשול מתחת ידי.

כוונת חיבור זה היא לשקף את דעת רבותינו גדולי התורה, ולהגיש דבר מתוקן לפני בחורי ישראל, השתדלתי לברר את יסודות ההלכה, ומה דעת רבותינו זצוק"ל ושיבלחט"א, מפיהם ומפי כתבם. החיבור עבר את מבחנם של ת"ח רבים שעברו על כולו והעירו את הערותיהם. כמו כן התייעצתי עם כמה ראשי ישיבות ומשגיחים ואנשי צוות בישיבות בעיניים אלו, לדעת על מה להקפיד ועל מה לוותר.

וזאת למודעי, שכל ההוראות שנזכרו בחיבור זה בשם הרבנים – ללא מקור, היינו שנאמרו לכותב השורות, וכן כל מה שהובא שכן כתב הגר"ש מחפוד, היינו תשובות רבות שכתב במיוחד לצורך

תפילין במנחה בתענית בישיבה בזה"ל: וזכורני בישיבת פוניבז' לצעירים לפני יותר מארבעים שנה שכל התימנים (וכמדומה גם חלק מהספרדים) הניחו תפילין במנחה דתענית מול עיניהם של ראשי הישיבה דאז, והיה ניכר דניחא להו בזה, וגם החברים האשכנזים היו מעודדים על זה. ע"כ. ואכן בתקופה זו המבט היה שונה מכמה בחינות וכמה סיבות.

נקודה נוספת, לפעמים אף כשבחור לא חייב מצד הדין ודרך ארץ לנהוג כמנהג בני הישיבה, מכל מקום כדאי הוא לו, כגון במקום שהבחורים המדקדקים עומדים בקריאת התורה, ויש חלק בחורים שאינם עומדים, ואם הוא עומד הוא משתייך לקבוצה שמדקדקת בהלכה, וזו מעלה גדולה להיות שייך לחברה טובה, וכל כיו"ב שמועיל לו לעבודת ה' דבר נכון הוא.

חיבור זה. וכל מה שהובא כציטוט בשם הרבנים ללא מקור, היינו שכתבו הערות על חיבור זה, ודבריהם שולבו בהערות.

הדרך הישרה

והנה, עם כל החשיבות והמעלה בשמירת מסורת אבות, על בחור בישיבה להבין, שהחובה לשמוע לראש הישיבה אינה "בדיעבד", כי אין מה לעשות, אלא זוהי הדרך הישרה "לכתחילה" ללכת בה בשנים אלו עד החתונה, שעיקר תפקידו של הבחור הוא להתעלות ולגדול לתלמיד חכם ובן תורה, ובכלל זה ללמוד את הנהגותיו של בן תורה.

כמו כן, חובה עלינו להתנהג בדרך ארץ, חשוב נא שנכנסת לביתו של ראש הישיבה, האם אתה רשאי להתנהג בביתו כפי שתחפוץ? הרי אתה אורח ולא בעל הבית. וצריך להיזהר מאוד לא לעשות דברים בצורה שתגרום למהומות, וכמה שפחות למשוך תשומת לב של הרבנים והחברים באופן שלילי. גם במה שנזכר לשמור את המנהג, היינו בהצנע לכת ולא בהתרברבות או הבלטה, ויש להשתדל להבליע את השינויים ולהתנהל כשאר הבחורים.

דוגמא לזה, שמעתי ממרן הגאון רבי פנחס קורח, וכן מאחיו הגר"ע קורח שליט"א, שהם יודעים את שפת האידיש, כי כל השיעורים והשיחות בישיבה היו באידיש, וכדי להבין אותם הם למדו את השפה [כמו שהיו עוד מעדות אחרות שנהגו כך]. והם אלו שלימדו אחר כך שנים רבות בנעימה והגירסא התימנית, ועל פי חכמי תימן, ולימוד האידיש וההשתלבות בישיבה לא פגע בהם כלל. כמו כן הגר"פ קורח מתפלל כבר כחמישים שנה בבית הכנסת לדרמן בבני ברק, ולא ניכר עליו שום סימן שהוא תימני, ומתעטף בטלית כמו כלל הציבור, ומתפלל בסידור ווילנא נוסח אשכנז, אמנם מאידך אינו משנה כלום ממסורת אבותיו ונוסח התפילה, ואינו נע בתפילת העמידה, וכשעלה לתורה אמר את הברכות במבטא תימני.

ושמעתי מהגאון רבי יצחק מועלם שליט"א, שכשהוא סיים ללמוד בישיבה קטנה, דיבר עמו ראש הישיבה כיצד יסתדר בישיבה גדולה, הרי הוא מרוקאי..., והתפלא לשמוע שאינו מרוקאי אלא תימני, והדגיש הרב ששמר בישיבה את כל מנהגי תימן, אבל זה לא צריך להיות ידוע לאחרים.

וממר הגאון רבי שלמה מחפוד שליט"א שמעתי, שבחור שנמצא בישיבה צריך לערב את דעתו ועצמו עם כולם, אשכנזים וספרדים, שלא יתבדל "אני תימני", כי זה מסוכן להתבלט, אלא דעתו תהא מעורבת עם כולם ויאהבו אותו, זה מה שצריך בישיבה, וגם שיתחבר עם כולם, זאת אומרת שלא יהיו לו דעות שליליות. ע"כ. וכבר הורה זקן, בעל הקהילות יעקב (הסטייפלר) במכתבו לבחור תימני (קריינא דאגרתא ח"א סימן קמב) וז"ל: בעניין המנהגים בישיבה, משום 'אל תטוש', ראוי שתנהג כמנהג אבותיך שהוא מנהג תימן. רק בדבר שנראה בסביבה שלך משונה, תנהג כהסביבה שלך. ע"כ.

וכבר היתה אמא שהתלוננה מדוע הבחורים בישיבה מכנים את בנה "גוי של שבת" על שמיקל בדיני שבת בשונה משאר הבחורים, אכן זה תלוי בבחור איך הוא מראה את עצמו בעיני אחרים, ואין צורך לבוא לידי כעין זה.

וז"ל הגר"י הלל שליט"א בספרו שו"ת וישב הים (ח"א סו"ס ה): והכלל בנושא זה הוא, שתכלית מטרת הבחור הנמצא בישיבה הוא עבור לבנות יסוד קיים לבנין עתידו הרוחני, והוא במה שישתלם בלימודים וביראת שמים ובתיקון המדות ובקיום המצוות על צד הדין ותו לא מידי, וכשאר חבריו ורעיו, וכל דבר צדדי המסיח דעתו מתכלית זה הוא מצד היצר, ועוד יגדל ויהיה לאיש ויוכל לנהוג מכל הני מילי מעלייתא כמנהגי אבותיו ויותר מהמה במנהגי החסידים והמקובלים להדר ולהתהדר בהם ודבר בעתו מה טוב ומה נעים... הרי כל המוטל על בן הישיבה הוא... העליה בלימוד התורה, וכל

שנותן לב לעניינים שוליים המסיחים דעתו מלימודו נקרא מזלזל בעיקר ומתהדר בתוספות וקישוטין קלי"ם, ודי למבין, ותן לחכם ויחכם עוד. עכ"ל.

התודה והברכה

אפתח בשיר והלל לבורא עולם, שזיכני להיות מיושבי בית המדרש, ולגדול בין ברכי תלמידי חכמים ובהיכלי התורה, והביאני עד הלום להשלמת מלאכת קודש זו, ויהי רצון שיזכני ויתקבלו הדברים בבית המדרש, ויהיו הדברים לתועלת לבני התורה.

ראשית הורתו ולידתו של חיבור זה, היא פרי ידיו של ידידי הרה"ג **יונתן גרשוני** שליט"א, אשר טרח ועמל לקבץ ולסדר ולחבר חיבור מיוחד לטובת בני הישיבות, מתוך דאגה ורצון לסייעם בדרכם בישיבה. על פי יסודות חיבורו הושתת חיבור זה, וזכות הרבים תלויה בו. יהי רצון שיזכה להמשיך בדרך הסלולה, ולהאיר את עיני ישראל בשלום וברכה ורוב טובה.

כאן המקום להודות לרבותינו הגאונים הגדולים, אשר מוסרים את חייהם למען הציבור, ולולי רבותינו היתה תורת חכמי תימן ח"ו יכולה להשתכח מ"ישראל. ובפרט התודה והברכה למו"ר הגאון רבי **שלמה מחפוד** שליט"א אשר משיב דבר לכל שואל ובכל זמן ובכל עניין, והדריך אותנו והשיב לנו על יותר ממאה שאלות לחיבור זה. ומו"ר הגאון רבי **יצחק רצאבי** שליט"א שהאיר את עינינו בחיבוריו הרבים, וגם בחיבור זה הדריך אותנו ועבר על החומר והעיר את הערותיו, והשיב על שאלות רבות ששאלנו. ויהי רצון שיזכו להאריך ימים על ממלכתם, ולהאיר את עיני ישראל, מתוך בריאות נחת וברכה.

אזכיר לטובה את מו"ר הגאון רבי **פנחס קורח** שליט"א, שהרבה מתורתו ודבריו ועיצותיו שזורים בחיבור זה, כפי ששמעתי

מפיו שנים רבות, וכן הדריכני כיצד לנהוג בחיבור זה, והתייעצתי עמו על כמה עניינים, והשיב על שאלותי בסבלנות רבה, וצירף את ברכתו שיתקבלו הדברים בבתי מדרשות, אף שלא זכינו עתה לשמוע את דעתו בכל פרט ופרט, המב"ה יאריך ימיו בטוב ושנותיו בנעימים, וישלח לו רפואה שלימה בתושח"י, ויזכה להמשיך להורות ולהאיר את עיני ישראל.

שותפים רבים יש לחיבור זה, הן בבירור ההלכות הן באופי החיבור הן בעריכת הלשון, ויישר כוחם של כל אחד ואחד, ועל ראשם הרבנים הגאונים שליט"א, כפי שנזכרו בראש הספר בשמותם, וכן הרבנים הגאונים: רבי **שלמה אלמוג אכלופי** מח"ס שערי שלמה ועוד, רבי **יורם יצחק גריידי** ראש מוסדות מתימן יבוא, רבי **איתמר כהן** מח"ס שבט כהונה ועוד, רבי **שמעון מועלם** ראש ישיבת אהל תורה, רבי **חגי הלוי מחפוד**, רבי **יהונתן נגר** מרבני ישיבת יקירי ירושלים, רבי **נתנאל עומיסי** מח"ס שו"ת נתונים המה, הרב **יהודה לוי** מח"ס לחם יומם, רבי **דוד קרואני**, אבא מארי רבי **אהרן רמתי**, רבי **פנחס שאול** משגיח בישיבת יקירי ירושלים, ועוד רבים וטובים אשר השקיעו מזמנם והתפנו לעיין בחיבור ולהעיר ולתקן מה שצריך, עד שיצא דבר נאה ומתוקן. ובמיוחד אזכיר את דודי הגאון רבי **ארז רמתי** שליט"א, ראש כולל תורת חיים ומחבר הספרים בית תפילתי ועוד, שפינה הרבה מזמנו להדריך ולתקן ולהאיר ולייעץ בכל ענייני הספר ובליבון ההלכות. ישלם ה' שכרם וירבה להם טובה וברכה, וימלא משאלות לבם לטובה אכ"ר.

כלל רוח הדברים שנכתבו בחיבור זה, הם כפי שגדלתי וחונכתי בין כתלי הישיבה הגדולה, ישיבת **מאור התלמוד**, אשר שם זכיתי לצקת מים אצל גדולי התורה, ובראשם הגאון הגדול מו"ר ראש הישיבה רבי **אברהם יצחק הכהן קוק** שליט"א חבר מועצת גדולי התורה, ולא חסכו מאומה מלגדל ולטפח, והדריכוני ולימדוני צורת בן תורה מהי, ואת זה השתדלתי להעביר בחיבור זה. ויהי רצון

שזכות הרבים תעמוד להם, וימשיכו להגדיל תורה ולהאדירה, וסייעתא דשמיא תלווה אותם תמיד, אכ"ר.

סוגיות רבות ועניינים רבים התלבנו במשך זמן עריכת החיבור, במסגרת השיעורים מידי שבוע בפני חברים מקשיבים, בכולל ערב שעל ידי מוסדות מתימן יבוא, ובזכות זה דברים רבים התבארו ושולבו בתוך החיבור. ויהי רצון שזכות הרבים תעמוד לכל המסייעים, וימלא ה' משאלות לבם לטובה.

אחרון חביב, התודה והברכה לידידי רבי **שגיב מחפוד** הי"ו, בעל המכון והוצאה לאור והחנות המרכזית ליהדות תימן 'נוסח תימן', ראש וראשון לכל דבר שבקדושת מורשת אבותינו הקדושים, אשר יזם ופעל את הוצאת החיבור במהדורה הנוכחית המשוכללת והמושלמת, ואת הפצתו בכל רחבי ארצנו הקדושה, מתוך רצון אמיתי לחזק את מורשת אבותינו, ולאחד את בני הישיבות מק"ק תימן, כהמשך לפעולותיו הרבות והכבירות. יתן ה' את משכורתו שלימה, ויזכהו לרוות רוב נחת מכל יוצאי חלציו, ולראות ברכה והצלחה בכל מעשי ידיו בכלל, ובהאדרת מורשת אבותינו הקדושים בפרט.

הצב"י איתמר רמתי יצ"ו

פרקי הדרכה לְבַחֲזוֹרֵי יְשִׁיבוֹת
מִמְדַּנְן וְרַבֵּן מֵאוֹרֵי הָעֵדָה

מרן הגאון רבי שמעון בעדני זצ"ל

חיזוק שמירת המסורת

שמחתי לשמוע שיש התעוררות לשמירת המסורת, אני בעצמי מכה על חטא שלא המשכתי במסורת, למדתי אצל האשכנזים ואח"כ אצל הספרדים. אמנם בזכות אבי ז"ל שהיה מקפיד עלי תמיד שאני אשמור על המסורת, אז בזכות זה נשארתי במסורת. אבל מה עושים עם הבנים והנכדים וכל הדברים האלה, כל כך קשה לארגן שהילדים שלנו ילמדו את המסורת. אם לא תהיה יד מכוונת, יד שבאמת תפעל לקידום הדבר, כי אנחנו מפוזרים פה. אבל מי שיש ביכלתו, חייב לעשות הכל כדי להחזיר עטרה ליושנה^א.

בישיבות רגילים לזכור את גדולי האשכנזים והספרדים, והתימנים כמעט נשכחו לגמרי, והעולם לא מכירים את חכמי תימן. הבעיה היא, שהבחורים שלנו (התימנים) גדלים בישיבות אשכנזיות או ספרדיות, ואין שם זכר לרבותינו.

ובאמת, אני לא מצטער על זה שגדלים בישיבות אשכנזיות וספרדיות. דוקא ההיפך, טוב שלא יהיו בנפרד. וכי חייבים ללמוד תורה דוקא בדרך זו או זו? העיקר הוא ללמוד את הגמרא ולהבין אותה על בריה, ומזה צומחים תלמידי חכמים גדולים. אבל לכן אנחנו במבוכה, כי אנחנו רוצים לשמור את המסורת.

לכן צריך לעשות תקנה לזה, שגם הבחורים שלנו שנמצאים בישיבות האשכנזיות והספרדיות, שיהיה להם ידיעה על המסורת של תימן בכל ענין וענין, על ידי הדפסת חוברות מפעם לפעם. וגם לעשות כנסים, ולדבר הלכה למעשה. וזו ברכה שהצעירים שלנו ידעו שהיו לנו גדולים.

א חוה"מ סוכות התשס"א (פעולת צדיק גליון 15, ושערי יצחק יתרו התשפ"ג עמוד יב, ע"ש).

בתלמודי תורה של ש"ס, ביקשתי מהאחראי על הטעמים, אמרתי לו, אתה מלמד טעמים, גם לתימנים יש טעמים. כשאתה מרכז כמה כיתות ביום שישי ללמד טעמים, אתה חייב לרכז כמה כיתות של תימנים, ותביא להם מארי, שילמד אותם את טעמי המקרא של התימנים, שכשיבואו הביתה ידעו לעלות לתורה, וימשיכו את המסורת של הקהילה שלנו, שהיא קריאה מדוקדקת. כידוע שהקריאה התימנית היא מדוקדקת מכל הבחינות, גם מבחינת היגוי האותיות וגם מבחינת הטעמים.

למעשה, הבחורים שלנו שלומדים בישיבות אשכנזיות וספרדיות, שואלים אותי מה לעשות עם הבשר. הרי האשכנזים והספרדים לא נוהגים בחליטה, והתימנים מקפידים בזה. אמרתי, אני חושב ככה, שבאמת זה מנהג שכך נהגו להחמיר, אבל אף אחד בתימן לא יגיד שאם לא עשו כך האוכל טרף והכלים צריכים הגעלה. אני פגשתי פעם את מארי שוכר חבשוש שהיה בבני ברק, אמרתי לו, מה כבודו אומר על זה? הוא אומר לי אתה צודק, לא ראינו את זה כהלכה קבועה שאסור לאכול. אחרת מה יעשו הבחורים שלנו בישיבות? לא יאכלו בשר? אם לא יאכלו בשר יהיו חלשים, לא יוכלו ללמוד! יש בגמרא בבא קמא פרק שביעי (דף עא ע"ב), שאלו את רב נחמן, חמשה בקר ולא חמשה חצאי בקר, או גם חמשה חצאי בקר. ענה מה שענה. ולמחר בבוקר חזר בו. אמר, מה שאמרתי בערב, לא היה נכון, כי לא אכלי בשרא דתורא (לא אכלתי בשר של שור). תוספות מביא כאן (דף עב ע"א ד"ה דלא), הרי כל בשר מבריא לא רק בשר השור, אלא רמז להם שהיה בתענית, הגמרא אומרת שאסור לאדם לפרסם שהוא שרוי בתענית. בכל אופן אנחנו רואים, שכדי ללמוד אדם צריך לאכול. אי אפשר להגיד לו אל תאכל, וחיי צער תחיה. לכן למעשה אפשר להקל.

צריכים לשבת כל הרבנים התימנים, למצוא שתהיה דרך ברורה בדברים האלה ודומיהם שאני נשאל מידי פעם מבחורי ישיבה ואני נבון בהם, מצד אחד שלא ירגיש את עצמו זר בישיבה,

אלא שיהיה אוכל כמו כולם והכל כמו כולם. מצד שני כמה שאפשר לשמור את המסורת.

למשל, לענין התפילה אני אומר, אם אתה מתפלל לבד, תתפלל כמו תימני, לא כמו ספרדי ולא כמו אשכנזי. ולדעתי להתפלל כמו אשכנזי זה איסור גמור, זה עילג. תימני שיתפלל כמו אשכנזי, הוא סתם טיפש. אם הוא מתפלל בספרדית, עוד אפשר לומר שזו שפת דיבור, זו לא שפה עילגת, כל היום הוא מדבר ככה, אי אפשר לומר שמה שהוא מדבר כל היום זו שפה עילגת, עילג זה אדם שמדבר שפה מוזרה שלא רגילה. אבל להתפלל בהברה האשכנזית, זו הברה עילגת. לכן, לעצמן תתפלל כמו תימני. וכן אל תעלה חזן. תשמור את המנהג שלך, את הביטוי שלך.

אני שמח בזה שהבחורים שלנו נמצאים בישיבות ספרדיות ואשכנזיות טובות, אבל מצד שני אני מעודד אותם שימשיכו במסורת. וצריך לדעת לשלב את זה. גם בדרך הלימוד, בתימן לא עבדו הרבה על מה שנקרא היום לומד'ס, פלפולים תלויים בשערה. למדו להגיע הלכה למעשה.

טוב וחשוב לעשות שיעורים להראות את דרכם של רבותינו איך הגיעו להלכה ואיך פלפלו בה. ולא להסתפק בכנסים, אלא צריך לפרסם חוברת ולהפיץ בישיבות שידעו מי זה מהרי"ץ ועוד מרבני תימן, שידעו שלא באנו מן האויר. היו לנו גם תלמידי חכמים גדולים שהנהיגו את עם ישראל, את הקהילות התימניות במשך אלפי שנים, ואדרבה, הם היו מקוריים. כמעט כל המנהגים שלנו, זה מנהגי הגמרא, רואים את זה בגמרא, בכל דבר ודבר.

גם עכשיו במצות, אני אומר, אם אתם רוצים מצות מהודרות כמו בגמרא, תעשו כמו שעשו בתימן, עם התנור התימני והכל. אני זוכר בתור ילד, שהייתי רואה את אמי זכרונה לברכה שהיתה אופה מצות. היא היתה מכניסה את היד לתנור ואופה. היתה אומרת אני רוצה לראות כמה החום. למה, אם זה חם יותר מידי, זה ישרף מבחוץ

ולא יאפה מבפנים. ואם זה לא חם מספיק, זה יפול. היא אמרה, אני חייבת לבדוק. ואין לה מדחום, אז היד היתה מדחום. ככה עשו אימותינו וסבתותינו, ככה אפו מצות מדור לדור, והיו מצות מהודרות בדיוק כמו הגמרא. כשאתה עושה אחרת מהגמרא, אתה לא יודע מה הגמרא אומרת. לדוגמא, הגמרא (פסחים דף לז ע"א) אומרת, מה ראה שזה אפוי, שאין חוטים נמשכים מזה. זה לא שייך בימינו, כי העיסה היא קשה, היא נחתכת, איך יהיו חוטים, זה בכלל לא סימן. אז מה הסימן שהמצה אפוייה ואין לחשוש לחימוץ, לא יודעים, אין סימן. החזון איש חידש שבמצות הדקות האלה, אם אתה מחזיק אותה ככה והיא לא נופלת, סימן שהיא אפוייה. אבל במצות הרכות, הסימן הזה לא קיים. אבל אם עושים בדיוק כמו התימנים, יש את הסימן. עוד מעט שמשיח צדקנו יבוא, איך יצלו את הפסח? רק בתנור התימוני. וכי ישכיבו אותו בתנור, הלא אסור שיגע בכלום. התימנים שמרו את הכל במקור, וצריך ללמוד מהם איך לעשות.

בתימן היו לומדים כמו בזמן הגמרא, עבדו לפרנסתם ולמדו. לא לכולם היתה אפשרות לשבת וללמוד והפרנסה מצויה, היו עובדים ויושבים במסירות נפש ולומדים. ברוך ה' היום לא צריכים לעבוד כדי להתפרנס. ויגדלו לנו תלמידי חכמים גדולים ממש, ראשי ישיבות.

הצעירים שלנו, זה דור העתיד שלנו. מה אני אגיד לכם, שתישארו תימנים? לא. העיקר הוא שתישארו במסורת התימנית. הקריאה שלנו היא הקריאה הכי נכונה, והביטוי שלנו הוא הביטוי הכי נכון, כולם מודים בזה. לכן נשמור את הדבר הזה ונמשיך את הדרך הזו, את המסורת הזו, שזה ממש כמו הגמרא. וה' יעזור שבקרוב נזכה לגאולה השלמה, ונדע להעריך את ההנהגה של רבותינו. וה' יעזור, שיגדלו ככה תלמידי חכמים גדולים².

מרץ הגאון רבי שלמה קורח זצ"ל

בן ישיבה

תלמיד הישיבה, ההופך לילות לימים, הוגה בתורת אל חי. מה תפקידו? מה מאוויו? מהי השקפתו על העבר? ההווה? העתיד? כיצד הוא עונה על השאלות המנסרות בחלל עולמינו?

דומה שרק תקופתינו שיקפה דמותו, הגדירה ומיצתה אישיותו בשתי המילים, **בן ישיבה**. לא תלמיד ישיבה, אלא בנה, הורתו – יולדתו היא. ביומו הראשון הרי הוא בבחינת נולד. ממנה יונק חיותו, שם הושקה מהמעין הלא אכזב, טופח בקפדנות, צץ ופרח, נגמל ויהי לבן.

תואר זה, תעודת כבוד הוא לחובש בית המדרש. מאידך, תעודת עניות לתקופתינו הסוערת, גלים המקפיצים אותה לדרך לא דרך, ורב החובל הקברניט, **בן הישיבה**, מצילה מלעלות על שרטון להיטבע חלילה בזעף סערת היצרים. אם חז"ל המשילו את ישראל כשה בן שבעים זאבים, כל זאב רוצה ללחלח חכו מדמה, הרי **בן הישיבה** בפרט, עומד בן שבעים ואחד זאבים, והזאב האחד תוקפני ורב עצמה המצריך שמירה עצמית מעולה, בריחה מעולם הברק שכל כולו סינוור עיניים, טמטום חושים, שלהוב לתאוות.

על כל שעל תוף האוזן נתקל בצלילים עמומים, בכל צעד נשמע כמה חסכת כסף? בלית טוב? קנית לבוש האופנה היום? היום נפתח בסגידה לתאוות ולמותרות, נמשך בדאגות שוא, שאיפות ושאפתנות.

בעולם זה שכל כולו קרירות רוחנית עד כדי קפאון, חדלון המחשבה, התעלמות מן החיים האמתיים, מן האמת עצמה, האדם ותכליתו. טמטום מוחין ורעיונות מנוונים מרחפים

בחלל. עולם הבינה והדעת כמעט נעולים, סגורים על מסגר, מצומצמים בד' אמותיהם, ובתוך אטמוספירה זו נאבק **בן הישיבה** בכוחותיו להשתחרר מהמערבולת המהרסת, להתרומם ולהימלט לעולם אחר - עולם שקדמה בריאתו לעולמינו, עולם שהיוצר כל היה מביט בו ומשתעשע ובורא העולם.

□ □ □

כל שאלה המתעוררת בעולם החולין נשאלת בעולם התורה, גם המילים דומות, אם כי מתלבשות בלבוש אחר והתשובות משתנות, משל למה הדבר דומה? לכלי נגינה המשמיע קולות שונים במנענעים דומים. הבה נאזין לצלילים אלה!

בן הישיבה רכון גחון על שולחנו, גילי אש פתוחים לפניו, גופו המתמתח עיניו העצומות ממחישים את המאמץ הרוחני, ועומק המחשבה נבחן בקול ניגון הגמרא, מאי קאמר? מ-אי-קאמר?

אפשר לנחש, הנה הוא שואל השאלה הנדושה ברחוב מאי קאמר פריץ מדינת תובל? אך לא...! ההמשך בפעם השלישית. מאי קאמר רבא - ואנחת רווחה וצהלת התבהרות הבינה מרטיטה את הגוף.

חבירו לספסל הלימוד באותו מצב אמנם הניגון המשמיע: נקנית בכסף בכ-סף - כסף -, שוב ניתן לחשוב שכל דאגותיו לכסף, ושוב עומדים על הטעות, ההמשך בא בפעם הרביעית, בכסף בשטר וחזקה...! ואותה רווחה וצהלה מסתורית נראית גם בו.

כאמור אותן המילים לשאלות, אבל רקען שונה, ותשובותיהן רחוקות מאלו הנשמעות ברחובות קריה.

□ □ □

אצל בן הישיבה לא קיים המושג - עבר - עתיד, אינו חושב בדאגה על הזמן, לגבו אין "הזמן עושה את שלו" אלא הוא עושה את

הזמן, מעצבו קובע דמותו ומצבו, הזמן בידו כחומר ביד היוצר, אל דאגה... בן הישיבה מביט בעולם שכבר נברא, אינו מוצא כדאיות כי אם בהשתעשעות בתורה, בהבל פיו בונה עולם ומקימו. כל הסובבו, שאלות המתעוררות, הכל חוץ לתחומו ורשותו. יש לו עולם משלו שהוא מרחף בו, עולם מעשה ידיו, עולם הצלילים וצלילות הדעת, המחשבה, היצירה וההתחדשות במעשה בראשית, עולם ההתנערות מהאדמה שבאדם, ההזדככות, הכמיהה לאמת, למקור האמת, כל עולם החולין מנהו והלאה.

ועם זאת בזכותו חי וניזון העולם, הוא המושך חיות לכל הסובבו, מלך הוא על כל שאיפותיו תאוותיו, כל המכשולים עובר הוא מעליהם, מרסנם בכח שלטונו הבלתי מוגבל, מלך בן מלך היודע טכסיסי מלכות. כל המציאות הזאת מצומצמת מצומקת בשתי המילים **בן ישיבה**^ג.

להיות משוגע על הלימוד

העצה לבחור הנכנס לישיבה גדולה היא, להתאמץ להיות "משוגע" על הלימוד. בתחילה לנצל כל רגע, ואחר כך יבוא ממילא להתרגל להיות שקוד על תלמודו^ד.

סדר מוסר

בדורות הקודמים, היו לומדים שלמדו לא מתוך יראת שמים, ולא מתוך "וירא מצוה הוא ישולם", ועזבו את הישיבות ואת התורה הקדושה. וכשראו זאת ראשי הישיבות דאז, החליטו לבנות פנימיות, בכדי שבחורי הישיבות יסתופפו בישיבות ולא יושפעו

^ג בטאון המסילה ד עמוד 14, ניסן ה'תשי"ט (והובא שוב במסילה ט עמוד כח, תשרי ה'תשס"ה). מאמר מפליא זה, כתבו רבינו כשהיה אך בן 24 שנים בלבד.

^ד קובץ שפתי מלך (ח"ה עמוד עב).

מאירת הרחוב הקלוקלת. וכך רבי ישראל סלנטר בא והקים תנועת מוסר בשביל לבסס את האמונה, וכל זה מפני שראו שלימוד המוסר הוא הערובה היחידה לשמירה על עולם התורה^ה.

ובזמן שלמדתי בישיבות, סדר מוסר היה מלא, ולימוד מוסר היה נלמד בהתפעלות ובדמעות בעיניים. וכן היו חברות קבועות שהיו מעוררים איש את רעהו בדברים הצריכים חיזוק^ו.

לימוד המוסר יהיה בעיון בספרי גדולי רבותינו: שערי תשובה, ומסילת ישרים ושאר ספרים המועילים. ואין לבן ישיבה צורך לשמוע ולהקשיב לכל מיני מרצים המדברים בענייני אמונה לציבור חילוני ומתחזק על ידי דוגמאות חיצוניות, אלא להתמקד בספרי רבותינו הנזכרים^ז.

חתונות בישיבה

אני לא הלכתי לאף חתונה של חבר בישיבה רק של החברותות, ותו לא, ואין צורך ללכת לכל החתונות של חברי הישיבה, ויש בזה חשש ביטול תורה^ח.

טרמפים

צריך לדעת שלא טוב עושים אלו העומדים בצמתים ועוצרים 'טרמפים', אשר המכשלה בזה רבה ועצומה, ורבים חללים הפילה. ובפרט שידוע שיש העוצרים לבני הישיבות ומרעילים אותם

ה ראשית דעת (סוף שעור ב) וקובץ שפתי מלך (ח"ג עמוד לב).

ו קובץ שפתי מלך (ח"ג עמוד לב).

ז קובץ שפתי מלך (ח"ג עמוד לב).

ח קובץ שפתי מלך (ח"ג עמוד לא). והכל לפי העניין, ולפי דעת ראשי הישיבות, ואכמ"ל.

בדברי הבאי ורעות רוח. וזה מלבד כל מיני מראות אסורות הכרוכים בכך^ט.

פלאפונים וקריאת עיתונים

הרוצה להצליח בלימודו ולגדול בתורה ויראת שמים, הרי שראוי לסלק ממנו דברים המסיחים את הדעת, כגון הפלאפונים (ואפילו הכשרים), שהרי הם מטרידים ומוציאים את האדם מן הלימוד, וכל שכן לבני הישיבות. וכן כל מיני עיתונים ואף אלו שנקראים "חרדים". ובכלל כל התופעה הזו שחדרה כעת לישיבות, היא ירידה וקלקול ברציפות ושקיעות בלימוד^י.

ט קובץ שפתי מלך (ג עמוד לב).

י קובץ שפתי מלך (ג עמוד לא).

מרן הגאון רבי עזריה בסיס זצ"ל

גירסא דינקותא – יסוד מוצק להמשך המסורת

אחת הסיבות העיקריות שמונעות חלק מבחורי הישיבות לבוא להתפלל בבתי הכנסיות שלנו, היא הבושה. בחורי הישיבות שאינם אמונים על גירסא דינקותא, אינם בקיאים בקריאת התורה, ומתביישים לבוא לבית הכנסת מחשש שיתבקשו לעלות לתורה, ויטעו בקריאתה.

לכן, על בני התורה הלומדים בישיבות, להקציב זמן ללימוד הפסוקים. עלינו לדעת, כי ציבור המתפללים, בראותו תלמיד חכם הבקי בהלכות וגמרא, מצפה הוא שידע לקרוא בתורה. ואם נוכח הציבור שלא כך, זה נותן טעם לפגם. הגירסא דינקותא חשובה עד מאד, "גם כי יזקין לא יסור ממנה". ובזמן שהבן צועד עם האב, זה הסימן המובהק להמשך, וזוהי הערובה להמשך המסורת. ואם יש אהבה אצל האב לתלמידי חכמים, אז זוכים לבנים תלמידי חכמים.

והנה ידוע שאיסור חמץ אפילו בכל שהוא, וזאת בניגוד לאיסורים אחרים, וזאת מדוע? כי החמץ מסמל את יצר הרע ובמיוחד את מידת הגאווה. וזאת לדעת, כי במידה זו צריך להיזהר אפילו בכל שהוא, אם נותנים לגאווה דריסת רגל בכל שהוא, זה ח"ו יכול להביא למחלוקת ופירוד, ובמיוחד בין בני תורה שצריכים להתלכד סביב תלמידי החכמים. שכן עמידה לימין תלמידי חכמים וההתלכדות סביבם, מחזקת את עם ישראל בכלל ואת עולם התורה בפרט^א.

גאווה כקרבן לה'

כמה מרנין הלב, כאשר בחורי הישיבה, שהם בוצין בוצין מקטפיה ידיע, מתחילים להתחקות וללמוד את הלכות ומנהגי יהדות תימן.

בפרשת השבוע קראנו את הפסוק, "כי כל שאור וכל דבש לא תקטירו ממנו אשה לה', קרבן ראשית תקריבו אותם לה', ואל המזבח לא יעלו לריח ניחוח".

אומרים בשם האר"י הקדוש, השאור, זה רמז ליצר הרע של הגאווה. אותו הדבר הדבש. וכפי שפסקו בגמרא, כמו שפוסק הרמב"ם כרבי יוחנן, שלמרות שבכל המידות טוב לקחת את שביל הזהב השביל האמצעי, אבל בגאווה, לא מיניה ולא מקצתיה, תכלית הריחוק. "כי כל שאור וכל דבש", שזה מורה על הגאווה, "לא תקטירו ממנו אשה לה'".

אבל אומר האר"י הקדוש, "קרבן ראשית" תקריבו אותו. כלומר, גאווה תחילתית, שכל אחד מבני התורה ידע שהוא יכול להיות גאון בישראל, והוא יכול להגות וללמוד בתורה, זה מותר, בשביל התחלה, "קרבן ראשית - תקריבו אותם לה'". אבל זוהי רק במטרה כדי להתחיל ולעלות ולגדול מעלה מעלה.

לכן אני קורא, מורי ורבותי, לכל בני התורה, שידעו שכל אחד ואחד יכול להיות נר עצום להאיר את כל עם ישראל, ובגאווה הזו ובהתחלה הזו, תהיה לו תנופה חזקה וחשק להמשיך ללמוד להתעמק בתורתן של ראשונים ושלאחרונים, ולבסס כל מנהג ומנהג ע"פ המקורות. לא לדחות שום מנהג. לפעמים אנחנו שומעים על איזה מנהג, וחושבים, לא ידעו, לא דקדקו, או לא העמיקו, מחוסר ידיעה... אין הדבר כן! כל מנהג ומנהג יסודתו בהררי קודש. הדברים ברורים וידועים².

יב מעמד הכתרת חתני השלחן ערוך המקוצר (ר"ח ניסן התשנ"ח, גליון פעולת צדיק 5).

מִדְּרַשׁ הַגְּאֹנִן רַבִּי שְׁלֵמָה מַחְפּוּד שְׁלִיט"א

בית התורה - מקדש מעט ומסגרת קדושה

כאשר עולה בחור לישיבה הקדושה, הרי הוא זוכה להיכנס אל תוך מסגרת רוחנית ייחודית שנבנתה בחכמה רבה על ידי גדולי התורה לאורך הדורות. בית המדרש הקדוש אינו מקום מקרי אלא "מקדש מעט" שכל פרט בו מכוון לתכלית עליונה אחת - עליית נשמתו של התלמיד במעלות התורה והיראה. כשם שבבית המקדש הגדול היה נוהג מסוים וסדר קבוע שאסור היה לסטות ממנו כחוט השערה, כך בבית המדרש של הישיבה יש דרכי הנהגה מדוקדקות שנקבעו בדעת תורה ובהשגחה עליונה.

מקובל ומפורסם הוא מאמר רבותינו ז"ל באבות (א, ו) "עשה לך רב", ודרשו חכמים שצריך האדם להתבטל לגמרי לפני רבו ולקבל ממנו לא רק את חכמת התורה אלא גם את דרכי החיים והנהגותיהם. עד כדי כך שאמרו חז"ל בגמרא המפורסמת במסכת ברכות (דף ז' ע"ב) "גדול שימושה יותר מלימודה", שהכוונה היא ששימושם של תלמידי חכמים גדול מתלמודם. כלומר, לא רק החכמה הנלמדת, אלא כל ההנהגות והמסגרת הרוחנית שבתוכה מתנהל החיים - הכל חלק ממערכת שלימה שמטרתה ליצור תלמיד חכם אמיתי.

כאשר נכנס בחור ישיבה אל תוך המסגרת הקדושה הזו, חובה עליו להבין שהגיע למקום שיש לו חוקים וכללים משלו, שנקבעו בחכמה עליונה ובהשגחה פרטית על ידי ראשי הישיבה והמשגיחים. אין זה מעניין של בחירה אישית או של נוחות, אלא של התבטלות מוחלטת לפני גדולי התורה שעמדו בראש המוסד הקדוש הזה. כשם שאמרו חכמים "את ה' אלקיך תירא" - לרבות תלמידי חכמים (קידושין, נ"ז ע"א). חז"ל הרחיבו את היראה גם לכבוד הרב, כך שבוודאי

שכבוד ראשי הישיבה והמשגיחים עומד בראש כל ההנהגות שבישיבה.

המסגרת הישיבתית נבנתה מתוך הבנה עמוקה של טבע הנפש היהודית ושל הדרכים היעילות ביותר לחינוך בני תורה. כל פרט ופרט - החל מסדרי התפילה, דרך אופן הלימוד ועד לפרטי הלבוש והנהגות היום-יום - נקבע בדעת תורה ובהתבוננות עמוקה במה שמועיל ביותר לבחורי הישיבות בדורנו היום. אין לראות בכללים אלו דבר שרירותי או חיצוני ח"ו, אלא מערכת שלמה שכל חלקיה משלימים זה את זה כדי ליצור אווירה מיוחדת של קדושה ורוחניות.

בוודאי שכל בחור מביא עמו לישיבה את המורשת הטובה והקדושה שקיבל בבית הוריו, לפי מנהגיהם הקדושים, והדבר הזה ראוי לכל הערכה והוקרה. מסורת עדתית קדושה שעברה מדור לדור היא חלק חשוב מהזהות היהודית של כל אחד ואחד, ועל כולם המסורת של בני עדתנו המפוארת שהקפידו עליה במסירות נפש. עם זאת, כאשר נכנס בחור למסגרת הישיבתית, עליו להבין שהמקום הנכון לקיום מנהגי העדה במחיר של שינוי חברתי מהמקובל כיום - הוא במסגרת הבית והמשפחה. זהו עקרון יסודי בחינוך: כל מקום יש לו את הכללים וההנהגות המיוחדים לו, ואי אפשר לערבב ביניהם מבלי לפגום ביעילות של כל אחד מהם. ובפרט כשנכנס למקום קדוש כמו ישיבה שכל הנהגותיה נקבעו בדעת תורה.

העניין החשוב שצריך להבין הוא, שהישיבה איננה מקום פרטי של כל אחד מהבחורים, אלא מוסד ציבורי שיש לו אופי כולל ואחיד. ונכון להיום, עוד לא זכינו שתהיה ישיבה שכל מנהגיה יהיו לפי מנהג עדתנו המפוארת, ולכן, כדי שהישיבה תוכל לפעול ביעילות ולהשיג את מטרותיה החינוכיות והרוחניות, חיוני שתהיה

אחדות מלאה בכל ההנהגות. כל סטייה מהנהוג המקובל עלולה ליצור בלבול, מחלוקת ופגיעה באווירה הרוחנית. שלא יהיה בבחינת 'עומד בין היושבים או יושב בין העומדים'.

לא בכדי אמרו חכמים במסכת דרך ארץ זוטא: "וכן היה רבי אלעזר הקפר אומר, אהוב את השלום ושנא את המחלוקת. גדול השלום, שאפילו עובדים עבודת אלילים ויש שלום ביניהן, אין שכינה יכולה לנגוע בהן, שנאמר (הושע ד') "חבור עצבים אפרים הנח לו", אם יש ביניהם מחלוקת מה נאמר בהן, "חלק לבם עתה יאשמו". כיצד: בית שיש בו מחלוקת סופו ליחרב, וחכמים אומרים מחלוקת בבית הכנסת סופה להתגזר..." (פרק ט).

יתירה מזאת, ההנהגה האחידה בישיבה, מחנכת את הבחורים לערכים חשובים ביותר של התבטלות לפני גדולי התורה, קבלת סמכות וענווה אמיתית. אלו הם יסודות חיוניים בבניית אישיותו של תלמיד חכם אמיתי. כשם שאמרו במסכת אבות (ב', י') "יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך...", כך צריך הבחור ללמוד לוותר על רצונותיו האישיים למען הכלל ולמען המטרה הגבוהה יותר שהיא בניית אישיותו וקומתו הרוחנית. דברים אלו נאמרים לא מתוך זלזול בערכי המנהג, אלא מתוך הבנה עמוקה של הצורך באחידות ובמשמעת למען המטרה הגבוהה יותר.

ההשקעה הרגשית הגדולה שמשקיע בחור בישיבה, חייבת להיות מכוונת בכיוון אחד ויחיד - לימוד התורה וקניית יראת שמים. כל הפרעה או התעסקות עם נושאים אחרים, עלולה לפזר את הכוחות וח"ו להפחית מהתועלת של השהייה בישיבה. לאחר כל זאת נחזור להדגיש: בוודאי שחשוב מאוד לשמור על המסורת של העדה ומורשת המשפחה, אך לתת לכך דגש במסגרת הזמן הפרטי, ולא ליצור שינוי חברתי שאינו מקובל בין כותלי הישיבה ולא על דעת המחנכים בה. רק כך יוכל להגיע לגדלות האמיתית בתורה.

הדבר דומה למה שמצינו אצל גדולי הדורות שהתנהגו במסגרת הישיבות שלהם בהתאם לכללי המקום, אף כשהדבר לא תמיד התאים לרגשותיהם או למנהגיהם האישיים.

מי לנו גדול מהנשר הגדול מורינו הרמב"ם אשר כתב בתשובותיו, לא לשמור על מנהג אם זה יביא להפסד רוחני אחר, וז"ל: "...ואין להעדיף מעשה אחד על חבירו אלא מצד מנהג הקהל, כי אין צריך לשנות מנהג, שנהגו בו, גם אם קטנה חשיבותו, אם אין זה מביא להפסד בדת..." (תשובות הרמב"ם סי' קנ"ב). הוסיף לחזק דבריו בתשובה נוספת, שלנהוג באופן שונה מהמקובל במקומו הרי זה עובר על "לא תתגודדו", וזה לשונו: "...אבל עמידת זה החכם, הסומך על מנהג ארצו, היא טעות גמורה. לפי שאפילו בדברים אשר תלוי בהם דבר איסור, אמרנו אל ישנה אדם מפני המחלוקת..., ועבר בזה משום לא תתגודדו, לא תעשו אגודות אגודות..." (סי' רס"ב).

חשוב לחזור ולהדגיש, שאין כאן זלזול או ביטול של מסורות העדות השונות, חלילה. אדרבה, המסורות הן קודש, וחלק יקר ומכובד מהמורשת היהודית. ועל כולנה המסורת של בני עדת תימן, הידועה בהקפדתה לאורך כל שנות הגלות בארץ תימן בלתי שום שינוי ותחבולה כלל ועיקר. אלא שיש מקום ומקום, וזמן וזמן. בבית המדרש של הישיבה, במסגרת הציבורית של לימוד התורה, ההנהגה צריכה להיות אחידה ומכוונת למטרה אחת. ואילו בחיי המשפחה, חינוך הילדים, במשפחה ובבית, שם המקום הטבעי, הרצוי והנכון והחובה לקיים ולהעביר לדור הבא את כל מנהגי העדה לצעירי הצאן ביתר שאת.

תלמיד ישיבה חכם, יבין כי ההכנעה למסגרת הישיבתית היא למעשה מעידה על גדלות ולא על קטנות. האדם הגדול, הוא זה שמסוגל לוותר על הנוחות האישית שלו למען מטרה רוחנית גבוהה יותר. זוהי מידת הענווה האמיתית. לא מפני שמנהגים הם

פחות קדושים או פחות נכונים, אלא מפני שמבינים את החשיבות של האחידות במסגרת הציבורית. הענווה אינה חולשה, אלא כוח אדיר של שליטה עצמית והכנעה מודעת למטרות רוחניות גבוהות.

יתר על כן, ההתנסות בהתבטלות למסגרת הישיבתית, מכינה את התלמיד לחיים האמיתיים שלאחר הישיבה. בחיי הנישואין, בחיי הקהילה ובחיי הציבור בכלל, יצטרך לוותר פעמים רבות על העדפותיו האישיות למען השלום הבית, למען הקהילה ולמען כלל ישראל. מי שלמד עוד בישיבה להכניע את רצונותיו האישיים למטרות גבוהות יותר, יהיה מוכן הרבה יותר להצלחה בכל תחומי החיים.

ההבנה הזו צריכה ללוות את התלמיד בכל הנושאים - החל מסדרי התפילה בישיבה, דרך סגנון הלימוד והגישה לשיעורים, וכלה במנהגי הלבוש והנהגות קטנות של היום-יום. בכל אלו יש להתנהג על פי הנהוג בישיבה, ולא להיות שונה מהמקובל או מהוראות הצוות החינוכי, גם אם יש הבדלים ביניהם. זוהי הדרך להצלחה אמיתית בישיבה ולבניית אישיות תלמיד חכם שלימה.

כמובן שבמקרים של ספק הלכתי או של קושי רציני, על כל אחד יש לפנות לרבותיו ולהתייעץ איתם באופן פרטי, ויקבל מענה מתאים שיודע להכיל גם מצבים חריגים כשיש צורך אמיתי בכך. אך העיקרון הכללי צריך להיות ברור: המסגרת הישיבתית היא זו שקובעת את ההנהגה בין כותלי הישיבה, ולא המנהגים האישיים של התלמידים.

לסיום, חשוב לזכור שכל התקופה בישיבה היא השקעה לטווח הארוך. הבחור שילמד לכבד ולקיים את המסגרת הישיבתית בשלימות, הוא זה שיזכה להפיק את המירב מהתקופה הקדושה הזו. הוא יצא משם לא רק עם ידע בתורה, אלא עם אישיות מעוצבת של תלמיד חכם אמיתי, היודע מתי להתבטל ומתי

לעמוד על שלו, מתי לקבל סמכות ומתי להנהיג, מתי לשמור על המסורת ומתי להיות גמיש למען מטרות רוחניות גבוהות יותר.

בזכות זה, יגדל להיות בין מקימי התורה ומחזיקיה בישראל, שיודע לשלב בחיבור מופלא בין הערכה עמוקה למסורת העדה הקדושה לבין הבנה נכונה של הצרכים והדרישות של החינוך בעולם הישיבות. וכך יזכה להיות מאלו שבאמת מחזיקים בתורה בכל פינותיה ובכל התבטלות אמיתית לגדוליה ולמנהיגיה.

ה' יזכה את כל בחורי הישיבות היקרים המסולאים בפז, לגדול בתורה ובמעשים טובים, ולהיות לעטרת תפארת לכלל ישראל, בשמירה על כלל עם ישראל בכלל ועל העם היושב בציון בפרט מפני כל הקמים עלינו לכלותינו ברוחניות ובגשמיות, הן אלו אשר חרב בידם, והן אלו אשר חרב בפיהם לשימנו ללעג וקלס. תורתם הקדושה של נזר הבריאה אלו בחורי הישיבות, תעמוד לנו להינצל מכל מחשבה רעה, ולזכות לראות עין בעין בביאת היום המקווה של הגאולה השלימה בבניין בית המקדש במהרה בימינו, אמנן³.

יג משא קודש בישיבה הגדולה "כנסת ישראל" אשדוד, בראשות חתנו הגאון רבי מאיר מוגרבי שליט"א, חודש אב תשפ"א.

מרץ הגאון רבי פנחס קורח שליט"א

בן תורה אמיתי

תוספת של תורה, היא תוספת של צורת חיים ודפוסי התנהגות. זכינו לישב באהלה של תורה, וניתן לומר כי המסתופפים בהיכלי הישיבות הקדושות הם בבחינת מקבלי תואר מלך. וכמו שנאמר בספר משלי, "בי מלכים ימלוכו ורוזנים יחוקקו צדק". ובדברי חז"ל ידוע הביטוי "מאן מלכי רבנן". וכל אחד יש בו את היכולת להיות מלכה של תורה.

ולהגיע לזה, דרושה כתיבת ספר תורה. עמל התורה הנדרש מאיתנו, הוא עמל בפני עצמו, כעין כתיבה חדשה, שעל ידי זה מקבל כל אחד מהות חדשה. ותנאי קודם לכך הוא "למען ילמד ליראה" וגו'. ובפרט בתקופה של נסיונות קשים העומדים לפנינו מפני מבול של כל הבלי העולם הזה, אשר גורם לירידה רוחנית והיגררות אחר הבאי הרחוב, זוכים אנו להמצא בהיכל הישיבה שהיא בבחינת תיבת נח, ועוסקים בכתיבת דף ועוד דף בספר החיים של עצמינו. דפי תורה וקדושה. אשרינו.

עם זאת, שומה עלינו להבין, כי לא די בקיום הציווי "למען ילמד", אשר מכוחו יתכן שישב ללמוד כדי להיות למדן, כי כל לימוד שאינו מגשים את הציווי בשלימותו "למען ילמד ליראה את ה' אלהיו", אינו אלא מן השפה ולחוץ. כי היראה הינה מבוא ללימוד תורה לשמה, וכבר ידוע מה שנאמר על דואג האדומי שהיה אביר הרועים, ואף על פי כן אמרו חז"ל כי תורתו של דואג מן השפה ולחוץ. תורה שהיא מן השפה ולחוץ, אינה עומדת לאדם בעת המבחן, ואינה עמידה בפני נסיונות. מה שאין כן תורה שהיא מן השפה ולפנים, כאשר היראה קודמת לחכמה, היא עמידה איתנה, ומעידה על מהותו של **בן תורה**, ומלווה אותו הן בבית המדרש והן

בצאתו בחוץ. וזהו ספר התורה שכותב **בן תורה** במהותו, אחת בבית גנזיו שאינו מפסיק להגות בה בכל עת, ואחת הנכנסת ויוצאת עמו, בכל מקום שהולך אינו מסיח דעתו ממנה. "וקרא בו כל ימי חייו", היא צורת חיים של **בן תורה אמיתי**.

ובל נשלה את עצמינו שדי ברצון לקנות דרגה זו, אלא השקידה וההתמדה בעמל התורה ויראה ועבודת המידות שלב אחר שלב, על אף הנסיונות הכרוכים בזאת, מקרבים ומרוממים לאט ובבטחה את בן העליה, עד שזוכה להיות **בן תורה**. ולעולם אי אפשר להגיע לכך בקפיצת הדרך. אלא זהו פרי עמלה של תורה, בה דרכו ונתעלו יחידי סגולה.

ופעמים נדמה לנו, שההתלהבות והתלהטות הלימוד בפתיחת הזמן, מעידים על גודל הדרגה של **בן תורה**. ואף שזו הנהגה מאד חיובית, יש לזכור שקיימת אפשרות שההתלהבות תפוג במהרה. וזכורני שמו"ר המשגיח הגה"צ רבי יחזקאל לוינשטיין זצ"ל אמר פעם בפתיחת הזמן, שזה מחזה מפעים שבחורים רק מניחים את המזוודות ומתיישבים ללמוד בחשק ובשקיקה. אך אין זה נובע, רק מהתלהבות זמנית. ואין שום תחליף ללימוד הבא מכח עבודה מתמדת ביראת שמים ועמל ממושך ברציפות, שעל ידו זוכים להיות בעל מעלה.

ומהות העמל כפשוטו. וכשם שרואים פועל בנין שעמל קשות במלאכתו תחת השמש בעבודה גופנית, מתוך מטרה להשיג את משכורתו לפרנסתו. כך צריך לעמול בתורה, להתאמץ ולא להרפות. כי הרפיון הוא הגורם העיקרי בחוסר ההצלחה, וכמו שאמר שלמה המלך ע"ה בספר משלי, גם מתרפה במלאכתו אח הוא לבעל משחית, כי הרפיון גורם לבזבוז זמן. וכבר אמר הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה, שאחד התנאים לזכות לכתרה של תורה, הוא שישים אל ליבו שלא יאבד לילותיו, ועוד הרבה דברים המפריעים ללימוד

התורה. הפרעות וטרדות רבות מלוות כל בן תורה, מהם טרדות אמיתיות ומהם הפרעות דמיוניות, ועל כל אלה נדרש בן תורה להתגבר ולעמול כנגד ההפרעות והטרדות, ואז יראה את פירות עמלו, כאשר תורתו ויראתו יכתירוהו בכתרה של תורה.

ואל יקל בעינינו סכנות והשפעות הרחוב להתקררות ביראת ה', כי מי שרואה בעין נכוחה, יראה כמה מאמץ נדרש להינצל מהרבה מכשולים. ועל זה באה התורה לרמוז לנו בפסוק שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך, שאדם צריך למנות לעצמו את השופטים והשוטרים של עצמו בכל שער משערי הגוף, אם זה שערי העיניים שהם שערי הראיה, שערי האוזן שהם שערי השמיעה, וכל אותם שערים שהם סרסורים לעבירה, ועל כל צעד ושעל להיזהר ולהישמר שלא תיפגם היראת שמים שלו ועלייתו בתורה. וכדי להצליח במלחמה על היצר הרע לכל סוגיו, צריכים אנו להתבצר במבצרה של תורה והוא היכל הישיבה, ששם נוכל להדוף את כל נסיונות היצר הרע להרפות ידינו מעמל התורה. והדביקות והשאיפה הם הדרך לצמיחה, ודרך זו נתנה את פירותיה בדמותם של גדולי ישראל בכל הדורות והתפוצות, שאותם שעמלו ללא ליאות הצליחו והיו למאורות.

ברצוני להוסיף עוד נקודה והיא מעלת הרציפות, אינו דומה לימוד הנלמד ברציפות ללימוד שיש בו הפסקות ואפילו לדבר מצוה, כי הלומד ברציפות שונה במהותו ובמעלתו. וכך אמר אביי בגמרא עירובין, אי אמרה לי אם קריב לי כותחא לא תניי. כלומר, שאם היה מתבקש ע"י אומנתו להגיש לה לפתן, לא היה לומד. והיינו שההפסק והיסח הדעת בשעת הלימוד, אינו הפסק זמני לצורך מצוה, אלא הפסק עצום בלימוד שמכוחו אביי לא היה מגיע למעלתו. וכך מסופר שרבינו הקדוש שלח את בנו ללמוד בטבריה, לימים נפגש עם אחד מחכמי טבריה ושאלו לשלום בנו, והלה השיב לרבי כי בנו הוא ראש וראשון לכל דבר שבקדושה גומל חסדים

וכיו"ב. מיד שלח רבינו הקדוש לבנו, וכי אין קברים בציפורי שאתה הולך לטפל במתים בטבריה, אם אתה מחפש מצוות גם במקומינו יש מצוות, והלא שלחתי אותך ללמוד שם. הנה כי כן שלכל תקופה בחיי האדם יש תכלית, תפקידו של בחור ישיבה לנצל את הזמן ללמוד, זהו הזמן המובחר והמעולה שבו טמונה ההצלחה, ופעמים שהיצר הרע משדל את האדם לעשות מצוות, וצריך לענות לו כמו ששלח רבי לבנו, התפקיד בשעה זו הוא לשקוד על הלימוד ולא לחפש מצוות על חשבון זמן הלימוד.

הבה ננצל את התקופה של הבחרות לגדול בתורה ויראה שמים, לשאוף לגדלות, ובעקבותיה תתגלה ההצלחה. ויהי נועם ה' עלינו ומעשה ידינו כוננהו, ובשם ה' נעשה ונצליח".

גדלות האדם נמדדת לפי שלימות הדעת, ושלימי הדעת יקרינו על כל העדה

ידוע שבחג הסוכות תיקנו לנו חז"ל, לומר "את יום חג הסוכות זמן שמחתנו באהבה". המקור לזה ע"פ מה שנאמר "ושמחתם לפני ה' אלהיכם". נצטוינו על השמחה, כפי שמגדיר אותה הרמב"ם.

הרמב"ם בהלכות חגיגה, מגדיר את מצוות השמחה ברגלים. ברגל זה זמן של שמחה, אנחנו יכולים לחשוב לעצמנו שהשמחה היא ללכת ממקום למקום, משמחת בית השאובה לשמחת בית השאובה, לשמוע את השירים ולרקוד, וכפי שבאמת אבותינו במקדש היו עושים, וזוהי כל השמחה. ופשוט שזה לא המובן של השמחה שנצטוינו עליה ברגלים.

במדרש הביאור (לאחד מחכמי תימן לפני כמה מאות שנים) מסביר את הרעיון של השמחה ברגלים, וכך הוא אומר: מדוע נצטוינו

על השמחה, כיון שטרדות היום יום גורמות לנו איזה מועקה ודאגות. הנפש אינה פתוחה ללמוד ולקלוט, ולכן נצטוונו על השמחה כדי שתהיה נחת ומנוחה לנפשותינו. למה? בכדי שנשלים את עצמינו בלימודים ובידיעות. והמטרה של המנוחה לנפש בכדי שנשלים את עצמינו בלימודים ובידיעות, כי השלימות של האדם האמיתית היא בשלימות הדעת, ושלימות הדעת היא השלימות האמיתית שבה זוכה האדם לחיי העוה"ב, וזה מה שנאמר "ושמחת עולם על ראשם". למעשה, זהו ביטוי של הרמב"ם ששמחת עולם על ראשם זוהי שלימות הדעת שבה האדם זוכה לעוה"ב וזוהי המטרה של השמחה ברגלים, לא שמחה לשם שמחה ולא שמחה לשם ריקוד, אלא שמחה בכדי שיהיה אמצעי שנוכל לנצל את הזמן, שהנפש שלנו תהיה פתוחה ללמוד ולהשתלם בלימודים, וזוהי המטרה וזוהי התכלית.

נמצאנו למדים, שגדלות האדם נמדדת בשלימות הדעת, וככל שהוא לומד ועמל בתורה ויש לו חלק בידיעת התורה, כך השכר שלו לעוה"ב, וממילא זוהי המעלה של האדם בעוה"ב לפי השלימות שלו בעוה"ז. יש מושגים שונים, אנחנו מעריכים אדם לפי התפקיד שלו ולפי השררה שלו ולפי המעמד שלו, והאמת היא לא כך. וכמו שאמר אותו חכם, ראיתי עליונים למטה ותחתונים למעלה. והפירוש הוא, תחתונים בעיני בני אדם פה - למעלה הם עליונים, ועליונים בעיני בני אדם פה - הם תחתונים למעלה. כלומר, שככל שהאדם עמל לעצמו בתורה ומשלים את נפשו בתורה, זוהי השלימות והדרגה הגדולה, וע"ז אמרו חז"ל תורתו מכרזת עליו. וככל שהאדם גדל בתורה ויראת שמים, תורתו מכרזת עליו, לא שררתו מכרזת עליו אלא תורתו.

והתפקיד שלנו (ואמנם יחידי סגולה זוכים לזה), שאם נדע מהי המטרה, ומהי השלימות, נדע להעריך את הדברים בצורה נכונה, נדע ליקר את הזמן שלנו, נדע לעודד את בנינו ואת עצמינו לעמול בתורה, כי רק כך נוכל לעלות מעלה מעלה. **וככל שיהיו יחידי**

סגולה שיעלו, כך כל העדה וכל הציבור יתעלו מזה, מכיון שאותם יחידי סגולה מקרינים על הכלל תורה ויראת שמים, והם נחשבים כעמוד שהולך לפני העם, וזה תפקידנו, ולשם כך באה השמחה ברגלים וזוהי מטרתה.

היום הגענו למצב שיש זמן של בילוי לתזמורת פלונית, לזמר פלוני. זה כשלעצמו אינו מטרה. זה יכול להיות מטרה להרחיב קצת את הנפש, אבל הצעד הבא המתבקש זוהי השלימות¹⁰.

עמל ולא כשרון

אני מאד נרגש, כי הנה אנחנו רואים, שאכן זוכים למעין תחיית המתים. אם לפני מספר שנים שאלנו את עצמנו את השאלה, התחייה העצמות האלה, האם נטמע ומסורתנו ומורשתנו תטמע, או האם נזכה ויזכנו ה' לחיות ולראות את ההתחדשות, את התחיה? ואכן, ב"ה אפשר לקרוא את הפסוק, "ואמרת בלבבך מי ילד לי את אלה", מי ילד לנו צאן קדושים, מי ילד לנו את אותם בחורים ואברכי חמד? אותה התעוררות התחיה בכל חלקי העדה, לדעת שרק המורשת, רק המסורת, רק היהדות, ורק התורה, הם הערובה היחידה לקיום היהדות. ואכן אנו זוכים לראות את ההתחדשות.

על הפסוק בשיר השירים, "מי זאת הנשקפה כמו שחר", אומר המדרש (בתרגום מארמית), רבי חייא ורבי שמעון בן חלפתא היו מהלכים בבקעת ארבל בעלות השחר, וראו אילת השחר שבקעת אורה. אמר לו רבי חייא לרבי שמעון בן חלפתא, כך תהיה גאולתם של ישראל מצפצפת, בתחילה היא באה קמעא קמעא, ואחר כך מנצנצת ובאה, ואחר כך פרה ורבה, ואחר כך מרטבת והולכת. זהו מדרש על גאולתם של ישראל.

10 מעמד הכתרת חתני שלחן ערוך המקוצר (חזה"מ סוכות התשס"א, גליון פעולת צדיק 15).

מי שרוצה לראות המחשה של המדרש הזה, יכול לראות בזמננו בתחיה שלנו, כאשר רואים קמעא קמעא. קודם היינו קומץ של בני ישיבות, ולאט לאט הנחל הזה הולך וגואה, ואנחנו רואים מרטבת והולכת. ברוך ה' יש לנו בני תורה, יכולים לפנות אל העתיד. בני התורה שעמלים בתורה, מרטבת והולכת, מלאים בתורה, מלאים במצוות. ואכן זוהי השמחה שגודשת את הלב, לדעת שיש לנו תקוה, העתיד שלנו הם בני התורה.

אבל, המדרש בפרשה אומר, יקרים הם עם ישראל לבורא עולם, "הבן יקיר לי אפרים". ושם המדרש מביא מדוע הם יקרים, אלף נכנסים למדרש, מאה יוצאים לתלמוד, עשרה יוצאים להלכה, עשרה נכנסים להלכה ונשאר אחד. כך אומר המדרש.

בפשטות נראה שהפשט כך הוא, הכשרוניים מצליחים בסופו של דבר, והיחיד הוא הכשרוני ביותר מכולם. אבל זה לא הפשט, אלא הפשט כך, מתוך האלף שנכנסים למדרש, המאה יוצאים - אותם מאה שעמלו, לאו דוקא כשרוניים. אלא מי שבאמת עמל ומשך, הצליח להגיע למאה. מתוך המאה עמלו עשרה, משכו, עמלו עוד יותר, הגיעו להיות העשרה. מתוך העשרה, עמל אחד יותר מכולם, הגיע להיות משהו. זאת אומרת, שעמל התורה של כל בחור, של כל בן תורה, כשרוני או לא כשרוני, הוא יכול בזכות העמל להגיע לדרגה גדולה. וכך מספרים על הרבה מגדולי ישראל שלא היו כשרוניים במיוחד, אבל עם עמל התורה הגיעו למשהו.

ואם אנו זוכים לבחורי חמד עמלים בתורה שמגיעים למשהו, זה בזכות עמלם. ואכן משימה כבידה מוטלת על כתפיהם ועל כתפי בני התורה, לעמול! מכיון שרק בזכותם נוכל להחזיר חזרה את עטרת היהדות של יהדות תימן, רק בזכות בני התורה^{טז}.

ואמנם לפעמים יש בעיות היכן ללמוד, פה או שם, וכל זה מעשה שטן. למעשה, אדם שרוצה ללמוד, תמיד ימצא את המסגרת שבה הוא יוכל ללמוד. באמת, לא תמיד הישיבה המסוימת שחולמים עליה, היא דוקא הישיבה המתאימה. הרי חולמים על הישיבה שקוראים לה "שפיץ" בישיבות, ועד שזוכים להתקבל שם, אין שום ביטחון שאותו בחור יצליח שם. מגיע לשם, צונח. ולמה הוא לא מצליח למשוך, כי הוא לא מוצא טעם, וממילא לאט לאט חולם, ואחר כך נושר, ולבסוף נפלט. למה? כי הוא בחר את ה"שפיץ" של הישיבות¹.

מרן הגאון רבי יצחק רצאבי שליט"א

שבח יהדות תימן

ברוך ה' יהדות תימן היא שרשית ומקורית. יהדות עם יראת שמים. יהדות עם אמת. יהדות תימן היא גם עם צניעות וקדושה בשרשיה, ניתן לראות זאת בבחורים תימניים, בני הישיבות הקדושות, עד כמה הם עדינים וצנועים. איזו ביישנות. ממש אפשר לחוש ולהרגיש זאת. למרות שלאידך גיסא הם בחורים עם ראש על הכתפיים, פקחים ומביני ענין, בכל זאת הם מצניעים עצמם. אפילו שעשרות שנים אנו כבר בארץ ישראל ב"ה, עמד טעם שרשיהם במ, וריחם לא נמר".

וידוע בשם החזו"א, שאמר כי הכי פחות עמי ארצות, יש אצל התימנים. וכן מפורסם בשם הגר"ז מבריסק, שהתימנים הכי מעולים מכל עדות המזרח. היום בישיבות הקדושות יודעים, שהבחורים התימנים יותר מצויינים, עם הראש על הכתפיים, מעיינים וחריפים וכו' ט.

יח הילולת מהרי"ץ התשע"ז.

יט שערי יצחק (תרומה התשפ"ג). וכתב עוד שם, ששאלו אותו כמה ת"ח, היכן ההמשך, בהמשך לא רואים אותם, לאן הם נעלמים. והשיב, חקרתי בעניין הזה, עד שהגעתי למסקנא, כי אולי אחת הסיבות היא, מפני שאין להם משהו אשר ימריץ אותם, משהו שיעודד אותם. אין להם היכן להתבטא, אין לאברכים התימנים משהו שירומם אותם. לתפקיד שידחוף ויעורר אותם אין בדרך כלל סיכו. ולכן הם טרודים ג"כ על המחיה ועל הכלכלה. ושם ייעץ להקים כולל אברכים, שישבו ת"ח מסלתה ומשמנה, בית מדרש או מכון להוצאת כתבי חכמי תימן נע"ג, שישבו על כך, יעיינו וכו', יאספו את הכל וכו'. הרי יש לנו אוצרות, כתבי יד שכמעט לא שזפתם עין, שבודדים יודעים עליהם.

גם מחמת שאנו היחידים בעולם ששומרים דברים ותיקים מימי קדם ומהם ענין התרגום, ומאידך בכל העדות נשכח מהם הדבר הזה ואף הם כבר לא מבינים את לשון התרגום בצורה מדוייקת. ולפעמים אף כשהם לומדים גמרא וכדומה, מפרשים לא נכון את המלים הארמיות. ולכן הרבה פעמים האשכנזים ניגשים בישיבות לשאול את התימנים ביאורי מלים, כי לא למדו את השפה².

שמירת המנהגים בישיבות

רבים בעבר היו חושבים שיש לנו איזו בעיה עם הנהגת הישיבות הקדושות ח"ו, וזו טעות חמורה. חלילה. אין חוצץ בינינו ובין עולם הישיבות. הדרך שלנו מבחינה השקפתית ותורנית היא כעולם הישיבות, רק המסורת והמנהגים שונים לפעמים. יתכנו נקודות מסוימות או כמה פרטים בהלכה שיהיו לנו חילוקי דעות עם ראשי ישיבות, אולי אפילו בין ראשי הישיבות עצמם יש מחלוקת בזה. **למרות זאת, לעולם אנו לא נגיד לבחור ישיבה שינהג נגד ראש הישיבה שלו אפילו אם נראה לנו אחרת.**

אנו הגדרנו זאת בס"ד בשו"ת עולת יצחק (ח"ג סימן ב) ואמרנו, כי במסגרת הישיבה יש לראש הישיבה בחינת מרא דאתרא, אי אפשר לעשות נגד דעתו. ברם אנו הוספנו שם, כי יש לראש הישיבה גדר מרא דאתרא רק אם הוא בעצמו תלמיד חכם. לא שהוא נוקט כי רב פלוני הוא גוברא רבא יותר מחבריו, וממילא צריכים ללכת אחר פסקיו. ובכל מקרה, אי אפשר לעשות נגד הנהגת הישיבה בפרהסיא. אך אם הדבר נעשה בצנעה, חשוב מאד לשמור על מסורת אבותינו בכל עוז. בסופו של דבר, תלמידי חכמים האמיתיים שלומדים סוגיות, אומרים בפה מלא כי יצא להם לפי

הסוגיא שכך וכך צריך להיות, והם לא רואים זאת בפועל אלא רק אצל התימנים^{כא}.

וברוך ה', שקם דור חדש, שחשובה לו מסורת אבותינו. הציבור התימני צריך לדעת, שהמנהגים והמסורת שלנו מיוסדים על אדני פז. כל הרוחות שבעולם לא יזיזו אותם ממקומם. וחשוב להשתלב במסגרת של הישיבה, מבלי לפגוע בסדרי הישיבה, ומצד שני לשמור על המסורת. בדבר זה, צריך לדעת 'ללכת בין הטיפות', בדרך ה', בדרך סלולה.

לא קל ללכת נגד הזרם, הדבר אינו פשוט בכלל, אבל דגים חיים הולכים נגד הזרם. מי שמת, הוא נסחף עם הזרם. אדם שמבין, חשובה לו מסורת אבותינו, ויודע את ערכה. לא מתפעל, ולא נגרר. צריכים לדעת את הערך ואת החשיבות, ואז הוא יבין את כל האמת. לצערנו לפעמים ישנם ויכוחים, וישנם אפילו המלגלים, אבל לא צריך להתווכח. ליצנות אחת, דוחה מאה תוכחות. אכן בדידן, ואינה בדידהו^{כב}.

ולסיכום, התימנים בישיבות צריכים לשמור בקפידה את המסורת של ק"ק תימן, אבל צריך לעשות את זה באופן שלא יהיה ניכר שמשנים ממנהג המקום יותר מדאי^{כג}.

מעלת כתיבת חידושי תורה

יש לימוד תורה, יש לחדש חידושים בתורה, יש כתיבת חידושי תורה, ויש הדפסת חידושי תורה.

כא נדפס בשערי יצחק (בראשית התשע"ח).

כב שערי יצחק (ויחי התשפ"א, דפים 21-22).

כג חוברת "חזון" שע"י תלמידי 'קול תורה' (אדר התשע"ז, ומודפס בשערי יצחק ויגש התשע"ז).

דוד המלך אומר בתהלים קיט, "ואתהלכה ברחבה כי פקודיך דרשתי". לכאורה באיזו רחבה דוד המלך מתהלך? ועוד מה הקשר לסיפא "כי פקודיך דרשתי"? יש ביאור נפלא בענין זה שכותב מהרי"ץ זיע"א בספר עץ חיים, שכוונת דוד המלך לאמר, אני מרחיב את התורה, דורש ומסביר אותה. ואם זה נראה לכאורה שאני מוסיף על מה שכתוב בתורה, התשובה "כי פקודיך דרשתי", כאילו זה כתוב בין השיטין ובין האותיות וכו'.

מפורסם בשם החפץ חיים שאמר פעם, רבש"ע, תראה מה עשו עמך ישראל? נתת לנו חמשה חומשי תורה, ותראה מה עשו בניך בהם, עשרות אלפי ספרים התחברו על ידי כל גדולי ישראל במשך הדורות.

מובא בספרים גילוי נפלא שכותב הגר"א, שחמשה חומשי תורה רומזים על כל מה שיהיה בשיתא אלפי שני דהוי עלמא, ואם כן אנחנו שנמצאים לקראת סוף המאה השמינית באלף הששי, היא פרשת נצבים וילך. ובסוף פרשת וילך כתוב, "ועתה כתבו לכם את השירה הזאת". ומרומז פה שבמאה הזאת יש ענין לכתוב ולפרסם הרבה חידושים. וזה גם מתקן את הדברים שכתובים קודם לכם, שישנם בזמנינו, "פן יש בכם" וגו'.

ישנו דבר מדהים שכותב ספר החינוך בהקדמה לספרו, מדוע הוא חיבר את ספרו. אך אמרתי, מי יתן ותהא מחשבתי נטרדת בזה כל הימים, ולא תיפסל ותיפגם במזימות עמל ואון, כמו רשעים אשמים. וכחותם על יד ימיני אשים אותן, וכל מעייני אשים כל היום בעבודתן, אעשה להם בלבבי בית נאמן מושב איתן. ויתר מעשי כולן, אכילה ושתייה ועסק אנשים ונשים, דיין שעתן. דהיינו, הוא התאמץ כדי להיות טרוד בלימוד. עשה לעצמו מסגרת. כי לחבר ספר זה דבר מחייב, מחבר ספר צריך לשכוח מכל העולם, כל היום ראשו בכתובה.

חז"ל אמרו על הדור שלנו, 'חכמת סופרים תסרח'. ויש פה רמז נכון, מלשון וסרח העודף, דהיינו שתהיה הרחבה גדולה של תורה, והיא תתפשט, ויוסיפו ויכתבו עליה הרבה.

ואף במשנה, הכתיבה נמנית בין הארבעים ושמונה קנייני תורה. כי דווקא בגלל ירידת הדורות, צריכים לכתוב. ושאדם יעשה לעצמו מסגרת, ועל ידי זה בעז"ה אנחנו נזכה. כידוע, בית המדרש הוא כמו תיבת נח, המצילה מכל רוחות רעות המנשבות בעולם. ובדור שלנו, פשיטא ופשיטא שצריכים וחייבים לסגור את כל החלונות, לא רק את הפתחים.

סיפרו על בעל קצות החושן, שספרו התקבל כבר בדורו יותר מספר נתיבות המשפט. ופעם אחת שאל אותו בעל הנתיבות, למה ספרו התקבל יותר. אמר לו, שכשיש לו חידושים הוא כותבם, ולמחרת הוא לא כותב עוד, אלא בודק מה שכתב אתמול. כך יצא הספר ממש מסלתה ומשמנה. (ובזמן האחרון נודע לי עוד פרט, כי אם התורה נלמדת בקדושה ובטהרה מתוך תשובה, אזי תורתו תחזיק ותתחזק בעז"ה, שיהיה אור גדול. וכן בעל הקצות לפני לימודו היה אומר, "ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חוקי ותשא בריתי עלי פיך").

ישנם שני חידושים בשיטה של דירבון הכתיבה. ראשית, לדרבן את הבחורים הצעירים לכתוב חידושי תורה. אבל יתירה מכך, בדורות שעברו כתבו רק מי שהיה לו חידושים, אבל כאן יש כוונה נוספת, שעל ידי הכתיבה יגיע החידוש. בעצם אני כבר מכיר זאת שנים רבות, אולי למפרע אפשר לומר שהדבר אכן השפיע עלי בצעירותי, זה לא חדש בשבילי. אולי היום לא הייתי כותב בסגנון שכתבתי אז, אבל בודאי שהדבר מוסיף ומחזק^{כד}.

כד דרשה פרשת בלק ה'תשע"א (דברי חפץ ח"א עמוד קלז. חלק מהדברים נכתבו בהקדמת ש"ע המקוצר ח"ד).

גם מהבחינה של להיות מונח בלימוד. תדעו לכם, להיות מונח בלימוד זה דבר חשוב מאוד. כל בחור ישיבה חייב שיהיה לו מסגרת, דהיינו חייב שיהיה מה שיכבול אותו. אם הוא צריך למשל לסיים את כל המסכתא, זה יחייב אותו, אהה, חסר לי, לא השלמתי. או אם הוא מחליט שהוא מחבר ספר על נושא מסויים, זה יחייב אותו, אני צריך לעיין, צריך להכנס לעומק הענינים^{כה}.

כה יומא דהילולא למהרי"ץ ה'תש"ע, ונפלאות מתורתך כת"י פרשת בחוקותי.

פרקי הלכה

פרק א

כללי הלכה והנהגה

הקדמה

זכתה עדתנו לעלות ארצה מגולת תימן, עם שאר גליות ישראל, אחרי כאלפיים שנות הגלות, שנות כמיהה לעלות לארץ ישראל ולחזות בבנין בית המקדש. זכתה עדתנו לשמר את יהדותה במשך כל אורך הגלות, בלי לנטות ימין ושמאל מן התורה והמצוות^א.

כשעלו אבותינו לארץ, תקוותם ורצונם היה לחזק את עבודת ה' ושמירת התורה בתוך הארץ הקדושה, אך מציאות מרה ורעה טפחה על פניהם, כשפגשו את ההפקרות והפריצות שקיבלה את פניהם, ולצערנו רבים חללים נפלו, וקטעו שרשרת של דורות על גבי דורות של מיוחסים השומרים בקדושה ובטהרה את התורה והמצוות^ב.

א ועדתנו נתייחדה בקהילות שכולם זרע בירך ה', שומרי תורה ומצוות, יראי ה' ולומדי תורה, בעלי אמונה בה' ותמימות. עדתנו גם הצטיינה בשמירת דינים ומנהגים מזמן התלמוד, יותר מכל קהילות ישראל. ללא השכלה וללא חילוניות, עם בתי דינים ורבנים אשר בדרך כלל היתה ידם תקיפה על אנשי הקהילה, לשמור על צביון הקהילה בעבודת ה' בכל אשר נדרש על פי חכמי התורה, כמתועד בספרי ההיסטוריה [כגון בספר רבנו יחיאל אלשיך (מעשיהם של צדיקים)].

ב אפשר לומר שאנשי המדינה עשו ממש שואה ליהדות תימן, נסיון עקירת האילן העתיק והעצום והשמדתו, ולצערינו הצליחו במזימתם בחלק גדול מבני עדתנו. רבים בכו על הצעד שעשו לעלות לארץ, רבים כבר בתימן חששו ולא רצו לעלות [כדוגמת אבי זקני מארי אלישע רמתי זצ"ל], ויש

לולא הותיר ה' שריד לנו, אלו גדולי הדורות אשר שקדו על המשמר וטרחו במסירות עצומה להשיב בנים לגבולם, והכניסו הרבה בחורים לישיבות הקדושות, והם אשר נותרו לנו לפליטה, להמשיך את השרשרת הנפלאה, המסורת של יהדות תימן¹.

שכתבו קינות על חורבן יהדות תימן, ועוד עניינים רבים. וראה מה שתיאר הגר"ש קורח בספרו 'יחדי סגולה' (עמוד 75 ועוד). וכעין זה היה מספר הגר"י גלינסקי שהיה מסתנן למחנות עולים להציל את ילדי תימן, ופעם כשחזר מהמעברה בראש העין סח לו זקן תימני "מפני חטאינו גלינו לארצינו", וסיפר זאת למרן החזו"א ומרן הזדעזע (הרה"ג חגי מחפוד). אם כי מצד שני יש מעלות רבות וגדולות בין ברוחניות ובין בגשמיות, שזכינו להם בארץ ישראל.

ג זכות גדולה שמורה לרבותינו ראשי הישיבות הקדושות, והעומדים בראשם מרנן החזון איש והגר"ז מבריסק, גדולי הדור אשר הם שפקחו עיני רבים והעלו לראש סדר העדיפויות את גודל החיוב לחינוך התשב"ר והצעירים לחיי תורה, לפני שאר העניינים. הם לא חסכו כל מאמץ ופעלו מעל הטבע, ופתחו את שערי הישיבות גם בפני צעירי הצאן הצורבים הצעירים שעלו ארצה מתימן לפני שבעים וחמש שנה, כיעוין באגרות חזון איש (ח"א סימנים סה סח) ואגרות מרן רי"ז הלוי (עמ' שכב שנט שצג). כמלאכי מרום, עמדו עליהם לרוממם ולגדלם, וכיום אנו עדים למחזה הנפלא שאלפים ורבבות מבני עדתנו שוקדים על תלמודם ושמים לילות כימים בעמלה של תורה. מהם צמחו לתפארת רבותינו הגאונים חכמי העדה שעשו חיל בלימודם והחזירו עטרה לישנה, וישבו וליבנו כל הלכה וכל סעיף בשלחן ערוך, ביססו ויסדו מחדש את כל הלכות העדה ומנהגיה (הרה"ג שלמה אלמוג אכלופי בהקדמת משנה ברורה אוצרות).

בספר מני תימן ובשעריים (עמ' 180, וקובץ הלכה ומסורה חכ"ה עמ' תעב) הובא, שבשנת התרצ"ה שוחח החזו"א עם הגרא"מ קובנר אודות החינוך התורני, ובעצתו עבר לרחובות לפתוח שם ישיבה לתלמידים, עד שהפנה את מרצו לטפל בילדי התימנים בשעריים, כך שפתחו שם ישיבה ויצאו ממנה תלמידי חכמים, כמסופר שם על פרטי הפעילות.

בין אלו שפעלו במלוא העוז לשלוח בחורים לישיבות, הם הגר"ש מחפוד, והגר"ש קורח וחבריו, וכמו שסיפר בעצמו (קובץ שפתי מלך ח"ד עמ' קצד, וע"ע

תכלית הלימוד בישיבות

א. כתב הגאון רבי שלום יצחק הלוי זצ"ל: בזמנינו, לצערינו הרב, האוירה הסביבה והחינוך מורעלים באפיקורסות ומינות, לא עליכם. הדור עומד בפני סכנת התבוללות במנהגי העמים הזרים לרוח ישראל סבא, הפרוץ עומד על המרובה, וגדר הצניעות חולל. לולא נותרו לנו שרידים אשר ה' קורא, אלו הישיבות המתנוססות לתפארה בארץ ישראל, הקולטות לתוכן בחורי חמד וכו', כמעט אבדה כל תקוה להצלת בנינו ובנותינו מאפקירותא. לזאת, חובת כל איש ואשה הורים ומחנכים, לחוש לעצמו ולמשפחתו וישכון באהלי שם וכו', ולמסור את ילדיו למוסדות חינוך דתיים, בין כותלי הישיבות, כי רק משם תצמח תקוה וישועה לדור מפני סכנת הטמיעה⁷.

עמוד שצח). וראה בקובץ מורשה (ח"ב עמוד תקפד) על הגאון רבי ראובן סיני שהיה מכתת את רגליו לקרב נערים צעירים ולהכניסם להיכלי הישיבות. וכן הרבה רבני קהילות וכיו"ב, שטרחו לשכנע את בני השכונה לשלוח את בניהם לישיבות, כדוגמת הגאון רבי אריה נדב זלה"ה, ורבים כמותם, זכרה להם ה' לטובה.

ד נדפס בקובץ מורשה (ח"ב עמוד עט).

וז"ל רבינו הרמב"ם (פ"ו מדעות הל"א): אם היה בעיר שמנהגותיה רעים ואין אנשיה הולכים בדרך ישרה וכו', ואם היו רעים וחטאים שאין מניחין אותו לישיב במדינה אלא אם כן נתערב בהם ונהג במנהגן הרע, יצא למערות ולחוחים ולמדברות, ואל ינהיג עצמו בדרך חטאים, כענין שנאמר מי יתני במדבר וכו'. ע"כ. וכן אמר הגר"י רצאבי (בשיעור, וראה עולת יצחק ח"ב סימן רסד), שכיום הישיבות הקדושות הן קיום היהדות, ומשום כך הציבור החרדי ועולם התורה הסתגר בתוך עצמו, משום שרוחות רעות וזועפות מנשבות בעולם, וכל העולם התקלקל והתדרדר, ואין חלקה טובה חוץ מהמקומות של תורה בעולם, וכמו שחבוקק העמידן על אחת, צדיק באמונתו יחיה. והישיבות

ב. עוד כתב^ה: אך הנה זכינו ובשנים האחרונות עלו כל יהודי תימן לארץ, ורבים מהם שלחו את בניהם ללמוד בישיבות וכו' בכל מרכזי התורה והלימוד. ואנו שמחים לראות בשנים האחרונות תלמידי ישיבות צעירים רבים מבין יוצאי תימן, ובתוכם עילויים ומצטיינים^ל. תקותנו ואמונתנו היא, שהללו יחזירו את העטרה ליושנה, ועדת יהודי תימן תשוב להיות בזכותם לעדה שעליה תמיד אמרו 'ועמך כולם צדיקים' עכ"ל^ז.

הקדושות, הן מבצר עוז ומגדול נגד ערב רב התועים והמתעים. וכן מוסרים משמיה דמרן הגאון בעל החזון איש. ע"כ.

ה נדפס בקובץ מורשה (ח"ג עמוד עח). וע"ע בקובץ הנ"ל (ח"ב עמוד תצא), בברכה לקראת שנת התשכ"ז (טו-טז עמוד ב), שכתב, עולה על הכל וכו' וביחוד הלימוד בישיבות, שבם ובהם מוצאים סיפוק נפשי בחניכיהם בשמירת התורה וקיום מצוותיה.

וכאן מקום להעיר, שמא יהיה מי שיהרהר בלבו, הלא אבותינו בתימן לא הקימו ישיבות בסגנון הישיבות בארץ, ומה לנו ולתרבות עדות אחרות, ועוד מחשבות כיו"ב. אך הנה תשובתו מבוארת, כי לא הרי ארץ ישראל כהרי תימן, ואם בתימן עמדו מנהיגי הקהילות על המשמר, והיו כולם שייכים לתורה ולמצוות ואין פרץ ואין יוצאת [דוגמא לזה בספר רבנו יחיא אלשיך (מעשיהם של צדיקים עמוד טל ועוד)], הרי כאן בארץ בעו"ה רבתה המכשלה, ורבים חללים הפילו רח"ל, ומי שאינו מתחבר לעדת קודש בני התורה, עלול למצוא את נפשו ונפש ילדיו בעולם התוהו, ואוי לו ולגורלו, ואין לנו שיעור אלא התורה הזאת במסגרת הישיבות הקדושות. וכן כתב הגר"ש מחפוד, שאין הבדל בין יהדות תימן לעולם הישיבות, אלא התורה אחת היא.

ו ואכן ברוך ה', בדרך כלל הבחורים התימנים הם הבחורים המוצלחים של עולם הישיבות, ובדרך כלל כשראש ישיבה מקבל בחורים תימנים לישיבה שלו זה מרצון מלא, כי זו טובת הישיבה. בלעה"ר כן ירבו.

ז והמשיך שם: ואני אומר, חובה קדושה מוטלת על ראשי עם קדש המנהיגים הרוחניים יחד עם ההורים, ואתם בחורי חמד תלמידי הישיבות,

ג. **בכלל** הישיבות כיום, עיקר הדגש הוא לעמול בתורה בעיון ולחדד את השכל, להתרגל ללמוד את סוגיות התלמוד וללבן, ויחד עם זה לרכוש הישגים בבקיאות וידיעת המסכתות, לעומת זה לימוד ההלכה וכיו"ב הוא בזמנים מסוימים בלבד".

להשפיע על גומרי בתי הספר להמשיך לימודיהם בישיבות המקנות להם דעת תורה ומוסר, יראה וענוה. כי הנה המחסנות את התלמיד להיות נאמן לה' ולמסורת, והם המה המגן והצנה מול אויבינו בנפש. עכ"ל. דבריו אלו נאמרו לפי המצב שהיה בזמנו, שלא היה ברור לבחור מהי הדרך הישרה ללכת בה.

ח כלל ראשי הישיבות, שמים דגש על לימוד מסכתות הש"ס בעיון [ובזה יש הרבה סגנונות, בסוג העיון וביחס לבקיאות], אבל החלק המעשי: מילה וסופרות, שחיטה וטריפות וכיו"ב, אינם עוסקים בו כלל. "צורת הישיבה" בנויה על הכללים של ראשי הישיבות והמנהלים הרוחניים מאז הדורות הקודמים, כדוגמת הסבא מסלבודקא ועוד, בכלל זה נקבע בצורה כללית מה לומדים ומה לא, ואף אלו מסכתות לומדים וכו'. מאידך בישיבת פורת יוסף בעבר, היתה דרך אחרת בזה, אולי בעדה הספרדית היו צריכים יותר להעמיד כלי קודש, רבנים וכו'. אמנם מובא בספר תולדות מנחם (עמוד קמב), על הגאון רבי עזרא עטיה זצ"ל, שכשרצו ללמוד בישיבה מסכת חולין כדי שיוכלו לעסוק בשחיטה והוראת איסור והיתר, אמר להם נרפים אתה נרפים על כן אתם אומרים נזבחה, תשקיעו כוחותיכם במסכת יבמות ותצאו מורי הוראות בישראל. בדומה לזה כתב הגר"ב שרגא בהסכמה לספר שולחן העזר, שלא רבים זוכים להשקיע את מרצם בסדר נשים ונזיקין וכו', ושכן נהגו בישיבת פורת יוסף, בהוראת ראשי הישיבה מרגן ורבנן הגאונים רבי עזרא עטיה ורבי יהודה צדקה ורבי בן ציון אבא שאול, שבכל הסדרים של הישיבה במשך כל השנים, למדו סדר נשים ונזיקין, וסדר יו"ד למדו בכולל ערב בעיון [ואין המדובר על בחורים בישיבה], לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא. ע"כ. אמנם כיום כבר כולם לומדים נשים ונזיקין, כנראה לפי צורך הדור (ראה שערי יצחק חיי שרה ויצא התשפ"ד). וכתב הגר"ש מחפוד, שלימוד רבנות וכיו"ב בישיבה, הוא לפי המקום והעניין. ולמעשה, שנות הבחירות צריכות להיות מנוצלות להתעלות בדרך הישיבות, ואחרי החתונה יוכל

חשיבות שמירת המנהגים

ד. **כתב** הגר"ש קורח זצ"ל: נעלה מכל ספק, כי מושרשי הכרה - אמונה, בזו דרכה של תורה, אלו אוסרין והללו מתירין, אלו מטמאין והללו מטהרין, אלו ואלו דברי אלהים חיים. אלה, לא יעזו להרהר אפילו בליבם אחר מדתה של תורה, וכל שכן להעלות על דל שפתם שיש או יתכן חס ושלום סדרי עדיפות, שאחד יכול או צריך להידחק מפני חבירו. כי לבד שזה וזה יסודם בהררי קודש, מבארות מים חיים של גאונים ראשונים ואחרונים, שפסקו מתוך עמלה של תורה, ואת והב בסופה, לכיון הדעת לאמיתה של תורה, ושעבוד הלב לאבינו שבשמים נותן התורה. אם יש מי שיהרהר, הרי הוא מתעלם מדברים אלו, וגובל בערעור וקדושת דעת תורה, מטיל ספק ב'הכל דברי אלהים חיים', ובכפירה רח"ל בתורה מן השמים. כי הלך הקביעה התורני נקבע מתוך הכרעה צרופה של דרכי התורה, ולא מרגישות ורחשי הלב, גם אם יהיו היפים ביותר, וכל שכן מתוך התנשאות וקטנות מוחין, העלולה לזרוע זרע פורענות, בהלכי הקביעה התורניים, ויגרום לתהייה והתדרדרות בדור רב מבוכה זה.

חמור מכך, שדבר זה הוא פתח ואם כל חטאת של הריפורמה. כי מה ראית לחלק בין תיקון זה או אחר, בין טשטוש דעת הרמ"א או שיטת הרמב"ם ומרן. ואם הדור יראה שיש

ללמוד מה שלבו חפץ, וכל החפץ לנהוג אחרת וללמוד את החלק המעשי, יתייעץ עם רבותיו כיצד לנהוג.

ולהלן פרק ד (סי"ט ואילך) יתבאר כיצד ראוי לנהוג בצורת ואופן הלימוד.

מקום לדחוק ואפשרות לשנות, לטשטש ולהטמיע, הרי לא יבחין בין שיטה ובין חומרא, בין טשטוש ובין קולא, בין אלו ה'דברי אלהים חיים', ובין ההם 'דברי אלהים חיים', בין מקצת ובין יתר.

מה שאין כן, אם נחזיק בעקרון לא לנטות ימין ושמאל, משום מסורת שיניקתה מן התורה, דבר זה לבד שההלכה מחייבתו, הרי הוא משמש עקרון ותריס מפני מחשבת הפיגול, של אלה החושבים עצמם ודורם הגון ונעלה מדורות הורתם ויולדיהם, מטליאי טלאים ועושים כרצונם רח"ל.

ה. **לעיתים**, נראה לבחור שעל ידי שמירת מסורת אבות יגרם לו הפסד, אמנם אין זו אלא מחשבתו של היצר

ט בהקדמת ספרו עריכת שולחן (עמוד טז). וכעין זה כתבו הגר"ע בסיס (שור"ת בית העזרי ח"ג סו"ס יא), הגר"פ קורח (אורח מישור ערך מנהג) והגר"א נדב (הסכמה לקובץ הלכה ומסורה ח"ג). וראה קריינא דאגרתא (מהדו"ת ח"א סימן רצו) שהזהיר כעין זה.

וכתב הגר"ח יצחק הלוי (גנזות ותשובות ח"א עמוד צא), שכל ציבור עדתנו, לרבות גם הצעירים, היו מתחסים אל זקני הדור במורא בכבוד ובהערצה, וכל דברי הזקנים קודש קדשים. והיום למרבה הצער המצב השתנה, ולכן כל זלזול במנהגי אבות גרם לזלזול גם בתלמידי חכמים, ומסתכלים עליהם כעל שוגגים מוטעים.

ואמר הגר"י רצאבי (בשיעור, וע"ע בשערי יצחק ויצא התשפ"ג), שהשמירה על המסורת זו הערובה היחידה שלא תחדור אלינו תרבות אומות העולם. וזאת רק אם נצמצם את עצמנו לשמור על התרבות המיוחדת של יהדות תימן, ששמרה על מקורות, וצריכים לנצל גם את העקשנות שלנו. אמנם מידה זו היא של כל עם ישראל, "כי עם קשה עורף הוא, וסלחת". יש לעם ישראל כוחות הגלומים בו, ואם הוא ינצל את הכח הזה שהקב"ה נתן בו, ממילא הפירות יהיו טובים.

להלן (סעיף ו ואילך) יתבאר דין חובת שמירת המנהגים.

הרע, אבל באמת יש לזה חשיבות גדולה, והנוטל עצה מן הזקנים אינו מפסיד¹.

שמירת המנהגים בישיבה

להלן יתבארו כמה כללים בעניין שמירת המנהגים: א. האם בשנותיו של הבחור בישיבה הוא כהולך אל מקום באופן קבוע, וחייב כמנהג אנשי המקום בין להקל בין להחמיר, או שהוא עראי ונוהג כחומרי המקום שבא אליו וכחומרי המקום שבא ממנו. ב. האם יש איסור לא תתגודדו בדבר שנהגו בו איסור. ג. האם חל איסור או כדאי להימנע מצד דרך ארץ.

י מרגלא בפומיה דהגרא"י קוק בשם הגרא"מ שך על פי המדרש (שמו"ר ג, ח), כל הנוטל עצה מן הזקנים אינו מפסיד. ובשרש המנהג (גליון 5) הובא מעשה בבחור שרצה לגדל פיאות מסולסלות [עצם הנושא של גידול הפאות וסגנון, יתבאר להלן פרק ד סכ"ח], אבל היה קשה לו לעשות זאת מצד החברה, ומצד ראש הישיבה החושש מהתלהבויות רגעיות, ומצד הטענה שזה יקשה עליו בשידוכים, ושאל על כך את הגר"י רצאבי, והשיבו: אל תדאג, אתה עושה מה שה' רוצה, ה' לא ימנע טוב להולכים בתמים, ותראה בעזרת ה' שאתה עוד תתחתן קודם לבחורים שבגילך. נכנס הבחור לשאול את מרן הגר"ח קנייבסקי, והשיב לו: ה' ישלח לך אשה כשרה בקרוב... זה לא יזיק לך, אתה תמצא כלה טובה. ואכן הבחור הוציא את פאותיו, והיה מהראשונים בשיעורו שסגרו שידוך מתוך כשלושים בחורים, וזכה באשה מיוחדת שהוא רואה בה את ברכתם של גדולי ישראל.

עוד סיפר הרה"ג א"ש אכלופי (ספר הזכרון בית העזרי עמוד שי'), מעשה בבחור שהשדכן ראה שההצעה מתעכבת בגלל פאותיו המסולסלות, וביקש מהבחור לגזון לטובת העניין... הבחור לא הסכים, ניסה השדכן מתוך כוונה טובה להציע לו שיקצר את פאותיו באופן ניכר, אבל גם לזאת סירב הבחור, השדכן החליט לפנות לגר"ע בסיס צ"ל, והסביר לרב שטוב לבחור לקצץ או לקצר את פאותיו. אבל הגר"ע סירב להתיר זאת. למותר לציין, שהבחור התארס לאחר זמן קצר, עם בחורה מעולה ממשפחה מיוחסת וכל מילי דמיטב.

ו. **חובה** על כל עדה לשמור את מסורתה ומנהגיה, כמו שנאמר ואל תטוש תורת אמן^א.

ז. **ההולך** ממקום למקום על דעת לקבוע מקומו שם, צריך לנהוג כמנהגי אותו המקום, אמנם בחור שבא

יא כדאיתא בפסחים (דף נ ע"ב) שרצו לשנות מנהג אבות, ואמר רבי יוחנן כבר קיבלו אבותיכם עליהם, שנאמר שמע בני וגו'. ועיין שו"ע ביו"ד (סימן ריד ס"ב). ועיין למהרי"ץ בפעולת צדיק (ח"ג סימן רסב), שכתב בחזק על תוקף וכח המנהג. וכבר האריך בעניין בחובת שמירת המנהגים, הגר"א נדאף זלה"ה בדרשתו בירושלים בשנת התרנ"ג (פתחון טוב על התורה פרשת ויצא), וכתב בתו"ד: היוצא מזה שעלינו לאחוז במנהגי אבותינו הקדושים, אשר כולם מיוסדים על אדני פז, והעובר עליהן נאמר עליו דור אביו יקלל וכו', ולהיות ששמעתי שיש חכמים בעיניהם שמשיבים ומורים היתר לעצמם, ואומרים עלת בקרתא זיל בנימוסה, על כן ראיתי להביא כאן וכו'. ואם כן אנו בדין בני תימן, שכבר זכינו להיות פה בירושלים ובמושבות יהודה והגליל קהל גדול, הדין דין אמת שחובה עלינו לאחוז במנהגי אבותינו הקדושים, ובפרט בסדר התפילות, ואין לנו לשנות כלל וכו'. ועיין שו"ת דברי חכמים (יורה דעה סימן ה) ועוד, וראה מש"כ הגר"פ קורח בספרו אורח מישור (ערך מנהג) בתוקף המנהגים. ובמק"א הארכתני בסוגיא זו.

וכתב הגר"ח כסאר בשו"ת החיים והשלום (סימן כב), בדבר המשנים במנהגים כגון כריכת הציציות וכיו"ב אין קפידא בדבר, ומכל מקום לכתחילה יאחזו מנהג אבותיהם אם אפשר, וסימנך שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך. והיינו שמצד הלכות ציצית ותפילין אינו מעכב, אבל מצד שמירת המנהג צריך לשמרו.

ובעניין זה כתב הרה"ג בניהו מחפוד, ישנה שאלה מדוע דווקא "להגיד שבחו של אהרן שלא שינה" במעשה הדלקת המנורה, ולא אמרו להגיד שבחו בניסיון הגדול שעמד בו במיתת שני בניו. ומיישבים כי הכח הגדול בניסיונות הגדולים בא מכח העמידה האיתנה בניסיונות הקטנים, לדוגמא ספר תורה שעל כל דבר נפסל, הרי שנשמר אצל כל העדות על כל גלויותיהם שווה אצל כולם, ואין נוסחאות שונות בס"ת [למרות שיש מעט מאוד שינויים באותיות או בפרשות חסרות ויתרות], לעומת סידורים שיש אפשרות לכל אחד כפי צרכיו להוסיף, הרי שיש מספר רב של נוסחאות. לכן להגיד שבחו

ללמוד בישיבה, אין דינו כקבוע, כיון שדעתו לעזוב את הישיבה בזמן מסוים²¹.

ח. **שאיפתו** של בחור שנכנס לישיבה היא, להתחבר לעולם הישיבה ולהיות אחד מבניה, ובכלל זה לספוג את כל אורח החיים של הישיבה. ומכל מקום יחד עם זה יש לו לפקוח עינים ולשים לב לחילוקי דינים ומנהגים השייכים למנהג אבותינו, לעומת מנהג בני הישיבה²².

של אהרן שלא שינה, אפילו בדברים הנראים קטנים ופחות משמעותיים, אבל אלו הם היסודות והכח לשמר את הדברים הגדולים.

יב בשו"ת מהר"ם שיק (או"ח סימן רמט) נקט שבחורים בישיבה נחשבים שדעתם לחזור למקומם, ועיין שם מה שדן בזה. וכ"כ בשו"ת דובר שלום (ח"א סימן יא) בתו"ד, שכל תלמיד ישיבה עתיד הוא לחזור, ועל כן אסור לו לשנות בתפילת הלחש, ע"ש. ובשו"ת אגרו"מ (יו"ד ח"ב סו"ס עה) כתב שבישיבה נחשב פרהסיא, ולכן צריך לנהוג כמנהג המקום, אמנם עיין מ"ש בספר מסורת משה (ח"א עמוד תקל) בשמו. וע"ע שו"ת חתם סופר (חור"מ סימן קפח), אודות ספרדים ואשכנזים שהתאחדו, עד שימצאו רווח והצלה ויחזרו למקומם, שנטה להכריע שצריכים לשמור את מנהג אבותיהם בדיני איסור והיתר, אבל לעניין נוסח התפילה ומנהגים בעלמא נקט שהטפלים ינהגו כמו העיקר, שכעת הם קהילה אחת. וצ"ע אם זה דומה לבני ישיבות. והגר"ש קורח כתב (פתיחה להלכות שבת סי"ח), שתלמיד הלומד בישיבה חייב לנהוג כמנהג המקום בכל הדינים, בין לחומרא בין לקולא, שהרי הבא ממקום למקום נוהג כמנהג המקום מפני המחלוקת, וכל שכן תלמיד אצל רבו שיש לו לנהוג כרבו. אמנם אין כוונתו שאינו צריך לשמור מנהג אבותיו בישיבה, וכמו שכתב לגבי תקיעות שופר כדלקמן (פרק ג הערה צט), וכפי שהיה מורה ובא לשמור את המנהגים בישיבה, אלא רק כלפי מה שנראה בציבור וכיו"ב [ותלוי בקפידיא של ראש הישיבה. נכדו הרה"ג אוריאל צדוק]. וכן דעת הרבה פוסקים שכל אחד נוהג כמנהג אבותיו, כדלהלן. וכן כתב הגר"ש מחפוד, שבחור אינו רשאי לשנות לעצמו מנהג אבותיו. וכן אמר הגר"י רצאבי, שבחור צריך לשמור את המסורת שלו כמה שאפשר.

יג בעוד אבותינו בגולת תימן איש על שבטו, כל מקום ומנהגו על פי עיני

וכן רבותינו ראשי הישיבות גאוני הדורות שלפנינו, אשר נתוודעו למנהגי אבותינו, החזיקו את ידי תלמידיהם לשמור את מסורת אבותיהם ומנהגיהם⁷. וכמובן שאין לבחור

העדה במקום ההוא, ואילו משעלו ארצה, נתפרדה החבילה לכל המקומות אשר נפוצו שם, לולי ה' צבאות הותיר לנו שריד - הישיבות הקדושות תחת הנהגת גדולי הדור, אשר בנו הַנְּשָׁמָה, הפיחו בנו נשמה, והעמידו דורות של בני תורה בני עלייה אשר ממשיכים בדרך התורה כאבותיהם.

אבל כידוע, היות ורבותינו בישיבות הקדושות הם מבני אשכנז וספרד, וספרי שלחן ערוך ורמ"א ומשנה ברורה וכף החיים פתוחים לפניהם, ואינם מכירים מנהגי אבותינו ולא יודעים יסודותיהם, ולא ידעו להורות לתלמידיהם מנהגי אבותיהם.

בנוסף לכך הזמן גרמא, כי בעוד בדורות הראשונים היה די בלימוד הרמב"ם והשלחן ערוך ונושאי כליהם, לפני רב ומורה צדק ללמד דרך המשפט, הנה בדורות האחרונים נתרבו הספרים המבוארים ומפורטים, אלא שרובם ככולם נכתבו לפי פסקי ההלכות ומנהגי שאר העדות, ורבים נוהים אחריהם, והסירו עדיים - תפארת מסורת אבותם מעליהם. ועתה אותם גדיים נעשו תיישים, ויש טועים לחשוב כי כל מה שתלמיד חכם פלוני או אלמוני מבני תימן עושה, הוא כמנהג אבותינו, ואינם מבדילים בין קודש לקודש. והחכם עיניו בראשו להבחין בשורש הדין והמנהג.

יד כן דעת מרנן ורבנן הגרי"ז מבריסק ורבים מגדולי ראשי הישיבות ופוסקי הדור שליט"א, שחניכי הישיבות בישיבותיהם מחוייבים למנהגי אבותיהם. וכ"כ הגרי"י קנייבסקי במכתב משנת התשכ"ו לבחור תימני בישיבה (קריינא דאגרתא ח"א סימן קמב, להלן הערה כה). וכן שמעתי מהגר"פ קורח שהיה בחור בישיבת פוניבז' שהסתפר בימי העומר, והתלוונו עליו לפני ראש הישיבה הגרי"ש כהנמן, ואמר להם הרי למנהגו מותר. וראה מה שכתב הרה"ג ארז רמתי (בית תפילתי ח"א עמוד כד) על הגר"ח"פ שיינברג זצ"ל, שניגש אליו בחור תימני לשאול אם מותר לו להתגלח בעומר בישיבה כמו שכתב מהרי"ץ ושאין בזה משום לא תתגודדו, ואחר שראה את דברי מהרי"ץ, אמר לו שמחייב אותו להתגלח [אמנם לעצם דין זה, עיין לקמן פרק ג סל"ה].

וכ"כ הגר"ע בסיס (בהסכמה לזית רענן), שכן הורה הגרי"ש כהנמן זצ"ל, שעל התימנים לנהוג כמנהגם, וכן הגרא"מ שך זצ"ל זירז את תלמידי הישיבה התימנים שיתקעו בראש השנה כמנהגם ואף הוא בא לשמוע את התקיעות.

להתבייש במסורת אבותיו, אלא צריך להכיר את מקומו, לדעת את דרכו וללכת בה^{טו}.

עוד סיפר הגר"ע בסיס (ספר הזכרון בית העזרי עמוד שט), כשלמד בישיבת פוניבז' ודיבר עם הגרא"מ שך זצ"ל, הבחין מרן בציציותיו שהיו עשויות חוליות חוליות כמנהגנו, ושאל מה זה. והביא לו את הרמב"ם הלכות ציצית (פ"א ה"ז). משעיין מרן בפנים, חזק את ידו באמרו (באידיש), הנני מודה לדברך.

ומעשה היה באחד מתלמידי הגרא"מ שך ממוצא חסידי בראש השנה אחר התפילה, ששאל אותו הגרא"מ, האם כבר הלכת לשמוע את התקיעות בויזניץ, ענה לו התלמיד, אם התקיעות כאן טובות לראש הישיבה אז הם טובות גם לי, אך הגרא"מ השיב לו, אני שומע את התקיעות כך בגלל שכך נהגו אבותי, אבל אתה צריך לשמוע כפי מנהג אבותיך (דברי חפץ ח"ד עמוד רכב). ישמע חכם ויוסף לקח. וראה עוד מאמרו של הגר"ח קלופט (שם ח"י עמוד שעז).

[יש לציין, שכמובן אין אנחנו "שונים" או רוצים להיות שונים, אלא אנחנו יודעים שזו הדרך לדידן, וכמובן שאין לעורר על כך מחלוקת].

טו סיפר ר' זכאי רדא הי"ו בשם הגר"ע בסיס, שכשאביו הגר"י בסיס שלחו לישיבה, אמר לו שיתכונן וידע שהם יבואו אליו בטענות ומענות על מנהגינו, ושיהיה מוכן לזה, ולא יבוש. ובאמת כך היה.

ואמר הגר"י רצאבי (שערי יצחק עקב התשע"ב), מה שבמציאות מבחינה חברתית קשה להשתנות מדרך הישיבה, כנראה בגלל שהמסורת לא באה באופן טבעי, אלא בדרך עראי, וצריך לקבלה מהבית שיהיו אצלו באופן טבעי, וללא הרגשת שום נחיתות, ואדרבה, זו השיטה והדרך ללכת בה.

עוד אמר הגר"י רצאבי (שערי יצחק ויחי ומשפטים התשע"ט ועוד), שמכמה סיבות חשוב שתהיה ישיבה לתימנים, ואחת מהן היא שמירת המסורת, כי אם אין גדיים אין תיישים [אכן בודאי צריך ראש ישיבה תלמיד חכם בקי ולמדן, להעביר את מסורת התורה וכו'], ויש להגדיר זאת, שמסורת תימן איננה מעלה רוחנית גרידא, אלא היא ממש חלק מהתורה, אם נאבד שרשרת זו, מי יהיו רבני הדור הבא, אלא שרבים ניסו ולא הצליחו, ע"ש.

אלא שכדי לפתוח ישיבה לתימנים צריכה זהירות יתירה, לדעת לשלב את צורת הישיבה ללא שום סטיה, יחד עם שמירת מסורת אבותינו, והיא מן המלאכות הקשות שבמקדש. וכנראה מחמת כן נמנעה מרביתנו שליט"א

ט. אולם אל נא נשכח, כי עם כל חשיבות שמירת המנהגים והמסורת, הנה פעמים שעושים המנהג עיקר, ובפרט צעירי הצאן, וזונחים את עיקר העמל בתורה, ובמקום לצמוח ולגדול מתוך עמל ושקידה, הנה די להם במה שיודעים מנהגים ומסורת. ולא זו הדרך ולא זו העיר להגיע לשלימות רוחנית, כי בראשית הדרך צריך לעמול בהבנת וידיעת דרכי עמל התורה, בד בבד עם שמירת המנהגים. ובפרט כאשר נמצאים במסגרת הישיבה, חייבים להיצמד לסדרי הישיבה וללמוד בהתמדה, אשר היא הדרך היחידה לצמיחה וגדלות בתורה. והשקיעה היתירה באימוץ מנהגים ומסורת, היא אמתלא ובריחה מעמל התורה האמיתי^{טז}.

פתיחת ישיבה לבני עדתנו במשך שנים רבות. ואכן רבותינו החיים עמנו היום, כולם בוגרי הישיבות שאינן תימניות, וזו הראיה שאין שמירת המסורת תלויה בישיבה תימנית או אשכנזית או ספרדית, וכפי שהעירו גם הרה"ג בניהו מחפוד. וגם לאידך גיסא, אל יאמר הבחור שבהיותו לומד בישיבה אשכנזית או ספרדית אינו מחוייב במנהגי אבות, אלא התורה אחת היא, והיא שמחייבתו לצמוח בדרכי העלייה ולצד זאת לשמור על מסורת אבותיו.

טז הגר"פ קורח (אורח מישור מהדורת התשע"א ערך מנהג). וכן אמר הגר"י רצאבי שבחור צריך להשקיע את עיקר זמנו בלימוד התורה, ורק בזמני הפנאי יעסוק בענייני המסורת. ומסופר על שני בחורים משיבת פורת יוסף שבאו להבחן אצל הגר"ח כסאר על מסכת סנהדרין, וכשראה שהם שולטים במסכת היטב, זרחו פניו מרוב נחת, ואמר להם, אתם יודעים, בתימן היו שואלים אותי מכל חלקי התורה, ש"ס, פוסקים, ראשונים ואחרונים, אך כאן בארץ גיליתי שלומדי תורה שעיקר עיונם הוא במנהגים, ושואלים אותי מה נהגו בתימן, איך היה המנהג, כל הסובב אותם רק מנהגים, כאילו אין גמרא ופוסקים. אבל אתם שנבחרתם על מסכת שלימה, כמה תענוג יש בזה, כמה טוב לראות בחורי ישיבות עמלים בש"ס ובפוסקים, רק כך גדלים לתלמידי חכמים, אין דרך אחרת (נחלת אבות ח"ה עמוד תיא). [אכן יש להמליץ עליהם, שהרי בגמרא ובפוסקים הם כבר דנים עם רבותיהם בישיבה וכו', אך את

מסורת - בעבודת ה'

י. **עדת** תימן הצטיינה במעלות מיוחדות ביותר, בכללן מידת הצניעות והתמימות, הפשטות והסתפקות במועט, זריזות וחריצות, יראת ה' ושמירת כל המצוות, ועלינו לשמר את המסורת הזו ולקדש שם שמים בכל מקום, להיות ניכרים במעשינו והנהגתינו¹.

לא תתגודדו

יא. **אסור** מן התורה לעשות אגודות אגודות בתורה ובמצוות, שנאמר (דברים יד, א) לא תתגודדו, אלא יש ללכת

רבני תימן שואלים כדי להשלים את מה שחסר בלימודים של הישיבה, דהיינו מנהגי תימן².

יז כידוע, יוצאי תימן קנו להם שם טוב בעולם הישיבות, בעבודות ובכל מקום, בכישרון, בתבונה, בחריצות ואחריות. וכאן המקום להעיר שישנם בחורים שלא הדריכו אותם בדרך הנכונה כיצד לשמר מסורת, ולא יתכן שבחור יתעקש על פרטים מסויימים, ויתנהג בגאווה ועזות וחוסר דרך ארץ, אלא ודאי שהעיקר הוא עבודת ה' ודרכי עלייה, והלבוש והחיצוניות הינם טפלים לפנימיות, ועלינו לשמר את המורשת והשם טוב של עדת תימן שהינם מצטיינים בחריפות וענוה וכל מידה טובה.

ואמר הרה"ג ברוך עוקשי (נחלת אבות ח"ה עמ' תצד), מנהגי תימן ומסורת אבותינו זה לא רק נושא הלכתי, אלא זו גם דרך בעבודת ה', כי אדם שהולך בדרכי אבותיו הוא גם מתחבר לדרכי אבותיו, גם ליראת שמים ולטהרה שלהם. קשה מאד לאדם להחליף דעות בהלכה, וכך בהנהגות אחרות. בדרך כלל, מי שהולך בקו מסויים, הוא סוחף אחריו את ההנהגות, את יראת השמים, הטהרה וכל הגישה לחיים, את כל הראיה על תורה ומצוות, ומי שמתמסר להבין את מנהגי אבותיו, ממילא הוא מתחבר לקדושה ולטהרה שלהם, לכל ההסתכלות הרוחנית שלהם, ויודע איך להסתכל על העולם הזה. הוא מתחבר לכל העולם הקדום הזה, לכל עולם הטוהר של האבות הקדושים. וע"ע בספר הזכרון בית העזרי (עמ' שעה ואילך).

בדרך אחת לפי כללי ההוראה^ח. ומכל מקום בזמנינו שנתקבצו לארץ ישראל קהילות מכל העולם, כל קהילה צריכה לשמור את מסורתה, ואין בזה משום לא תתגודדו^ט.

יח גמרא ביבמות (דף יד ע"א) ורמב"ם הלכות עבודה זרה (פי"ב הי"ד). וראה שו"ת החיים והשלום (עניינים נפרדים סימן יג). **ועיין** באור לציון (מבוא לח"ב ענף ד אות ג ופ"ה סי"א) שביאר שאיסור לא תתגודדו לדעת הרמב"ם הוא על בית דין ולא על כל יחיד ויחיד, מה שאין כן לדעת הרא"ש אף על יחידים יש את האיסור. וכתב שבני ספרד הולכים תמיד כהרמב"ם, ועל פי זה נקט שאפשר לומר קדיש בנוסח שלו אצל עדות אחרות ע"ש.

יט והדברים עתיקים, כי מאז שבאו לארץ ישראל בשנת התרמ"ב ("אעלה בתמ"ר") והיו כאן קהילה תימנית, התחילו הויכוחים אם צריכים ללכת בדרכי הקהילה הספרדית או רשאים להמשיך במנהגם, עד שקם הגאון רבי אברהם נדאף זלה"ה והקים את הקהילה התימנית ונפרדו מהספרדים, כפסק רבני האשכנזים ובית דין דק"ק צנעא [וכמו שפירט בחוברת זכור לאברהם]. וראה בספר איש ימיני (ח"א עמוד רצד) פסק דין מבית דין צנעא וחתומת עשרה רבנים, שכל קהל וקהל יש לו דין עיר בפני עצמה. וכן כתב הגאון רבי אברהם נדאף בשו"ת זכרונותי אי"ש (סימן לו) תשובת חכמי צנעא לעניין חיבור פרשיות חקת בלק. וכן העלו הגרש"י הלוי והגר"י נחום בשו"ת דברי חכמים (יו"ד סימן ה) וז"ל: ידוע לכבוד תורתו כי לא מנהג אחד בישראל, לצערינו הגדול מנהגים שונים בכל עיר ועיר ובכל עדה ועדה, ואף בארץ ישראל מצאנו ראינו כי כל עדה הולכת לפי מנהגותיה. ודוגמא אחת אביא, כי הנה האשכנזים נהגו כאן בארץ ישראל למעך בסרכות כדברי רמ"א, היפך דעת מרן הקדוש שהוא מריה דארעא ישראל. ולכאורה נראה כי לא נשארו כל המנהגים הקבועים בארץ ישראל כאשר כבוד תורתו חושב. ולפי מה שכתוב בספר פקודת אלעזר ובספר ארץ חיים בשם כמה פוסקים, כי כל עדה ועדה יכולה ללכת כפי מנהגותיה, ולא אמרו עלת לקרתא הלך וכו' אלא ביחיד ולא ברבים. וקהלתנו כאן בארץ ישראל היא עדה מיוחדת וניכרת במנהגותיה וסדריה. ולו היו מנהגי ארץ ישראל קבועים לכל העדות, שרינא ומחויבים אנחנו להכניע את עדתינו לעשות זאת. אבל אם כל העדות מחולקות במנהגותיהם, אי אפשר לקחת את עדתינו פעם למנהג זה ופעם למנהג זה. כי בין כה וכה בנים יולדו, וצריכים לדעת שהיו יהודים חרדים גם בחוצה לארץ, מיוסדים בהוראותיהם על אדני פז. ואסור לנו להיות כגרים

יב. לדעת רבותינו, איסור זה הוא רק במחלוקת בהלכה, אבל בשינוי בין מנהגים אין איסור לא תתגודדו, לפי שאין להם עיקר מן התורה².

יג. מנהג דרך ארץ, שלא ישנה אדם ממנהג המקום בדברים הניכרים, כגון שלא יעמוד בזמן שהם יושבים, ולא

נספחים ולגרום לאבותינו פסול חס ושלום. ולענ"ד נראה כי יכולים התימנים ללכת על פי מנהגיהם אפילו על פי יחיד נגד רבים, כמו שנתבאר בדברי הפוסקים בכל מקום. ע"כ.

ומאז ועד היום לא שבת הקולמוס מלדון בסוגיא זו. אולם הסכמת כמעט כל הפוסקים מכל החוגים והעדות שחובה על כל עדה לשמר את המסורת שלה, וכמו שכל קהילות האשכנזים שומרים את המסורת שלהם לגווניהם, ואף בדברים שנראים תמוהים, ולא עלה על דעת שום קהילה לשנות מנהגיה כעדת הספרדים וכיו"ב [פרט לעניינים מסויימים שכל עדה שינתה ממנהגה]. וכ"כ באור לציון (ח"ב פ"ה הערה יא וח"ג פ"ג ס"א ועוד), שבני תימן הם קהילה בפני עצמן, וכ"כ הגר"י הלל בהסכמה לספר שערי הלכה בשר וחלב, שכל עדה תדבק במסורת מנהגיה. וכן דעת רוב ככל רבותינו חכמי תימן בארץ ובחו"ל לחזק ולשמר את המסורת, מכמה וכמה טעמים. וכמו שכתב בשו"ת החיים והשלום שם, מטעם שכיום אין לנו תקנה להנצל מלא תתגודדו ע"ש. וכבר האריך בזה הגר"י רצאבי בספר נר יום טוב (פכ"ג ופל"ד ועוד), ושם (פ"מ ופמ"א) הביא דברי רבותינו הגר"ע בסיס והגר"פ קורח. וראה מש"כ הגר"ע בסיס במקומות רבים (כגון בשו"ת בית העזרי ח"א סימן סו, קובץ מורשה ח"ב עמוד קו ובהסכמה לזית רענן). ואכמ"ל. וכ"כ בשו"ת ישא יוסף (ח"ג סימן קכה) בשם הגר"ש אלישיב, שבזמנינו מעיקר הדין אין משום לא תתגודדו, מאחר שבכל עיר יש כמה מנהגים. וכן הובא לקמן (פ"ב הערה פ) גם בשם הגרש"ז אויערבך. וע"ע באורך בשו"ת מעשה ארג (ח"ד סימן ח פרק ו).

כ כך פסק מהרי"ץ בשו"ת פעולת צדיק (ח"ב סימן עו), לענין תספורת בימי העומר ע"ש. וכן כתבו רוב ככל חכמי תימן אחריו. וע"ע בהקדמת ענף חיים על עץ חיים, ובשו"ת תשובה כהלכה (סימן כב) ובקבצים נחלת אבות (עמוד רמו) ומורשה (ח"ב עמוד קה). אמנם דעת הרמ"א (סימן תצג ס"ג) שגם במנהגים יש איסור לא תתגודדו, ועיין להגר"ח כסאר בשו"ת החיים והשלום (או"ח סימן קנו). ומ"מ נתבאר לעיל שבזמנינו בלאו הכי ליכא משום לא תתגודדו.

ישב בזמן שהם עומדים^{כא}. וכן אמרו חכמים, עלת לקרתא הלך בנימוסה^{כב}. וכן יש לבחור בישיבה להזהר להתנהג בדרך ארץ, ולא לשנות ממנהג המקום.

כא כדתינא במסכת דרך ארץ רבה (סוף פ"ז), לא ישמח בין הבוכים ולא יבכה בין השמחים, ולא יהא ער בין הישנים ולא ישן בין הערים, ולא עומד בין היושבים ולא יושב בין העומדים, כללו של דבר אל ישנה אדם דעתו מדעת חבריו ובני אדם. וכ"ה במסכת דרך ארץ זוטא (סוף פ"ה), לא יהא אדם ער בין הישנים וכו', ולא קורא [מקרא] בין השונים [משנה] ולא שונה בין הקוראים, כללו של דבר, אל ישנה אדם ממנהג הבריות. ע"כ. וכן לשון הברייתא בכתובות (דף יז ע"א) לעולם תהא דעתו של אדם מעורבת עם הבריות. אלא אם כן זה לא כהלכה, כמו שנאמר לא תהיה אחרי רבים לרעות, ראה מסילת ישרים (פ"ה).

ואמנם החיד"א (טוב עין סימן יא) הקשה על רב שנהג שלא כמנהג הציבור, והביא תשובת מהר"י חאגיז שגברא רבה שאני, וכתב על זה שאינו מחוור, ותיירץ שהדבר לא היה ניכר לפי שהעם היו טרודים ולא הסתכלו בו, אי נמי לפי שהיה לו טעם להיות שונה מכולם, כה"ג לא אמרין שלא יהיה שונה, וכתב שזה אצלו טעם כעיקר, וכן במקום שיש טעם ברור לא נאמר הכלל שלא ישב בין העומדים וכו'. ומבואר בדבריו כלל במנהג דרך ארץ, שאם יש לו סיבה להיות שונה אין בזה חסרון, וכמו שמוכן שמי שחולה ויושב בחזרת הש"ץ, אין בזה חסרון דרך ארץ, וכן כל כיו"ב. ומכל מקום, החיד"א איירי כשיש לו סיבה להיות שונה מכולם, אך במקום שהוא נוקט כדעה מסויימת ובכך הוא שונה מכולם, י"ל דזה גופא שהוא נוקט כן הוי חסרון דרך ארץ. והיינו דווקא אם כל הציבור נוהג לעשות אותו הדבר, כגון לעמוד או לישב, אבל כאשר הציבור עצמו חלוק, שוב אין לחוש. וכן אם הדבר כבר קיים והתרגלו לזה, ויש כמה שעושים כן, לפעמים אין לחוש, כדלהלן (הערה כה) מהגר"י קנייבסקי.

כב בראשית רבה (מח, ד). וכן איתא בגמרא ב"מ (דף פו ע"ב) לעולם אל ישנה אדם מן המנהג, שהרי משה רבינו עלה למרום ולא אכל, והמלאכים ירדו למטה ואכלו. ומבואר שבכל העניינים יש לנהוג כמנהג המקום, אף בלא חשיבות מיוחדת. וכתב הגר"י מועלם בשם הגאון רבי חיים כסאר, כל דבר שתלוי במנהג ינהג כמנהג אנשי המקום, ובפרט שכל ענייני התפילה תלויים במנהג, לכן ינהג כאנשי המקום, וכ"ז עד כמה שנוגע לשינוי ברבים, כדי שלא

יד. **וכן** אמרו חכמים, אל ישנה אדם ממנהג המקום מפני המחלוקת^{כג}.

טו. **הבלטת** השוני היא מפריע גדול בעבודת ה', כמו שכתב החזון איש^{כד}, ליזהר מלעשות דבר משונה שאין אחרים עושים כן, ויש ליזהר בזה מאוד^{כה}.

יהיה ניכר שנוהג בשינוי, אבל היכא שאין ניכר שמשנה ינהג כמנהגו, ובענייני העמידות וכדו' שאין בזה איסור, ינהג כמנהג המקום שנמצא שם. והגר"ש מחפוד כתב, שבחור צריך לנהוג כמנהג הישיבה בדברים הבולטים. וכ"כ הגר"י רצאבי בשו"ת עולת יצחק (ח"ג סימן מא), בדרך כלל אין להשתנות ממנהג המקום בדברים הניכרים ונרגשים, כגון שלא לעמוד בזמן שהם יושבים ושלא לישיב בזמן שהם עומדים, וזה משום דרך ארץ ע"ש. וכמו שיבוארו בחיבור זה בהרחבה פרטי הדינים וההנהגות.

כג משנה בפסחים (דף נ ע"ב) ורמב"ם בהלכות יו"ט (פ"ח ה"כ). וראה בית תפילתי (פ"א הערה כו). וכ"כ הגר"ח כסאר בשו"ת החיים והשלום (סימן מ), צריך להתפלל כנוסח התפילה של הציבור, הואיל והם הרוב שם, ואל ישנה מפני המחלוקת, ואל ילגלג על שום מנהג, לפי שכולם מיוסדים על אדני פז. ע"כ.

ישנו כלל נוסף בברייתא בנדרים (דף טו ע"א ופא ע"ב), דברים שנהגו בהם איסור אל ינהג היתר בפניהם, שנאמר לא יחל דברו, ומפורש בגמרא שזהו איסור דרבנן. ומבואר בגמרא בפסחים (דף נא ע"א) דהיינו במקום שאינם בני תורה שמחמת כן יתירו את האיסור, כמבואר בפירוש ר"ח ורש"י שם. וכתב הבית יוסף שמשמע שאסור להתיר להם וגם אסור לנהוג היתר בפניהם [ועיין בתוס' שם], ובשו"ע (יו"ד סימן ריד ס"א) העלה שאסור להם לשנות את מנהגם, אך לא העלה את הדין שאסור לאחרים לנהוג היתר בפניהם, וכן הרמב"ם לא העלה דין זה. וכן הטור (או"ח סימן תרע) העלה דין זה שלא להתיר להם, ולא דיבר על לנהוג היתר בפניהם, ועיין בית יוסף וב"ח שם. ועיין בריטב"א בפסחים שביאר את הכללים בזה, ומכל מקום בפני בני תורה אין חשש מצד זה, אולם יש חשש מצד מנהג המקום או מפני המחלוקת או דרך ארץ, כמבואר לעיל.

כד קובץ אגרות (ח"א אגרת כ). ואמנם כוונת החזו"א היא לעניין דברים משונים ולא לעניין הבדלי מנהגים, אבל תן לחכם ויחכם עוד.

כה הגר"ש קורח (עטרת שלמה גליון א). וכ"כ הגר"י קנייבסקי במכתב משנת

סמכות ראש הישיבה

טז. **ברור** ומוכן מאליו, שחובת הבחורים לציית להוראותיו של ראש הישיבה שבאו לחסות בצילו, ורק בדרך זו הם יכולים להתעלות בישיבה^{יז}.

יז. **באופן** שדעת ראש הישיבה אינה תואמת עם מנהגנו ודעת רבותינו, וראש הישיבה מקפיד על כך, צריך לעשות כדעת ראש הישיבה, ובפרט כאשר הוא ראוי להוראה. והיינו בדבר הנעשה בפרהסיא, אך אם הדבר אינו ניכר, יכול לעשותו^{יח}.

התשכ"ו לבחור תימני בישיבה (קריינא דאגרא ח"א סימן קמב): ...בענין מנהגים משום אל תטוש, ראוי שתנהוג כמנהג אבותיך שהוא מנהג תימן, רק בדבר שנראה בהסביבה שלך משונה תוכל לנהוג כסביבה שלך... אבל אם נמצא עוד מי שנוהג, והמנהג ידוע בסביבה שלך, טוב לנהוג כמנהג אבותיך. וכן אמר הגר"ש מחפוד, שבחור בישיבה צריך לערב דעתו עם הבחורים, ולא לעשות שום דבר בולט. וראה מש"כ הגר"י רצאבי (עולת יצחק ח"ג סימן מ, ושלחן ערוך המקוצר סימן כו הערה יד, ועוד).

כו הציות לראש הישיבה זהו מדברים המוכרחים, הן מבחינת בעלות הישיבה, שהבחור הוא כנכנס לביתו של רה"י, ואינו יכול לעשות כרצונו במקומו של רה"י [וכבר אמרו בגמרא בפסחים (דף פו ע"ב) כל מה שאומר לך בעל הבית עשה, ונפסק בשו"ע (סימן קע ס"ה), ועיין משנה ברורה שם (סקט"ז)]. והן מבחינת סמכותו הרוחנית של רה"י, שהוא הגדול העומד על גביהם של הבחורים, וכעין מרא דאתרא, ורק זו הדרך לגדול בדרך התורה [וכדי שיכנסו דברי תורה בלב הבחור, הוא צריך להיות מקבל מבקש וכפוף לרבותיו, בבחינת לך תשמש לי. הרה"ג חגי מחפוד]. וכתב הגר"ש מחפוד, שבחור מחוייב לשמוע לרה"י בכל הדברים, כל זמן שאינם נוגדים את ההלכה והמנהג הקבוע. וכן אמר הגר"י רצאבי (וישלח תשע"ז), שלפעמים אסור לעשות כנגד ראש הישיבה מבחינת הישיבה, שתהיה לבחורים הנהגה כללית [וח"ו לגרום למצב בו תהיה סתירה כלשהיא בין המנהג וכיו"ב, לבין סדרי הישיבה ואורחותיה (פסח התשע"ג)].

כז הנה יש להגדיר את המושג "מרא דאתרא" וסמכותו, כדאיתא בגמרא

בשבת (דף קל ע"א) שבמקומו של רבי אליעזר נהגו כמותו בדיני שבת. ויסודו מבואר בתשובת הרשב"א (ח"א סימן רנג) ע"ש. אמנם לכאורה לא שייך דין מרא דאתרא לגבי פסיקת הלכות, אלא במקום שקיבלו אותו לרבם עליהם, וכגון שבאו ללמוד ממנו הוראה, או שהוא מלמד תורה, כדאיתא בתשובת הרשב"א שם, אבל ראש הישיבה אין לו תוקף הלכתי להכריע לאחרים, אלא אם הציבור בא על מנת לקבל ממנו הוראה. וכיום ברוב ככל הישיבות הבחורים אינם תלמידי ראש הישיבה בענייני הלכה ותורה, אלא מידי פעם שומעים ממנו שיעור בין כלל השיעורים, והרבה מלימודם הוא לבדם מן הכתובים ומשאר הרמ"ם [כמו שכתב כע"ז החזו"א באמונה וביטחון לגבי שימוש ת"ח], וכמו שכתב כעין זה בשו"ת שבט הלוי (ח"ט סימן קצח). [והגר"ח קנייבסקי כתב (דעת נוטה ח"ב עמוד לד), שספרדי שלמד רק אצל רבותיו האשכנזים ולא למד אצל אבותיו והרבנים הספרדים כלום, יעשה כרבותיו, אבל אם למד גם מאבותיו וכי"ב אין ראוי לשנות].

והגר"ש קורח כתב בעריכת שולחן (סימן צ ס"ב ובהערה. וראה פתיחה להלכות שבת ס"ח), שמעיקר הדין חייב בן ישיבה לנהוג וגם להתפלל כפי שנקבע על ידי ראש הישיבה, לפי שאם מקפידים והוא פרט בתוכם, יש בזה איסור לא תתגודדו. ועוד, שרבני הישיבה הם רבותיו ואסור לו לחלוק עליהם, אע"פ שאין בזמניו דין רב מובהק שלומד רוב חכמתו ממנו. ואפשר שבן ישיבה בישיבה קטנה וישיבה גדולה, יש לראשי הישיבה דין רבו המובהק, שהרי חכמתם עד אותו הגיל רובו מהישיבה, ורק בהמשך השנים כשמרחיב חכמתו הרבה, אין להם דין רבו מובהק. אלא שכתב שבדרך כלל בזמניו ראשי הישיבות אינם מקפידים. וכתב עוד בפתיחה שם, שכשיהיה לעצמו בביתו ינהג כמנהג אבותיו, ואינו צריך התרה.

והגר"י רצאבי כתב בשו"ת עולת יצחק (ח"ג סימן ב אות ו), שהכרעת ראש הישיבה מכרעת בישיבתו, שיש לו שם דין מרא דאתרא. וביאר בשערי יצחק (וישלח התשע"ז), שבמקום שיש מרא דאתרא, האדם כפוף למרותו, ואינו יכול לעשות כדעת הרב שלו הנמצא במקום אחר, אא"כ יעבור למקום אחר. והיינו בדבר הנעשה בפרהסיא, שזהו זלזול בכבוד ראש הישיבה. אבל אם אינו ניכר, יכול לעשות זאת בשקט. ע"כ.

עוד כתב (ויען יצחק סימן שצד), שבישיבה אשכנזית, אם החינוך הוא לפסיקה על פי המשנה ברורה והחזון איש, והוראת הרבנים בישיבה כך

פרק ב הלכות והליכות

פרטי הלכות לשמירת המנהגים בישיבה

טלית

א. אופן כריכת הציציות, יש נוהגים לעשות כהרמב"ם - שבע חוליות בלא קשירות, ויש נוהגים לעשות כהשתילי זיתים - חמשה קשרים וביניהם חוליות כמניין הוי"ה, וראוי לכל אחד לאחוז במנהג אבותיו¹, ומכל מקום אין אופן הכריכות מעכב².

היא גם לגבי התימנים, וספרי רבני תימן הם למנהגים בלבד, ברור שלא צריכה להיות שום חציצה בין הבחור לרבני הישיבה. וילמד את מה שאומרים לו, וההלכה היא לא לשנות ממנהג המקום, ובדרך כלל הדרכת הישיבה מחייבת.

אמנם יל"ע בזה, שהרי אם הוא נחשב מרא דאתרא, לכאורה אסור לעבור על דבריו גם בצנעה, כמו שכתב הפרי חדש (סימן תצו סק"ג) [ומבואר בדבריו שזהו בדבר שאסור מצד הדין, אבל אם הוא מצד חומרא מותר בצנעה]. ואולי ר"ל שאינו ממש מרא דאתרא אלא ראוי לציית לדבריו.

אמנם בשערי יצחק שם כתב עוד, שכל זה מדובר בראש ישיבה שנחשב פוסק הלכה, מתוך עומק עינוג והיקף ידיעותיו, או שהוא פוסק בהרבה שאלות. אבל ראש ישיבה שהוא רק חריף ולמדן גדול, וחושב שצריך לנהוג לפי רב מסויים וכדומה, אין לכך משקל של פסק הלכה.

א הרמב"ם כתב (הלכות ציצית פ"א ה"ז-ח) שכורך בין שבע לשלש עשרה חוליות, ובכל חוליא שלש כריכות. וכתב עוד (ה"ט) שבזמנינו שאין תכלת,

אם רצה לכרוך אותה חוליות חוליות הרשות בידו וזהו מנהגו, ואם ירצה לכרוך בלא מניין חוליות עושה עכ"ל. וע"ע תשובת הרמב"ם (סימן קלח) שחזק את דבריו, והוסיף שעושים את הכריכה השלישית קשירה. אמנם השו"ע כתב (סימן יא ס"ד) שנוהגים לעשות חמשה קשרים וביניהם ארבע חוליות, לפי מניין ז' ט' י"א י"ג כמניין ט"ל ע"ש. והשתילי זיתים (סקמ"ג) כתב שמנהגו לעשות חוליות כמניין הוי"ה, וכמו שהביאו המג"א (סקכ"ב) ועוד. וכתב מהרי"ץ בתכלאל עץ חיים (דף קפז ע"ב) שהמנהג הידוע הוא כהרמב"ם ע"ש, ובפירושו שם כתב שבילדותו נהגו כהרמב"ם, וכן הוא בזוהר, וזה יוצא כ"א כריכות כנגד שם אהי"ה, ואחר כך רוב העולם שינו לעשות כדברי השתילי זיתים. וכ"כ בשו"ת החיים והשלום (סימן ה) שיש נוהגים כך ויש נוהגים כך, והמדקדקים עושים כהשתילי זיתים על פי הסוד. ובספר נחלת יוסף (עמוד שעד) כתב שמנהג עדן לעשות כמניין הוי"ה, כהשתילי זיתים. ובספר ארזי לבנון למוהר"ח סנואני (ראב"ד סנואן עמוד קעב) כתב שנוהגים לעשות כהרמב"ם, וכתב גם את דברי השו"ע, ונקט ששני המנהגים טובים. ובהלכה ומסורה (ח"י הערה רלג) הביאו שהרוב נהגו לעשות שבע כריכות וי"נ לעשות י"ג כריכות.

ואף בישיבות אין ראוי לשנות את המנהג בזה, כיון שאינו ניכר לעין כל, ואין רגילים להקפיד בזה, ואם ירצה יכול להסתיר את הקשרים במכנסיים. וכן כתב הגר"י מועלם בשם הגאון רבי חיים כסאר, לגבי כריכת הציציות ינהג כמנהג אבותיו, כיון שעשייתן בצנעה ואין זה נוגע לרבים, וכלפי הלבשה ילבש כרגיל דאין בזה שינוי מהרבים. וראה לעיל (פ"א הערה יד) מעשה עם הגר"ע בסיס.

ב למעשה אין כריכות אלו מעכבות, כמבואר ברמב"ם שם. וכן כתב הגר"ח כסאר (שו"ת החיים והשלום סימן כב) שאין קפידא אם שינה, ואם יוכל יאחז במנהג אבותיו. וכתב הרה"ג שלמה אלמוג אכלופי (הלכה ומסורה חכ"ב עמוד קסא), ששאל את הגר"ח קנייבסקי אם יוכל לשנות מהמנהג המפורסם לכרוך ז' כריכות, ולכרוך ע"פ הזה"ק י"ג כריכות, והשיב לו תנהג כאבותיך. וע"ע שו"ת עולת יצחק (ח"ב סימן יג) שאין צריך לתקן ציציות שנעשו שלא כמנהגו, רק לכתחילה יש לעשות כמנהג.

מי שנהג לעשות את הכריכות כמנהג שאר קהילות, ורוצה לחזור למנהג אבותיו, השיב הגר"י רצאבי בשו"ת עולת יצחק (ח"ב סימן לג ד"ה אלא) דרשאי לשנות בלא התרה, והוא פשוט, ע"ש.

ב. חוטי האריגה שנשארו בטלית לנוי ("פרנזים"), אינם בכלל הבגד, לפיכך משערים את מקום הציציות בכנף בלעדיהם, ומנהג רבים לעשות כעין רשת מחוטי השתי בסוף הטלית עד סוף הכנף, ואינם חוששים שמא זה מצטרף לשיעור כנף הבגד, ויש חוששים לחתוך מעט במקום הכנף [כ"ס"מ] (ועיין הערה)².

ג. מעיקר הדין היה צריך להתעטף בכל התפילות בטלית, וכן היה מנהג אבותינו בתימן, ועתה בארץ ישראל פסק מנהג זה. ומכל מקום אף מי שרוצה לדקדק בזה, אינו רשאי להתעטף בישיבה, כיון שאין זה מנהג המקום³.

ג עיין שו"ע ורמ"א (סימן יא ס"א) ושתילי זיתים (סק"ל). וכתב הגר"ש קורח בעריכת שלחן (סימן יא ס"י) שהמנהג לא לשער את חוטי השתי בכלל הכנף, כיון שהוא עשוי לנוי ושאין לפקפק במנהג, ושכן משמע בלשון הרמב"ם שכתב "מסוף הארוג". והאריך בזה הגר"פ קורח בספר אסופת מאמרים (עמוד רצ), והעלה שכך המנהג למעלה ממאה שנה לעשות מעשה רשת, ואף ת"ח מכל החוגים השתמשו בהם, וע"ש ביאור הסוגיא בגדרי בגד. ועיין שלחן ערוך המקוצר (ח, י ובהערה שם), ושו"ת עולת יצחק (ח"ב סימן ט) שהאריך, והעלה שמצד הדין אין לחוש, ורק ממידת חסידות יכול לחתוך במקום הכנפות. וראה עוד בהלכה ומסורה (חט"ו עמוד קיב וחי"ז עמוד קסא). וכבר האריכו בנידון זה בכמה מקומות, וראה קונטרס עטיפת ציצית כהלכתה (עמוד נב). ומי שחותך מהרשת, די לו לחתוך שיעור שלש אצבעות, דהיינו כ"ס"מ [כדעת הגר"ח נאה], ויעשה זאת לפני קשירת הציציות, משום תעשה ולא מן העשוי. ואמר הגר"ש מחפוד, שאין בעיה להתעטף בטלית תימנית בישיבה, ואם יעירו לו על זה יחתוך מעט מהרשת בכנף, אמנם כתב שמומלץ לבוא לישיבה עם טלית כמו כולם. ודעת הרה"ג ברוך עוקשי, שאין בזה מנהג ברור אצל רוב יהודי תימן, והרי זה בכלל דברים שאחרים נהגו בהם איסור, ועדיף לא לשנות ממנהג המקום.

ד כתב הרמב"ם (הלכות ציצית פ"ג ה"א) והלכות תפילה פ"ה ה"ה), גנאי גדול הוא לת"ח שיתפלל והוא אינו עטוף, ודרך כל החכמים והתלמידים שלא יתפללו

ד. בתפילת שחרית צריך להתעטף בטלית, וכן המנהג¹. ואף מי שלומד בישיבה אשכנזית, שתלמידיהם אינם נוהגים להתעטף בטלית גדול עד החתונה, צריך להחזיק במנהגו ולהתעטף בטלית גדול².

אלא כשהם עטופים. וכ"כ השו"ע (סימן צא ס"ו). וכתב השתלי זיתים (סימן יג סק"א), שלדידן הוי בושה להכנס לבית הכנסת בלא טלית, ודלא כהבית יוסף ע"ש. וכן היה המנהג פשוט בתימן [בבית הכנסת]. ובכף החיים (סימן צא סק"ז) כתב שאינו דין דווקא לת"ח אלא לכל אדם ע"ש, וכתב בשם חסד לאלפים (ס"ג) שהכל לפי המקום שלא ילעגו עליו. אלא שבארץ פשט גם אצלינו המנהג כשאר העדות, וכמו שהזכיר בשו"ת החיים והשלום (סימן י), וכתב שם שמי שנוהג כמו בתימן אין בו משום יוהרא. וע"ע בית תפילתי (פט"ז ס"ל) והלכה ומסורה (חי"ז עמוד קמג). והעיר הרה"ג חגי מחפוד, שהאידינא מקפידים ללבוש טלית קטן, וי"ל שמפני כך לא מדקדקים בדין זה.

ומי שרוצה להתעטף בכל התפילות, זהו דבר שמשונה מכולם, ואינו רשאי לעשות כן בישיבה, וכ"כ הגר"ש מחפוד, שלא כדאי להתעטף בישיבה במנחה וערבית. וכ"כ הגר"י רצאבי (שו"ת עולת יצחק ח"ב סימן רפ וח"ג סימן ב) שלא לעשות כן משום דרך ארץ, ושזהו שינוי גדול ונרגש ע"ש. ואף בבתי כנסת של תימנים כשכלל הציבור לא עושה כן, צ"ע כיצד ראוי לנהוג, ועיין שו"ת בית העזרי (ח"ה סימן כט).

וכן לאידך גיסא, מי שמתפלל עם ציבור שכולם מתעטפים, גם הוא צריך להתעטף כמותם. וראה הנהגת מהר"ש קלזאן בשו"ת שבט כהונה (עמוד קצד), שהיה מורה לכל הציבור ואפילו לאורחים להתעטף בליל שבת בבית הכנסת, כיון שכך הוא מנהג המקום, ע"ש. וכן ידוע מנהגו של מארי עזרי צאלח בבית כנסת שלו בהרצליה, שכל הנכנס לבית הכנסת ללא טלית, היה נותן לו טלית להתעטף, לא רק בליל שבת אלא אף במנחה של יום חול (הרה"ג אורן צדוק). והכל לפי העניין.

ה כלומר בתפילת שחרית נשאר מנהג העיטוף כשאר העדות, וראה הערה קודמת.

ו כן השיב הגר"ח קנייבסקי בענין זה (דעת נוטה ח"ב דפים לב-לג), שטוב לנהוג מנהג אבותיו בזה, ושהמנהג להקל שבזמנינו מצוי בכל ישיבה מכל המינים, והובא שם בשם הגר"ש אלישיב שזהו אף אם הוא היחיד שלובש טלית. וכ"כ הגר"ש מחפוד שמקובל ללבוש. וכ"כ הגר"ש טובים (שו"ת דובר שלום ח"ג

ה. **מנהגנו** שיהא הראש מכוסה בטלית כל שעת התפילה, ואף הילדים מכסים את ראשם. אמנם בישיבה שהבחורים חובשים כובע על ראשם בזמן התפילה ואין מכסים את ראשם בטלית, ינהג כמנהג המקום.¹

סימן טז) שיחזיק במנהג, ושאין בזה משום יהורא ע"ש. וע"ע בקובץ נחלת אבות (ח"ו עמוד תל). ואכן בדרך כלל בישיבות יש הרבה בחורים ספרדים או מהאשכנזים שמתעטפים בטלית, ואינו דבר משונה ואין רגילים להקפיד בכך. וכתב המשנה ברורה (ס"ו יז) בשם דרשות מהרי"ל, שנוהגים שבחור לא מתעטף בטלית עד הנישואין, ותמה על זה שעד אז יתבטל ממצות ציצית [ואולי הבין שגם לא לובש טלית קטן]. ועיין באר היטב שם ומור וקציעה ועוד שדחו את הבנת המג"א מהגמרא, דלא איירי בטלית אלא בסודר [ובעבר אף אצל האשכנזים בהרבה קהילות גם הבחורים היו לובשים טלית, ראה פסקי תשובות סימן ח אות י]. לפיכך אין לבחור להמנע מלהתעטף בטלית בתפילת שחרית, אלא אם כן יש הקפדה מיוחדת בישיבתו. ועיין שו"ת רבבות אפרים (ח"ה סימן יט).

ז בעת התפילה צריך לכסות את ראשו, כמו שכתב השו"ע (סימן ח ס"ב) נכון שיכסה ראשו בטלית, וכתב השתלי זיתים (סק"ה) כל שעת התפילה, וכן מנהגנו, כדי שיתפלל באימה וכו'. וכתב עוד (סימן צא סק"ח) בשם הזוהר שצריך לכסות את ראשו ועיניו. וכ"כ המשנה ברורה (סק"ד) בשם הב"ח, שיכסה ראשו מתחילת התפילה ועד סופה, וכן המנהג בכל קהילות ישראל. אלא שכתב שמשמע בגמרא (קידושין דף כט ע"ב) שבחור לא היה מכסה את ראשו, אפילו אם הוא תלמיד חכם. וכ"כ בהלכה ומסורה (ח"ז עמוד קמח) שרוב הציבור עם טלית על הראש כל התפילה. פרט לאנשי עדן, שכלל הציבור ובכללם גדולי התורה לא נהגו לכסות ראשיהם, מלבד הש"צ והבעל קריאה (חזן) והעולים לתורה (ראה אוצר מנהגי עדן פ"ב ס"ז).

וכתב השערי תשובה (סק"ג) בשם הדבר שמואל (סימן קכג), שבמקום שנהגו רוב הציבור שאין מכסים ראשם, ומקפידים על המיעוט שמכסים ראשם, יש להם לעשות כפי מנהג המרובים. והביאו כה"ח (סק"ט). וגם בקובץ הלכה ומסורה (ח"ז עמוד קמח) הביאו דברי השערי תשובה הנ"ל. והרה"ג אברהם בן משה כתב (מילואים על סימן ח סק"ה), שלא ישנו מנהג אבותיהם ויכסו את הראש בטלית, אלא אם כן יש קפידא ע"כ מצד רבני הישיבה. ולמעשה, בחור שלומד בישיבה שאין הבחורים מכסים את ראשם בטלית, אינו רשאי

ו. **מנהגנו** באופן עטיפת הטלית הוא, שמתעטף בה ראשו ורוב גופו, ומשלשל את כל ארבעת הכנפות והציציות לפניו (או רק שתי כנפות שלפניו משתלשלין על ידיו), ואינו מגביה את צדדיה על כתפיו¹. אמנם בחורים הלומדים בישיבות

לדקדק בהלכה זו ולשנות מההנהגה בישיבה, מאחר ובישיבות רבות מקפידים על כך.

ח כתב השו"ע (סימן ח ס"ד), שיחזיר שתי ציציות לפניו ושתיים לאחוריו כדי שיהא מסובב במצוות. וכתב בבית יוסף שכ"כ בעל העיטור על פי המדרש (ילקוט שמעוני בשלח רלד) והגמ"י (פ"ג אות כ) בשם הירושלמי. אמנם מנהגנו אינו כן, אלא כל הציציות לפניו, ולבישת הטלית על הכתפים זהו לבוש החתנים [ואכן בירושלמי לפניו ליתא לשון זו, וכמו כן הרמב"ם לא העלה שם (ה"ט) דברי הירושלמי. ואבותינו בזמן שהלכו בשוק היו מקפלים את הטלית על כתפם השמאלית (ראה סע"ת עמוד קטז ומצפונות ית"ת עמוד 53 ועוד), וכן היה מצוי שמשליכים כנפות צד ימין על כתף שמאל וכיו"ב, ואולי יל"פ כן בדברי המדרש ודוק]. וכן היה מנהג הרבה קהילות בישראל בעבר, וכנראה מלשון הסמ"ע (ח"מ סימן רסז סק"ג), וכ"כ בפסקי תשובות (אות יב). ובדעת זקנים שם פירש כוונת המדרש על שעת העיטוף בלבד, ולדידן גם אז אין הציציות לאחריהם בדווקא. ומאידך יש מעלה גדולה במנהגנו שמקיימים כל התפילה עיטוף כפישוטו, משא"כ שאר העדות שאינם מתעטפים בטלית אלא לובשים, וגם שלדידן רואה את כל הציציות ומקיים בהם וראיתם אותו. ועיין עריכת שלחן (סימן ח ס"ה) ושלחן ערוך המקוצר (סימן ח ס"ז), וראה באורך בעניינים אלו בקונטרס עטיפת ציצית כהלכתה [ושם הביא בסוף הקונטרס כמה ציורים ותמונות עתיקים מכמה מקומות בעולם שכך היו לבושים], ובקונטרס הידור עטיפת הציצית, ובדברי הגר"ע בסיס בהסכמתו שם, ובקובץ הלכה ומסורה (חי"ז עמוד קמז וקמח) ובספר סידור השלחן (עדן עמוד לז)..

והרמ"א כתב (סו"ס י') שטליתות שאינן שתיים לאחוריו ושתיים לפניו פטורות מציצית [דלא כב"י שם]. ועיין בט"ז (סק"י) מנהג התורמים. אמנם כתב בביה"ל ששתיים מאחוריו אינו מעיקר ההלכה אלא למצוה בעלמא, וכ"כ במשנה ברורה (סקל"ז) שיש לפקפק הרבה בדברי הרמ"א. ובמשנה ברורה שם (סקל"ז) כתב ששתיים מאחוריו לאו דווקא, דצדדים דלפניו ואחוריו נחשבים לפניו ולאחוריו. ועיין זית רענן שם (סקכ"ה).

שאינן נוהגים בהן כך, יתעטפו כמנהג המקום, ואין להם לשנות ולהתעטף כמנהגנו.^ט

ז. **דעת** השו"ע, שראוי לכל אחד ללבוש טלית קטן כל היום, ואבותינו בתימן על פי רוב לא היו לובשים טלית קטן [כיון שהיו מתעטפים בטלית גדול], ועתה בארץ ישראל אנו לובשים טלית קטן כשאר העדות. ולכתחילה יפטור את ברכת הטלית קטן בברכת הטלית גדול.^א

ט הגר"ש מחפוד והגר"י רצאבי בשו"ת עולת יצחק (ח"ג סימן מא). וכתב עוד (דברי חפץ ח"א עמוד סב), שאם בישיבה אינם מקפידים על כך, כגון שנמצאים בישיבה כבר כמה שנים ומתעטפים כמנהגו ואין פוצה פה ומצפצף, יכולים להתעטף כמנהגו, כי העיקר שלא יהא משונה מהסביבה. ועיין בהערה שם. ודעת הגר"פ קורח שאין לשנות בישיבה מצורת העיטוף הנהוגה במקום, ואין ראוי לראש הישיבה להסכים לזה. והגר"ש מחפוד אמר, שאין להתעטף כמנהגו בישיבה ואף אם רה"י מסכים לזה. והרה"ג חיים צדוק העיר, שאפשר להתעטף כמנהגו בחדרו בשעת הברכה וכיו"ב לזמן מועט, ושוב יחזור ללבשה כמנהג המקום.

י שו"ע (סימן כד ס"א), והשתילי זיתים (סו"ס כד) יצא מגדרו והאריך בזה בתוכחת על המתבטלים ממצוה זו. וכתב הגר"ח כסאר בשו"ת החיים והשלום (סימן יא), שיחידים תלמידי חכמים היו לובשים ט"ק, ושמעו שבעבר היו לובשים ט"ק, ועתה בארץ ישראל כולם לובשים ט"ק. וכ"כ הגאון רשי"ה בשו"ת דברי חכמים (סימן א) שבתים הלכו עם טלית עליהם, ועתה צריכים ללבוש ט"ק. ובספר מצפונות יהודי תימן (עמוד 48) כתב שהיו לובשים ט"ק מתחת ה"קפטאן". והגאון רבי עמרם קורח כתב בסערת תימן (עמוד לא), שהדיין רבי יחיא בן יעקב צאלח (לפני כ-1700 שנה) עשה טליתות קטנים והטיל בהן ציציות, וחלקן לבעלי חנויות שלא ילכו בלא ציצית. וראה בספר תולדות הרשב"א (עמוד פז וח"ב עמוד קלא). וכך מקובל בכל הישיבות להקפיד על לבישת הט"ק. אם כי יש לציין שהרמב"ם כתב בסוף הלכות ציצית, שראוי לחסיד לילך עם ציצית כל היום, ומשמע שכלל העם לא.

יא בשו"ע (סימן ח ס"ו) פסק לברך על טלית קטן "להתעטף", וכ"כ בהלכה

ח. **עיקר** מצות ציצית הוא שיראו ציציותיו בחוץ. ומכל מקום בשיבות שמקפידים על הבחורים שיכניסו את הציציות בפנים, יכול לנהוג כמנהגם².

ט. **מי** שפשט טליתו, אפילו לזמן קצר ודעתו להחזירה,

ומסורה (חי"ז הערה קנז) שכן נוהגים [אמנם בתימן על פי רוב לא היה ט"ק. הרה"ג ארז רמתי. וכן"ל], דלא כהרמ"א שמבשר "על מצות ציצית", וכתב השו"ע (ס"ג) שעדיף להתעטף בה תחילה ואחר כך ללבשה. אמנם בערוך השלחן (סימן י ס"ב) כתב שלדברי הסיפרי משמע שאם אינו מתעטף בראשו פטור מציצית, והניח בצ"ע. ועיין כף החיים (סק"ט) דהוי חשש ברכה לבטלה, ודוק. ומהגר"פ קורח שמעתי שעדיף לא לברך על טלית קטן, וכעין זה הביא בשלחן ערוך המקוצר (סימן ח ס"ד). ובדרך כלל פוטרים אותה בטלית גדול בבוקר, וזה עדיף טפי, או שלכל הפחות יתעטף בה. והעיר הרה"ג אברהם בן משה, שאם הורידה באופן שנחשב הפסק יברך שוב, שכן מעיקר הדין מברכים על טלית קטן, ומי שאינו מברך יש לו על מה לסמוך.

יב שו"ע (סימן ח ס"א) שעיקר מצוות ט"ק על הבגדים, כדי שתמיד יראהו ויזכור מצוותיו. וכתב השתילי זיתים (סקי"ז), שגם מי שלובש אותו תחת הבגדים יראו הציציות תמיד, וכתב שמנהגנו ללבשו תחת הבגדים [וכך ראיתי לרבותינו הקדושים מהר"י צובירי ומהר"י אלשיך ורבי עזריה בסיס ורבי ישראל שרעבי זצ"ל ועוד. הרה"ג חיים צדוק. ועיין זית רענן שם]. וכן כתב בכף החיים (סקמ"ב), שלפי האר"י נותנים את הטלית תחת הבגדים, וכתב שם (סקמ"ג) שהציציות יראו מבחוץ. ובהלכה ומסורה (חי"ז עמוד קסב) הביאו שני מנהגים בזה בתימן, אם ללבשה על הבגדים או תחת הבגדים, וכתבו שהציציות מבחוץ. וכ"כ בשלחן ערוך המקוצר (סימן ח ס"ד). וכיום ברוב ככל הישיבות [ליטאיות וספרדיות] הבחורים לובשים את הטלית תחת הבגדים, וציציותיהם בחוץ. אמנם באור לציון (ח"ב פמ"ד ס"ט) נקט להכניס את הציציות בפנים על פי הקבלה, וכבר האריכו בזה רבים. וראה מה שכתב מוהר"ח סנואני בספר ארזי לבנון (עמוד קסח), לחלק בין שעת התפילה שמתעטף בטלית גדול, לבין שאר היום שאז הציציות בחוץ. ודעת הגר"ע בסיס שצריך להכניס את הציציות, אמנם הוא עצמו כשהיה בישיבה הוציא את הציציות לחוץ (הרה"ג ארז רמתי). ובישיבות שמקפידים בעניינים אלו יכול לנהוג כמנהגם, שאין זה דבר המעכב.

כשחוזר ומתעטף צריך לחזור ולברך עליה². לפיכך בחור שביקשו ממנו את הטלית כדי לעשות נשיאות כפים וכיו"ב, כשחוזר ומתעטף יחזור ויברך, אמנם עדיף להשתדל שיבקשו מבחור שאינו חושש לזה³.

תפילין

י. **מנהגו** להניח תפילין של יד מיושב ושל ראש מעומד¹⁰. ואין ראוי לשנות את המנהג, ואף הלומד בישיבה

יג דעת השו"ע (סימן ח ס"ד) שחוזר לברך, והשתילי זיתים השמיט הגהת הרמ"א שחולק. וכ"כ הגר"ח כסאר בשם טוב (פ"ג ה"ח) בדעת הרמב"ם, ושכן סתימת הגאונים, וכ"כ בשו"ת החיים והשלום (יו"ד סימן מו). וכ"כ בהלכה ומסורה (חי"ז עמוד קג) שכן מנהגנו. וכ"כ בענף חיים בדיני מזוזה (אות יז) דברי מהרי"ץ בשו"ת פעולת צדיק (ח"ב סימן קסט). וכן הורה לי הגר"פ קורח לברך. וכ"כ בשלחן ערוך המקוצר (סימן ח סכ"ד) שהעיקר לדינא לחזור ולברך, והוסיף שהרוצה להחמיר ירהר את הברכה בלב. אמנם הספרדים חוששים לברך משום סב"ל, כמו שכתב כף החיים (סקנ"ב).

יד דלכתחילה עדיף להמנע מברכה נוספת, וגם לצאת מן המחלוקת. וכתב באור לציון (ח"ב פמ"ד ס"י) למנהג הספרדים לא לברך, שמי שפשט טליתו לקראת סוף התפילה עדיף שלא יחזור להתעטף שמא צריך לברך, ושכן נהג הגר"ע עטיה.

טו רמ"א (סימן כה ס"א) על פי האגור בשם הזוהר, אמנם כתב הרמ"א שהמנהג הוא להניח הכל בעמידה, והשמיטו השתילי זיתים, וכתב (סקכ"ד) שמנהגנו כדברי הזוהר ע"ש. וכ"כ מהרי"ץ בעץ חיים (מהדורת נ"ת עמוד תתמה) שכן מנהגנו ואין לשנות. אמנם המשנה ברורה (סקמ"ב) כתב שאין לעשות על פי הקבלה נגד המנהג, וכתב בשם הגר"א שאף הזוהר מודה שאפשר להניח של יד בעמידה. ועיין מחצית השקל על דברי המג"א (סק"כ) וז"ל: עכ"פ האדם ראוי להיות הצנע לכת עם ה' אלקי, ואם מניח תפילין בביתו ראוי לעשות כמו שהכריע מג"א, אבל אם מניחו ברבים אל ישנה מן המנהג ויעשה הכל בעמידה. ע"כ.

של אשכנזים רשאי להמשיך במנהגו, ויותר טוב שיניח את התפילין שלא בפני הציבור וכיו"ב^{טז}.

יא. מנהגנו לברך על תפילין של יד, ולפטור בברכה זו גם תפילין של ראש^{יז}. ואין לשנות מנהג אבותינו ולברך שתים כמנהג ק"ק אשכנז^{יח}.

יב. השומע אשכנזי מברך על תפילין של ראש, יש אומרים שרשאי לענות אמן על ברכתו, לפי שלשיטתו צריך לברך, ויש אומרים שעדיף שלא יענה אמן בפה, אלא יהרהר בליבו. וכן בכל כיוצא בזה שאדם שומע את חבירו מברך ברכה שלפי מנהגו הוא יכול לברך, ולפי מנהג השומע אי אפשר לברך^{יט}.

טז וז"ל הגרי"י קנייבסקי במכתב לבחור תימני (קריינא דאגרתא ח"א סימן קמב): בדבר הנחת תפילין של יד בישיבה, אם זה מתראה משונה בסביבה שלך, תוכל להניח בעמידה, אבל אם נמצא עוד מי שנוהג והמנהג ידוע בסביבה שלך, טוב לנהוג כמנהג אבותיך, וכך בהנחת תפילין תתנהג בהברכות כמנהג תימן. והגר"ח כסאר כתב (ש"ת החיים והשלום סימן כב), שהמשנים ומניחין תפילין של יד מעומד, אין קפידא בדבר וכולהו איתניהו, ומ"מ אם יוכל יאחוז במנהג אבותיו. וכן הלומד בישיבה אשכנזית, בדרך כלל אין חשש אם ינהג כמנהגנו, שכן זהו עסק פרטי שלו, ויותר טוב שלא יניח תפילין בפרהסיא באמצע ביהמ"ד וכיו"ב, וכל ערום יעשה בחכמה. וכן כתב הגר"ש מחפוד שגם בישיבה יניח מיושב כמנהגו. וע"ע להלן עניין ראש חודש (פ"ג סכ"ז).

יז ורק מנהג [חלק מק"ק] שרעב היה לברך על תפילין של ראש על פי הרמ"א (הרה"ג ארז רמתי בקובץ מורשה ח"ב עמוד תרנה).

יח מהרד"ם בשתילי זיתים (סימן כה סק"ט) בשם הלק"ט, וכן הביא מהרי"ן (מעיל קטון סימן ד סקט"ו), וכן כתב הגר"ש קורח בעריכת שלחן (שם ס"ז). ופשוט הוא שגם הלומד בישיבה אשכנזית אין לו ללמוד ממנהגם, ויקיים מילי דאבות, דאם לא כן הוי חשש ברכה לבטלה. וכמו שכתב הגרי"י קנייבסקי כדלעיל (הערה טז).

יט הנה השומע ברכה שאינה צריכה אסור לו לענות אמן, וכמו שפסק השו"ע (סימן רטו ס"ד). אמנם כתב שם הביה"ל, שאם יש שיטה שאינה דחויה

יג. אין מנהגנו לחוש להניח תפילין דרבינו תם, אלא מניחים תפילין של רש"י [והרמב"ם] בלבד^ז. ואף מי שמתפלל במקום שמניחים שם תפילין של ר"ת, אינו צריך להניח כמותם^{כא}.

שיכול לברך, אין איסור לענות אמן אחריו, ואמנם גם אין חובה לענות אמן, שספק אמן לקולא. וכ"כ באור לציון (ח"ג עמוד נז), וכ"כ בבית תפילתי (פ"ל סי"ט) בשם הגר"ע בסיס. אמנם יש חולקים על הוראת הביה"ל (ראה הליכות עולם ח"א עמוד קצז ועוד), וכן דעת הגר"ש מחפוד שלא יענה אמן. ודעת הגר"י רצאבי (שער"י תולדות התשע"ה), שעדיף להרהר אמן בלבד. ועיין שו"ת בית העזרי (ח"א סימן סג אות ב) ושו"ת אדני פז (ח"ב סימן פה) מש"כ בזה, וע"ע לקמן גבי ברכת ההלל בר"ח (פ"ג סכ"ד). [ונפק"מ גם לברכת הנותן ליעף כח. הרה"ג אברהם בן משה (למי שאינו מברך). וכן ברכת מקרא מגילה על מגילת רות, וק"ו ברכת שהחיינו ביום לפני מקרא מגילת אסתר, עיין לקמן (פ"ג סעיף מב וצד). הרה"ג בניהו מחפוד].

ומכל מקום לענין ברכת תפילין של ראש, כיון שגם האשכנזים חוששים קצת לברכה לבטלה, שהרי אומרים אחר כך בשכמל"ו, יש מקום לדון שאין לענות אמן אחריהם. ובכף החיים (סימן כה סק"מ) כתב שיענה בלבד, ובאור לציון (ח"ג פ"ג הערה ב) כתב, שיאמר ברוך ה' לעולם אמן ואמן, ויכוין באמירת אמן על ברכה זו.

כ בשו"ע (סימן לד ס"ג) כתב שרק מי שמוחזק בחסידות יכול להניח תפילין דר"ת, וביאר השתילי זיתים (סק"ו) משום יוהרא. והשתילי זיתים (סק"ז) ומהרי"ץ בשו"ת פעולת צדיק (ח"ג סימן ריו) הביאו מהבאר היטב, שמי שאינו מניחם הוי קרקפתא דלא מנח תפילין. אמנם בעץ חיים (דף קפו ע"א) הביא שאין לזוז מפסק השו"ע, ואכן בתימן גם המוחזקים בחסידות לא חששו לזה, כמו שכתב הגאון רבי אברהם נדאף בהערה בפעול"צ שם [מלבד מהר"ץ זקנו של מהרי"ץ שהניח במנחה, ומהרי"ץ בא ללמד למי שרוצה להחמיר ולדקדק על עצמו. בארות יצחק ח"א עמוד כה]. וכן מנהג עדן לא לחוש כלל לר"ת, כמו שכתב בספר נחלת יוסף (עמוד שעד). וראה עריכת שלחן שם (ס"א), שלחן ערוך המקוצר (ט, לג), בית תפילתי (פכ"ז הערה ע) ושערי הלכה דיני תעניות (סימן תקנה הערה ז). וראה עוד ספר קורא הדורות (פמ"א והערה יב).

כא לפי שבדרך כלל אינו ניכר, שיש כאלו שמניחים שתיים ביחד ויש

יד. ישנם כמה הבדלים באופן כתיבת התפילין בין מנהגנו למנהג האשכנזים. ותפילין שנכתבו כמנהג האשכנזים, בשעת הצורך יכול להניח, אך לא יברך עליהן, ומכל מקום לכתחילה יש להניח תפילין הכתובות כפי המסורת שבידינו^כ. לפיכך אם צריך לשאול תפילין כדי להניח, עדיף לשאול תפילין מחבר תימני (או ספרדי).

שמניחים אחרי התפילה, וגם ידוע שרבים אינם מניחים תפילין דר"ת גם בקרב הספרדים. ומכל מקום בישיבות אין מצוי שהבחורים יניחו תפילין דרבינו תם.

ומ"מ כתבו הגר"ש קורח (עריכת שלחן שם ס"ה) והגר"י רצאבי (שימושה של תורה סימן לד), שהרוצה להחמיר ממידת חסידות ולהניח תפילין דרבינו תם, יכול להניח [באופן שאין חשש יוהרא, כגון במקום שמניחים וכדומה, וראה זית רענן שם].

כב עיין מש"כ הגר"ש טובים (שו"ת דובר שלום ח"א סימן לז), שלגבי פתוחות וסתומות, כבר נהגו בזמן הזה לכתוב באופן הכשר לדעת הרמב"ם והרא"ש, ולכן אין שאלה בזה [ומש"כ שם שצריך לדקדק בחסרות ויתרות, בתפילין אין הבדל בין העדות בזה].

ולגבי צורת האותיות, הביא שם מדברי הרבה פוסקים ובכללם מהרד"ם בשו"ת רביד הזהב (סימנים א יב כ), שאם שינה בצורת הכתב אינו פוסל ע"ש. והדברים מבוארים בשו"ת פעולת צדיק (ח"א סימן ק) על פי הרמב"ם ועוד, שאין מעכב בצורת האות כל זמן שהיא ניכרת. וכ"כ הגר"י רצאבי בשלחן ערוך המקוצר (סימן כג הערה ד), שלפי דברי מהרי"ץ אין לפסול כתב אשכנזי לדין כיון שניכרת צורתו. וכ"כ הרה"ג אברהם אבירד בשו"ת אדני פז (ח"א סימן סב ד"ה והנה) בשם פוסקים רבים, שאין שינוי הכתב מעכב. אכן יש לציין שהכתב שכותבים כיום הסופרים התימנים, אינו בדיוק הכתב שכתבו בעבר בתימן, אלא יש בו כמה שינויים. והרה"ג אברהם בן משה כתב, שהיום הסופרים הם בבחינת אומנים המציירים ומדקדקים על צורת האות מושלמת.

אמנם הנה דעת השו"ע (סימן לב סל"ו) לעשות פרשת והיה אם שמוע סתומה כדעת הרמב"ם (הלכות ס"ת פ"ח ה"ב), וכן המנהג. אמנם הרבה מבני אשכנז נוהגים לכתבה סתומה כדעת הט"ז (סקכ"ז), שמשאיר פחות מט' אותיות

טו. **מנהגנו** לעשות קשר תפילין של ראש כעין אות מ' שתומה [קשר מרובע], ויש להחזיק במנהג זה, ומכל מקום כל הקשרים כשרים^ג.

תפילה בישיבה

טז. **ראוי** לכל אדם להתפלל במקום שבו מתפללים כנוסח וכמבטא אבותיו, ובפרט כאשר יש גם קריאת התורה וכיו"ב^ד. אמנם כיון שחלק חשוב ממבנה הבחור

בסוף שמע ופחות מט' אותיות בתחילת והיה, ומצטרפים יחד לעשותה שתומה לכו"ע, והביאו המשנה ברורה (סקס"ד) ע"ש. והשתילי זיתים לא העלה דברי הט"ז, וכתב בזית רענן (סק"פ) דלא ס"ל הכי. ובביה"ל (ד"ה לדעת) כתב שדעת הגר"ז ומאמ"ר לפקפק בדברי הט"ז, שהרבה פוסקים חולקים על זה ע"ש. ודעת שו"ת אדני פז (ח"ג סימן ג) שתפילין שנכתבו כדעת הט"ז יש מקום לפסול למנהגנו שלא כדעת הט"ז. וכ"כ באור לציון (ח"ב עמוד לה) שאין לברך עליהם. וכ"כ הגר"ש מחפוד שעדיף לא לברך עליהם. וכ"כ הרה"ג אורן צדוק, שאין פשרת הט"ז מועילה לבני ספרד ותימן, וכמעט כולם מבני אשכנז כותבים כך, ועל כן אם אין לו אחרות כלל יניחם ללא ברכה. מאידך בשלחן ערוך המקוצר (סימן ט הערה קיא) כתב להכשירם עכ"פ בדיעבד. אכן יכול לקחת תפילין מספרדי או מאשכנזי [חסיד הנוהג ע"פ הגר"ז] שאינם עושים כהט"ז.

כג הנה יש חילוק בין התפילין לגבי צורת האות ד"ל בקשר של ראש [וראה הליכות שלמה תפלה פ"ד הערה 95 שחלק גדול וחשוב מכלל ישראל עושים קשר מרובע, וחלילה להוציא לעז כלשהו], והיו"ד בקשר של יד וכן בין צורת הקשר של יד [וראה שע"ה שם הערה ל], ואינו מעכב. וראה פסקי תשובות (אות עה) פירוט המנהגים בזה. והגר"ח כסאר בשו"ת החיים והשלום (סימן כב) כתב, שהמשנים קשר של ראש, אין קפידא בדבר וכולהו איתניהו, ומ"מ אם יוכל יאחוז במנהג אבותיו.

כד בתפילה כמנהג אבותינו יש מעלות רבות וחשובות, הן מבחינת נוסח התפילה והמבטא, והתפילה המשותפת ברב עם, והן מבחינת עניינים הלכתיים, ובפרט ספר תורה כמסורת אבותינו והתרגום, מקומות הענייה

והישיבה הוא לקבוע את תפילותיו בישיבה, אין לבחור להתפלל בבית כנסת תימני, אלא יקבע את מקומו בהיכל הישיבה. ובמקרים מיוחדים יש לשקול את העניין היטב על פי דעת תורה כיצד לנהוג^כ.

בקדישים וכיו"ב, וגם פעמים רבות יש בזה יישוב הדעת ומועיל לכוונה בתפילה. ואכמ"ל. והעיר הרה"ג עזרא קורח, שעל כל פנים בבין הזמנים ובחגים כשבחור אינו בישיבה, יש לו להתפלל בבית כנסת כנוסח אבותיו.

כה התפילה בישיבה מעלתה גדולה, חוץ מעצם הצורך להיות במסגרת כחלק מהדרך להיות בן עליה, שכן זהו מקום תורה, ומעלת בית המדרש גדולה מבית הכנסת (שו"ע סימן צ ס"ח), וגם יש מעלה בתפילה במקום שלומד (ברכות דף ח ע"א), ובדרך כלל בישיבה יש רב עם יותר מבית הכנסת, וגם צריך לקבוע מקום לתפילתו. וכתב הרה"ג ארז רמתי בבית תפילתי (פ"א סי"ד) שעדיף להתפלל במקום שיש בני תורה ויראי שמים מאשר במקום שמתפללים כמסורת אבותיו.

וכתב הגר"י מועלם, לגבי תפילות בישיבה אמר הגאון רבי חיים כסאר, כיון שהוא תלמיד השונה אצל רבותיו צריך להתנהג כמנהג רבותיו, ויתפלל בישיבה כיון שהוא תלמיד שם, ומ"מ תפילת הלחש יתפלל בנוסח אבותיו, ולגבי נוסח התפילה, כאשר אינו ש"צ יכול להתפלל בנוסח אבותיו, וכן יבטא המילים כמנהג אבותיו, ובענייני העמידות וכדו' שאין בזה איסור ינהג כמנהג המקום שנמצא שם. ע"כ. והגר"ש מחפוד כתב, שבחור צריך לקבוע מקום תפילתו בישיבה, אמנם בחגים ובימים נוראים, יקדים להתפלל אצל תימנים, ואחר כך יצטרף לישיבה, מזה ומזה אל תנח ידך [כאשר זה אפשר], וכן באקראי יכול ללכת לתימנים, אם אין זה נוגד את כללי הישיבה. וע"ע בסמוך מהגר"ש קורח.

והגר"פ קורח סיפר, שכשלמד בישיבת פוניבז' אמר לו אביו הגאון רבי יוסף קורח שבימים נוראים יתפלל אצל התימנים, והלך לשאול את הגר"י קנייבסקי על כך, והשיב לו שיסביר לאביו שמעלת התפילה בישיבה יותר גדולה. ועיין בשו"ת הרש"ז (עמוד קצח), שהאריך בענין המבטא התימני, וכתב שגם תלמידים תימנים הנמצאים בפנימיות או בישיבות ובמוסדות חינוך שונים, חובה עליהם להתפלל במבטא אבותיהם, ואם אפשר, יתפללו במנין ביחד ובנוסח של בני עדתם ורבותיהם ומחנכיהם יחד [וזוה תלוי לפי העניין והמקום]. וע"ע לקמן בעניין ימים נוראים (פ"ג סעיף סד).

יז. **בחור** שביקשו ממנו להשלים מניין בבית כנסת תימני הסמוך לישיבה, רשאי לסרב להם כדי להתפלל בישיבה^{כז}.

נוסח התפילה

יח. **ראוי** לכל אדם לדקדק להתפלל בנוסח שהתפללו בו אבותיו. וגם בחור בישיבה צריך להתפלל לעצמו בנוסח שלו, אלא אם כן הוא שליח ציבור, שאז צריך להתפלל כנוסח הציבור. ומכל מקום לא יפרוש מן הציבור, אלא ישתתף עמם במה שהם אומרים^{כז}.

כו עיין רמ"א (סימן נה סכ"ב) שכופין זה את זה בקנסות להשלים מניין, שלא יתבטל התמיד. וכתב השתילי זיתים (סקל"ב) שצריכים עבור זה אף להתבטל מלימודם, וכתב מהרי"ן בפעולת צדיק (ח"א סימן קעו) שזהו אף שרוצה להמנע משום דבר מצוה ע"ש. וכתב באגרות משה (ח"ג סימן כז) שזהו אף אם יש מקום אחר להתפלל, אם כשיתבטל המניין יהיו אנשים שיתפללו ביחידות מחמת מרחק המקום או הנוסח השונה. וע"ע שו"ת שבט הלוי (ח"י סימן ט).

ומ"מ כתב הגר"ש קורח בעריכת שלחן (סימן צ הערה יא), שבן ישיבה יכול לסרב להצטרף למניין תימני מצומצם, כיון שהוא כפוף לרבותיו, וגם תפילה של בני עמודי בבית המדרש יש לה מעלה, ובפרט שלפי מנהג שאר הקהילות רק בקדיש ובקדושה עונים כאחד, ושאר התפילות כמו היוצר והזמירות וסדר היום כל אחד אומר לעצמו, ואף יש כאן ענין של מסגרת כוללת של חינוך, מה גם שאין כופין אותו לשנות מבטא או איך להתפלל. ובפרט, כיון שמדורו שם בכל ענין, הרי הוא כהולך ממקום שנהגו כך למקום שנהגו כך. וסיים, שהחכם יבחין במשקל הדברים בשאלות דומות במצבים שונים. [אכן אם בלאו הכי אינו מתפלל בישיבה מאיזה טעם, משמע שצריך להשלים להם מניין. ומ"מ אם ישנם תימנים נוספים שגרים באיזור, לכאורה יוכל לדחותם אצלם].

כז כתב הרמ"א (סימן סח) שאסור ללמוד תורה וכל שכן לשוחח במקום שאומרים פיזטים, ואין לפרוש מן הציבור אלא יאמר אותם עמם [והשמיטו

השתילי זיתים לפי שאצלינו אין אומרים פיוטים ע"ש, ובסימן צ ס"י לא השמיט את דברי הרמ"א, ודוק]. וכתב המשנה ברורה (סק"ד) שהרב חיים ויטאל אף שהיה נמנע מלומר פיוטים כדעת האר"י, מכל מקום כשהיה ש"ץ היה אומר את הכל כמנהג הציבור, ומכאן יש ללמוד שלא לשנות את המנהג. [וכן הובא בזית רענן (סימן תרכ"א סק"ז) מהגר"פ קורח, שאותם העוסקים בתורה בבית הכנסת בשעה שהציבור אומר סליחות לאו שפיר עבדי, ואין להם לפרוש מן הציבור]. והוסיף המשנה ברורה שחילוקי מנהגים בשרשי התפילה, כמו נוסח אשכנז וספרד, אין לשנות ממנהג מקומו, כי יש י"ב שערים בשמים כנגד י"ב שבטים, ולכל אחד שער נפרד (מג"א), וסיים שלדינא אשכנזי שהתפלל אצל ספרדים או להיפך, יצא ידי חובת התפילה.

וז"ל הגר"ח כסאר בשו"ת החיים והשלום (סימן מ), דע דכל התפלות בין שאמי ובין בלדי בסוג מקוריות הן, דקבלה בידינו שלא תיקנו עזרא ובית דינו נוסח התפילה של י"ח ברכות, אלא פתיחה וחתומה בלבד, והשאר שבאמצע הברכות הוסיפו אותן אח"כ חכמי וגאוני הדור, לפי שהן צרכי רבים, וכן כל כיצא בברכות הדומות להן..., ומשום הכי כל אחד ילך לפי מה שהלכו אבותיו וכו', זולתי אם הולך להתפלל בין שאר עדות ונעשה ש"צ, שילך אחריהם הואיל והם הרוב ואל ישנה מפני המחלוקת, ואל ילגלג על שום מנהג לפי שכולן מיוסדים על אדני פז. ע"כ. וכן כתב הגר"י מועלם בשם הגאון רבי חיים כסאר, שאת תפילת הלחש יתפלל בנוסח אבותיו, כאשר אינו ש"צ, וכן יבטא את המילים כמנהג אבותיו. וכ"כ הרה"ג אברהם אבירד (שו"ת אדני פז ח"א סימן כט, וח"ה סימן ח), שכשמתפלל בלחש יתפלל כפי מנהגו ולא ישנה, וע"ע שם. וכן כתב הגר"ע בסיס בשו"ת בית העזרי (ח"א סימן כד אות ז), ששאמי שהוא אורח אצל בלדי, בדברים שבפרהסיא צריך לנהוג ולומר כמותם, אך בלחש יכול להתפלל כמנהגו. וראה מש"כ הגאון רבי אברהם נדאף בספרו פתחון טוב (פרשת ויצא) באורך בעניין האיסור בשינוי הנוסח, ומה שביאר בשו"ת זכרוני א"י ש (סימן לג) על השתלשלות הנוסחאות בתפילה. וע"ע שו"ת רבבות אפרים (ח"ב סין מד) שאין לשנות את הנוסח כשמתפלל לעצמו.

ודעת הגר"ש קורח בעריכת שלחן (סימן צ ס"ב), שמעיקר הדין חייב בן ישיבה לנהוג ולהתפלל כפי שנקבע על ידי ראש הישיבה, אך כיון שעתה ראשי הישיבות אינם מקפידים על כך, יכול להתפלל כמנהגו, ובקדישים וקדושה וכו"ב שכולם עונים כאחד, הולך כמנהגם לגמרי, ורוב התפילות אינם נוהגים, לומר בקול אחד כאיש אחד, על כן יכול להתפלל כפי שרגיל ושגור בלשונו,

יט. **דברים** שאינם מעיקר נוסח התפילה, יכול לאמרם כנוסח הציבור^{כח}.

המבטא

כ. **כל** אדם צריך להתפלל בדקדוק בלשון הקודש, כפי המבטא שקיבל במסורת מאבותיו, ואף בחור הלומד בישיבה, לא

ע"ש. והגר"ש טובים כתב (שו"ת דובר שלום ח"א סימן יא) שיתפלל כנוסחתם, ע"ש טעמיו בזה, אבל בתפילת לחש צריך להתנהג כמנהג אבותיו, לפי שההולך ללמוד בישיבה עתיד הוא לחזור למקומו, ועל כן בתפילת הלחש אסור לשנות מנהג אבותיו, ולא שייך בזה לא תתגודדו, כי בלחש אין מי שמכיר מה הוא אומר, ע"ש באורך [ומסתבר שכוונתו גם לברכות ק"ש וכיו"ב. הרה"ג אברהם בן משה].

ובעיקר ענין שינוי הנוסח, כתב הגר"ע בסיס בשו"ת בית העזרי (ח"א סימן יג אות ג), שהמנהג בתימן היה, שכל מתפלל שאמי שמתפלל באופן קבוע במניין בלדי, מתפלל כמנהג בית הכנסת, והוא הדין להיפך, וזה דבר ידוע ומפורסם, ושכן הנהיגו אביו מהר"י בסיס ומהר"צ נגר ומהר"ש פנחס. וסיים שגם נוסח בלדי עולה בכל השערים, לפי שהנוסח ברור ומוכן היטב (וכן כתב מהר"א אלנדאף בהקדמתו לתכלאל תפלת כל פה בלדי). וכן כתב שוב (סו"ס כד), שאם מתפלל בבית כנסת בקביעות, חייב לנהוג כמנהג ביהכנ"ס, וכ"ש שאין לו ללגלג על שום מנהג [וע"ש ח"ד סימן טז לענין ציבור המעורב משאמי ובלדי כיצד ראוי להם לנהוג]. והוסיף הרה"ג בניהו מחפוד, ואף שאמי שמתארח בביהכנ"ס בלדי וכן להיפך, וכבדוהו להיות ש"צ יתפלל כמנהג המקום, כן ראיתי הלכה למעשה ע"י הרה"ג יוסף הכהן עראקי, שכן קיבל ממארי יוסף יעקב צובירי זצ"ל. ע"כ. ולענין ש"ן בישיבה יבואר עוד להלן (סעיף עז).

כח כך מסתבר, שזהו שבח או תפילה בעלמא, ומעיקר הדין היה יכול לדלגם לגמרי, וקל וחומר שאין צריך לדקדק באיזה נוסח לאמרם כה"ג. וכ"כ הגר"ש מחפוד, שיאמר את סדר הוצאת ספר תורה כמו שאומרים בישיבה. וכן כל כיו"ב. וכעין זה כתב בשו"ת פקודי הלוי (ח"א סימן כג) בשם הגר"י רצאבי. ומאידך מסתבר שגם רשאי לומר לעצמו בנוסח דידן.

ישנה להתפלל במבטא שמתפללים בישיבה^{כט}. וכאשר עונים

כט לכתחילה ראוי לכל אדם להתפלל בלשון הקודש, כמו שכתב המשנה ברורה (סימן קא סקי"ג), ובביאור הלכה (ד"ה יכול) האריך בשבח לשון הקודש. ועיין בשו"ע שם (ס"ד) מתי חייב להתפלל בלשון הקודש. ועיין שו"ת אגרות משה (ח"ג סימן ה) שכל אחד קיבל מאבותיו מהי לשון הקודש, וכך הוא צריך לומר שהרי יש מעלה גדולה בלשון הקודש, ומכל מקום כל המסורות כשרות לדינא, אע"פ שמשה רבינו דיבר רק כאחת מהן, לפי שיש קהל גדול שאומר כך בדרך קבע, זהו בכלל לשון הקודש. וכן הובא בהליכות שלמה (פ"ה הערה לה), שבדיעבד ודאי יוצא בכל הברה, דהוי לשון משובש שיוצאים בו ע"ש. וראה קריינא דאגרתא (ח"א סימן קלח וע"ש), וקובץ תשובות להגרי"ש אלישיב (ח"א סימן יב) שהחלפת המבטא היא בכלל אל תטוש ע"ש.

מאידך הגאון רבי עמרם קורח זצ"ל במכתבו (הובא בעריכת שלחן ח"ג עמוד נז) כתב: הקהלה תימנית, חובה מוטלת עליה שלא לחלל טהרת לשונה, ובחילופו לא תצא ידי חובתה בקריאת התורה ונוסח התפילה והברכות וכו'. וכ"כ בשו"ת אמרי יוסף (סימן יא) דהוי לעיכובא, והגר"ש קורח בעריכת שלחן (ח"ג עמוד סב), וכ"כ בבית תפילתי (פ"א סכ"ב). והגר"ע בסיס כתב (בהסכמה לספר אמרי לשון) שכמעט לא יצא ידי חובה.

וכתב הגר"ש מחפוד שצריך להתפלל את כל התפילה במבטא תימני, וכן שמעתי מהגר"פ קורח. וכן אמר הגר"ש בעדני (במאמר שבפרקי הדרכה), שיש להתפלל כמו תימני, ולא כמו אשכנזי או ספרדי, ולהתפלל כמו אשכנזי זה איסור גמור, כי זה עילג. וגם לא יעלה חזן, אלא ישמור את המנהג שלו ואת הביטוי שלו. אמנם אם יתפלל במבטא ספרדי, אפשר לומר שזו שפת דיבור, שאי אפשר לומר שמה שמדבר כל היום זו שפה עילגת. ע"כ.

ובפרט מבטא ק"ק תימן אשר הוא מדוקדק יותר מכל שאר העדות, והוא מחלק בבירור בין כל האותיות והתנועות, ויש לזה הוכחות רבות, וכמו שכתבו הגאון רש"י בהקדמת סידור תפילת כל פה, ובשו"ת אמרי יוסף שם, ואכמ"ל [ועיין בדברי מהר"י יצחק הלוי בשו"ת דברי חכמים בסופו, ושוב באיש ימיני ריש ח"א, שבשיחת החולין ישיח במבטא הספרדי, ולא בתפילות וקריאת התורה. הרה"ג שלמה אלמוג אכלופין]. וראה ספר דרך ישרה (פורת עמוד קמה) הנהגת הגר"ש דבילצקי ועוד מחכמי האשכנזים, ששינו לומר אות ד' בפסוק ראשון של קרית שמע כמבטא תימן. וע"ע להלן (סעיף סג) לעניין קריאת התורה.

קדושה וקדיש וכדומה בקול רם, יענה כפי מבטאו אך בקול נמוך^ל, וכל ערום יעשה בדעת, ולא יבליט את עצמו בעיני הציבור.

כא. **בחור** שעולה שליח ציבור במקום שהמבטא שלהם שונה משלו, יש אומרים שיאמר כמבטא הציבור^{לא}. ויותר טוב להמנע מלהיות שליח ציבור אצל שאר עדות.

כב. **מי** שהורגל במבטא ספרדי או אשכנזי, רשאי להחזיק בו,

ל שו"ת פקודי הלוי (ח"א סימן ג) בשם הגר"ש בעדני, שמה שעונה בציבור יאמר במבטא שלו בקול נמוך, וכך הוא היה נוהג. והגר"ש מחפוד השיב שישמיע לאזניו אבל לא יגביה קולו, וכן השיב הגר"פ קורח שלא יבלבל את הציבור, וכן השיב הגר"י רצאבי שבדרך כלל אין לענות בקול רם, אבל זה לפי הרגשת הלב שלא יפריע ולא יהא משונה, מצד דרך ארץ. וכן העיר הרה"ג ארז רמתי, שיענה בקול נמוך במבטאנו ולא יאמר כמותם. וכן העיר הרה"ג חיים צדוק. אכן בדברים שאין חייבים לאמרם מעיקר הדין, מסתבר שיכול לומר במבטא שלהם לפי העניין.

לא כמו שהביא הרה"ג ארז רמתי בבית תפילתי (פ"א הערה לד), דעת האור לציון שאף כשהוא ש"ץ יאמר כמבטא שלו, ודעת הגרש"ז אויערבך בהליכות שלמה שיאמר כמבטא הציבור, ונקט שם שלדידן אין לשנות ממבטאנו ע"ש. וכן דעת הרה"ג חיים צדוק שאין לשנות ממבטאנו. ושמעתי ממר"ר הגרא"י קוק בשם הגרי"י קנייבסקי, שבכל דבר שאומר מחמת הציבור כמו חזרת הש"ץ וכיו"ב יאמר כמבטא הציבור, ומה שאומר מחמת עצמו כמו ברכות ק"ש יאמר כמבטא של עצמו.

ולמעשה ברוב ככל הישיבות לא שייך להיות ש"ץ במבטא תימני, ואם כן עדיף להמנע מלהיות ש"ץ, וכן אמר הגר"ש מחפוד, להמנע מלעלות ש"ץ בישיבה. אלא שישנן ישיבות שדורשות מכל הבחורים להיות ש"ץ לפי התור וכיו"ב, ונראה שכל כה"ג יכול לעלות ש"ץ, ומה שאומר לעצמו יאמר כמבטאנו, ומה שמוכרח לומר בקול רם, יכול לומר כמבטא הציבור. וע"ע לקמן בעניין ש"ץ (סעיף פ).

כי שינוי המבטא יגרום לו בלבול וטרדה בתפילה^ל. אמנם יותר טוב שיחזור למבטאינו בהדרגה, כגון קרית שמע ותפילת שמונה עשרה, ויוסיף בזה מעט מעט שלא יתבלבל ויטרד בתפילתו^{לג}.

סדר התפילה

כג. **במקום** שהציבור אומר "ה' מלך" לפני התפילה, צריך לעמוד עמהם, ואם יכול יאמר אותו עמהם^{לד}.

כד. **בחור** שלומד בישיבה שאינם אומרים קרבנות והודו

לב מכתב הגר"י קנייבסקי לבחור תימני (קריינא דאגרתא ח"א אגרת קמב). וכ"כ הרה"ג ארז רמתי בבית תפילתי (פ"א סי"ב). והיינו שאם אינו יודע לומר כהוגן, אינו מעכב לדידיה והוי כעילג. ויש מצדדים שמי שהורגל במבטא מסויים נחשב כמבטא שלו, ראה קובץ תשובות שם ועוד ואכמ"ל.

לג הגר"י רצאבי (יב"א). והיינו באופן שלא יגרום לו בלבול בתפילה, וכמו כן יכול להרגיל את עצמו תחילה בפרקי תהלים וכיו"ב, ואחר כך יעבור לתפילה.

לד בשתילי זיתים (סימן נ סק"א) ומהרי"ץ (ע"ח דף יד ע"ב) הביאו בשם הפר"ח, שהאר"י ז"ל היה עומד עם הציבור, אך לא היה אומר עמהם על פי הסוד, אבל אנו שאין מכוונים בתפילתינו, טוב יותר לאומרו עם הציבור, כדי להמליך הקב"ה כולם ביחד. ע"כ. והיינו גם הבלדי שאינם אומרים כן ביום חול, יאמרו עם הציבור כדי להמליך עמהם את ה' [אכן גם הבלדי אומרים אותו בסוף "לעולם יהא אדם" וכו', אלא שבד"כ נאמר ביחיד ובישיבה]. וראה לעיל (הערה כז) לעניין נוסח התפילה על פי הרמ"א שצריך לומר את הפיוטים עם הציבור, והוא הדין הכא. ועל כל פנים צריך לעמוד עמהם משום דרך ארץ, שלא יהא יושב בין העומדים. וכל זה כשכל הציבור אומרו יחד, אבל אם חלק מהציבור אינו משתתף, גם הוא אינו חייב להשתתף עמהם, וכדלעיל (פ"א הערה כא).

בשחרית, וכן אינם אומרים קרבנות לפני תפילת מנחה, ישתדל לאמרם לעצמו מידי פעם^ל.

כה. מנהגנו לישב באמירת פסוקי ויברך דוד, ויש מהשאמי שנוהגים לעמוד עד אתה הוא ה' האלהים^ל. ומנהג דרך ארץ, שלא יהיה יושב בין העומדים, ולא עומד בין היושבים, לפיכך ינהג כמנהג המקום^ל. והוא הדין בברכת ישתבח שמנהגנו לישב, שינהג כמנהג המקום.

כו. מנהג הבלדי לסיים את פסוקי ויברך דוד בפסוק "ומרום על כל ברכה ותהילה". והמתפלל בנוסח בלדי שנזדמן למקום שמוסיפים פסוקים עד "במים עזים", יכול להמשיך ולאמרם עמהם, ואין בזה חשש הפסק^ל.

לה הגר"י רצאבי (ויען יצחק סימן כד), כשמרגיש טעם והתעוררות בכך. והרה"ג אברהם בן משה כתב, שראוי וטוב לאמרם בכל יום, ואין ספק שעל ידי זה תפילתו מרוממת יותר.

לו הגר"ע בסיס (שו"ת בית העזרי ח"ד סימן טז) ובית תפילתי (פ"ו ס"כ). והרמ"א כתב (סימן נא ס"ז) שנהגו לעמוד, ולא השמיטו השתילי זיתים. ומהרי"ץ בעץ חיים (דף כג ע"א) כתב שטעם העמידה הוא מפני שנהגו לתת אז צדקה, ולמנהגנו שאין נותנים אז צדקה לא נהגו לעמוד.

לז הגר"ע בסיס (שם). והיינו במקום שכולם אומרים אותו יחד ועומדים או יושבים, אבל אם כל אחד אומר לעצמו וחלקם עומדים וחלקם יושבים, יכול לנהוג כמנהגו, וזהו המצוי בישיבות על פי רוב.

לח הרה"ג ארז רמתי (בית תפילתי פ"ו סכ"ב), כמבואר ברמב"ם (פ"ז מתפילה ה"ב) שאין בזה משום הפסק, ואף שבנוסח הברכה אנו אומרים ובשירי דוד בן ישי עבדך משיחך נהלך וכו', היינו על עיקר הזמירות, שהרי אנו מוסיפים שירת הים ופסוקי רפאני, וכן את הפסוקים "רבות מחשבות בלב איש" וגו' ו"עוצו עצה ותופר" וגו' שהם ממשלי וישעיה, וזכרם הרמב"ם. וכעין זה כתב מהרי"ץ לגבי מזמור לתודה, שנכון לאמרו לפי שיש בזה ריבוי שבח לו יתברך וכו', ואין בזה משום יתרון או הפסק ע"ש. וע"ע בבארות יצחק (שם סקנ"ט).

כז. **ברכת** ישתבח בנוסח הבלדי נאמרת בשם ומלכות - בא"י אמ"ה, וצריך להזהר לא לומר כנוסח שאר העדות - בא"י בלבד, שאז למנהגו אינה ברכה^{לט}.

קדיש וברכו

כח. **אין** מנהגנו לעמוד בזמן אמירת קדיש, והמתפלל בישיבה אשכנזית שמנהגם לעמוד, יעמוד גם הוא עמהם^מ.

וסיים בבית תפילתי שם, שכן ראוי לעשות, שלא יהא דומם בין הציבור [וכנ"ל מהרמ"א סימן סח. אולם ממה שביאר מהרי"ץ בטעם אמירת הפסוק ויברכו שם כבודך וגו', שאין תכלית להילוליו ולשבחיו יתברך המרומם על כל ברכה ותהילה, כמבואר בשולי המעיל (עמוד רא), נראה שאין להוסיף פסוקים אחרי פסוק זה. יב"א]. אמנם זהו רק אם כולם אומרים אותו יחד, אבל אם כל אחד אומר לעצמו אין עניין לאמרו.

לט דעת הרמב"ם שזו ברכה בפני עצמה, ואינה סמוכה לחברתה, ולכן צריכה מלכות, שכן כל ברכה שאין בה מלכות אינה ברכה [ולכן אינו עונה אמן על ברכת ישתבח למנהג הבלדי. ומה שהעתיק מהרי"ץ בעץ חיים (דף כו ע"ב) מהרד"א שהיא סמוכה לברוך שאמר ולכן אינה פותחת בברוך, ואחר כך (כז ע"א) כתב שגירסתינו כהרמב"ם, וכן כתב שמנהגנו כהרמב"ם שאין עונים אמן, צ"ב]. ואם הוא ש"ץ אצל עדות אחרות, יזהר לא לומר ברכה זו בקול רם, אלא יגביה קולו רק אחרי שאמר שם ומלכות כמנהגו. מאידך בנוסח שאר העדות אין בה מלכות, שכן היא סמוכה לברוך שאמר.

דעת האר"י שבעשרת ימי תשובה יש לומר שיר המעלות ממעמקים בין ישתבח לקדיש, כמו שכתב המג"א (סק"ב) בשם הכתבים, וכתב על זה וצ"ע, וכן העתיק המשנ"ב (סק"ד). וכ"כ בכף החיים (סימן נד סק"ח) בשם שער הכוונות לאמרו, ושכן המנהג ע"ש. ולמעשה מנהג הספרדים לאמרו, וכן מנהג חלק מהאשכנזים. וכן מנהג השאמי לאמרו, כפי שהעלו הגר"י צובירי בסידור כנסת הגדולה (עמוד עא) ובתכלאל שיח שפתותינו (רדאע עמוד עב שי"נ כן) ובתכלאל באר מרים (עמוד עד), אמנם מנהג הבלדי שלא לאמרו, ואף בישיבה לא ישנה ממנהגנו, שהרי אינו דבר הניכר.

מ דעת הרמ"א (סימן נו ס"א) שצריך לעמוד בקדיש וברכו, אמנם השתילי

כט. **ישנם** חילוקי מנהגים בין העדות אם לומר קדיש בכמה מקומות, כגון הקדיש שאחרי שיר של יום ואחרי עלינו לשבח ועוד, ומי שמתפלל במקום שהוסיפו קדיש על מה שהוא נוהג, צריך לענות עמהם^{מא}.

זיתים (סק"ד) כתב בשם מהרי"ל שלא נהג לעמוד, אלא אם כן כבר עמד שלא ישב, וכ"כ כה"ח (סק"כ) בשם האר"י והפוסקים. ומ"מ יכול לשבת אחר יהא שמיה רבא, כמו שכתב השתילי זיתים שם [והמשנה ברורה סק"ז כתב שי"א עד דאמירן בעלמא], ובישיבות בדרך כלל עומדים עד סוף הקדיש. ומנהגו לישב בקדיש, וכ"כ בבית תפילתי (פ"ח סכ"ח). ואכמ"ל בעניין זה. ומכל מקום כשנמצא במקום שנוהגים לעמוד, צריך לעמוד עמהם, וכן כתב הגר"ש מחפוד שינהג כמנהג המקום, וכן אמר הגר"י רצאבי (שער"י כי תבוא התשע"א והתשע"ט) מטעם דרך ארץ, שלא ישב בין העומדים. וכן כתב הגר"י מועלם בשם הגאון רבי חיים כסאר, שבענייני העמידות וכדו' שאין בזה איסור, ינהג כמנהג המקום שנמצא שם. אכן יש מקומות שלא כל הציבור עומד, ואם כן רשאי גם הוא לשבת.

מא השתילי זיתים (סימן נה סק"ו) והמשנה ברורה (סק"א) כתבו בשם כנסת הגדולה, שכשם שטוב למעט בברכות כך טוב למעט בקדישים. ודעת השתילי זיתים (סימן קנה סק"ב) שלצורך יכול להרבות ע"ש, ומהרי"ן בעץ חיים (דף פד ע"א) חלק עליו על פי כנסת הגדולה הנ"ל ע"ש. ומכל מקום אינו דומה לברכה שיש בה מחלוקת אם לברך, שאינו חייב לענות אחריה אמן, שכן לכאורה אין איסור באמירת קדיש לבטלה, אלא שאין אומרים קדיש סתם, וי"ל שבמקום שכך מנהגם לכו"ע אין חשש לענות אמן.

וכתב הגר"ש קורח בעריכת שלחן (סימן צ הערה יב), שבקדישים וקדושה וכיו"ב שכולם עונים כאחד הולך כמנהג בני הישיבה לגמרי. וכן כתב הגר"ש מחפוד שחייב לענות עמהם. וכן העיר הרה"ג עמרם קורח, שבזמן שכולם מקלסים את השי"ת, והוא שותק ולא עונה אמן, זה כעין התרסה ח"ו נגד שבחי השי"ת, ולא מחמת האנשים הרואים, אלא כלפי השי"ת. וכן כתב הרה"ג דוד קרואני, שודאי בכל קדיש שנוהגים לאומרו במקום שמתפללים, אין נ"מ אם האדם הפרטי נוהג לאומרו או לא, ומחוייב לענות כמו שאר הציבור.

לעניין קדיש דרבנן אחרי הלימוד, יבואר להלן (פרק ד סכ"ו וכז) בדיון לימוד תורה.

ל. **מנהג** רוב ק"ק תימן שאין עונים אמן אחר "ויקרב משיחיה". ובישיבה שמנהגם לענות אז אמן, יכול לענות גם הוא עמהם^{מב}. אלא שאם הוא במקום שאסור לו להפסיק, כגון בקרית שמע וברכותיה, לא יענה שם אמן^{מד}.

לא. **מנהג** רוב ק"ק תימן לענות אמן אחר "יתברך"^{מד}, ובישיבה שאין נוהגים לענות אמן אחרי "יתברך", אם השליח

מב ברמב"ם הלכות תפילה (פ"ט ה"א) כתב לענות בקדיש כשאומר ואמרו אמן. ובסדר התפילה העלה חמשה אמנים, ועיין לחם משנה. ואפשר לומר שעיקר הקדיש הוא במקום שתיקנו לומר ואמרו אמן, ושאר אמנים הם תוספת מנהג בלבד. ומכאן נובע החילוק בין המנהגים היכן לענות אמן, וכמו שכתבו הטור והרמ"א שמנהגם לא לומר אמן אחר יתברך ואחר בריך הוא. וכשנמצא במקום שמנהגם שונה, הורה הגר"ש מחפוד, שבכללות יענה אמן כמו בישיבה. ועיין שו"ת רבבות אפרים (ח"ב סימן מד) בשם הגר"ח קנייבסקי ועוד שצריך לענות. והגר"י רצאבי כתב (שו"ת עולת יצחק ח"ב סימן לא אות א, ושלחן ערוך המקוצר סימן יג הערה יא), שאינו חייב לענות עמהם, לפי שאינו דבר הניכר, אבל אם רוצה לענות כמנהגם רשאי, לפי שכל האמנים שבקדיש אינם מדינא אלא ממנהגא, שלא מצינו חיוב עניית אמן אלא אחר ברכה שיש בה הזכרת ה', והוא הדין לאמנים שביעלה ויבוא, וכל כיו"ב. [אמנם עיין משנה ברורה סימן רטו סק"ט על פי המדרש, שיש חיוב לענות אמן על כל בקשה ששומע מחבירו, וזה המקור לעניית אמן על הרחמן בברכת המזון, והשיב הגר"י רצאבי דשאני הכא שלא נגמר העניין].

מג הגר"ש מחפוד, וכ"כ הרה"ג ארז רמתי (בית תפילתי פ"ח הערה לח ופ"י הערה ס). ויל"ע בקדיש שאחרי ישתבח אם יענה אמן זה, שהרי אינו מפסיק בדבר שאינו מעניינא, וגם חלק מהאמן של הקדיש הוא ממנהג, ואף אם ימציא לבד אמן לכא' מעיקר הדין אין זה הפסק. [ואולי זה תלוי במחלוקת מהרד"ם (סימן סו סק"ח) ומהרי"ץ בעץ חיים (דף ל"ב) אם להוסיף תיבת יתברך בעניית הקדיש גם במקום שאסור לו להפסיק כגון בק"ש וברכותיה. יב"א].

מד השו"ע (סימן נו ס"ב) כתב לענות אמן אחר יתברך, כדעת הרס"ג, רב עמרם גאון והרמב"ם. וכן מנהג רוב ק"ק תימן. אמנם הרמ"א כתב שלא נהגו כן, וכן מנהג ק"ק שרעב ועוד.

ציבור מפסיק מעט אחרי תיבת יתברך, יש אומרים שיענה אמן בלחש. אבל אם הוא ממשיך בנשימה אחת "וישתבח" וכו', אין לענות אמן^מ.

לב. מנהגנו לענות אמן אחרי "ברוך הוא", אמנם בנוסח אשכנז נוהגים לענות "ברוך הוא"^מ. ואם מתפלל אצל אשכנזים לא יאמר "ברוך הוא", אלא יענה אמן באופן שלא יהא נרגש לסובבים אותו^מ.

ומנהג הספרדים לומר עד דאמירן בעלמא, ואין חובה לאמרו (הרה"ג אברהם בן משה).

מה הגר"י רצאבי (שו"ת עולת יצחק ח"ב סימן לא אות ב), כמו שכתבו האחרונים (משנה ברורה סימן קכד סק"ז וכה"ח סק"ט), שאסור לענות אמן כשהש"צ מסיים מגן אברהם, אם חטף והמשיך מיד אתה גבור. והרה"ג אברהם אבירד העלה (שו"ת אדני פז ח"ה סימן ח), שגם כשאומר שליח ציבור בנשימה אחת, יענה אמן, כיון שהקדיש כולו עניין אחד, ואינו דומה לחזרת הש"ץ שכל ברכה היא בפני עצמה ע"ש. מאידך הגר"ש מחפוד כתב שלא יענה אמן על יתברך כלל, וכן העיר הרה"ג אברהם בן משה, שיש לילך לפי זה שאומר את הקדיש. וכן נראה מלשון הגר"ש קורח הנ"ל (הערה מא). והרה"ג יורם סרי הוסיף, שאם ענה אמן על ויקרב משיחיה, שוב לא יענה אמן על יתברך, שזה יותר מחמשה אמנים שהזכירו הפוסקים (ועיין משנ"ב סימן סו סק"ז וכה"ח שם סק"ג). וכתב הגר"י רצאבי שם, שיענה במהירות אמן [לפני שהש"ץ ימשיך], ואע"ג דאין לענות אמן קצרה (שו"ע סימן קכד ס"ח), היינו לפי שנראה דומה עליו כמשא, אבל כשאין דרך אחרת לפניו אין חשש. ולפי המבואר בשו"ת אדני פז כדבסמוך, אין צריך למהר.

מו השו"ע (סימן נו ס"ב) כתב לענות אמן, כדעת רס"ג רע"ג והרמב"ם, וכתב השתילי זיתים (סק"י) שכן מנהגנו. והרמ"א כתב שלא נהגו כן. וכתב המשנה ברורה (סקי"ג) שנוהגים לענות "ברוך הוא".

מז הגר"י רצאבי (שו"ת עולת יצחק ח"ב סימן לב). וכ"כ הרה"ג אברהם אבירד (שו"ת אדני פז ח"ה סימן ח), שיענה אמן ע"ש. והיינו שלמנהגנו יש לענות אמן, ואין לו לבטל את המנהג בדבר שאינו נרגש, וגם נחשב לו שאמר בריך הוא, שזה כלול באמן שענה.

לג. **מנהג** הבלדי בקדיש תתקבל, שאין עונים אמן אחר "קדם אבונא דבשמיא". ובחור בלדי שמתפלל בישיבה

שנוהגים לומר "ואמרו אמן" ולענות אמן, יענה כמנהגם^{מח}.

לד. **מנהגנו** שכל הציבור אומרים יחד בסוף הקדיש, עושה שלום וכו'. וכשנמצא בישיבה שהם עונים אמן

על "עושה שלום", אף אם אומר כמנהגנו בלחש את כל הנוסח, יכול לענות בסוף אמן על מה שאומר הש"צ^{מט}.

לה. **בחור** שאומר קדיש, אם הציבור לא מקפידים שיאמר בנוסח שלו, רשאי לומר כנוסח שלו. אבל אם הם מקפידים, לא יאמר אלא לפי מנהג המקום².

מח הגר"ש מחפוד. אמנם הרה"ג ארז רמתי (בית תפילתי פ"ח הערה לח) כתב, כיון שאינו בפרהסיא, אינו מחוייב בזה, ואם ירצה יכול לענות כמנהגם. ויל"ד בזה דהא אמרו "ואמרו אמן", והיאך ישתוק, וכעין זה העיר הרה"ג אברהם בן משה, וע"ע לעיל (הערה מב).

מט הגר"י רצאבי (בשיעור ח' חשון התשע"א), והוסיף אם לא שהוא תוך שלש תיבות למה שאמר הוא. וצל"ע בזה שהרי אינה ברכה, ולא מצינו חשש לענות אמן על בקשת עצמו, וגם שאינו אותו נוסח, וגם הרי בלאו הכי אומר על עצמו אמן ואמן [ויכול לסיים לומר אמן ואמן עם עניית הציבור אמן. הרה"ג ארז רמתי]. והגר"ש מחפוד כתב שלא יאמר עושה שלום וכו', אלא יענה אמן ככל הציבור, ולא ישנה ממנהג המקום. וכן העיר הרה"ג יורם סרי.

1 אור לציון (מבוא לח"ב ענף ד אות ג ופ"ה סי"א) לגבי נוסח בני ספרד אצל בני אשכנז, שאין חשש מצד הדין לומר כנוסח שלו, ורק אם הציבור מקפידים יאמר כמותם מפני השלום, אך זהו לעניין החצי קדיש שהוא עיקר הקדיש, אבל מה שמוסיפים בקדיש אחרי דאמירן בעלמא, אינו אלא מנהג ויאמר כנוסח הציבור. וכן אמר הגר"י רצאבי (בשיעור "אמירת והוא רחום בשני וחמישי" התשס"ט) שאם אינם מקפידים רשאי לומר כנוסח שלו. והגר"ש מחפוד כתב שעדיף שיאמר בישיבה כנוסח הציבור. ולענין קדיש דעתיד - דרבנן, יעויין לקמן לגבי ש"צ (סעיף עז ועח).

לו. **מנהגנו** שאין שני אנשים אומרים יחד קדיש^{נא}. ואם בישיבה אומרים קדיש כמה ביחד, יענה אמן אחר הראשון או האחרון. ומכל מקום, אם אי אפשר לו לכיין דעתו לשמוע את כולם, יתן לב לזה שעומד בסמוך אליו ויענה אחריו^{נב}.

לו. **מנהג** האשכנזים, שאין אומרים "קדיש יתום" כל עוד ההורים בחיים^{נב}, ובקהילותינו יש שלא חששו לאמרו, גם בלא לבקש רשות מההורים לכך^{נב}. ומכל מקום לא יאמר קדיש זה בישיבה שמדקדקים בכך.

נא וכלשון הרמב"ם בסדר התפילות לגבי קדיש דעתיד, שאחד מהציבור אומרו. וכ"כ הגר"ש קורח בעריכת שלחן (סימן קלב ס"ה) והגר"פ קורח בבית מועד (פ"כ סכ"ב), והגר"י רצאבי בשלחן ערוך המקוצר (כה, י) והרה"ג ארז רמתי בבית תפילתי (פ"ח ס"ל), שרק אחד אומר קדיש [ושמעתי מהגר"פ קורח, שפעם אחת היה יתום קטן, ואמר לו הגאון רבי יחיא אלשיך שיאמר עמו את הקדיש]. אמנם המשנה ברורה (סימן נה סק"ד) הביא דברי שו"ת הלק"ט בדין שנים ושלושה שאומרים קדיש יחד. ולדידן אף כאשר מתפלל בישיבה שהרבה אומרים בה קדיש, לא יאמר קדיש עמהם אף ביום השנה וכיו"ב, שהרי יש כאלו שאינם אומרים קדיש ואינו ניכר שמנהגו שונה.

נב הרה"ג ארז רמתי (בית תפילתי ח"א חלק הביאורים סימן ד). ובמשנה ברורה (שם) כתב בשם הלק"ט, שאם הם מסיימים בתוך כדי דיבור זה לזה, יענה אמן אחר אחד מהם, ואם יש הפסק ביניהם יענה אחרי כל אחד ואחד. וע"ע שערי תשובה (סימן נו סק"ג) בשם הברכי יוסף, שכתב לענות אחרי הראשון.

נג הרמ"א כתב (סימן קלב ס"ב) שאם ההורים מקפידים אין לאמרו, ולא השמיטו השתילי זיתים, וכתב המשנה ברורה (סק"א) דהיינו שצריך שישער שלא יקפידו עליו. ומ"מ לדידן כשאין יתום, אומר קדיש דעתיד אף בחייהם, וכן שמעתי מהגר"פ קורח, וראה בית מועד (פמ"ז ס"ט) ובית תפילתי (פ"ח סל"ד), ושם הביא תשובת הגר"ע בסיס, שאין שום חשש לומר קדישים אלו.

נד הרה"ג יוסף צברי [וכן שמעתי מהרה"ג יוסף עראקי הכהן משם מארי

לח. **מנהגנו** שאין עומדים בעניית "ברכו" שביוצר ובקריאת התורה [ויש שאין עומדים גם בברכו שלפני עלינו לשבח^נ]. ובישיבה שנוהגים לעמוד, צריך לעמוד עמהם משום דרך ארץ^נ.

קרית שמע

לט. **מנהגנו** לענות אמן אחר ברכת יוצר אור, המעריב ערבים

יוסף יעקב צובירי, שאפילו אצל השאמי שאומרים דעתיד בבית הקברות (ובסיום מסכת), גם לא הקפידו בזה ורשאי לומר גם מי שהוריו עדיין בחיים. הרה"ג בניהו מחפוד^ו. וסיים, שאפשר על כל פנים לייעץ, שכל דבר ייעשה בחכמה ולא במלחמה. וכן שמעתי מהגר"נ אלשיך, שאביו לא היה מקפיד שיאמר קדיש דעתיד בליל שבת בחייו. אמנם הגר"ש קורח כתב בעריכת שלחן (סימן קלב ס"ד) שהרוב מקפידים אם יאמר בנם קדיש יתום. וכ"כ הרה"ג ארז רמתי בבית תפילתי (פ"ח הערה סד), שרוב ככל ההורים הקפידו בזה, וראו בזה כפגיעה, אמנם אם אינם מקפידים אין חשש לאמרו. ולמעשה יל"ע בזה, שבמקום שמקובל שרק היתום אומר, הרי נראה שהוא יתום, ושמה גם כשבדרך כלל אין הוריו מקפידים צריך רשות ודוק.

ובישיבה, אם יש מי שיאמר קדיש לא יאמר הוא, שלא לשנות ממנהגם. אמנם כשאין מי שיאמר קדיש יל"ד אם עדיף שיאמר הוא כדי לזכות את כולם, או שינהג כמנהג בני הישיבה, וזה נראה עדיף, ולמעשה ינהג כפי הוראת רבני הישיבה.

נה ובסידור תורת אבות (עמוד עז) ובבית תפילתי (פכ"ו סכ"ט) כתבו שנוהגים לעמוד.

נו הגר"ש מחפוד [וכנ"ל סכ"ח לגבי הקדיש]. וכ"כ הגר"י רצאבי (שולי המעיל סימן ו סקמ"א), ושם הוסיף שלא צריך לכרוע, משום שאין זה מורגש לציבור כל כך. וצ"ע שכן נזכר בכמה מקומות בפוסקים שצריך לכרוע עם הציבור, כגון בשו"ע (סימן קט ס"א) לגבי מודים. ומ"מ במקום שזה ניכר יזהר בזה.

ואמת ואמונה, ואין בזה חשש הפסק¹². והמתפלל בישיבה ספרדית שאינם עונים אמן, יענה בלחש¹³.

מ. בישיבה שמתפללים אחרי סוף זמן קרית שמע, יכול להתפלל עמהם, אך יקדים לקרא לעצמו קרית שמע בזמנה¹⁴.

נז כמו שכתב הרמ"א (סימן נט ס"ד), ולא השמיטו השתילי זיתים ע"ש, וכתב (סקי"ג) שכן מנהגנו, וכן כתב מהרי"ץ בעץ חיים (דף לא ע"א). והגאון רבי יחיא בדיחי בשו"ת חן טוב (סימן נב) האריך לבסס את מנהגנו בזה, שאין חשש הפסק בעניית אמן מעניינא דברכה. וכ"כ הרה"ג ארז רמתי בבית תפילתי (פ"י סי"ח) שהמנהג לענות אמן.

נח הרה"ג יוסף צברי. והיינו שלא יענה בקול רם, שלא לשנות ממנהג הציבור.

ולענין עניית אמן אחר ברכת אהבת עולם בשחרית וערבית, דעת השו"ע שם (ס"ד) שאין עונים, אמנם הרמ"א כתב (סימן סא ס"ג) שהמנהג לענות אמן, וכן מנהג חלק מהאשכנזים, אמנם המשנ"ב שם (סקט"ז) כתב שעדיף לסיים עם הש"ץ ולא לענות אמן, וכן מנהג רוב האשכנזים שאינם עונים אמן. ומנהגנו שאין עונים אמן, וכמו שהשמיט השתילי זיתים את דברי הרמ"א, וכן כתב מהרי"ץ בעץ חיים (דף לה ע"א), וכ"כ בשלחן ערוך המקוצר (סימן יג סט"ו) ובבית תפילתי (פ"י סי"ט). ובחור שלומד בישיבה של אשכנזים שנוהגים כן, ימנע מעניית אמן באופן שאינו ניכר, כגון שיסיים את הברכה בלחש עם הש"ץ.

נט הגר"י רצאבי (שימושה של תורה סימן נא), וע"ע בשערי יצחק (נשא התשע"ב). ואע"פ שוודאי לכתחילה אין לעשות כן, אלא יקראנה בברכותיה בזמנה, הכא כדיעבד דמי.

וראוי לדקדק לקרוא קרית שמע בזמן המוקדם ("מג"א"), בפרט שזהו ספק דאורייתא. וכמו שכתב הרה"ג ארז רמתי בבית תפילתי (פ"ט ס"ו), ושכן דעת הגר"ע בסיס. וכן בעריכת שלחן (סימן רלג ס"ג) כתב כלל, שבדרבנן הולכים להקל ובדאורייתא להחמיר ע"ש. ועיין שערי הלכה בדיני ערב פסח (סימן תעא ס"י) הדעות בזה. [אמנם העיר הרה"ג בניהו מחפוד, מדברי הכס"מ סוף פ"א מקרית שמע, שלדעת הרמב"ם זמן ק"ש הוא דרבנן, ואמנם המשנה

מא. **מנהגנו** בקרית שמע להניח את היד על העינים בזקיפה או באלכסון, ומנשקים את היד אחרי אמירת בשכמל"ו, ונכון לנהוג כן גם בישיבה^ס.

תפילת לחש

מב. **מנהג** יהודי תימן, שלא להתנועע בשעת תפילת הלחש, או שמתנועעים מעט בלבד^{סא}. ובחור שמתפלל

ברורה סימן נח סקכ"ז נקט דהוי דאורייתא, מ"מ ספיקא הוי ויש כאן ס"ס. ועדיין יל"ע אם נחשב ס"ס, או ספק אחד מתי סוף הזמן ודוק].

ס כך מקובל אצל יהודי תימן, שאין מניחים את היד שוכבת אלא זקופה, ורבים מניחים אותה מוטה מעט ולא ממש זקופה, אך בעדות אחרות יש שמניחים אותה שוכבת. ויסוד מנהג זה בשו"ע (סימן סא ס"ה), לכסות את העינים כדי שיוכל לכוין. ורבים מדקדקים לעשות צורת אצבעותיו כאותיות שד"י, ומפרשים שלכך מנשקים אחר כך את ראשי האצבעות. וכמו שכתב הגר"י צובירי בסידור כנסת הגדולה (ח"א עמוד פה), וראה שלחן ערוך המקוצר (טו, ה) ובית תפילתי (פי"א ס"ט). וגם כשמתפלל אצל עדות אחרות יכול לנהוג כמנהגנו, לפי שאינו ניכר כל כך, וגם כל אחד אמור להיות מרוכז בעצמו בשעה זו. וכן שמעתי מהגר"י רצאבי, שגם בישיבה ינהג כמנהגו.

כתב הגר"י רצאבי (שו"ת עולת יצחק ח"ג סימן כג), המנהג בקהילותינו שפותחים כל הקהל יחד ואומרים שמע ישראל וגו', מיד כשמסיים הש"צ אהבת עולם, ואין ממתינים כלל, ובישיבות נוהגים להמתין כמה שניות בנתיים, ויכול לנהוג שם כמנהגנו, כי אינו דבר הניכר [א.ה. היינו באופן שאינו ניכר] וע"ש.

סא כתב הרמ"א (סימן מח) שיש מדקדקים שמתנועעים בתפילה על שם כל עצמותי תאמרנה. וכ"כ השתילי זיתים (סימן צה סק"ה) שיש להתנועע בתפילה. אמנם המג"א (סימן מח סק"ד) הביא י"א שלא להתנועע. וכ"כ מהרי"ן בעץ חיים (דף מ ע"ב) להזהר לא להתנועע. וכן הביא בכף החיים (סק"ט) על פי הזוהר. והמשנה ברורה (סק"ה) כתב הכרעת המג"א, דעבד כמו עבד ודעבד כמו עבד, והוסיף שהכל תלוי באדם כיצד יכוין יותר. ומ"מ מנהגנו שלא להתנועע. וכ"כ בעריכת שלחן (הערה י), שבתמן היו יחידים שתנועתם היתה בעדינות וכמעט בלתי מורגשת, והשאר לא התנועעו כלל. וכ"כ בשלחן

בישיבה שכולם מתנועעים, ישתדל להתפלל בלא להתנועע^{סב}, אלא אם כן זה מפריע לו בכוונה, שרשאי להתנועע כפי הצורך^{סג}.

מג. **מנהגנו** בתפילת העמידה, להניח יד ימין על יד שמאל ככפותי^{סד}. וכיום שאין נהוג לעמוד כך בפני אדם

ערוך המקוצר (סימן טז ס"ז) ובבית תפילתי (פי"ז סט"ו) לא להתנועע. והגר"י צובירי ביאר (שורש החיים עמוד קל) שודאי אינו נכון להתנועע בכח אלא רק בנחת, ואדרבה זה מעורר את הכוונה ע"ש. וכתב הגר"ח כסאר בשו"ת החיים והשלום (סימן לז) שכל אחד יחזיק במנהגו.

סב אף כשמתפלל אצל אחרים הנוהגים להתנועע, ינהג כמנהגו כיון שאין הדבר בולט. הגר"י רצאבי (ויען יצחק סימן נד). וכתב עוד (סימן נו) שאף מי שרגיל להתנועע, אם זמן קצר לא יתנועע לא יפריע לו עוד בכוונה. ויש לציין שאף בשאר העדות ישנם שאינם מתנועעים, וכן הרבה מגדולי ישראל לא התנועעו בתפילה [זכורני שהמשגיח הגר"ש וולבה לא היה מתנועע כלל, מלבד פעמים ספורות תנועות קלות ועדינות ביותר. הרה"ג בניהו מחפוד].

סג הגר"ש מחפוד כתב, שהעיקר שיתרכז כמו שצריך בתפילה. והגר"י רצאבי כתב (דברי חפץ ח"ד עמוד צג, ח"ז עמוד רצט) שאם אינו יכול לכיין בלא נענוע, יתנועע רק בחתימת הברכות, כמו שיש סוברים כן [כך כתב הגר"י צובירי שם. הרה"ג חיים צדוק]. ואם אינו יכול לנהוג כך, יתנועע בכל התפילה, ויש לו על מה לסמוך, כמו שהביא מהרי"ץ בעץ חיים (ח"ג עמוד קעג) ראייה למ"ד שצריך להתנועע בתפילה ע"ש. אמנם הגר"ש קורח כתב בעריכת שלחן (שם הערה י), שבאמת ההתנועעות עוזרת רק בתחילת ההנהגה, אך במשך הזמן נהפכת ל"אוטומטית", ומתנענעים גם עם המחשבות הזרות. וכתב עוד (קובץ שפתי מלך ח"ד עמוד קצו) שכשהוא למד בישיבה, מתחילה היה מתנועע, עד שראה כי גם בתחנת אוטובוס הוא מתנועע, ומיד הפסיק.

סד רמב"ם הלכות תפילה (פ"ה ה"ד) ושו"ע (סימן צה ס"ג), שיניח ידו הימנית על השמאלית על לבו ככפותין. וכ"כ מהרי"ץ בעץ חיים (דף מ ע"ב) [ושם הוסיף טעם, לרמוז להכנעת יצר הרע שהוא בצד שמאל, וכעין זה בשתילי זיתים שם סק"ה], וכ"כ בעריכת שלחן (ס"ו) ושלחן ערוך המקוצר (טז, ה). וכן מנהג אבותינו.

חשוב, י"א שאין צריך לעשות כן, וי"א שראוי להחזיק במנהג זה גם בזמנינו^{סה}.

מד. **מנהג** רבים לפסוע לאחוריהם בעושה שלום בסיום התפילה, אף אם הם בתוך ארבע אמות של המתפלל^{סו}. וכאשר מתפלל בישיבה או בבית הכנסת של עדה אחרת, י"א שיכול

סה כן כתבו השתילי זיתים (סק"ו) והמשנה ברורה (סק"ו), שזה תלוי במנהגי המדינות. וכ"כ הרה"ג ארז רמתי בבית תפילתי (פי"ז סט"ז) שזה תלוי במנהג המקום, ובזמנינו אין צריך לעמוד כך בתפילה. אמנם הטעם השני עדיין שייך, וגם יש שטוענים שגם בזמנינו עדיין יש דרך במקומות נכבדים לעמוד כן בפני גדולים. וכ"כ הגר"י רצאבי בשו"ת עולת יצחק (ח"ב סימן מב), שגם בארץ אנו נוהגים כמנהג אבותינו, שזה דרך הכנעה.

ומ"מ אין חשש לנהוג כן בישיבה, שאינו ניכר כשינוי מנהג, וכל אחד צריך לעמוד בתפילה באימה כפי טבעו. וכ"כ בערוך השלחן (סו"ס צא) שכל אחד יעשה כמוטב לו לתפילה.

ויש לציין כאן עניין נוסף, והוא בדין העמידה לכוון רגליו זו אצל זו כדי להדמות למלאכים, כמו שכתב השו"ע (סימן צה ס"א), אמנם מנהג יהודי תימן שלא להצמידן ממש זו לזו, אלא הן מפוסקות מעט, וכ"כ בשלחן ערוך המקוצר (סימן טז ס"ה) ובבית תפילתי (פי"ז סי"ג). וכמו שהביא בשו"ת פקודי הלוי (ח"א קונטרס אחרון סימן י') דברי הגר"פ קורח בשיעורו (ליל שבת פרשת חיי שרה תש"פ), כי מנהגינו מקדמת דנא שלא להקפיד להצמיד הרגלים ממש, והעיד שכן ראה אצל רבותינו הגר"ח כסאר והגר"י אלשיך, ואף הדגים זאת בעצמו בקהל עם למען יראו וישמעו, ודלא כהמעוררים ונוקפים בזה. ע"כ. וע"ע סביב לשלחן שם. ונראה שגם בישיבה לא צריך לדקדק בזה כבני הישיבה, שאינו ניכר כל כך.

סו דעת השו"ע (סימן קב ס"ה) שאסור לפסוע לפני המתפלל, וכן נראה דעת מהרד"ם (שתילי זיתים סק"ב וס"ז צ סק"ס). וכתב הגר"ע בסיס (בית העזרי ח"ב סימן כא) שכמה פוסקים הקילו בזה, ולענין מעשה אין לנו אלא דברי השו"ע ע"ש. וכן הובא בבית תפילתי (שם הערה סג) בשם הגר"ע בסיס, שכלל הציבור נהגו לפסוע אך היו ת"ח מזקני הדור שלפנינו (מגלילות דרום תימן) שהקפידו בזה. וכ"כ בהלכה ומסורה (חכ"א עמוד רכא הערה שלג) בשם הגר"ש מחפוד והגר"מ צובירי, שנהגו שלא לפסוע אז. והוסיפו שכן מתבאר בסידורי הגר"א אלנדאף והגר"ש יצחק הלוי והגר"י עומיס.

לנהוג כן^{טז}. ויותר טוב לפסוע לצדדים, ולא ממש לפניו^{סח}.

אמנם הגר"ש קורח בעריכת שלחן (ס"ד) והגר"י רצאבי בשלחן ערוך המקוצר (סימן טז סעיף יט) כתבו, שמנהגו שאין ממתנים, וכ"כ הרה"ג ארז רמתי בבית תפילתי (פכ"א סל"ז). וכן הביא הרה"ג איתמר חיים כהן (ז"ר סימן קב סק"ב) שכן נהגו גדולי עולם בקהילותינו, ובשם הגר"ח כסאר שכן נוהגים לכתחילה, וכן מהרי"ץ השמיט ענין זה. וכן מסר הגר"י מועלם בשם הגר"ח כסאר והגר"י צובירי (הלכה ומסורה שם), וכן נכתב שם בשם הגר"י צובירי והגר"פ קורח והגר"א אריה והגר"ע מנצור, ושכן היה מנהג אלצ'אלע (זכרון תימן עמוד רלח סמ"ה).

וטעם המנהג הוא מחמת שסיים את דבריו לפני המלך, וצריך לכרוע כריעה חמישית של התפילה, ואין ראוי להמתין במקומו, וזה כפשוט דברי הגמרא ורש"י (ברכות דף כז ע"א), כמבואר במגן אברהם (סק"ז), וכן הרמב"ם לא העלה דין זה, או שסמכו על הרס"ג שיש רק חשש של זלזול בתפילה, וכאן הרי אינו זלזול, וגם כי רגילים להתפלל אחד מאחורי השני תוך ד"א, ואין חידוש במעשיו כלפי השכינה, וגם אין הפסיעה אז גורמת לבלבול מחמת שרגילין לזה, ובפרט אם מתפללים מתוך הסידור או בעצימת עינים, ויותר יש להקל אם המתפלל מאחוריו רק מאריך בתחנונים. והאריך בזה הרה"ג יוסף צברי בקובץ נחלת אבות (ח"ג עמוד קכא).

טז דבמנהגים אין איסור לא תתגודדו, כדעת מהרי"ץ, כדלעיל (פ"א סי"ב). וכתב הגר"י רצאבי (ויען יצחק סימנים נח-נט והערה קיג), שהמיקל בפני אחרים רצוי לומר להם שכן ההלכה לדידן, שלא יחשדוהו ח"ו כמזלזל בהלכות, או שמתפלל שם באופן קבוע ומכירים אותו ואת מנהגיו ויודעים בו שאינו מיקל, אבל אם יהא נראה בעיניהם כמיקל בדבר הלכה לא יפסע. וכ"כ הרה"ג יוסף צברי (קובץ נחלת אבות ח"ג עמוד קל).

אמנם הגר"ש מחפוד כתב שצריך להמתין. וכן כתב הרה"ג ארז רמתי (בית תפילתי פכ"א סוף הערה סג), שאם מתפלל עם שאר עדות שמנהגם כהשו"ע, אסור לו לפסוע, כדברים המותרים ואחרים נהגו בהם איסור שאסור לנהוג היתר בפניהם. וכ"כ הרה"ג דוד קרואני, שגם מי שנוהג בזה קולא בין יהודי תימן, במקום שנוהגים איסור ראוי לנהוג כמותם. ודעת הגר"י רצאבי (ברכת אברהם הל' תפילה עמוד טו), שכלל זה אינו שייך אלא באיסורים ולא בדבר התלוי במנהג. וכ"ד הרה"ג אברהם בן משה, שאין לחוש לזה. [אמנם בשו"ע סי' קב סעיף ה' מובא בלשון אסור לפסוע ולא רק בלשון מנהג, משמע דנקטי אסור לפסוע מדינא. הרה"ג בניהו מחפוד].

סח הגר"י רצאבי (שלחן ערוך המקוצר שם הערה נט), כדעת הא"ר שמיקל בזה

חזרת השליח ציבור

מה. **מנהג** רבים שלא לומר "ברוך הוא וברוך שמו", כששומעים הזכרת שם ה' בברכות^ט. וכשנמצא בישיבה שנוהגים לאמרו בקול רם, יכול לענות עמהם, או לכוין במחשבתו^ע.

[אמנם לשיטתו, אע"פ שכך מנהגו, עדיף להחמיר בזה שלא לפסוע. יב"א], ובפרט אם חושש שמא ישכח לפסוע. וכ"כ הרה"ג אברהם בן משה, דהוי ס"ס, ספק אם מותר לפסוע לאחוריו או לא, ואת"ל שאסור שמא הלכה דלצדדין מותר, עיין בז"ר (סימן קב סק"ב). [וכן שמעתי מהגר"י צובירי שכן ראוי לעשות. הרה"ג חיים צדוק]. וכתב הרה"ג יוסף צברי (שם), שאם חושש שמתוך ההמתנה ישכח לפסוע כראוי, ראוי לו שלא יחמיר, אלא יפסע מיד לאחוריו כפי המנהג.

ומכל מקום, טעם המניעה מלפסוע הוא [לחד מ"ד] משום ביטול כוונה, והמסתובב כל עת לראות אם חבירו סיים תפילתו, מטרידו ומבלבל כוונתו הרבה יותר, ונמצאת תקנתו קלקלתו (הרה"ג ארז רמתי שם הערה סג), ואם כן בכל אופן יש להזהר שלא יפריע לחבירו.

סט השו"ע (סימן קכד ס"ה) כתב לענות בהו"ש בכל ברכה ששומע, ומקורו ממנהג הרא"ש. והשתילי זיתים (סקי"ג) הוסיף שהוא הדין בכל הזכרת ה'. וכ"כ מהרי"ץ בעץ חיים (דף נ ע"ב). וכ"כ הגר"י צובירי בסידור כנסת הגדולה (ח"א עמוד קנח) שעונים אותו כל הציבור בקול רם. ומכל מקום למעשה המנהג הידוע אצל הרוב שלא לענות כלל בהו"ש, ויש שעונים אותו בלחש. וכ"כ בעריכת שלחן (סל"א) שיש מדקדקים שעונים, וכתב (הערה לג) שרבים אינם מדקדקים לענות כלל. ובשלחן ערוך המקוצר כתב (סימן ו סט"ז), שטוב לענות בהו"ש ושיש נוהגים כן, והביא שם שהגר"א דחה אמירתו, ואף שקדמוניו לא נהגו לאמרו, יש יחידים שנוהגים לאמרו בלחש. ובבארות יצחק (עמוד רמב) כתב, שרבים אינם רגילים לאמרו כלל, ואף תלמידי חכמים, ורק בדורות האחרונים נהגו כן בקצת מקומות ע"פ השו"ע. ובבית תפילתי כתב (פכ"ב סל"ב), שמנהג הבלדי לא לענות ומנהג השאמי לענות. אמנם גם אצל השאמי לא כולם עונים. ובזית רענן שם כתב, שרובם ככולם לא נהגו לאמרו.

ע הגר"י רצאבי כתב (בארות יצחק שם ושער"י) שיכוין במחשבתו בלבד, ועכ"פ

מו. **מנהגנו** באמירת הקדושה, שהשליח ציבור אומר לבדו נקדישך וכו', והציבור עונים קדוש וכו' ע"א. ובישיבה שהציבור אומרים עמו נקדישך וכו', עדיף לא לומר עמהם, אלא להקשיב לש"ץ, ואם רוצה לומר עמהם, רשאי ע"ב.

מז. **מנהגנו** שהשליח ציבור אומר "מודים" בקול רם כדרכו,

לא יענה עמהם, אלא אם כן יכוין בו כראוי, לפי שיש בזה מחלוקת, והרמ"ק ומהר"ח בן עטר והגר"א ותלמידיו התנגדו לזה בין ע"פ הפשט ובין ע"פ הקבלה, ומ"מ אם לא יכוין בו כראוי, עדיף העדרו ממציאיות.

אמנם הגר"ש מחפוד כתב שיענה עמהם. וכן הרה"ג עמרם קורח כתב על זה, שאין לימנע מלאמרו מחמת חוסר כוונה, כמו שאין אנו מצליחים לכוון בתפלה ובכל שם הוי"ה ב"ה, וכדאיתא בירושלמי (תוספות במסכת ברכות) על תנאים שספרו את התרגולים בתפילה, וכן מודה לראשו שכורע לבד כשמגיע למודים, ואינו נחשב דבר שאינו מחוייב בו, מאחר שיש לזה יסוד בפוסקים. ועיין להלן בדברי מהרי"ץ והגר"ע בסיס (פ"ג ס"ז).

עא כלשון הרמב"ם בסדר התפילות, וכ"כ השו"ע (סימן קכה ס"א) שהש"ץ אומרו לבדו, על פי תשובת הרא"ש, וכן לשון מהרי"ץ בתכלאל עץ חיים (דף מג ע"ב). וכתב המשנה ברורה (סק"ב) שכן הסכמת האחרונים וכן נהג הגר"א והוא המנהג הנכון, אלא שמנהגם לאמרו עם הש"ץ [וכ"כ כה"ח על פי האר"י לאמרו עם הש"ץ].

למנהגנו צריכים להוסיף לפני ברוך כבוד ה' ממקומו, "לעומתם) משבחים ואומרים" (הרה"ג שלמה אלמוג אכלופי בשם הגר"י רצאבי).

עב כתב הגר"ש מחפוד, שגם בישיבה ישתוק בזמן זה. וכן דעת הרה"ג אורן צדוק, שכיון שדעת הרמב"ם ומרן השו"ע שאין לאמרו, וכן המנהג פשוט, אינו רשאי לאמרו עמהם. וכ"כ הגר"י רצאבי (שו"ת עולת יצחק ח"ב סימן לב) שישתוק, וכתב (ויען יצחק סימן עו) שאם רוצה לאמרו רשאי. ולכאורה יש להעיר בזה, שמאחר שבלאו הכי כל הציבור אומר, שוב י"ל שאין נפק"מ אם גם הוא יאמר עמהם, ובפרט באופן שאי אפשר לשמוע את הש"ץ, שגם אינו יכול להקשיב לדבריו, ומה יגרע באמירתו עם הציבור.

והציבור אומר "מודים דרבנן" בלחש^ע. ואף בישיבה ראוי לאמרו בלחש כמנהגנו^ע.

נשיאת כפים

מח. **מנהגנו** שאין הכהנים נוטלים את ידיהם לברכת כהנים, אלא סומכים על הנטילה שלפני התפילה^ע. ובחור כהן שמתפלל בישיבה, שמנהגם ליטול ידיהם שוב לנשיאת כפיים, וכן נוהגים שהלוי נוטל את ידי הכהנים, באופן שהדבר ניכר יטול ידיו עם שאר הכהנים^ע, וכן ראוי שהלוי יטול את ידי הכהנים^ע.

עג כמו שכתב הערוך (ערך דד) על פי הירושלמי בברכות (סוף פ"ק), וכ"כ רבי אברהם בספר המספיק (עמוד 194). וכן המנהג לאמרו בלחש, וכ"כ בשלחן ערוך המקוצר (יח, ז) ובבית תפילתי (פכ"ב סמ"ח) לאמרו בלחש.

עד הגר"י רצאבי (פעולת צדיק גליון לב), ואין זה "מנהג הישיבות", שהרי כך נוהגים האשכנזים גם בבתי הכנסת של המוני העם.

ואין חשש לאמרו בלחש בישיבה, שכן אינו ניכר שזה מחמת שינוי המנהג. אלא דמאיך י"ל שאחר שכולם אומרים אותו בקול רם, אין נפק"מ אם גם הוא יאמר בקול, אם בלאו הכי אין שומעים את הש"ץ.

עה בשו"ע (סימן קכח ס"ו) כתב שאע"פ שנטל ידיו לפני התפילה, חוזר ונוטל ידיו לנשיאות כפים, ולוי נוטל ידי הכהן. אמנם כתב השתילי זיתים (סקי"ח) שמנהג הכהנים בתימן לא ליטול שוב, וכנראה סמכו על הרמב"ם שסובר שלא צריך לחזור וליטול, וכ"כ מהרי"ץ בעץ חיים (דף נב ע"ב). וכן המנהג, וכ"כ בשלחן ערוך המקוצר (סימן כ ס"ג) ובבית תפילתי (פכ"ג סמ"א). אמנם העיר הגאון רבי אהרן מחפוד, שדעת רבי סעיד עדני (הלכות תפילה פט"ו ה"ה) שאין ראוי לכהנים ליטול ידיהם, שמראים בזה שעד כה לא היו ידיהם טמאות.

עו הגר"ש מחפוד כתב שיטול ידיו. וכ"כ הרה"ג ארז רמתי (שם והערה פג), אלא אם כן הוא הכהן היחיד. ודעת הרה"ג בניהו מחפוד, שגם אם הוא כהן יחיד עליו ליטול ידיו, ובפרט שהלוי נוטל לכהן, וכאן יבוא הלוי כדי ליטול לכהן והכהן לא יבוא כדי ליטול, הדבר ניכר, וכאמור לעיל משום דרך ארץ.

עז הרה"ג ארז רמתי (שם סעיף מח).

מט. **בברכת** כהנים, הספרדים האשכנזים והתימנים נושאים כפיהם זה אצל זה, כל אחד במבטא שלו^ע.

נפילת פנים

נ. **מנהגו** בנפילת פנים להטות את הגוף לצד שמאל, בין בשחרית בין במנחה^ע. והלומד בישיבה אשכנזית

ע הגר"ע בסיס (שו"ת בית העזרי ח"ג סימן יא), שאע"פ שלגבי עדה אחרת הוא כעילג, ואם כן היה צריך להמנע מלישא כפיו, אפשר ללמד עליהם זכות כדברי הט"ז, כיון שמבינים זה את זה. וכ"כ הגר"י רצאבי (שלחן ערוך המקוצר סימן כ הערה נג) שנוהגים שכהנים מעדות אחרים נושאים כפים אצלינו, לפי שאנו מבינים אותם. וכתב הגר"ש מחפוד שיאמר בישיבה ברכת כהנים במבטא תימני.

עוד יש לציין כאן, מנהג רוב ק"ק תימן כדעת הרמב"ם (פי"ד ה"ג) והשו"ע (סימן קכח ס"ג), שהכהן מתחיל מעצמו תיבת יברך, ורק אחריה הש"ץ מקרה אותו את שאר הברכה, וכתב השתילי זיתים (סקל"ב) שכן מנהגו. מאידך דעת הרמ"א שם שהש"ץ מקרה אותו גם תיבת יברך, וכן מנהג שאר העדות. וראה שו"ת החיים והשלום (סימן מ"ט) עריכת שלחן (סכ"ה) שלחן ערוך המקוצר (סימן כ ס"א), זית רענן שם ובית תפילתי (פכ"ג ס"צ). אמנם בישיבה לא שייך לנהוג כמנהגו בזה, בין אם הוא כהן ובין אם הוא הש"ץ, ומכל מקום אינו לעיכובא (משנ"ב סקמ"ט).

ע כדעת השו"ע (סימן קלא ס"א), ואין חילוק בזה בין בלדי לשאמי. אמנם הרמ"א כתב שי"א להטות לצד ימין, ונהגו בשחרית שיש תפילין להטות לצד ימין, וכ"כ המשנה ברורה (סק"ו) שכן המנהג, וכתב שדעת הגר"א כהשו"ע. והשתילי זיתים השמיט את דברי הרמ"א, וכן דעת מהרי"ץ בעץ חיים (דף נד ע"ב). אמנם הרמב"ם בהלכות תפילה (פ"ט ה"ה) כתב שיטה מעט, ולא ביאר לאיזה צד. וכתב המג"א שיש בזה מחלוקת גם בין המקובלים, ולכן כל אחד ינהג כמנהגו. וכ"כ הגר"ח כסאר (שו"ת החיים והשלום או"ח סימן נב), יש נוהגין להטות על צד ימין, וטעמם שאם יטה על צד שמאל לא טוב משום התפילין, ויש מטין על צד שמאל, לומר דלא חיישינן לזה, ומ"מ כל אחד ואחד ילך לפי מה שהלכו אבותיו. עכ"ל.

עצם נפילת פנים בתפילת המנחה, יבואר לקמן במקומו (סעיף פז).

שנופלים בשחרית לצד ימין, יכול לנהוג כמנהגנו^פ. ויש אומרים שעדיף לנהוג כמנהגם ליפול על צד ימין^{פא}.

נא. המתפלל בישיבה ספרדית, שאינם נופלים על פניהם כלל,

פ כמו שנתבאר לעיל (פ"א סי"ב) דעת מהרי"ן, שאין במנהגים משום לא תתגודדו. אמנם המשנה ברורה (סק"ו) כתב בשם החיי אדם, שהנהוג כדעת הגר"א במקום שנוהגים כהרמ"א, עובר משום לא תתגודדו. וזה כדעת הרמ"א שגם במנהגים יש משום לא תתגודדו. אמנם בספר אשי ישראל (פכ"ה הערה כא) כתב בשם הגרש"ז אויערבך והגר"ש אלישיב ועוד, שבזמנינו שבכל מקום יש מנהגים חלוקים אין איסור לא תתגודדו, וכמו שנתבאר לעיל (פ"א סי"א).

וכתב הגר"ש מחפוד שגם בישיבה יפול על צד שמאל, וכן דעת הרה"ג אורן צדוק [וכן מבואר בדברי החיד"א (טוב עין סימן יא), שבזמן התחנות טרידי ולא מסתכלים בו, ע"ש]. וכן דעת הגר"י רצאבי (שו"ת עולת יצחק ח"ג סימן מא, ודברי חפץ ח"ג עמוד מט), וביאר שאין בזה משום חסרון דרך ארץ, לפי שאינו ניכר, שהרי כולם נופלים על פניהם, והוסיף שיזדרז לסיים קצת לפנייהם או לכל הפחות יחד עם רובם, שאז לא יהיה מורגש השינוי בזמן נפילת פנים. ובדברי חפץ (הערה יג) נוסף, שהרי אף למנהגם איטר נופל לצד שמאל. וכן העיר הרה"ג חיים צדוק, שיכול להטות על צד שמאל כמו איטר לדידהו. וכן דעת הרה"ג אברהם בן משה, שלא ישנה ממנהגו, ורק אם העירו לו על כך ינהג כמנהגם.

פא הגר"ע בסיס (שו"ת בית העזרי ח"ב סימן כה), דאף שאין בזה איסור, כיון דנפק מפומיה דהחיי אדם שיש בזה משום לא תתגודדו, והמשנה ברורה (סק"ו) העלה דבריו, ודעתם רחבה וגדולה, הכי עדיף טפי, ומצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם. וכ"כ חתנו הרה"ג ארז רמתי (בית תפילתי פכ"ד סעיף יג והערה כג), שראוי שינהג כמנהגם, כדברי המשנה ברורה וכמו שנראה בכה"ח (סקל"ט) ועוד, ואף שלדעת מהרי"ן אין במנהגים דין לא תתגודדו. וכתב הגר"י רצאבי (ויען יצחק סימן עט) שרשאי ליפול על צד ימין [ועיין לעיל הערה סז ודוק].

וכתב בבית תפילתי (שם), שזהו כשכולם נוהגים במנהג אחד, אבל במקום שמתפללים כמה עדות יחד, יכול כל אחד לנהוג כמנהגו.

לא יפול על פניו, אלא יטה קצת את גופו לצד שמאל, שזהו עיקר נפילת פנים^{פב}. ויאמר את הנוסח כמנהגו^{פג}.

נב. **מנהג** הבלדי להסמין את הנפילת פנים לחזרת הש"ץ, ואין אומרים ביניהם וידוי וי"ג מדות. ובחור שמתפלל בישיבה ספרדית או נוסח ספרד, שאומרים ביניהם וידוי וי"ג מדות, לא ישנה ממנהג המקום^{פד}.

פב כ"כ הגר"ש מחפוד, שיעשה כמנהגם, ורק יטה מעט על צדו השמאלי [והיינו באופן שאינו ניכר]. וכ"ד הגר"י רצאבי (שער"י הילולת מהרי"ץ התשפ"ג), כיון שהדבר ניכר, והרי הוא משנה ממנהג המקום בפרהסיא, וביאר שכיסוי הפנים ביד אינו כדי להישען, אלא כדי לכסות ולהסתיר [כשאינו עם טלית], ומנהג הכיסוי בטלית או ביד זהו מנהג ואינו חובה, ואם יכסה את פניו יהיה ניכר, וא"א לשנות בפרהסיא. וכ"כ הרה"ג ארז רמתי (בית תפילתי שם), שראוי שינהג כמנהגם, כמבואר לעיל לגבי הלומד בישיבה אשכנזית. ויש לציין שבעבר גם הספרדים היו נופלים כלשון השו"ע, וכן מבואר בכה"ח (סקל"א) שיפול על פניו כדן, ויבטח בחסדי ה' שישמע תפילתו, ומכל מקום כיום נתפשט אצלם המנהג לא ליפול כלל.

פג כמבואר לעיל (סעיף יח), שכל דבר שאומר לעצמו אומר כנוסח דידן. ודעת הגר"י רצאבי (שו"ת עולת יצחק שם), שבנוסח בלדי ידלג תיבות "כורע ומשתחוה", ויאמר לפניך אני מתחנן וכו'. וכן ידלג תיבות "אלהי בשתי ונכלמתי להרים אלהי פני אליך" כי עוונותינו רבו וגו'.

אמנם הרה"ג עמרם קורח העיר שאין צורך לדלג, דלא מיירי על כריעה ברגע זה, אלא באופן כללי עם ישראל תמיד כורעים ומשתחווים ברוחם ונפשם ונכנעים לפניו, וכמו שלא מדלגים תיבת 'השחר' פנינו מפני אשמתנו. ע"כ. וכן הסכים הרה"ג אברהם בן משה. וכן העיר הרה"ג חגי מחפוד בשם הגר"פ קורח, שכיון שזה פסוק אינו צריך לדלג בו. ומ"מ נראה דלכו"ע יכול להטות גופו מעט לכל הפחות בתיבות אלו ושפיר דמי.

פד כתב השו"ע (סימן קלא ס"א), שלא ידבר בין תפילה לנפילת אפים. וכמבואר בתלמידי הרשב"א ועוד, שאם הפסיק אין תפלתו נשמעת כל כך. ודעת מהרי"ץ בעץ חיים (דף נד ע"א) שאין להפסיק גם באמירת וידוי וכו"ב,

נג. מנהג השאמי לומר וידוי וי"ג מדות, והלומד בישיבה נוסח אשכנז שמיד נופלים על פניהם, לא ישנה ממנהג הציבור, אלא ישב עמהם ויאמר את הוידוי בישיבה

על פי השו"ע והזהר ע"ש. וכן מנהג הבלדי. מאידך המג"א כתב דצ"ע מה שמפסיקים, וכתב שבהפסקה בעלמא לית לן בה, וכתב המשנה ברורה (סק"א) שהוא הדין לדברים שבקדושה שאין חשש הפסק, וכן מנהג השאמי. וע"ע באבני נזר (סימן כט) שכתב שאין חשש באמירת י"ג מדות גם למנהג אשכנז, שהרי רשאי להוסיף בסוף התפילה כמה שרוצה.

אמנם כשנמצא בישיבה שנוהגים להפסיק, כתב הגר"ש מחפוד שיאמר עמהם כמנהגם [ויש לציין שהרי עצם אמירת התחנון היא רשות, וקל וחומר שרשאי להפסיק בעת הצורך כה"ג]. והרה"ג ארז רמתי (בית תפילתי פכ"ד סי"ב והערה כא) כתב, שאסור לו לישב ולשנות ממנהג הציבור, אלא שאינו מחוייב לומר עמהם את הוידוי, שהאיסור לשנות הוא בפרהסיא, ואם ירצה יכול לומר עד אבל חטאנו אנחנו ואבותינו, ומ"מ יאמר עמהם י"ג מדות. וכ"כ הרה"ג אברהם בן משה (ז"ר סק"א) ע"פ דברי הגר"ע בסיס והגר"פ קורח, שאין לשנות ממנהגי בית הכנסת, ולא ישב בין העומדים, וכתב שגם יכול לעמוד עמהם בשתיקה באמירת הוידוי, וכשיפלו יפול עמהם, והסתפק אם לדעת מהרי"ץ שהייה בשתיקה היא כעין הפסק או לא, ואם לטעם הזוה"ק שהביא מהרי"ץ יש סוד בדבר ליפול מיד ממש. [ועדיין חסר ביאור מדוע יחשב להפסק, הרי וידוי זה מעניין הנפילת אפים, שהרי גם הנפ"א היא נוסח של וידוי, ובדברי הרשב"א הנ"ל מבואר שעיקר החשש הוא להפסיק בשאר דברים. הרה"ג בניהו מחפוד].

והגר"י רצאבי (שע"ה סימן נ הערה יז ושו"ת עולת יצחק ח"ב סימן רעג) כתב, שבזמן הוידוי יכול לעיין בפירושים או בדינים שבסידור, ויותר טוב שיתבונן בענין הוידוי בעמידה כמותם, אבל לא יאמרו עמהם מפני חשש הפסק, ואינו ניכר שאינו אומר עמהם, וכשהם עונים י"ג מדות יענה עמהם, דהוי ליה דבר שבקדושה. וכתב עוד (ויען יצחק סימנים פא-פב, ושער"י ואתחנן התשע"ד ומטות התש"פ) שכשאין הדבר ניכר, כגון שיושב בצד או בסוף, יכול הוא ליפול מיד על פניו, ואינו צריך להמתין לציבור עד שישבו, ויכול לומר עמהם י"ג מידות תוך כדי נפילה, וקל וחומר לעמוד לקדיש. [אמנם לקמן (סעיף נה) כתב שיאמר אבינו מלכנו בעשי"ת, וצ"ב מאי שנא (הרה"ג ארז רמתי). אכן לקמן ביאר שגם בבלדי יש נוהגים לאמרו].

(ובלא הכאה על הלב, אם נוהג להכות פה). וי"ג מידות, יאמר כדין האומרן ביחיד פ'.

נד. בימי שני וחמישי, מנהג הבלדי (והספרדים) להקדים נפילת פנים לאמירת והוא רחום, ומנהג חלק מהשאמי (ונוסח אשכנז) להקדים אמירת והוא רחום לנפילת פנים. והמתפלל בישיבה שמנהגם שונה, לא ישנה ממנהג המקום פ'.

פה ודעת הרה"ג שלמה אלמוג אכלופי, שמאחר וזה נעשה בצנעה, אין בזה חשש לא תתגודדו ומחלוקת [אמנם הרי בלאו הכי אין מנהגו להכות על הלב, וגם מי שנוהג כן אינו מעיקר הדין].

פו אור לציון (פ"ט ס"א), וכ"כ הרה"ג ארז רמתי (בית תפילתי פכ"ד סי"ב והערה כב). וכ"כ הרה"ג אברהם בן משה (ז"ר סימן קלא סק"א) עפ"ד הגר"ע בסיס והגר"פ קורח, שאין לשנות ממנהגי בית הכנסת ולא יעמוד בין היושבים. אמנם הרה"ג שלמה אלמוג אכלופי כתב, שביומא (פז ע"ב) ושו"ע (סימן תרז ס"ג) ושתילי זיתים (סק"ט) ועץ חיים (דף נח ע"ב) מבואר שהוידוי נאמר בעמידה, וצ"ע אם זה מעכב (משנה ברורה סק"י), ושיטת הרמב"ם כאן לא ברורה (עיין שלחן ערוך המקוצר ח"ג, ושערי הלכה סימן תרז סי"ב). וכעין זה העיר הרה"ג אורן צדוק [א.ה. אכן גם אם העמידה מעכבת, הכא אין חובת וידוי אלא מנהג בעלמא, ומפני מנהג המקום י"ל שאינו רשאי לנהוג כן]. ודעת הרה"ג אברהם בן משה, שאפשר להקל ולדלג על הוידוי, כאשר בישיבה אין אומרים. וכן העיר כאן הרה"ג חיים צדוק.

ולעניין י"ג מדות, שמעתי מהגר"פ קורח שאפשר לאמרן ביחידות, כאשר נמצא במקום שיש עשרה, ואין צריך לאמרם עם הציבור דווקא [אף שלגבי קדושת סדר היום החמיר בזה, כדלקמן הערה קיד], ראה שערי הלכה (סימן תקפא סי"ג).

פז הגר"י רצאבי (שו"ת עולת יצחק ח"ב סימן ערד, ויען יצחק סימן פ), שבלדי שמתפלל במקום שכולם נוהגים להקדים אמירת והוא רחום, אין ראוי לשנות, כי דבר זה ניכר, אלא יקדים אמירת והוא רחום. וכ"כ הרה"ג ארז רמתי (בית תפילתי פכ"ד הערה כא). מנהג הבלדי והשאמי מבואר בשלחן ערוך המקוצר (כא, א) ובבית תפילתי שם (סי"א) ובסידורים.

נה. **בעשרת** ימי תשובה, מנהג הבלדי לומר "אבינו מלכנו" אחר נפילת פנים^{פח}. ובחור שמתפלל בישיבה שנוהגים לאמרו מיד אחר חזרת הש"ץ קודם נפילת פנים, יכול לאמרו עמהם^{פט}.

נו. **בישיבה** של "חסידים", שאינם נופלים על פניהם בימי הילולא של צדיקים וכיו"ב, יכול ליפול על פניו באופן שאינו ניכר^צ.

פח ראה שלחן ערוך המקוצר (סימן קיא ס"ג והערה יב) ובית תפילתי (פל"ב סק"ט) ובסידורים.

פט הגר"ש מחפוד כתב שיאמר כמותם. וכ"כ הגר"י רצאבי (ועין יצחק סימן ריט) שיכול לומר עמהם, וכמבואר בעיני"ש, שאף בבלדי יש נוהגים לאמרו לפני נפילת פנים, ואין צריך להזחיתם ממנהגם. אמנם דעת הרה"ג אורן צדוק לחוש בזה להפסק. וכן דעת הרה"ג אברהם בן משה, שישב בצד ויפול על פניו.

עוד יש לציין מנהג ק"ק תימן, שאין אומרים אבינו מלכנו בשבת משום שאילת צרכיו, פרט ליום כפור (ראה שתילי זיתים סימן תרב סק"ג וסק"ד ושערי הלכה שם ס"ב). ובישיבה שנוהגים לאמרו בשבת, יכול לומר בזמן זה דברים אחרים, שלא יהא ניכר שאינו אומר עמהם.

צ באור לציון (פ"ט ס"ב) כתב שצריך לומר תחנון, אבל לא יכה על לבו מחשש לא תתגודדו. והגר"י רצאבי (שער"י חוקת ובלק התשפ"א) הורה, שיכול ליפול על פניו, אך לא בתוך בית הכנסת, אלא ילך לחדר סמוך וכיו"ב, או שיטה מעט על צד שמאל באופן שאינו ניכר, או שישלים את הנפילת פנים מאוחר יותר, ואפילו בסוף התפילה, וביאר שנחלקו בזה פוסקי זמנינו אם יש חשש לפרוש מן הציבור, ומ"מ יש להזהר משום דרך ארץ, ועיקר הנפילת פנים היא הנטיה לצד שמאל, ודי בזה. והביא שבהלכה ברורה כתב שיאמר נפילת אפים לבדו לאחר מכן [כדעת הריב"ש, ודלא כמ"ד שהתועלת של נפילת פנים היא רק בסמיכות לתפילה]. גם הרה"ג ארז רמתי כתב (בית תפילתי פכ"ד ס"ו) שיכול לאמרו לבדו, ואין בזה חשש יוהרא או לא תתגודדו, ועדיף שיעשה כן בצנעה, שלא לעורר מחלוקת, ע"ש. אמנם סיים, ששמע שהגר"י אלשיך לא היה נופל על פניו במקומות אלו.

נז. **כאשר** יש סיום מסכת אינו פוטר מתחנון, ומכל מקום אלו שאינם אומרים תחנון, אין בכך קפידא^{צא}.

נח. **מנהג** אבותינו שגם ביום שיש בבית הכנסת חתן בר מצוה, דהיינו שמלאו לו באותו היום י"ג שנה, אומרים נפילת פנים. ואם מתפלל במקום שלא אומרים תחנון, יכול לומר לבדו^{צב}.

והרה"ג אברהם בן משה כתב (ס"ל סימן קלא ס"ד ד"ה נהגו) שינהג כמנהגם, כיון דנפילת פנים רשות היא לא יפרוש מן הציבור. אבל לענין אמירת והוא רחום בשני וחמישי, תלוי אם הוא חובת גוברא או לא, ובז"ר (שם סק"ח) נתבאר לדידן אינו חובת גוברא, וא"כ אינו צריך לאמרו לבדו, עיין שם.

צא הגר"י רצאבי (שער"י חוקת ובלק התשפ"א), והביא מהפסקי תשובות שעל פי הכלל דנפילת פנים רשות, נשתרשו מנהגים שונים להקל, ומהם בשמחת סיום מסכתא, ושאין להקל בזה אלא למי שקבלה בידם לנהוג כן. ואמר הגר"י רצאבי, שאין לכך מקור בפוסקים, והעיקר לדידן לומר תחנון, ומ"מ מי שאינו אומר אינו נורא כיון שזה רשות. [שמעתי מהגרש"י זעפראני, שהגה"ק הגר"מ שרעבי הורה להם לא לומר תחנון בתפילה הסמוכה לסיום. הרב שלמה אלמוג אכלופי. והרה"ג חיים צדוק הוסיף כאן, שהרי נפילת פנים רשות, ועל ידי שמחשיבים את הסיום זה מרומם את כבוד התורה, וגורם לאחרים להרבות בלימוד התורה].

ודעת הרה"ג איתמר חיים כהן (שער"י חוקת ובלק התשפ"א), דהיינו כשסיים ועשה סעודה, אבל בלא סעודה לכו"ע אומרים תחנון, כלשון אב"י 'עבידנא יומא טבא לרבנן', ומסתברא דלא סגי באכילת משהו קל, ד'ומא טבא' משמע סעודה חשובה.

עוד יש לציין כאן, מנהג ישראל לומר קדיש דעתיד בסיום מסכת, וכפי שנדפס בגמרות, ולדידן יש לומר את הנוסח כפי שהוא ברמב"ם ובסידורי תימן, ואף בשאר עדות יש שמדקדקים כן, ובפרט בנוסח הנדפס - דעתיד "לאתחדתא" עלמא, דצ"ל לחדתא. מאידך דעת הגר"י צובירי בסידור כנסת הגדולה (ח"א עמוד מח), שלעולם אין אומרים קדיש דעתיד, אלא אחר קבורת המת.

צב הרה"ג ארז רמתי (בית תפילתי פכ"ד סעיף כג), וציין לדבריו דלעיל לגבי יום

קריאת התורה

נט. **בהגבחת** ספר התורה, מנהג רבים שרק הש"ץ אומר את הפסוק וזאת התורה. ובישיבה שכל הציבור אומר פסוק זה, נכון לאמרו עמהם כמנהגם, וגם את הפסוק בואו נשתחוה וכו'.^{צג}.

ס. **מנהגנו** בהגבחת ספר התורה, להגביה את היריעה בלבד, וכאשר מתפלל בישיבה ששם מגביהים את כל הספר תורה, יגביה כמנהגם.^{צד}.

פטירת הצדיקים. והיינו שיאמרנו בצנעה ובדרך ארץ. ואמנם בתימן לא ציינו את יום הבר מצוה כלל ליום שמחה, ולא עשו סעודה או עליה לתורה וכיו"ב, וגם הניחו תפילין כבר בהיותם בני עשר וכד', ולא היה ניכר שום הבדל בין הגדול לקטן [ראה שו"ת בית העזרי ח"ב סימן נב]. וכ"כ בספר פסקי הלכות (עמוד עב) בשם הגר"י צובירי שאינו פוטר מתחנון. וכן כתב הרה"ג חיים צדוק, מעשה שהגר"י צובירי והגר"ש מחפוד התפללו בכותל, והיה שם נער בר מצוה, והורה הגר"י לומר ויודי ונפילת פנים, ואע"פ שיש שם מוהל, כדי שלא יחשבו שבר מצוה פוטר מתחנון. אמנם הגר"י עומסי (גנוזות ותשובות ח"א עמוד פ, וע"ש בהערה) כתב שמנהג עדן שאין נופלים על פניהם כשיש בר מצוה. וכ"כ הרה"ג דוד קרואני בשם זקינו הגר"ל קשת שכן המנהג.

צג הגר"י רצאבי (דברי חפץ ח"ב עמוד לה) כתב שיאמר את שני הפסוקים. וכ"ה בתכאליל ובעץ חיים (ח"א דף סג ע"ב). אלא שהמנהג אצל רבים אינו כן [ראה סידור כנסת הגדולה עמוד ריא, סידור תורת אבות עמוד נז ועוד]. ומכל מקום בישיבה נכון שיאמר גם את הפסוק הזה כמנהגם. והגר"ש מחפוד כתב שיאמר את כל סדר הוצאת ס"ת כמו הישיבה.

וכמו כן לגבי חילוקי המנהגים אם אומרים "ברוך שמי" בימות החול ומנחה של שבת, כמו שכתב מהרי"ץ בעץ חיים (דף סג ע"ב) שיש אומרים אותו רק בשבת, ומנהגנו לאמרו גם בחול. ולמעשה המנהג המצוי כיום אצל הבלדי לאמרו רק בשחרית בשבת, וכמו שכתב בתכלאל תורת אבות (עמוד נז). ולדברי הגר"ש מחפוד יש לנהוג בזה כמנהג הישיבה.

צד בשו"ע (סימן קלד ס"א) כתב שיראה פני כתיבת ס"ת לעם. ולא נתבאר

סא. **מנהגנו** לישיב בקריאת התורה, ובחור שמתפלל בישיבה אשכנזית שמנהגם לעמוד, צריך לעמוד כמותם מצד דרך ארץ^צ.

סב. **מנהג** רוב ק"ק תימן לישיב גם בקריאת עשרת הדברות, וכאשר מתפלל בישיבה שנוהגים לעמוד, לא ישיב בין העומדים^צ.

האופן. ומהרי"ץ בעץ חיים (דף סג ע"א) כתב שמגביה את היריעה. וכן מנהג ק"ק תימן להגביה את היריעה בלבד, אמנם מנהג שאר העדות הוא להגביה את כל הס"ת. ומעיקר הדין אין נפק"מ באופן ההגבהה, רק שהעם יראה פני הס"ת, וכן מבואר בדברי הגר"י צובירי, כמו שביאר בבית תפילתי (פכ"ה הערה רז).

ובחור שנמצא בישיבה, הורה הגר"ש מחפוד שיגביה כמנהגם. וכ"כ הרה"ג עמרם קורח, שאין לחמוק מלעשות הגבהת ס"ת, ואין חשש שיתרגל לעשות כך גם אצל תימנים, ולא יפסיד מצוה חשובה זו, ומצוה הבאה לידך אל תחמיצנה, וברוך אשר יקים את התורה הזאת. וכ"כ הרה"ג אורן צדוק. וכתב הרה"ג שלמה אלמוג אכלופי, שכן נראה מהגר"י צובירי בסידור כנה"ג (ח"א עמוד ריא) ומהגר"ש יצחק הלוי (שו"ת דברי חכמים או"ח סימן ס) שאין בזה חשש. אמנם דעת הגר"י רצאבי, שיש להתחמק מכך, כדי שלא להתרגל למנהגים אחרים. וע"ע בדברי הגר"נ רצאבי (אור הנר ח"א סימן י').

צה דעת השו"ע (סימן קמו ס"ד) שלא צריך לעמוד בקריאת התורה, והרמ"א כתב שיש נוהגים לעמוד. וכתב המשנה ברורה (סקי"ט) דעת הפר"ח והגר"א שלא צריך לעמוד, וכן נהגו. ובכף החיים (סקכ"ב) כתב שע"פ הסוד צריך לישיב. וכן מנהגנו לישיב. ומכל מקום בחור שמתפלל בישיבה, הורה הגר"ש מחפוד והגר"י רצאבי (בשיעור בשנת תשס"ג) שצריך לנהוג כמנהגם. וכמבואר לעיל (פרק א סי"ג) בכל כיו"ב. אכן זהו במקום שכולם עומדים, אבל מצוי גם אצל האשכנזים שהרבה יושבים, ואם כן רשאי גם הוא לישיב עמהם.

צו דעת הרמב"ם בתשובה (סימן רסג) שיש להמנע מלעמוד, שכן אין הבדל בין חלק לחלק בתורה, והביאו בבית תפילתי (פכ"ה הערה רלד), וכתב שמנהג רוב ככל ק"ק תימן לישיב, פרט למש"כ הגר"י צובירי ובספר נחלת יוסף (עדן).

סג. **לכתחילה** צריך לשמוע קריאת התורה במבטא תימני, שהוא המדוקדק והמשובח. ומכל מקום השומע קריאת התורה במבטא שונה, יוצא ידי חובה אם הוא מבין את הלשון שלהם, וכאשר אינו יכול להתפלל אצל תימנים, יוצא בזה אף לכתחילה^צ. לפיכך בחור שמקומו בישיבה, יתפלל לכתחילה בישיבה וישמע שם קריאת התורה.

אמנם אם נמצא במקום שנוהגים לעמוד, יש לו לנהוג כמנהגם, שכן אין לישב בין העומדים. וכן כתב הגר"י צובירי (ויצי"ב ח"ב פט"ז סימן יד) בשם הגאון היעב"ץ (סידור בית יעקב), שאסור ליחיד להישאר יושב בעשרת הדברות במקום שהציבור נוהג לעמוד. וכן העיד בסידור כנה"ג (ח"ב עמוד שנג) שרבני בית אלאוסטא וחכמיה ראו באחד שלא עמד עם כל הציבור בעשרת הדברות שהוא חצוף, ע"ש. וכן כתב הרה"ג עמרם קורח, שדברי הרמב"ם שאין ראוי לעמוד, זהו אם כולם יושבים או חלקם עומדים וחלקם יושבים, אבל במקום שמנהגם לעמוד והוא בא למקומם, אם הוא יושב זה התרסה או יוהרא או טפשות. וציין לדברי הגמרא (שבת דף קמז ע"א), עולא איקלע לפומבדיתא, חזי רבנן דקא מנפצי גלימייהו, אמר להם אתם מחללים שבת, אמר לו רב יהודה נפיצו ליה באפיה, אנן לא קפדינן. וכן בשו"ת משיב טעם (סימן לו, הובא בקובץ הלכה ומסורה חכ"ג עמוד שנד) כתב שיעשה כמנהג הציבור. ולדעת הגר"י רצאבי (שער"י מטות התש"פ), אין כאן משום חסרון דרך ארץ, שהחיד"א כתב (טוב עין סימן יא) שכיון שאין כאן טעם לישב, מחוייב לעמוד משום אל תשב בין העומדים, ובשנת התרצ"ד הודפסה תשובת הרמב"ם שכותב שלא ראוי לעמוד משום תרעומת המינים, ואם כן יש סיבה לישב, ועל כן מי שישב אפילו שהציבור נוהג לעמוד, אין כאן משום חסרון דרך ארץ. [ועיין משנ"ת בזה לעיל פרק א הערה כא].

ומכל מקום, גם כאשר אין חשש דרך ארץ, הרי בישיבה הוא בא לבית בעל הבית ויש לדקדק יותר, ובפרט שבא על מנת ללמוד מהם, אין ראוי להתנהג בדרך שונה, וגם מי שכן חושש, יכול לצאת החוצה ברגעים אלו אם לא יפסיד את השמיעה.

צז הגאון רבי עמרם קורח זצ"ל כתב (המאור הגדול סימן ב), שאצל עדות אחרות יוצא בקריאתם אף לכתחילה, וכ"כ הגר"ח כסאר (שו"ת החיים והשלום

סד. ישנם הבדלים בין המסורות בספר תורה, לגבי פרשה פתוחה וסתומה, ולגבי חסרות ויתרות, וכל עדה צריכה לשמור את המסורת שלה, ומכל מקום בחור שמתפלל בישיבה והזמינוהו לעלות לתורה, רשאי לברך על הספר תורה שלהם^{צח}.

סימן קכא, ט) שאם הוא מבין את הלשון שלהם יוצא בדיעבד, ומ"מ אם אינו יכול לילך אצל תימנים, יוצא אף לכתחלה הואיל ואי אפשר בלאו הכי. ומוה"ר רבי מרדכי שרעבי (דרך צדיקים ח"ב עמוד 309) נשאל אם אשכנזי יוצא בקריאת התורה של ספרדים, והשיב שכבר פלפלו בזה גדולי הפוסקים והעלו שיוצא ידי חובה. וכ"כ הגר"ע בסיס (שו"ת בית העזרי ח"ג סימן יא) שכיון שמבינים זה את זה יש להקל, וכ"כ הגר"י רצאבי (שלחן ערוך המקוצר סימן כב ס"ל) והרה"ג ארז רמתי (בית תפילתי פכ"ה סעיף קמה). עצם עניין המבטא נתבאר לעיל (ס"כ).

צח הגאון רבי עמרם קורח זצ"ל (המאור הגדול סימן ב), שאצל תימנים לכתחילה יש לתקן ס"ת אשכנזי כמסורת דידן, ובדיעבד אפשר לברך עליו, ואצל אשכנזים יוצא י"ח בקריאתם. וכתב הגר"ש יצחק הלוי (שו"ת דברי חכמים יו"ד סימן כז) שכל ס"ת עם מסורת כשר, ע"ש באורך. והגר"ח כסאר כתב (שם טוב פ"ח מס"ת ה"ג, שו"ת החיים והשלום או"ח סימנים סא-סג, ויו"ד סימן לה) שיש לנו להשאיר כל ס"ת בחזקה שלו ולקרות בו ע"ש. וכעין זה כתבו הגר"י צוברי (קובץ הלכה ומסורה ח"כ עמוד שלו, חכ"ג עמ' קלג רעא הערה נח, פסקי הלכות עמוד קלא), הגר"ש קורח (עריכת שלחן ח"ג עמוד קמב), הגר"ע בסיס (שו"ת בית העזרי ח"א סימן סד אות ד בשם הרשי"ה, ח"ב סימן קכו, ובמסורת תימן בעוף עמוד רז), הגר"י רצאבי (שו"ת עולת יצחק ח"ב סימן נו, וח"ג סימן מ-מא, ושלחן ערוך המקוצר סימן כג הערה ד) והרה"ג אברהם אבידר (שו"ת אדני פז ח"א סימן סב), הרה"ג אביחי יצחק (מסורת יהודי תימן בעוף עמוד קצו) והרה"ג ארז רמתי (בית תפילתי פכ"ה סעיף קמו).

ועיין עוד שו"ת זכרונות איש (סימן נ, ושם תשובות הגריש"א ברכה ובנו הגר"מ אלישר) ושו"ת דברי חכמים (או"ח סימן מז, ובמבוא לספרו דברי שלום) ושו"ת דובר שלום (ח"ב סימן עו אות ד) ושו"ת בית העזרי (ח"א סימן ל, וח"ד סימן לד, ובמסורת תימן בעוף עמוד קצו) וקונטרס תגא דאורייתא (עמוד מז והלאה, נדפס בתולדות יצחק) ומסורת תימן בעוף (דפים קעג-קצז, ושם דברי הגר"ש מחפוד והגר"פ קורח והגר"י

סה. **מנהגנו** כעיקר הדין, שכל העולה לתורה קורא בעצמו ולא רק מברך, וראוי להחזיק במנהג זה^{צט}. ומכל מקום בחור שמתפלל בישיבה, שמנהגם שהעולה רק מברך ואינו קורא, רשאי לעלות כמנהגם.

סו. **בחור** שעולה לתורה בישיבה, יאמר את הברכות כמבטא שלו, ויש אומרים שיכול לומר כמבטא

רצאבי), והמאור הגדול (שם הערה ג). ובגנוזות ותשובות (ח"ב עמוד קלח), ובשו"ת דברי חכמים (אה"ע סימנים טז-יח), תשובות כמה רבנים, ובקבצים הלכה ומסורה (חכ"ג עמ' רסט-רעא) ומורשה (ח"ב עמוד תה).

צט השו"ע כתב (סימן קמא ס"ב), שהעולה קורא והש"ץ שותק, או שהש"ץ קורא. וכתב המשנה ברורה (סק"ח) שהמנהג עכשיו שלעולם הש"ץ קורא, כדי שלא לבייש את מי שאינו יודע, וגם כיון שלא כולם בקיאים בקריאה נכונה [עיין טור וב"י]. אמנם מנהג תימן עד עתה שהעולה הוא הקורא, פרט לעת הצורך שמקילים שהחזן קורא. ועיין עריכת שלחן (סימן קלט ס"א), שלחן ערוך המקוצר (כב, יט) ובית תפילתי (פכ"ה סעיף קלב והערה רסה).

והגר"ח כסאר נשאל (שו"ת החיים והשלום סימן נט), האם התימנים יכולים לנהוג כשאר עדות, שהשליח ציבור קורא והעולה רק מברך. והשיב שפשוט דאין יכולים לשנות מנהגם לכתחילה, הואיל והן בקיאים לקרות, וסמך לזה מי שאוכל מברך ומי שאינו אוכל אינו מברך, ומכל מקום אם יש מי שאינו בקי ורוצה לעלות לספר תורה ויכולים לבוא לידי שנאה ומחלוקת, מוטב להעלותו וכו'. וכן נהג הגר"ח עצמו (ראה דברי חפץ ח"ה עמוד שפ). וכעין זה השיב עוד (להרה"ג איתמר כהן) לעניין לעלות לתורה אצל אשכנזים, שיאמר להם שהוא רוצה לקרות, כמו שאני עושה לפעמים אם מתפלל עמהם, דמי שרוצה לאכול מברך, וזהו לכתחילה.

אמנם למעשה רבים נוהגים להקל בזה לעלות גם אצל שאר העדות, אף שאין קוראים בתורה, וכעין מה שכתב מהרי"ץ להקל אף בסומא ועם הארץ לעלות לתורה, והוי כעין דיעבד. וכן הורה הגר"ש מחפוד שאפשר לעלות לתורה בישיבה. וכן שמעתי מהגר"פ קורח שאם הזמינוהו לעלות לתורה יכול לעלות, וכן הוא נוהג.

שלהם, ובכלל זה הזכרת שם ה'ק. ויכול גם להמנע מלעלות לתורהקא.

ק עיין לקמן בעניין ש"ץ (סעיף פ), שדעת כמה פוסקים שאינו רשאי לומר במבטא של עדה אחרת. ולגבי עליה לתורה שאינו שלוחם של הציבור, י"ל שאף למ"ד לקמן שיעלה כמנהג המקום, רשאי לעלות כמנהגו, וכן מנהג רבים לעלות לתורה כמנהגם, וכ"כ בשו"ת רבבות אפרים (ח"ב סימן מד). וכן שמעתי מהגר"פ קורח, שבחור בשיבה יעלה לתורה כמבטא שלו, וכן דעת הרה"ג אברהם בן משה. וכן כתב הגר"ש מחפוד לומר את הברכות במבטא תימני, ואמר שכך הם נהגו בישיבת קול תורה בפני הגרש"ז אוירבך, אבל אצל ספרדים שיש הבדל ניכר במבטא יכול לומר כמותם. ועל כל פנים, בשם ה' בלבד אפשר להבליע (הרה"ג ארז רמתי). ומסתבר שזה תלוי גם במה שמקובל באותה ישיבה.

ויש לציין כאן עוד, מנהג ק"ק תימן שהעולה ראשון אומר לפני ברכו את הפסוק כי שם ה' אקרא וגו', והציבור עונה לו גדול ה' וגו' (ראה שע"ה סימן כב ס"ה ובית תפילתי פכ"ה סעיף קכד). עוד מנהג ק"ק תימן שהעולה לתורה מחזיק בשתי ידיו ביריעות עצמן על ידי המטפחת (ראה שע"ה שם ס"ז ובית תפילתי שם סעיף קכא), מה שאין כן אצל שאר עדות שמחזיק בתיק הספר או ב"עץ חיים". אמנם בישיבה אצל שאר עדות לא שייך לנהוג כן, ואינם דברים מעכבים כדי לשנות בהם.

קא כך שמעתי מהגר"פ קורח, שאם יכול להתחמק מלעלות יותר טוב. והגר"י רצאבי כתב (ויען יצחק סי' פט-צא), שיש לו על מה לסמוך כשמתפלל אצל עדות אחרות. אמנם אמר שמורה לבחורים בישיבה שעדיף להמנע מלעלות לספר תורה ולהיות ש"ץ, אלא אם כן קשה לו מצד האופי שלו, וכל אחד לפי התכונות שלו. וכ"כ הרה"ג אברהם בן משה, שהנכון הוא להמנע מלעלות לתורה. ומ"מ לא ימנע מלעלות באופן שיזלזל ח"ו בספר תורה, אלא באופן שאינו ניכר, כגון שיאמר שמתבייש וכיו"ב.

ומי שנמנע מלעלות, יותר טוב שיאמר מראש לגבאי שאינו רוצה לעלות, ולא שיזמינוהו ויסרב, כמבואר בגמרא בברכות (דף נה ע"א) שמקצרים ימיו על כך. אם כי אף כה"ג רשאי לסרב, כיון שיש לו סיבה לכך ואין זה זלזול בס"ת, וכעין המבואר בשו"ע (סימן קלט ס"א) שאם לא הכין את הקריאה לא יעלה, ע"ש במשנה ברורה (סק"א), וכמו שכתב הגאון רבי עמרם קורח בסערת תימן (עמוד קח).

סז. **בברכה** אחרונה של ברכות התורה, יש הבדל בין נוסח הבלדי וחלק מהשאמי לנוסח הספרדים, והעולה לתורה בישיבה אצל ספרדים יכול לומר כמנהגו^ק.

סח. **מנהגנו** בשבתות וימים טובים לתרגם את קריאת התורה וההפטרה^ק, ולפיכך ראוי לכל אחד להתפלל בבית כנסת תימני שמתרגמים בו^ק. ומכל מקום יש לבחור להתפלל בישיבה אף שאינם נוהגים לתרגם, והיות וציבור זה מנהגם לא לתרגם, אין עליו חיוב זה.

סט. **יש** אומרים שבחור תימני בישיבה, רשאי להיות "בעל קורא" כמנהג בני הישיבה^ק.

קב הגר"י רצאבי (ויען יצחק סימן צג), לגבי תיבות "את תורתו", כיון שאין הדבר ניכר כל כך.

קג כעיקר הדין בש"ס (מגילה דף כג ע"ב) ורמב"ם הלכות תפילה (פי"ב ה"י). אמנם השו"ע כתב (סימן קמה ס"ג) דהאידינא לא נוהגים לתרגם כיון שאין מכירים לשון ארמי. ומ"מ מנהגנו לתרגם עד היום הזה, וכל רבותינו החזיקו במנהג ומנעו מלהפסיקו, וכ"כ הגר"ח כסאר בשם טוב (שם) שאין יכולים לבטל מנהגם, וכ"כ בבית תפילתי (פכ"ה סעיף קטז) [נפעם הגר"ר סעדיה ברזילי זצ"ל רצה לבטל את התרגום מחמת אורך הזמן, ושאל על כך את הגר"י קנייבסקי, והשיב לו שישאל את רבני העדה שלו, כפי ששמעתי מנכדו].

קד הגר"ח קנייבסקי (דברי חפץ ח"ה עמוד קו), שראוי לבני ק"ק תימן להתפלל בבית כנסת תימני כדי להחזיק במנהגם לתרגם.

ומכל מקום במקום צורך יכול להתפלל אצל שאר העדות, ואז לא חל עליו חיוב התרגום לפי שאצלם לא נוהגים כן, וכמו כן בחור בישיבה כיון שלצורך עלייתו חשוב שיתפלל בישיבה, יש לו להתפלל בישיבה, אף שיפסיד בזה את מנהג התרגום.

קה כמו שמצוי במקומות רבים שתימנים משמשים כבעלי קוראים בעדות אחרות, שכן מצוי שהם בקיאים בקריאה יותר משאר העדות. וכך השיב הגר"ש מחפוד שגם הוא עצמו היה קורא בישיבה כמנהגם, וכך שמעתי

ע. מנהג הבלדי לחבר את פרשיות "חקת" ו"בלק" ולהפריד את "מטות" ו"מסעי", ומנהג שאר קהילות ישראל לחבר את פרשיות "מטות" ו"מסעי" ולהפריד את "חקת" ו"בלק"^ק. ובחור ששמע פרשת חקת ובלק, ובשבת הבאה מתפלל בישיבה והם קוראים פרשת בלק, אף שכבר יצא ידי חובת פרשה זו, יכול לעלות לתורה בישיבה, וי"א שעדיף להמנע מכך^ק.

מהגר"פ קורח, שהוא וחבריו היו בעלי קוראים בישיבה כסגנון בני הישיבה, אמנם אמר שאם יוכל יאמר את שם ה' במבטא תימני. וכן העיר הרה"ג אברהם בן משה, שבמקום שלהם אינו רשאי לקרא כמבטא שלו, אלא אם אין מי שיקרא יקרא כמנהגם. אמנם הגר"י רצאבי השיב שאינו דבר רצוי לשבש את המבטא, ואף אם מחמת כן יקרא אשכנזי שאינו בקי בקריאה, ויאמר להם שיודע לקרא כמנהגו. עוד אמר (שיעור ח' אד"א התשע"א), שתימני שקרא בתורה כמנהגו בציבור אשכנזי, והחזירו אותו מחמת שינוי לפי מנהגם, אם זה יגרום למחלוקת, עדיף שישמע להם. ואם זה לא יגרום למחלוקת, יכול להמשיך, ולהסביר להם אח"כ את המקור שלו.

קו יסוד חלוקה זו נזכרה בעץ חיים למהר"ץ (ח"א דף קצא. ובמהדורת נו"ת חלק תעניות עמוד תצ), שהקדמונים היו קוראים קרח וחצי חקת, ואחר כך חצי חקת ובלק, ומפרידים את מטות מסעי, ויותר מאוחר חיברו את חקת בלק, וע"ש הטעמים לזה. והגאון רבי אברהם נדאף בשו"ת זכרונות אי"ש (סימן לו) הביא את הסכמת חכמי תימן משנת התר"ס, שגם בא"י יש להמשיך במנהג זה. וכך השיב הגר"ח כסאר (החיים והשלום סימן קמד) שמנהג הבלדי הוא לחבר, ואסור לשנות את המנהג, וכל מנהג יש לו יסוד מוצק, וביאר שלא צריך לזה שום פוסק כיון שאינו פסק הלכה אלא מנהג בלבד. והגר"ש קורח כתב (עריכת שלחן סימן רפב הערה ג) שרגילים אנשי בתי הכנסת לומר זה לזה כמליצה, ניפגש יחד במסעי. וע"ע שו"ת אורן של חכמים (ח"א סימן ט).

קז הנה מצד עיקר הדין אין חשש כה"ג לעלות לתורה, שכן אינו תלוי ביחיד אלא בציבור, שהרי אף אם כבר שמע קריאת התורה באותה שבת יכול לעלות שוב לתורה, וכמו שכתב השתילי זיתים (סימן רפב ס"ק ט"ז) ע"ש. וכ"כ בשו"ת אורן של חכמים (סימן י), וכן דעת הרה"ג אברהם בן משה. אמנם

עא. בחור שהתפלל בישיבה בפרשת חקת, ואחר כך הלך לביתו ושם כבר קראו פרשת בלק, יכול להתפלל עמהם, אף שאז יפסיד קריאת פרשה בלק, כיון שקריאת התורה חובת הציבור היא. וטוב להדר ולהשלים את פרשת בלק^{קח}.

עב. בחור שהיה בשבת בביתו, וכבר קרא שנים מקרא ואחד תרגום של פרשיות חקת ובלק, ועכשיו בא לישיבה שקוראים פרשת בלק, אינו צריך לחזור ולקרותה שוב שמו"ת^{קט}. ובאופן שהחסיר פרשה, דהיינו שקרא פרשת חקת, ואחר כך הלך לביתו ושם קוראים פרשת פנחס, צריך להשלים את קריאת פרשת בלק שמו"ת^ק.

הגר"י מועלם אמר בשם הגר"י צובירי (פסקי הלכות עמוד קח סל"ב), שלכתחילה לא יעלה.

קח הרה"ג ארז רמתי (בית תפילתי פכ"ה הערה יא וטז, ובחלק הביאורים סימן א). וכן שמעתי מהגר"י רצאבי, שמצד הדין יכול להתפלל שם [והוסיף הרה"ג נתנאל עומסי בשמו, שאם בשל כך יצטרך להתפלל במקום שבו מתפללים בנוסח שאינו כפי שרגיל, אין בכך הידור כי התפילה כפי מנהג אבותיו וכפי שרגיל היא מעלה גדולה יותר]. וכן הביא בסביב לשלחנך (סימן קלה ס"ב ד"ה אם) בשם הגר"פ קורח, שהקריאה היא חובת ציבור ולא יחיד, ואם יכול להתפלל במקום שישלים את הפרשיות עדיף, ואם לא אינו מעכב, וע"ש בשם הגר"ע בסיס והגר"ש מחפוד. וע"ע שו"ת ויען יוסף (ח"ב סימן יב) באורך, שהעלה שהקריאה היא חובת הציבור, ומצד הדין אין צריך להשלימה. והרה"ג אברהם בן משה כתב, שלכתחילה יזהר לצאת לשבת קודם פרשת חקת, כדי שלא יפסיד את הקריאה, ואם הוכרח לצאת אחר כך טוב להשלים את מה שהחסיר.

קט הגר"ע בסיס (שו"ת בית העזרי ח"ב סימן סב), מטעם שבדיעבד יוצא גם כשמקדים את הקריאה, וגם הכא לא נחשב הקדמה, לפי שהיה בציבור שזוהי קריאתם, ודומיא דבן ארץ ישראל שהלך לחו"ל ע"ש.

קי שכן כל אחד צריך להשלים את כל התורה עד שמיני עצרת, וכ"כ הרה"ג אורן צדוק (שו"ת אורן של חכמים סימן יא) ע"ש.

עג. יש אומרים שקריאת פרשת "זכור" היא מן התורה, וטוב להדר בזה, אבל מעיקר הדין קיימא לן שהיא מדרבנן^{ק"א}. לפיכך לכתחילה ראוי לשמוע את קריאתה במבטא תימני, וגם בספר תורה כמסורת תימן^{ק"ב}. אמנם בחור שמתפלל בישיבה, לפעמים עדיף להשאר בישיבה, וצריך לשקול שלא יצא מחומרא זו קולא^{ק"ג}.

סדר היום

עד. **מנהגנו** שאין אומרים קדושה [של יוצר ו] של סדר היום אלא בעשרה, ומי שמתפלל במקום שאין אומרים את הקדושה יחד בקול רם, מחמת מרוצת התפילה

קיא הרה"ג ארז רמתי בבית תפילתי (פכ"ה ס"ה ורנד), שהמנהג הוא דהוי דרבנן, כדעת הרמב"ם בהלכות תפילה (פי"ג ה"ח) ומהרי"ץ בשו"ת פעולת צדיק (ח"ב סימן צז). וכן הובאה דעת הגר"ח כסאר בפסקי הלכות (עמוד תכג הערה ה) שהיא דרבנן כדעת הרמב"ם, והובאה שם דעת הגר"י צובירי לחוש דהוי דאורייתא כדעת השו"ע (סימן תרפה ס"ז), ומ"מ הורה שאין המבטא מעכב בזה (שם ס"ד). וכ"כ הגר"פ קורח (יקר תפארת עמוד תמג סעיף ב) שראוי לכל ירא וחרד לחוש למ"ד דהוי דאורייתא. וכן העיר הרה"ג אברהם בן משה שכבר נהגו להזהר בזה.

קיב הגר"ש מחפוד, שראוי לבחור לשמוע פרשת זכור אצל תימנים. וכן דעת הגר"ע בסיס בשו"ת בית העזרי (ח"א סימן סד, וח"ד סימן לד) שיש לבחורים להדר לשמוע קריאה זו במבטא הצח של לשון הקודש המקובלת בידינו, וגם בספרי תימן מהודרים דידן. וכ"כ בסביב לשלחנך (סימן תרפה עמוד קלד). וכן דעת הרה"ג אברהם אביר, ושכבר נהגו כן רבים מבני הישיבות. וע"ע הליכות שלמה (פ"ה ס"כ), שיוצאים ידי חובה בכל מבטא, אלא שראוי להדר במבטא שלו. וראה שערי הלכה (סימן תרפה ס"ו). ויש לציין שמצוי שגם מבני אשכנז באים לשמוע פרשת זכור בבתי הכנסת התימנים, וכל שכן לדין שיש להדר בזה.

קיג הגר"י רצאבי (שער"י משפטים התשע"ז). וכ"כ הגר"ש טובים (שו"ת דובר שלום ח"ב סו"ס טז), שרשאים בני הישיבות לקראה בספר תורה שאינו כמנהג

וכיו"ב, יאמר "קדושת ה' צבאות וכו'" כדין היחיד, וי"א שאף לבדו יכול לומר קדוש וכו', כיון שנמצא במקום שיש עשרה ק"ד.

עה. מנהגו שאין אומרים למנצח יענך בכל יום שאין אומרים בו תחנון, ובחור שמתפלל בישיבה אשכנזית שנוהגים לפעמים לאמרו, ינהג כמנהגו כיון שאינו ניכר קט"ו.

מקומותיהם, משום שי"א שעצם הקריאה היא מן התורה, אבל לא הקריאה מספר תורה כשר.

קיד הנה קדושת סדר היום מעלתה גדולה, כמו שמבואר בגמרא בסוטה (דף מט ע"א) ובשו"ע (סימן קלב ס"א וס"ב). ומנהגנו כדעת הרמב"ם בהלכות תפילה (פ"ז הי"ז), שאין אומרים אותה אלא בעשרה, כמו שכתב מהרי"ן בעץ חיים (דף לג ע"ב וסט ע"א), וכן דעת השו"ע (סימן נט ס"ג ב"א בתרא). ובתכאליל איתא שאין אומרים כלל סדר קדושה ביחיד, ומ"מ המנהג לאמרו ולומר קדושת ה' וכו', שהוא דרך סיפור דברים, כמו שכתב מהרי"ן בעץ חיים (שם), וכ"כ הגר"י צובירי בסידור כנסת הגדולה (עמוד שכה), ובסידור שיח שפתותינו (רדאע עמוד עה). וראה באורך בבית תפילתי (פ"י סט"ו ופכ"ו ס"ח).

ואם לא הספיק להגיע לקדושה והציבור כבר אומרה, ידלג ויאמר עמהם ואחר כך ישרים, או שיאמר קדוש קדוש וכו' עם הציבור וימשיך היכן שאוחז (משנה ברורה שם סק"ג).

וכשואין באפשרותו לומר עם הציבור, כמו שמצוי אצל כמה קהילות חסידים וכד', יאמר קדושת ה' וכו' כדין היחיד, וכן שמעתי מהגר"פ קורח, שצריך שיאמרוהו הציבור יחד, ולא די במה שיש עשרה במקום. וכן הורה הגר"י רצאבי (ויען יצחק סימן מג). וכ"כ הרה"ג ארז רמתי (בית תפילתי פ"י סט"ז), ושכן שמע מחמיו הגר"ע בסיס למעשה. אמנם השתילי זיתים (סימן נט סק"י) והמשנה ברורה (סק"י) העלו בשם הפר"ח שיכול לאמרו, כיון שיש שם עשרה, ואע"פ שאמרו לבדו. ומהרי"ן בעץ חיים (דף קנ"ג ע"ב) הביא בשתיקה את דברי הפר"ח לגבי הלל, אמנם עיין מה שכתב עליו בשו"ת פעולת צדיק (ח"ב סימן קטו) דיחיד קרינן ליה, ולא שמענו שיחשב בציבור. וכ"כ בכף החיים (סקכ"א) שחלקו על הפר"ח. ודעת הרה"ג אברהם בן משה, שהעיקר כדברי השתילי זיתים.

קטו הרמ"א (סימן קלא ס"א) כתב, שאף כשאין אומרים תחנון אומרים למנצח, חוץ מהימים שמונה שם שאין אומרים למנצח. והשמיטו השתילי זיתים,

עו. **מנהגנו** לומר עלינו לשבח אחרי גמר כל התפילה, ובחור שמתפלל בישיבה נוסח אשכנז, שאומרים אותו לפני שיר של יום, אינו צריך לאמרו עמהם, אלא יאמר כמנהגנו^{קטז}. ומ"מ כשכולם עומדים צריך לעמוד עמהם, משום דרך ארץ^{קי}.

וכתב (סק"ד) שנוהגים לא לומר למנצח בכל יום שאין אומרים תחנון, דיום טוב הוא ולא צרה. וכ"כ מהרי"ן בעץ חיים (דף סז ע"א). וכן מנהג הספרדים, כמו שכתב בכף החיים (סק"ז). וגם בחור בישיבה ינהג כמנהגו, כפי שנתבאר לעיל (סעיף יח) שבנוסח התפילה נוהג כמנהגו כל זמן שאינו ניכר לאחרים.

קטז כתב המשנה ברורה (סי' סה סק"ט) בשם מחצית השקל, שצריך לומר עלינו לשבח עם הציבור משום דרך ארץ. ועיין שו"ת עולת יצחק (ח"ב סי' פד), שדן האם יאמרו עמהם ויחזור לאמרו במקומו, או שלא צריך להטריחו, ולאמרו עמהם פעם ראשונה בלבד אינו מועיל לדעת רבינו האר"י (שער הכוונות, שבאמירת עלינו מבטלים ומגרשים אחיזת הקליפות בתפילה וכו' עיי"ש). והביא מספר תפילה כהלכתה (פ"ז ס"ט), שלדעת הגרי"ש אלישיב והגר"צ אבא שאול צריך לאמרו גם עם הציבור, ולהגר"י פישר בעוסק בתפילתו אין חובה לאמרו עם הציבור ודי לכרוע אתם, וכ"כ הגר"ש דבליצקי, ע"כ. וע"ש שהאר"י בזה, ונקט שכל דבר שהציבור אומרים יש לומר עמהם, ומ"מ יכול לעשות כמנהג אבותיו, לפי שכל זה אינו מדינא אלא משום דרך ארץ. וע"ע שם (סימן רעח), שאין לשנות ממנהגו, וכדברי האר"י ע"ש. וע"ע שו"ת וישב הים (סימן ה). והגר"ש מחפוד כתב שיאמר כמנהגו. וכן כתב בנו הרה"ג בניהו מחפוד, שכיון שאין אומרים כל הציבור יחד עלינו, אלא כל אחד אומר לעצמו, י"ל שלא נחשב עם הציבור, וקשה לדעת מה כל אחד לוחש בשפתיו. והגר"פ קורח שמעתיו שהורה לבחורים, שיאמרו גם עם הציבור וגם אחרי התפילה. וכ"כ באור לציון (פ"ז הערה לח), שיאמר פעמיים עלינו לשבח [ויתכן דסגי בזה לומר עד על כן נקוה לך]. וכ"כ בזית רענן (סק"ג) שיאמר עמהם כי יש בו גם השתחויה, ושוב יאמרו בסוף התפילה כמנהגו, ושכן שמע מהגר"צ אבא שאול. וכתב עוד, ששמע מפוסקי זמנינו, שכיון שעוסק בתפילתו יכול לאמרו בסוף התפילה כמנהגו. ועיין בשמן ראש (הנדפס בסוף ספרו עמוד כ) שהעיר על דבריו, שאף העוסק בתפילתו צריך לומר עם הציבור. וע"ע משנ"ת להלן (סעיף פח) לגבי עלינו לשבח במנחה.

קיז הרה"ג ארז רמתי והרה"ג אורן צדוק. וכמבואר לעיל (פ"א סי"ג).

שליח ציבור

עז. **בחור** שעולה שליח ציבור בישיבה, צריך להתפלל כנוסח התפילה של הציבור^{ק"ח}. ואם חושש שיטעה בנוסח שאינו רגיל בו, וכל הקהל מסכימים שיתפלל כהרגלו, יש מקילים בזה^{ק"ט}. והיינו לעניין הנוסח, אבל בסדר הקדישים והתפילה אינו יכול לשנות ממנהג המקום^{ק"י}.

ק"ח הגר"ח כסאר (שו"ת החיים והשלום סימן מ), שילך אחריהם הואיל והם הרוב, ואל ישנה מפני המחלוקת. וכן כתב הגר"י מועלם בשמו, דהיכא שהוא ש"צ ינהג כמנהג הציבור, אבל בתפילת הלחש ינהג כמנהג אבותיו. וכ"כ באור לציון (ח"ב פ"ז סל"ח), שמה שאומר בקול רם יאמר כנוסח שלהם, וכן נהג הגר"י צובירי (פסקי הלכות עמוד מד ס"ה), וכ"כ הגר"ע בסיס (שו"ת בית העזרי ח"ג סימן יב, וח"ד סימנים יג-יז), וכ"כ הגר"ש קורח (עריכת שלחן סימן פט סוף הערה כ) תשובה לגבי אורח שהוזמן להיות ש"צ מכמה טעמים ע"ש, ואפילו אם אין לו מתנגדים, ומרן בשו"ע (סימן נג סעיף יט) פסק שיחיד יכול לעכב ולומר איני רוצה שפלוני זה יהיה ש"ץ, ואחד מתנאי הש"צ שיהיה מרוצה לעם (שם ס"ד) וכו'. וחתמו עמו הגר"ע יוסף והגר"י צובירי והגר"ש בעדני. וכ"כ הגר"ש מחפוד, שיתפלל כנוסח המקום.

ק"ט הגר"ע בסיס (שו"ת בית העזרי ח"א סימן יג אות ד, וח"ד סימן טו וטז), שאם אינו יכול להתפלל בנוסח שונה מחמת הרגל לשונו, לא יתפלל, אלא אם כן הציבור אינם מקפידים, וכ"כ (ח"ד סימן יג) שאם מוחלים לו כולם יכול להתפלל בנוסח שלו. וכ"כ הגר"י רצאבי (שו"ת עולת יצחק ח"ג סימן כא, ושלחן ערוך המקוצר סימן כו הערה יד), שאם כל הקהל מסכימים שפיר דאמי. אמנם בבית תפילתי (פ"א ס"ט) כתב שאין להתפלל בנוסח שונה אף אם הציבור מסכימים, ואם אינו יכול להתפלל בנוסח שלהם לא יעלה ש"ץ. וכדלעיל מתשובת הגר"ש קורח. ומכל מקום בישיבות בדרך כלל אינו מצוי שיסכימו שבחור יתפלל כנוסח שלו.

קכ אור לציון שם, וכ"כ הגר"ע בסיס (שו"ת בית העזרי ח"א סימן יג אות ד, וח"ג סימן יב), כגון אם הוא בלדי ומתפלל אצל ספרדים, אינו יכול לעשות נפילת אפים מיד אחרי שמונה עשרה, ואם שאמי מתפלל אצל אשכנזים, קודם יעשה נפילת אפים ואחר כך וידוי בשני וחמישי [בנוסח ספרד], ובשאר

עח. **מנהג** הבלדי בקדיש דרבנן לומר נוסח קדיש דעתיד [כגון לפני עלינו לשבח], אמנם כשנמצא במקום שלא נוהגים לאמרו, אין לו לשנות מהמנהג, אף אם רוב הציבור מסכימים לכך^{קכא}.

עט. **במה** דברים אמורים, בתפילה שמתפלל בקול רם, אבל מה שמתפלל לעצמו בלחש מתפלל כמנהגו^{קכב}.

פ. **בחור** שעולה שליח ציבור בישיבה, בדרך כלל עליו לעלות במבטא שלהם ולא במבטא תימני^{קכג}. וי"א שבכלל

הימים לא יאמר וידוי [נוסח אשכנז], וכן כל כיוצא בזה. וכן הנוהג שלא לומר קדיש לפני ערבית, ונמצא במקום שאומרים, חייב לאמרו, כי הוא ממניין הקדישים למנהגם, ואין לו לשנות את המנהג אף כשהציבור אינו מקפיד (ח"ג שם).

קכא הגר"ע בסיס (ח"ג שם), אם יש מעט מתנגדים, מפני שכן הוא מנהגם, ומטעם דחמור עוון המחלוקת. ומשמע שאם כל הציבור מסכים רשאי. והגר"ש מחפוד כתב שעדיף שיאמר כנוסח הציבור. ועיין אור לציון (מבוא לח"ב ענף ד אות ג ופ"ה סי"א) לגבי נוסח בני ספרד אצל בני אשכנז, שאין חשש מצד הדין לומר כנוסח שלו, ורק אם הציבור מקפידים יאמר כמותם מפני השלום. וראה עוד לעיל (סעיף לה ועז). ומכל מקום בישיבות לא מצוי שיסכימו לזה, ואם כן פשוט שאין לאמרו.

קכב הגר"ע בסיס כתב (שו"ת בית העזרי ח"ד סימן טו) בשם האגרות משה (ח"ב סימן כט), שאפילו בתפילת הלחש יתפלל כנוסחתם, כי היא כדי להסדיר תפילתו שלא יכשל בלשונו כשיתפלל בקול רם. אמנם לא כתב דעתו בזה לדינא. [ויעיין בשו"ת ברכת ראובן שלמה שלזינגר ח"ז סימן יח, שחלק בתוקף על חידוש האגרות משה בענין זה. הרה"ג יוסף צברי. ואכמ"ל בזה]. ועיין שו"ת רבבות אפרים (ח"ב סימן מד) בזה, והביא בשם הגר"ח קנייבסקי ועוד, שאין קפידא בשינויים קלים ויתפלל כמנהגו. וכ"כ הגר"י רצאבי (ויען יצחק סימן סח) שמתפלל כנוסח שלו.

קכג הגר"ח כסאר כתב (להרה"ג איתמר כהן), שאם הוא שליח ציבור אצל אשכנזים ומתפלל בשבילם, הואיל ואין מכירין מבטא שלו, יתפלל במבטא

זה אף הזכרת שם ה'קכד. אמנם בדרך כלל יותר טוב להימנע מלעלות כשליח ציבור אצל עדות אחרות קכה.

שלהם וכוונסח שלהם [ויל"ד בדבריו מה הדין באופן שהם כן מכירים, וגם מה נחשב שהם מכירים]. וכ"כ הגר"ש"ז אויערבך בהליכות שלמה (פ"ה ס"כ), שלכתחילה יעלה כהברת הציבור, אלא אם כן יבלבל את ההברות שיתפלל כהברתו. אמנם דעת האור לציון (ח"ב פ"ז סל"ח) שאין לו לעלות במבטא שלהם, אלא אם הוא מוכרח לעלות יאמר במבטא שלו. וכן דעת הגר"ד נסים רצאבי (דברי חפץ ח"א עמוד יט) שיעלה במבטא שלו, וכ"כ הגר"ש מחפוד. והגר"י רצאבי (שו"ת עולת יצחק ח"ג סימן מ) ביאר שמותר לומר כמבטאם, כיון דקיי"ל שאין לשנות ממנהג המקום, ועכ"פ אינו חייב לומר כמבטאם, לפי שהדבר אינו שינוי גמור. והרה"ג בניהו מחפוד כתב שהסברא יותר פשוטה, מאחר והוא ש"צ שלהם, צריך למלא את שליחותו כמנהג משלחיו, וכעין זה כתב הרה"ג אברהם בן משה. ומכל מקום כל האמור, היינו לעניין מה שאומר בקול רם, אבל מה שאומר לעצמו לכו"ע יאמר כמנהגו.

קכד דעת הגר"פ קורח שיאמר את כלל התפילה במבטא כמנהג המקום, אבל לא ישנה את שם ה', ועיין קריינא דאגרתא (ח"א סימן קלה) לעניין המבטא הספרדי, ובית תפילתי (פ"א סכ"ד). אמנם הגר"י רצאבי כתב (ויען יצחק סימן מ), שמצד הדין רשאי לעלות במבטא שלהם, ואף בהזכרת שם ה'.

קכה כך הורה הגר"ח כסאר לבחור ישיבה בישיבה אשכנזית ששאל כיצד לעלות, שלא יעלה. וכ"כ באור לציון (ח"ב פ"ז סל"ח) שעדיף שלא יהיה ש"ץ אצלם. וכן דעת הגר"ש בעדני (במאמרו שבפרקי הדרכה), שלא ראוי לעלות שליח ציבור במבטא אחר. וכן שמעתי מהגר"ש מחפוד ומהגר"פ קורח. והגר"י רצאבי (שו"ת עולת יצחק ח"ג סימן מ) כתב שעדיף להימנע מלעלות כשליח ציבור אצלם, כדי שלא להרגיל לשונו למבטאם ע"ש. וכן שמעתי מהגר"נ אלישיך, שזו בעיה לעלות ש"ץ אצלם, בין במבטא תימני ובין במבטא אשכנזי, והוא אף פעם לא היה ש"ץ בישיבה. ועיין עוד לעיל (סעיף סו) בענין עליה לתורה.

וכתב הגר"ע בסיס בשו"ת בית העזרי (ח"ג סימן י), שאף הצעירים שעילגו את לשונם יש להעלותם ש"ץ כדי לקרבם, ועת לעשות לה' וכו'. ודוק להכא. והגר"י רצאבי כתב (פעולת צדיק גליון ע"ט) שדבר זה הוא לפי שיקול הדעת, ולפי האדם והמקום והזמן, כי יש בחורים שאם לא ישתלבו בחברה זה יפריע

פא. מנהגנו ששליח ציבור לעולם מעוטף בטלית [וכן נוהגים בהרבה ישיבות], ומכל מקום בישיבה שאינם לובשים טלית, ינהג כמנהגם^{קכז}.

פב. בתימן לא נהגו לעשות בימה גבוהה באמצע בית הכנסת. והמתפלל במקום שהשליח ציבור עומד על בימה גבוהה שלשה טפחים, מותר לו לעמוד על הבימה להתפלל ולהוציא את הציבור ידי חובתם^{קכז}.

להם בעלייתם הרוחנית, ועוד טעמים ע"ש. וכעין זה העיר הרה"ג בניהו מחפוד.

אמנם הרה"ג ארז רמתי כתב, שלדברי הגר"י יצחק הלוי (בסוף שו"ת דברי חכמים וריש איש ימיני ח"א), אסור בכלל לעלות ש"צ אצל אחרים כל זמן שאינו יכול לעלות כמבטא, כי אם לדעתו אינו מוציא את עצמו, איך יוציא אחרים [ואפשר שהכלל הזה הוא דווקא אם יש חסרון בחיוב של המברך, משא"כ כשהחסרון הוא בשינויי מבטא, אפשר שמוציא אעפ"י שאינו יוצא, מעין הכלל שבכל ברכת המצוות. הרה"ג בניהו מחפוד], וכמו שכתב בבית תפילתי (פ"א סכ"ב). וכן תמה בזה הרה"ג חיים צדוק, כיצד יכול לשנות את המבטא שלו. ועיין לעיל (הערה כט) בעניין המבטא.

קכו כן המנהג, וכ"כ בבית תפילתי (פ"ז סל"ב). ומ"מ בישיבה נראה שאין צריך לדקדק בזה, לפי שזהו מדין הציבור והם אינם מקפידים בזה, וממילא אינו ראוי לשנות ממנהגם.

קכז יש מפרשים בדעת רבינו הרמב"ם שאסור לש"צ להתפלל על הבימה ולהוציא את הציבור, לפי שחלקה רשות לעצמה, והבימה מיועדת רק לקריאת ס"ת או לומר עליה דברי כיבושין. אולם הגר"ח כסאר בשם טוב (פי"א מתפילה הל"ג) ובשו"ת בית העזרי (ח"א סימן יד, וח"ג סימן יד) ושו"ת עולת יצחק (ח"א סימן טז) ובסביב לשולחן (סימן קנ ס"ה ד"ה ועושיין) ובזית רענן (שם סק"ט) ובבית תפילתי (פ"ד סעיף מח והערה סז, פט"ו סעיף יח והערה לג), ובקבצים הלכה ומסורה (חכ"א עמוד פז, חכ"ד עמ' קה-קה ורכה) ודברי חפץ (ח"י עמוד רפב), ובתכלאל שתילי זיתים (פסח עמוד טט), העלו שאף למנהגנו מותר להתפלל על הבימה ולהוציא את הציבור (עיין סימן צ), ואף אולי זה עדיף, יעויין בדבריהם. והטעם לפי שהתיבה היא במטרה לשרת את הציבור ולכן אינה

פג. **מעיקר** הדין, אין ממנים שליח ציבור [קבוע], אלא מי שנתמלא זקנו או שהוא בן עשרים^{קכ}, ומנהג תימן שאין מזמינים שליח ציבור אלא מי שהוא נשוי^{קכט}, זולת בתפילת ערבית של חול שהקילו בה. אמנם זהו דוקא בציבור שרובם נתמלא זקנם והם נשואים, אבל בישיבות וכיו"ב

חולקת רשות לעצמה, וכמו שרואים בבתי כנסת עתיקים בצפת וכיו"ב, מה שאין כן אם אינה כדי לשרת את הציבור, הרי היא חולקת רשות לעצמה (הרה"ג בניו מחפוד).

קכח כתב השו"ע (סימן נג ס"ו), דלמנות ש"ץ קבוע צריך שיתמלא זקנו [או בן עשרים. שם ס"ח], וכתבו השתילי זיתים (סק"י) והמשנה ברורה (סקכ"ג) שאין הציבור יכולים למחול על כבודם בזה. ועיין שו"ת דברי חכמים (סימן יח), ומש"כ הגר"ע בסיס (שו"ת בית העזרי ח"ב סימן ח ט ונב, וח"ג סימן י וח"ד סימן יא). וראה בית תפילתי (פ"ז ס"ד) דעת הרמב"ם בזה והמנהג.

וכתב הגר"ש קורח (עריכת שלחן סימן נג סעיף יא), שבזמננו שרבים מגלחים זקנם, אם ברור שאינו מגלח בתער, יכול להיות ש"ץ קבוע. וכ"כ בבית תפילתי (שם ס"ה) שאף מי שמגלח ראוי להיות ש"ץ.

קכט הגר"י צובירי (אמת ויצי"ב עמוד עב), שאין מעלים כלל את מי שאינו נשוי. וכ"כ בבית העזרי (שם), שהמנהג מפורסם מאז ומקדם שאין מזמינים ש"ץ שאינו נשוי ע"ש, וכ"כ בבית תפילתי (פ"ז ס"ו) וזית רענן (סימן נג סקט"ו). והגר"ח כסאר כתב בשו"ת החיים והשלום (סימן כו), שלכתחילה בעינן שיהיה נשוי אבל לא מעכב, לפיכך אם אין מי שיותר ראוי ממנו יכול להתמנות ש"ץ קבוע.

ועיין בשו"ת דברי חכמים (סימן יט) שכתב שמן הדין אין איסור במי שאינו נשוי. ועיין בפסקי הלכות (עמוד מג) ובשו"ת תשובה כהלכה (סימן ג) ובעריכת שלחן (סימן נג הערה א וסעיף ט, וסימן תקפא הערה ט), והגר"ע בסיס בשו"ת בית העזרי (שם) צידד שכיום אפשר להקל בזה יותר להזמין ש"ץ שאינו נשוי. ובבארות יצחק (הל' ברכה"ש עמוד קלז) כתב שמוהר"ע קורח ומהרי"י הלוי הנהיגו שיעלו שאינם נשואים גם במנחה, מחמת ירידת הדורות ע"ש, ובשולי המעיל (סימן ה סקכ"ז) ובשלחן ערוך המקוצר (סימן יג סעיף י יח, וסימן נח הערה לו) ובשו"ת עולת יצחק (ח"ג סימנים יח-יט קא). וע"ע בקבצים הלכה ומסורה (ח"כ עמוד קמד-קמה) ודברי חפץ (ח"ב עמוד לד) ונחלת אבות (ח"ג עמוד עג).

שמויעדות לצעירים, אף מי שאינו נשוי ולא נתמלא זקנו עולה שליח ציבור קל.

תפילת מנחה

פד. **הנוהג** להתעטף בטלית גם בתפילות מנחה וערבית, אינו רשאי לעשות כן במקום שאין מנהגם להתעטף קלא.

פה. **לכתחילה** צריך להתפלל תפילת מנחה בזמן מנחה קטנה. ומה שנוהגים בישיבות להתפלל בזמן מנחה

קל זית רענן (שם סק"י) שבישיבות שהבחורים שבהם לא נתמלא זקנם אין חשש, וכ"כ בבית תפילתי (פ"ז ס"ה וז'). והרה"ג בניהו מחפוד הוסיף, די"ל דכבוד הציבור שייך רק בציבור שנהגו כן, משא"כ בציבור שלא נהגו כן אלא כל מי שהוא בר מצווה עולה כש"צ, תו ליכא חששא משום כבוד הציבור, ואזלינן בתר הרוב שאינו מקפיד, ובפרט כשאין המיעוט המבוגר בכדי להחזיק את המניין, וממילא אין בעיה להיות ש"צ בציבור זה אף שמנהגו אחרת.

ובישיבה גדולה שרוב הבחורים שם נתמלא זקנם, השיב הגר"ש מחפוד שרצוי למנות ש"ץ שנתמלא זקנו, או שהגיע לגיל זה אפילו שאין לו זקן, ואם אינו ש"ץ קבוע אין חשש. והגר"י רצאבי השיב, שהולכים לפי הרוב בדרך כלל, לפי הייעוד של המקום, ולא צריך לבדוק כל פעם מי הרוב. [אם כי היה מקום לומר, שאין הולכים בזה אחר הרוב ממש, אלא כל שעיקר הציבור הם נערים, כמו בישיבות שהמקום מיועד לנערים, אין חשש מפני כבוד הציבור, ומאידך בבית כנסת רגיל, אפילו אם ימצא שם הרוב צעירים, עיקר הציבור הם המבוגרים והנשואים, ועדיין יש לחוש לכבוד הציבור, וכן שמעתי מכמה מורי הוראות, וכעין זה השיב הגר"י רצאבי. אמנם הרה"ג בניהו מחפוד כתב, שמסתבר תמיד ללכת אחר רוב הציבור].

קלא הגר"י רצאבי (שו"ת עולת יצחק ח"ב סימן רפ, וח"ג סימן ב). ונתבאר לעיל דיני טלית (סעיף ג).

גדולה, זהו כדי שלא להפסיק ברציפות הלימוד בסדר ב', שזה נחשב שעת הדוחק קלב.

פו. **מנהג** חלק מהשיבות הליטאיות, להתפלל "מנחה קצרה", דהיינו שהש"ץ אומר שלש ברכות ראשונות בקול רם עם הקדושה, ואחר כך הציבור מתחיל להתפלל, בלא חזרת הש"ץ, וכשנמצא בישיבה יתפלל עמהם קלג.

פז. **מנהג** רבים בתימן היה שלא ליפול על פניהם אחרי תפילת מנחה, וכשמתפלל בישיבה שנופלים על פניהם יפול עמהם, ובפרט כאשר מתפלל מנחה גדולה, שצריך ליפול על פניו קלד.

קלב הגר"י רצאבי (שלחן ערוך המקוצר סימן נ הערה ד). ובבית תפילתי כתב (פכ"ז ס"ו) שזמן מנחה קטנה עדיף מתפילה בבית המדרש שבו הוא לומד. ומ"מ בישיבה יש לנהוג כסדרי הישיבה, וכ"כ הגר"ש מחפוד. והעיר הרה"ג חיים צדוק, שהגר"י צובירי העיד בסידור כנסת הגדולה (עמוד שדמ), שהזקנים באלאוסטא היו מתפללים מנחה גדולה בכל יום אחר לימודם, ושכן כתב הגר"ע בסיס בשו"ת בית העזרי (ח"ה עמוד סח), שכן נהגו אביו הגר"י בסיס זלה"ה ושאר החכמים בראש העין.

קלג אם כי דבר חשוב הוא לדקדק בחזרת הש"ץ, והנהגה זו היא מחודשת בהלכה [אכן לדעת הרמב"ם בתשובה (בלאו סימן רצא) היה מקום לבטל את החזרה מכמה טעמים. ואף בתימן היה מצוי שמתפללים תפילה אחת ולא לחש וחזרה. ואכמ"ל], מ"מ בחור צריך להתנהג כפי שמדריכים אותו רבותיו. והגר"ש מחפוד הורה לבחור בישיבה להתחיל עם הש"ץ את התפילה [אלא שלמעשה זה לא שייך כיון שזו תהיה תפילה ביחיד. אמנם בנו הרה"ג בניהו מחפוד העיר כאן בזה"ל: לפי המתבאר בסי' קט הנכנס לביהכ"נ ומצא ציבור מתפללים וכו', הרי שלא התחיל עם כולם ואפ"ה ש"ד תפילה בציבור, ובלבד שיספיק קדושה או קדיש עיי"ש, והכא בנ"ד ש"ד קדושה וקדיש וגם תפילה בציבור, ועוד דאי לאו הכי נמצא שלעולם הש"צ אינו מתפלל עם הציבור, ודבר תימה הוא שינהיגו כן לכתחילה בדרך קבע].

קלד בתימן היו מתפללים בדרך כלל סמוך לשקיעה או בשקיעה, ולא היו

פח. **מנהג** הבלדי שאין אומרים עלינו לשבח אחרי תפילת המנחה, וכן מנהג חלק מהשאמי [במנחה הסמוכה לערבית]^{קל"ה}. והמתפלל בישיבה שאומרים עלינו לשבח, אינו צריך לומר עמהם, אלא יכול לומר אז [בלחש] את המזמורים שנוהגים לומר אחרי מנחה, ואם רוצה יכול לומר עמהם^{קל"ו}.

נופלים על פניהם, וכמו שכתבו בשלחן ערוך המקוצר (סימן נ ס"ח) ובבית תפילתי (פכ"ז סמ"ו). אמנם אין מניעה ליפול על פניו, לפיכך בישיבה לא ישנה ממנהג המקום וינהג כמנהגם [אלא אם כן כבר שקעה החמה שיש סיבה לא ליפול, ויכול לצאת לחוץ, כמו כן יכול ליפול על פניו בלא אמירת תחנון].

ובלא הכי, בדרך בכלל בישיבות מתפללים מנחה גדולה, ואם כן אין לנו מנהג בזה, וראוי ליפול על פניו כדאיתא ברמב"ם ובתכאליל. וכן שמעתי למעשה מהגר"ש מחפוד והגר"פ קורח, כמש"כ בשערי הלכה (סימן תקנט הערה ב). וכ"כ בספר פסקי הלכות (עמוד קמד) בשם הגר"י צובירי, שבמקום שמתפללים קבוע מנחה מוקדם יש לומר תחנון ע"ש. וכן כתב הרה"ג אברהם בן משה, שרק כשמתפללים סמוך לערבית אין נופלים. וכן בשלחן ערוך המקוצר שם כתב, שאם סיימו את החזרה מבעוד יום צריכים ליפול על פניהם, וכן צידד בבית תפילתי שם (הערה צב).

קלה ראה בית תפילתי (פכ"ז סנ"ו) וסביב לשלחן ערוך המקוצר (ס"ו) כתב שמנהגו לא להאמר.

קלו הגר"ש מחפוד אמר, שאמנם המשנה ברורה כתב לומר עמהם, אבל יכול לפטור עצמו מזה כיון שאינו נוהג לאמרו, וכתב שיאמר במקום זה את המזמורים. וכן דעת הגר"י רצאבי (שו"ת עולת יצחק ח"א סימן קעג וח"ב סימן פד, ושלחן ערוך המקוצר סימן נ הערה כא), שאין צריך לאמרו עמהם, דלפי הבן איש חי אין צריך לומר עמהם. ואף למחצית השקל שכתב דיש לומר עלינו לשבח, אין זה חובה, אלא טוב לעשות כן, ודוקא אם הציבור אומרים אותו יחדיו יאמר עמהם, ויכול לומר את המזמורים שאנו נוהגים לומר אחר מנחה, שאין ניכר בכך שהוא פורש מן הציבור. אבל לא ידבר ולא ילמד אז (עיין עולת יצחק ח"ב סי' ו). וגם לא יצא אז חוץ לביהכ"נ, שלא לזלזל בתפילה זו בפניהם (עולת יצחק ח"ב סי' פד אות ד). וכן שמעתי מהגר"נ אלשיך, שהוא עומד

ומכל מקום צריך לעמוד עם הציבור קלז.

פט. באמירת "ואנחנו משתחווים", אם כל הקהל משתחווים ביחד, צריך גם הוא להשתחוות עמהם, שלא יראה חס ושלוש ככופר. אבל אם כל אחד אומר בפני עצמו, אינו צריך להשתחוות קלח.

צ. זמן תפילת מנחה הוא עד שקיעת החמה, או בדיעבד עד צאת הכוכבים קלט. ולדעת רבינו תם עדיין הוא יום, ואפשר להתפלל עד השקיעה השניה, ובחור שנמצא בישיבה שנוהגים כדעת רבינו תם, י"א שיכול להשלים להם מנין בלא להתפלל, וכן לענות עמהם קדושה, שאין איסור לומר קדושה בלילה קמ.

עמהם באמירת עלינו, ואומר את המזמורים שאנו נוהגים לומר ומשתחוה כמותם, ואמר שאם בחור רוצה לאמרו רשאי.

אמנם מהגר"פ קורח שמעתי שיש לומר עמהם עלינו לשבת, ואחר כך יאמר את המזמורים. וכן דעת האור לציון, כפי שנתבאר לעיל (סעיף עו) לגבי עלינו בשחרית.

קלז ראה שו"ת בית העזרי (ח"ד סימן טז), שכתב שמדרך ארץ לא יהיה יושב בין העומדים. וכן שמעתי מהגר"נ אלשיך.

קלח הגר"י רצאבי (שו"ת עולת יצחק ח"ב סימן פד).

קלט הגר"י רצאבי (שלחן ערוך המקוצר סי' נ ס"ב), ובית תפילתי (פכ"ז ס"ז וס"ח) ע"ש. ובשו"ע (סימן רלג ס"א) כתב עד הלילה [אלא די"ל שמהשקיעה הוי ספק לילה], והשתילי זיתים (סק"ב) כתב עד עת השקיעה. והגר"ח כסאר בשם טוב הלכות שבת (פ"ה ה"ד) כתב, שהמתפלל לכתחילה אחרי השקיעה, נכנס לספק ברכה לבטלה. ומשמע שבדיעבד גם לדידה יתפלל אחרי השקיעה. והגר"ש מחפוד כתב שאפשר להתפלל עד 13 דקות מהשקיעה. וכ"כ באור לציון (פ"ט ס"ג).

קמ הגר"י רצאבי (בשיעור בשנת התשס"ט), והוסיף שגם יכול לענות אמן על החזרה. אמנם יש מקום לדון שזה כמו לענות אמן על ברכת הלל בר"ח

תפילת ערבית

צא. זמן תפילת ערבית לכתחילה הוא בצאת הכוכבים, דהיינו כעשרים דקות אחרי השקיעה קמ"א. ואם מתפללים בישיבה קודם זמן זה, יתפלל עמהם ויכוין לצאת ידי חובתו בקרית שמע שעל המטה, או שיחזור ויקרא קרית שמע בזמנה קמ"ב.

צב. בישיבות שזמני סדרי התפילה והאכילה קבועים ומחוייבים לכל, מותר ללמוד אפילו כשהגיע זמן ערבית קמ"ג.

כדלקמן (פ"ג סכ"ד). והגר"ש מחפוד כתב שעדיף שלא יענה קדושה ולא אמן. ומכל מקום לא יתפלל עמהם, אלא יתפלל במקום אחר, או אפילו ביחיד בזמן.

קמא רמב"ם הלכות קרית שמע (פ"א ה"ט) ושו"ע (סימן רלה ס"א), שזמנה בצאת הכוכבים. ולדעת הרמב"ם זמן צאת הכוכבים הוא ח"י דקות אחרי השקיעה, שכן שיעור מיל הוא כ"ד דקות, כמו שהביא המג"א (סימן פט סק"ב), וכמבואר בבית תפילתי (פכ"ח ס"ז). ואבותינו בדרך כלל היו מתפללים בימות החול בזמן, פרט לערב שבת שהקדימו את התפילה, ראה שלחן ערוך המקוצר (סימן נח ס"א) ובית תפילתי (שם ס"ד) ועוד. ולמעשה ברוב הישיבות מקפידים על תפילה בזמנה לכו"ע. לענין זמן צאת הכוכבים, ראה שערי הלכה (דיני מילה סימן רסו סל"ד).

קמב כשהתפללו מוקדם, יש שנהגו לחזור ולקרא ק"ש כשהגיע זמנה, וכן הנהיג הגאון רבי יוסף קורח כפי ששמעתי מבנו הגר"ע שליט"א. וכ"כ בשו"ת בית העזרי (ח"ג סימן ו) שחוזרים לקרא ק"ש. וכתב בשלחן ערוך המקוצר (סימן נא ס"א) שראוי לא לאכול עד שיחזור ויקרא ק"ש שלש פרשיות. אמנם בהלכות שבת (סימן נח ס"א) כתב שסמכו על השיטות שאפשר לקרא מפלג המנחה. וצ"ע לסמוך על שיטת ר"ת בזה נגד הרמב"ם ושו"ע והסכמת הפוסקים. ויש שסמכו על הכוונה בקרית שמע שעל המטה, וכן שמעתי מהגר"פ קורח ועוד, שאפשר לסמוך על זה [ראה רש"י ריש ברכות ד"ה עד סוף, ותוס' שם]. וכתב בבית תפילתי (פכ"ח סט"ו) שהמנהג שאוכלים אף קודם שחזרו לקרא קרית שמע ע"ש. וראה שערי הלכה סו"ס תקמט.

קמג הגר"ש קורח (עריכת שלחן סעיף ד). והיינו אף שיש איסור אכילת קבע

צג. מנהג הבלדי (הקדום) לומר את ברכת השכיבנו "הארוכה", עם הפסוקים "ברוך ה' לעולם" וכו', ולחתום "המולך בכבודו" וכו' קמ^ד. והנהוג כך ומתפלל בישיבה שאומרים נוסח קצר, וחותמים "שומר (את) עמו ישראל לעד", יאמר בלחש כמנהג קמ^ה. ואם מחמת כן לא יוכל להתחיל שמונה

קודם קרית שמע ותפילה, כמו שכתב השו"ע (סימן רלה ס"ב), הכא לא חיישין שמא יפשע. וכן כתב הגר"ש מחפוד שנהג כמו הישיבה. וביאר בנו הרה"ג בניהו מחפוד, כפי שכתב במשנה ברורה (ס"ק יח) שאם יש מי שיזכירנו מותר, והכא שאלו הם סדרי הישיבה הרי יש מי שיזכירנו, וכן מובא בזית רענן (ס"ק ו). ועיין בית תפילתי (פכ"ח ס"ג) שלכתחילה אין לסמוך על זה. אמנם הכא כדיעבד דמי מפני סדרי הישיבה, ומכל מקום אם יש לו אוכל כדי שבעו חוץ מפת, יתכן שעדיף להנמנע מאכילת פת.

קמד כמו שהוא כעין זה בסידור הרס"ג, בנוסח הרמב"ם והתכאליל, שבהם אין את הנוסח הקצר, וכ"כ בתכלאל עטרת זקנים (חבאן), [וכ"ה בתכלאל משתא, ואחר כך נוסף בגליון אמן באמצע]. וחתומת שומר את עמו ישראל באה מסידורי השאמי, וכפי שהוא כבר בסידור רב עמרם גאון ובכמה ראשונים [והיום כבר התפשט בהרבה מנייני בלדי לומר את הקצר בסיום שומר עמו ישראל, וכן מובא בסידור תורת אבות. הרה"ג בניהו מחפוד]. ועיין שו"ת עולת יצחק (ח"ג סימן פז) שהאריך בעניין נוסח הברכה, וציין (אות יא) שמנהג כלל הבלדי כהרמב"ם והתכאליל ומהרי"ן, אלא שהשיג על זה והסיק שהנכון יותר לברך בנוסח הקצר.

קמה הגר"ע בסיס (שו"ת בית העזרי ח"ד סימן יג אות ב) לגבי המתפלל אצל שאמי, ושו"ת עולת יצחק (ח"ב סימן רפב), והוסיף שם שיזדרז כדי להתפלל מה שיותר עם הציבור. [והורה הגר"י רצאבי לגבי הנהוג לומר את הנוסח הארוך, שגם כאשר מתפלל במקום שמקצרים אינו יכול לומר את הנוסח הקצר, אלא ישלים לעצמו את הנוסח הארוך, שאי אפשר לפעמים לומר בנוסח זה ולפעמים בנוסח זה].

אמנם הגר"ש מחפוד אמר, שאף מי שנוהג לומר את הנוסח הארוך, בישיבה יאמר את הנוסח הקצר ויחתום שומר עמו ישראל לעד, שהרי גם בבלדי יש נוהגים כן. ויתכן לחלק בין מתפלל באקראי אצל שאמי וכו' ב, לבין מתפלל באופן קבוע, שלא יפסיד תדיר את התפילה בציבור.

עשרה עם הציבור, ידלג על הפסוקים^{קמ"ו}. ויש אומרים שגם באופן שאינו אומר את כל הפסוקים, לא יחתום שומר עמו ישראל, אלא יחתום המולך בכבודו^{קמ"ז}.

פרק ג

שבתות ומועדים

שבתות

א. **חובה** על כל אדם להשלים פרשיותיו עם הציבור, דהיינו שיקרא בכל שבוע את הפרשה שנים מקרא ואחד תרגום. ומנהגנו לקראם יחד בציבור. וגם בישיבה היה טוב

קמ"ו כתב השו"ע (סימן רלו ס"ג), מצא ציבור שקראו קרית שמע ורוצים לעמוד בתפילה, יעמוד עמהם ואח"כ יקרא קרית שמע וברכותיה. והעלו בזה השתילי זיתים (סק"ד) ומהרי"ץ (ע"ה דף פח ע"ב), שכשיש שהות, יקרא קרית שמע וברכותיה, וידלג ברוך ה' לעולם כדי להתפלל עם הציבור (מג"א וט"ז). וכ"כ הרה"ג ארז רמתי (בית תפילתי ח"ב פכ"ח סל"ד).

אמנם יל"ד שזהו במאחר באקראי, אבל לא אומרים לו להפסיד קבוע את הנוסח שלו, או שעדיף שלא יפסיד קבוע תפילה בציבור. אי נמי העצה שיתחיל ברכות ק"ש של ערבית לפני הציבור מעט, כדי שיספיק את הנוסח הארוך של השכיבו כמנהגו וגם להתפלל בציבור.

קמ"ז בית תפילתי (ח"ב חלק הביאורים סימן ט), שאם יוכל להזדרז בלא בהלה לומר את כל הפסוקים מה טוב, ואם אין סיפק בידו, אף שלא סיים לומר כל הפסוקים, יחתום שם בא"י המולך בכבודו, וישמע את הקדיש כראוי, ויתחיל שמונה עשרה עם הציבור. ויסוד לזה מסדר התפילות להרמב"ם, שהברכה היא קצרה, ונהגו מקצת העם להוסיף בה פסוקים ע"ש, ובשניהם החתימה המולך בכבודו, ובשעת הדוחק יאמר כמו עיקר הברכה. ע"כ.

ואם שומע קדיש באמצע הברכה, יכול לענות אמן באמצע השכיבו, כדין קדיש באמצע הפרק (הרה"ג ארז רמתי).

להתקבץ כמה בחורים לקרוא יחד את הפרשה [וההפטר], ומי שיודע לקרוא בדקדוק ילמד את מי שאינו יודע^א. אמנם למעשה יש להימנע מהתארגנות קבוצתית בזה וכיו"ב, כל שאין רוח ראשי הישיבות נוחה בזה^ב, ויש לשקול את הדבר בהתאם למקום והזמן, ולוודא שאינו נוגד את רוח המקום.

ב. מנהגנו לומר שיר השירים לפני קבלת שבת, ומעלתו גדולה מאוד^ג. וכן בחור שנמצא בישיבה שאין אומרים בה שיר השירים, יקדים את אמירתו לפני קבלת שבת. ואם לא הספיק, יכול לאמרו אחר כך, ואפילו בעת הסעודה^ד.

ג. מנהגנו להתעטף בטלית גדול בתפילת ערבית של ליל שבת. אמנם כשמתפלל בישיבה שאינם נוהגים כן, אין לו לשנות ממנהג המקום^ה.

א הגר"י רצאבי בשערי יצחק (בחקתי תשע"ד), וביאר כיון שלאחר מכן הם מגיעים לבית הכנסת כשהם כבר אברכים, וכשקוראים בתורה נמצאת קריאתם משובשת, ונחוץ ללמוד בצוותא, ויפה שעה אחת קודם.

ב הגר"ש קורח (יב"א). וכן העיר הגר"י רצאבי, שאין הכוונה נגד רוח ראש הישיבה, אלא בצנעה וכיו"ב. והגר"ש מחפוד כתב שיוצא י"ח בקריאת שמו"ת לבדו [דהיינו שאין כדאי לעשות כן].

ג כמו שכתב מהרי"ץ בעץ חיים (דף צו ע"א) שיתחיל לקרות שיר השירים עם אחוזת מרעהו, ויתנהל לאט בקריאתו, כי סודו רם ונשא, וכתב כמה רמזים בזה ע"ש. וכן המנהג.

ד הגר"ע בסיס (קובץ מורשה ח"ב עמוד קח). וכתב עוד, שיש כאלו שנהגו לשלבו עם פרקי מסכת שבת הנוהגים לאומרם בסעודה.

ה הגר"ש מחפוד והגר"פ קורח, וכ"כ הגר"י רצאבי (ראה שו"ת עולת יצחק ח"ב סימן רפ), משום דרך ארץ. ולענין בית כנסת של תימנים, שמעתי מהגר"פ קורח שיש להתעטף, אף אם הוא היחיד, ואדרבה ילמדו ממנו לעשות כן. וכ"כ הגר"ע בסיס בשו"ת בית העזרי (ח"ה עמוד עא). ועיין שו"ת אורן של חכמים (ח"א סימן יז), ומה שנתבאר לעיל (פ"ב סעיף ג). וכתב הגר"ח כסאר

ד. **מנהגנו** שהמפטיר קורא את ההפטרה בקול רם לבדו, והקהל מקשיבים לקריאתו. והמתפלל בישיבה שכל הקהל קוראים יחד עמו, אם אינו שומע את המפטיר, יקרא אותה לעצמו כמו כולם¹.

ה. **בחור** בלדי המתפלל בישיבה, שברכות ההפטרה (השניה והשלישית) בנוסח שונה, יוצא ידי חובה בברכותיהם². אמנם עדיף להמנע מלעלות אצלם להפטרה³.

ו. **כאשר** ההפטרה שמפטירים בישיבה אינה אותה הפטרה שלנו, יקרא לפי מנהג המקום, ואינו צריך להקפיד להפטיר כפי המנהג שלנו⁴. אמנם אם כל אחד קורא לעצמו, יכול לקרוא את ההפטרה שלנו.

(שו"ת החיים והשלום סימן קד), שמנהג זה להתעטף בטלית גדול בליל שבת אינו חובה, ומי שנהג נהג ואין חשש יוהרא בזה.

ו הגר"י רצאבי (ויען יצחק סימן קנו אות א), וכתב שאינו מברך לעצמו על ההפטרה, אלא סומך על ברכות המפטיר. ופשוט.

ז נוסח הבלדי הוא כנוסח הרמב"ם בהלכות תפילה (פי"ב הט"ו), ויש הבדל גדול בין נוסח זה לנוסח שאר העדות, וציין שם רבינו מנוח שמנהגם לחתום משמח ציון בבניה כדאיתא במסכת סופרים (פי"ג הי"ב) [אמנם שם הנוסח שונה גם בברכה שלישית, ולא נוהגים כן]. ומכל מקום כתב הגר"י רצאבי (שם אות ב) שיוצא בזה. והיינו שהברכות הן חובת הציבור, והיחיד אינו מברך לעצמו, וממילא יסמוך על ברכותיהם.

ח שכן זהו שינוי מטבע מהנוסח שלנו. ומ"מ באופן שעולה אינו רשאי לשנות ממנהג המקום, ובפרט שנראה שאינו מעכב [ויש מקום לומר מאחר והוא מברך לציבור וזו נוסחתם, אין לחוש בזה משום שינוי מטבע. הרה"ג בניהו מחפוד. וכן דעת הרה"ג אברהם בן משה]. ובלאו הכי כבר נתבאר (פ"ב סעיף סו) שיש מקום להשתמט מלעלות בתורה אצל עדות אחרות.

ט אור לציון (ח"ג פ"ה ס"ב) והגר"י רצאבי (שם אות ג). שכן זוהי חובת ציבור,

ז. **מנהגנו** שאין אומרים "ברכו" לפני עלינו לשבח במוסף של שבת ויום טוב, ויש מהשאמי שנוהגים לאמרו'. וכאשר מתפלל בישיבה שנוהגים לאמרו, יענה עמהם^א. וכן אם הוא השליח ציבור, צריך לאמרו כמנהג המקום^ב.

ובפרט שאינו לעיכובא, שכן נוסח ההפטרות אינו מדינא אלא ממנהג רוב העם, כלשון הרמב"ם (סוף סדר התפילות).

וכל שכן כשהוא עולה למפטיר, שאינו רשאי לשנות ממנהג המקום. וכן מסופר על הגר"ע בסיס, שהוזמן לברית מילה בבית כנסת ספרדי בשבת האזכרה של אביו, ואמר שהוא צריך לעלות מפטיר בבית הכנסת שלו, כי אינו רוצה לעלות אצלם לתורה מחמת שהוא קורא בנוסח תימני ואינו רוצה 'להפריע' להם. ולמעשה הגיע אליהם, ועלה מפטיר לפי נוסח המקום (ספר הזכרון בית העזרי עמוד תכח). וכן כתב הרה"ג אברהם אבידר, שהמתפלל אצל עדות אחרות ועולה שם להפטרות, יקרא את ההפטרות כמנהגם ולא בנוסח שלנו (ושכ"כ בחז"ע תעניות עמ' קג).

י. דעת השו"ע ורמ"א (סימן קלג) שאין אומרים אותו בשבת, וכתב השתילי זיתים (סק"ב) שהאומרים אותו טועים הם. אמנם על פי המקובלים יש לאמרו, כמו שכתב בכה"ח (סק"א), וכן מנהג הספרדים.

יא. כתב מהרי"ן (עץ חיים דף קמג ע"ב), שאם טעה ואמר הש"ן ברכו, דעת רבותיו שצריך לענות אחריו ברוך ה' המבורך, שלא יראה שאינם רוצים לברך, אבל ראה להמון שגוערים במי שמתחיל ברכו ואין עונין אחריו ברוך וכו', ונקט שהדין עמהם, דהוי דומיא דמברך ברכה שאינה צריכה שאין עונים אחריו אמן אלא גוערין בו, ע"ש. וכעין זה השיב הגר"ח כסאר. מאידך הגר"ע בסיס כתב (שו"ת בית העזרי ח"ב סימן סד, וח"ד סימן נח) ליישב טענת רבותיו של מהרי"ן שיש לענות אחריו. ועיין בית תפילתי (פכ"ו סכ"ח). ומכל מקום י"ל שכל דברי מהרי"ן איירי במי שטועה ואומר ברכו, אבל לא במקום שכן מנהגם, שאז אם אינו עונה עמהם נראה שאינו רוצה לברך, וגם לא כתב שזו ממש ברכה שאינה צריכה, אלא דומיא, וכמו שבימות החול אומרים שוב ברכו שמא יש מי שלא שמע, וכה"ג שפיר דמי. וכן הסכים הרה"ג ארז רמתי. וכן כתב הגר"ש מחפוד שיכול לענות עמהם.

יב. הגר"י רצאבי (שער"י תולדות התשע"ה).

ח. **באמירת** צדקתך בתפילת מנחה, מנהג רוב הבלדי שאין אומרים אותו ביום שאומרים בו הלל, ומנהג שאר העדות שאין אומרים אותו בכל יום שאין אומרים בו תחנון². ובישיבה בזמן שאינם אומרים ולמנהגו אומרים, יכול לאמרו לעצמו בלחש³.

ט. **מנהגנו** לומר אחרי מנחה, מזמור אודה ה' בכל לבב, ובחור שמתפלל בישיבה אשכנזית שמנהגם לאמרו לאחר קריאת התורה, יכול לאמרו עמהם, ואינו צריך לחזור ולאמרו אחרי התפילה⁴.

י. **מנהג** הבלדי לומר ויהי נועם וכו' בכל מוצאי שבת, אלא אם כן הוא יום טוב, ובחור שמתפלל בישיבה שאין

יג דעת השו"ע (סימן רצב ס"ב) שאמירת צדקתך תלויה באמירת תחנון, וכן נראה מדברי השתילי זיתים שם (סק"ה), וכן העתיק מהרי"ץ בעץ חיים (מהדו"ק דף קמו ע"ב). אמנם מנהג רוב הבלדי כמו שכתב מהרי"ץ בע"ח (מהדו"ב) ובשו"ת פעולת צדיק (ח"ג סימן קנ) שאמירתו שתלויה באמירת הלל שהוא יום שמחה. וכן שמעתי מהגר"פ קורח שכן המנהג. וכן הביאו בשלחן ערוך המקוצר (סימן נח סכ"ז) ובבית תפילתי (פכ"ט סע"ה) מנהג הבלדי והשאמי, וראה שערי הלכה (סימן תרצג ס"ב).

יד כמו שנתבאר לעיל (פ"ב ס"ח) שכל דבר שאומר לעצמו אומר כמנהגו, באופן שאינו ניכר לאחרים.

טו כמו שכתב מהרי"ץ בעץ חיים (שם), שטעם אמירתו הוא במקום שירת האזינו שהיו אומרים בזמן המקדש, וכדאיתא במסכת סופרים ע"ש, ואם כן הרי עיקר זמנו הוא בתפילת המוסף, ולא שנה אם אומר קודם מנחה.

עוד יש לציין, מנהג הבלדי לומר מזמור שיר ליום השבת בתפילת המנחה אחרי ובא לציון, אמנם מנהג הספרדים לאמרו אחרי קריאת התורה, וכן מנהג השאמי, ובחור בלדי בישיבה ספרדית יוכל לאמרו עם הציבור אחרי קריאת התורה, ובישיבה אשכנזית יכול להשלים את אמירתו כשמחזירים את הספר תורה וכו"ב.

אומרים ויהי נועם כשחל יום טוב בימות השבוע, יאמר לעצמו בלחש (ומנהג השאמי להתחיל מאורך ימים וכו')^{טז}.

יא. בחורים שישנים בפנימיה וסועדים בחדר האוכל, יוצאים ידי חובת הדלקת נר שבת על ידי הדלקת הוריהם או הממונה מטעם הישיבה, ואינם צריכים להדליק בחדרי השינה, כל זמן שאינם חשוכים^{יז}. ואם החדרים חשוכים חייבים בהדלקת הנר, ודי שאחד מהם ידליק נר או מנורה^{יח}.

טז ראה רמ"א (סימן רצה) ושתילי זיתים שם (סק"ב), והשמיט את דברי הרמ"א, ועץ חיים (דף קמח ע"א) ושלחן ערוך המקוצר (סימן סא ס"ד) ובית תפילתי (פכ"ט סעיף קב). ובישיבה אין מניעה לומר לעצמו ויהי נועם, שאין בזה שינוי הניכר, וכדלעיל לעניין צדקתך.

יז כתב השו"ע (סימן רסג ס"ו), שבחורים ההולכים ללמוד חוץ לביתם, צריכים להדליק נר שבת בחדרם ולברך עליו. וכתב המשנה ברורה (סקכ"ח) שזהו אפילו אם אשתו מדלקת בביתו, לפי שיש לו חדר מיוחד, וכל שכן באינו נשוי, וכתב עוד (סקכ"ט) שזהו אפילו אם החדר רק ללינה ואוכל במקום אחר. וכתב באור לציון (פ"ח ס"ד) שבחורים יוצאים בהדלקת הוריהם [פרט לגרים בחו"ל] מצד החובת גברא [כמבואר בביאור הלכה שם], כמו מי שאשתו מדליקה בשבילו, אך אם אין אור שמגיע לחדרו צריך להדליק נרות בברכה. וכתב הרה"ג משה רצאבי (אהל שרה עמוד מט), שבחור אחד ידליק בחדר האוכל בשמן של כולם בברכה, ויוציא בזה את כולם.

ומ"מ בחורים שמדליקים נרות יזהרו וישמרו מכל משמר שלא יארע דבר סכנה של שריפה, רח"ל, ומחמת כן בהרבה ישיבות אוסרים על הבחורים להדליק נרות לעצמם.

יח באור לציון שם כתב, שכל בחור צריך להדליק בפני עצמו [באופן שחייבים], והגר"י רצאבי כתב (שלחן ערוך המקוצר נז, יג), שבחורים שיש להם חדר נפרד, ידליקו נר משותף לכולם, ואחד ידליק ויברך, ואם אין להם חדר נפרד ישתתפו בנר של בעל הבית, וע"ע ויען יצחק (סימן רכט אות ב). וצ"ע למנהגו שאין האורחים מדליקים נר זולת בעל הבית, אם כן די בהדלקה במקום האכילה, ולא צריך להדליק נר בחדרים, ובודאי שלא לברך עליו, אלא טוב שישאירו אור דולק ודיו.

יב. מנהג רבים בקהילותינו להקל שאין בישול אחר בישול בלח, ומותר לחמם מרק שהצטנן [באופן שאין איסור נתניה על גבי האש], ומכל מקום אין ראוי לבחור להתראות בפני אחרים כמזלזל באיסורים, ורשאי להקל לעצמו בצנעה^ט.

ולמעשה כתב הגר"ש מחפוד לעשות כפי הוראת הישיבה, ואמר שבישיבות מדליקים רק בחדר האוכל, ואפילו אם הפנימיה בבנין אחר. והגר"פ קורח השיב שאין מברכים על ההדלקה בפנימיה. והגר"י רצאבי השיב שאם מדליקים בחדר אוכל אין מברכים על הנר שבפנימיה, אלא אם כן הוא בבנין אחר. אמנם כיום בדרך כלל יש אור חשמל מהפרוזדור וכיו"ב, או שמשאירים מנורת לילה בחדר, ואין חשש ליפול בעץ או באבן, ולא צריך להדליק נר בחדר כלל.

יט הנה דעת השו"ע (סימן שיח ס"ד), שיש בישול אחר בישול בלח שאינו רותח, ודעת הרמ"א שם (ס"ט) שאף אם אינו רותח אין בו בישול, כל זמן שהוא חם. אמנם מנהג רבים בתימן, שאין בישול אחר בישול אף בלח שהצטנן לגמרי, כדעת הרמב"ם (הלכות שבת פ"ט ה"ג) וסיעתו, וכמו שכתבו הגאון רשי"ה בשו"ת דברי חכמים (סימן פא וי"ד סימן כג), הגר"ש קורח בעריכת שלחן (סי"א וסי"ב), ושכן הורה זקינו הגאון רבי עמרם קורח, וכ"כ בזית רענן שם (סק"ג), ושכן הורו הגר"י צובירי והגר"ח כסאר, וכ"כ בשלחן ערוך המקוצר (סימן נו ס"ו) ע"ש. וכ"כ הגר"פ קורח שרובם הקילו דאין בישול אחר בישול בלח, אך יש מקום לומר דאף להרמב"ם פטור אבל אסור. וע"ע מה שכתב מהר"י בדיחי בשו"ת חן טוב (סימן יד וסימן כ).

ולפעמים בחורים מעדות אחרות מבקשים מבחור תימני שיחמם להם אוכל וכיו"ב, וצ"ע לדידהו אם מותר להם לבקש זאת, אמנם בדיעבד ודאי מותר להם להנות מהחימום, שאין אוסרים מעשה שבת השנוי במחלוקת הראשונים [מג"א סימן רנג סקל"ז], ואכמ"ל. ומכל מקום יש להזהר לא להיות בעיני אחרים כמזלזל בדבר הלכה וכיו"ב, ויש לשקול היאך לנהוג בכל כיו"ב, וכדבסמוך לגבי זמן יציאת השבת וכל כיו"ב.

אמנם בכל עניין אסור ליתן תבשיל על גבי האש בשבת, ורק על גבי קדירה אחרת מותר, עיין שו"ע (סימן רנג ס"ג וס"ה וסימן שיח ס"ז וס"ח) ואחרונים שם [וכן דעת הרמב"ם, אמנם בצנעה רבים הקלו להניח את התבשיל בתוך

יג. **בחור** שנוהג לקדש על יין שאינו מבושל כדעת הרמב"ם, יכול לסמוך על הקידוש שעושים בישיבה, ואם מצוי שבחורים מביאים יין, יוכל להביא יין ולקדש עליו אם אינו ניכר.¹

יד. **ישנם** הרבה פרטי דינים באמירה לגוי בשבת, ובמקרה שצריך לומר לגוי לעשות מלאכה בשבת, יברר תחילה אם אכן פעולה זו מותר לומר לגוי לעשותה.²

התנור הגרוף וקטום. הרה"ג עזרא קורח], ויש מקילים בנתינה על גבי פלטה, ואכמ"ל.

כ דעת הרמב"ם (פכ"ט הי"ד) שאין יוצאים ידי חובה ביין מבושל, והשו"ע (סימן רעב ס"ח) כתב בסתם שמקדשין וי"א שאין מקדשין. וכתב הגר"ש קורח בעריכת שלחן (ס"ב והערה ד), שהיו מדקדקים לקדש ביין שאינו מבושל, פרט לאיזורים שלא היה מצוי בהם ענבים שעשו מי צימוקים. ובדיני פסח כתב (סימן תעב ס"א) שבזמנינו שאין רגילים להכין יין, אם אין לו יכול להשתמש במבושל. אכן יש לצרף כאן את הנידון אם הפססור הוא כבישול ממש, וכמו שכתב בעריכת שלחן שם (ס"ב) שספק מה דינו. וגם יש מקילים בזה כדעת השו"ע, וכן דקדק בשלחן ערוך המקוצר (נט הערה כה) בדעת מהרי"ץ ע"ש. ומ"מ בישיבה אין כדאי להחמיר בכיו"ב ששכרו יוצא בהפסדו, אלא אם כן הדבר אינו ניכר לעין. וכ"כ הגר"ש מחפוד שיוצא ידי חובה בקידוש שבישיבה. וראה שערי הלכה דיני פסח (סימן תעב ס"ט).

כא בכל שאלה לפי הצורך יש לברר אם מותר לומר לגוי, וכן בדיעבד [או שבחורים אחרים הביאו גוי] יש לברר אם מותר להנות ממעשה גוי, ויש כמה הבדלים בין השו"ע לרמ"א בדינים אלו. ואכמ"ל. והגאון רבי עמרם קורח זצ"ל כתב (גנוזות ותשובות ח"ב סימן כו), שאין להקל באיסור תורה על ידי גוי אף לדבר מצוה [עיין רמ"א סימן רעו ס"ב], אלא במקום סכנה שבזה מותר גם על ידי ישראל [וצ"ב מדוע לא הזכיר היתר בחולה שאין בו סכנה]. וראה מה שכתב הגר"ע בסיס (שו"ת בית העזרי ח"ג סימן מו). והגר"פ קורח כתב שלא השתמשו בגוי של שבת, ואמר שלמעשה לדין הוא כמו שאר העדות. וכנראה כוונתו לעיר צנעא שלא היו מצויים גוים בשכונת היהודים, ואם כן

טו. **זמן** צאת השבת הוא בצאת הכוכבים, ועוד זמן מועט לתוספת שבת, ולדעת רבינו תם צאת הכוכבים הוא שבעים ושתיים דקות אחרי השקיעה הנראית. ואין מנהגנו לחוש לדעת רבינו תם, ואם בני הישיבה מקפידים על כך לא יעשה מלאכה בפניהם^{כב}.

טז. **מצוה** לאכול סעודה רביעית במוצאי שבת, ומנהג רבים לסמוך על מה שאוכלים בסעודה שלישית אחר שהחשיך, ואינם סועדים שוב סעודה נוספת^{כג}.

אין לנו בזה מנהגים ידועים. וכן השיב הגר"ש מחפוד, שאין לנו מנהג בזה ויש לנהוג כדברי השו"ע, וכעין זה השיב הגר"י רצאבי.

כב הנה אין מנהגנו לחוש לדעת רבינו תם והשו"ע (סימן רס"א), אלא כמנהג רוב ישראל כדעת הגאונים, וכמו שכתבו בסביב לשלחן (סימן תרפ"א עמוד קג) בשם הגר"פ קורח, ובשלחן ערוך המקוצר (סימן נז ס"א), וראה שערי הלכה דיני חנוכה (סימן תרפ"א ס"ד) ודיני מילה (סימן רסו ס"ה). [וזכורני שהייתי עם הגר"ע בסיס בלוויית המת עם השקיעה, ושאלו האבלים אם כבר היה לילה בשעת הקבורה לדעת מתי התחיל השבעה, והסתכל בשמים לראות אם יש ג' כוכבים]. ומכל מקום בישיבה שמקפידים על כך לחוש לדעתו בדינים דאורייתא, אם אינו רוצה להחמיר כמותם, מ"מ לא יתראה בפניהם, אך בצנעה יכול לעשות מלאכות, וכדלעיל (פ"א ס"ג).

כג כתב השו"ע (סימן ש) לעולם יסדר שלחנו במוצאי שבת וכו'. אמנם כתב הבאר היטב (שם) בשם א"ז, שאם אכל בסעודה שלישית משחשכה עולה לו לסעודה רביעית. והורה הגר"ש אלישיב שאפשר לסמוך על זה, אע"פ שהמשנה ברורה לא העלה זאת. מאידך בכף החיים (סק"א) כתב על פי הסוד, שצריך לאכול סעודה רביעית בפני עצמה.

ולמעשה בתימן היה מצוי שאין אוכלים עוד סעודה במוצאי שבת, וסמכו על מה שהמשיכו לאכול בסעודה שלישית אחרי שהחשיך, וכמו שמבואר בשו"ת פעולת צדיק (ח"ג סימן לח) וכמו שכתב הגר"ח כסאר בשו"ת החיים והשלום (סימן קיט), וכ"כ בשלחן ערוך המקוצר (סימן ס"א ס"ח). מאידך הגר"ש קורח בעריכת שלחן שם ביאר, שנקטו בסעודה זו אינה מעיקר הדין, ורבים

ימים טובים

יז. מנהגנו להסדיר את התפילות בימים טובים קודם התפילה^{כז}, ובחור שלומד בישיבה שאינם נוהגים כן, יסדיר את התפילה לעצמו לפני שיתפלל.

יח. ביום שגומרים בו את ההלל, מנהגנו לברך בתחילה "לגמור" את ההלל^{כח}. ובברכה שאחרי ההלל, מנהג

אכלו אז כשאר סעודות החול ע"ש. ומכל מקום גם בישיבה יכול לנהוג כמנהגו, אלא שאם שאר הבחורים מקפידים לאכול אחר כך, ישתדל שלא יהא ניכר ששונה בהנהגתו.

כד כדברי השו"ע (סימן ק), ודברי הרמ"א שם שלא נוהגים כן השמיטם השתילי זיתים, וכ"כ השת"ז (סק"ב) שהנוהגים לא להסדיר אין להם על מה שיסמוכו, וכפי שהוא בסידורי תימן, ואף כיום שיש לכולם סידורים נשאר המנהג אצל הרוב [בפרט הבלדי] להסדיר את התפילות, וכ"כ בבית תפילתי (פי"ח סל"ב ופל"א ס"ד). וגם בחור בישיבה צריך להסדיר לעצמו את התפילה, כיון שזה דין בכל יחיד, וכן השיבו הגר"ש מחפוד והגר"פ קורח והרה"ג ארז רמתי. והגר"י רצאבי השיב שלכל הפחות יעבור על הנוסח בהעברת העין.

כה נוסח הברכה בבלדי ובשאמי כהרמב"ם - לגמור את ההלל, דלא כרמ"א (סימן תפח) שמברכים לקרוא את ההלל, וביאר שם המשנה ברורה (סק"ג) הטעם שמה ידלג תיבה או אות אחת, דלא הוי לגמור והוי ברכה לבטלה, והביא מהפרמ"ג שמי שנוהג לברך לגמור אין לו לשנות את מנהגו. והשתילי זיתים שם השמיט את דברי הרמ"א, וכתב (סק"א) שמנהגנו לברך לגמור, ופירוש לגמור היינו לקרא, ולא חיישינן אם ידלג גם לדידן. וראה שערי הלכה דיני חנוכה (סימן תרפג ס"ב).

מנהג תימן הקדום היה לומר הלל השלם בקירוי, דהיינו שהש"ץ אומר את ההלל בקול רם וכולם עונים לו הללויה, כמו שכתב הרמב"ם בהלכות חנוכה (פי"ג ה"ט), וכן יש רבים נוהגים עד היום, בפרט בנוסח הבלדי, או בחג הסוכות שמוענעים בלולב. ועיין בזה בשו"ת רביד הזהב (סימן יא) ושו"ת פעולת צדיק (ח"א סימן מח) ועוד, וראה שערי הלכה (סימן תרפג ס"ה), ואכמ"ל. ומכל מקום

הבלדי לחתום האל המלך המהולל וכו', ומנהג עדות אחרות לחתום מלך מהולל בתשבחות. וכל אחד יחתום כמנהגו^י. ומנהג הבלדי לא לומר אחריה אמן על ברכת עצמו, ומנהג השאמי והספרדים לומר אמן, וכל אחד ינהג כמנהגו^י.

יט. **מנהג** האשכנזים לומר בימים טובים נוסח "יזכור" לפני שמחזירים את הספר תורה למקומו, להזכיר את הקרובים שנפטרו, ויש נוהגים ששאר הציבור בשעה זו יוצא החוצה, ויש לנהוג בזה כמנהג המקום^כ.

בישיבה שאין אומרים בקירוי, אין חשש בזה, אלא אומרו לעצמו כשאר בני הישיבה, וכדין יחיד שאומר הלל, וכמו שרבים נוהגים כיום.

כו נוסח הבלדי הוא בנוסח הרמב"ם (הלכות חנוכה פ"ג ה"י), וכן הוא בתכאליל ובתכלאל עץ חיים (דף קנה ע"א). ונוסח השאמי הוא מלך מהולל בתשבחות, כמו שכתב בסידור כנסת הגדולה (עמוד תקנה) ע"ש. ואין לשנות מהמנהג, שהרי זהו שינוי מטבע, והמשנה מטבע שטבעו חכמים הרי זה טועה. ואף בישיבה הרי אינו ניכר לאחרים כיצד אומר, וכמו שנתבאר לעיל (פ"ב ס"ח) שנוסח התפילה לעצמו אומר כמנהגו.

כז בנוסח הבלדי אין אומרים אמן כדעת הרמב"ם הלכות ברכות (פ"א ה"ז). אמנם השו"ע כתב (סימן רטו ס"א) שנהגו לענות גם אחר יהללוך, לפי שהן כברכות סמוכות, עיין בית יוסף שם, וכן מנהג השאמי לענות אמן אחר ברכה זו, כמו שכתב בסידור כנסת הגדולה (עמוד תקנה) ע"ש, וכ"ה בסידור שיח שפתותינו (שאמי עמוד תלט). וכמו שנתבאר בשלחן ערוך המקוצר (סימן ו ס"ד) ובשערי הלכה (שם ו סימן רטו ס"ח).

כח עניין הזכרת הנשמות הובא בפוסקים לעניין יום כפור (סימן תרכא ס"ו), וכן מנהגנו לומר השכבה ביום כפור ולהזכיר את הנפטרים הקרובים. אמנם מנהג האשכנזים להזכיר נשמות גם בימים טובים, ויש נוהגים שכל הציבור יוצא אז החוצה, והחזון איש ביאר הטעם שמי שיש לו אב ואם יוצא משום עין הרע (ארחות רבינו עמוד רה). וראה פסקי תשובות (שם אות ז). ולמעשה יש לנהוג כמנהג המקום, ואע"פ שמשאירים ספר תורה על התיבה, אין לחוש להשאירו לבדו (הרה"ג חגי מחפוד).

כ. **מצוה** להקביל פני רבו ברגל^{כט}, וכן בחור צריך להקביל פני רבותיו שבישיבה, אם הם באותה העיר^ל.

ראש חודש

כא. **מנהג** האשכנזים לומר סליחות בערב ראש חודש (יום כפור קטן), וכן יש ישיבות שנוהגים להתקבץ בערב ראש חודש ולקרוא תְּלִים וקצת סליחות, ואין לבחור לפרוש מהם וללמוד גמרא או שאר דברים בשעה זו^{לא}.

כט רמב"ם הלכות תלמוד תורה (פ"ה ה"ז) שחייב אדם להקביל פני רבו ברגל, ועיין שערי תשובה (סימן תקכט) מהנודע ביהודה (תניינא ס' צד) שבזמן הזה אין זו חובה גמורה, ומ"מ נכון לעשות כן, ויש שחלקו עליו. אולם הטוש"ע לא זכרו דין זה בדיני יום טוב, אבל נזכר בשו"ע (ס' שא ס"ה) דהוי מצוה, וע"ש במג"א דהוי חיובא ברגל. וכתב מהרי"ן בעץ חיים (ח"ב דף מ ע"ב) שכן המנהג, ומנהג ישראל תורה והו"ל כעין מצות ראייה להקביל פני שכינה, והגאון רבי עמרם קורח כתב בסערת תימן (עמ' קכב), דבלייל יו"ט שני אחר ערבית הלכו כולם להקביל פני הראב"ד ולהתברך, וכן נוהגים החברים זה לזה, ועיין בעריכת שלחן (סעי' כז כח) בזה, וכ"כ הגאון רש"י (דברי שלום חכמים עמוד רסה) שאחר ערבית ליל יום טוב שני מקבילים פני רבו בפני גדול. אמנם יתכן שבתימן לראב"ד היה דין גדול הדור, שדינו כדין רבו המובהק בכל מקום (עיין יו"ד ס' רמד ס"י), ואם כן י"ל דבלאו הכי לא, וצ"ע. וראה שערי הלכה (סימן תקכט ס"ד).

ל הגר"ש מחפוד והגר"פ קורת. וכן השיב הגר"י רצאבי שאם זה מקובל בישיבה צריך להקביל את פניהם. וכן השיב הגר"ח קנייבסקי (עזרת אליעזר עמוד מד) ששייכת מצוה זו בבחורי ישיבה.

לא הגר"ח כסאר בשו"ת החיים והשלום (או"ח סימן קמ), מפני שהשעה צריכה לכך, בפרט בעת כזאת שישראל בצער בכל מקום מכמה צרות רחמנא ליצול, דבשביל זה המקום ברוך הוא ירחם עליהם ויציאו לרווחה, ויתחדש עליהם ראש חודש טוב ומבורך בכל הליכותיהם ואפילו בעסק התורה, דשעת תפילה לחוד ושעת לימוד לחוד, שכולן צריכות זה לזה. ע"כ. וע"ע להלן (סמ"ו) לעניין סליחות בה"ב.

כב. **מנהגנו** לומר את הפיוט "שער הרחמים" בליל ראש חודש, ומזמור ברכי נפשי (תהלים קד). וגם בישיבה יקדים לאמרם לפני תפילת ערבית, ואם לא הספיק יכול לאמרם אחרי התפילה^{לב}.

כג. **מנהגנו** לקרוא את ההלל בראש חודש בלא ברכה^{לד}, ואין צורך לשמוע את ברכת ההלל ממי שנוהג לברך^{לד}. ובחור בישיבה אשכנזית שהזמינוהו להיות שליח ציבור בראש חודש, לא יעלה, ועל כל פנים לא יברך על ההלל^{לה}.

ונתבאר לעיל (פ"ב ס"ח), שצריך לומר פיוטים עם הציבור וכיו"ב, ואם כן אם הוא בבית המדרש אסור לו לעסוק בדברים אחרים, אמנם מצד הדין אינו חייב לבוא לבית המדרש, אלא יכול ללמוד בחדר שיעורים וכיו"ב, ומכל מקום טוב לאמרם עמהם [מידי פעם לכל הפחות], כמבואר בדברי הגר"ח כסאר, ובכל אופן ישתדל שלא ישימו לב שאינו אומר עמהם. ואם ראש הישיבה הורה שכולם צריכים לאמרו, יש לציית לדבריו, כמבואר לעיל (פ"א סט"ז).

לב פיוט זה מקורו מסידורי ספרד, והעלה אותו מהר"י ונה בכמה מהעתיקותיו, ומהרי"ץ בעץ חיים (דף קנג ע"א) ועוד, שנהגו לאמרו קודם ערבית, וכתב מהרי"ץ טעם לאמירתו בשם הזקנים, שבא להגן מן המזיקים ע"ש. ויתכן שמה שהנהיגו לאמרו הוא גם כדי להודיע לעם שהוא ראש חודש, ומסתבר שאם לא אמרם לפני התפילה נכון לאמרם אחרי התפילה, אך לא על חשבון סדרי הישיבה.

לג כדעת הרמב"ם בהלכות חנוכה (פ"ג ה"ז) והשו"ע (סימן תכב ס"ב), וכ"כ מהרי"ץ בעץ חיים (דף קנג ע"א). אמנם הרמ"א שם כתב שמנהגם לברך, והשמיטו השתילי זיתים. והרה"ג ארז רמתי כתב (בית תפילתי פ"ל הערה ל), שמנהג שרעב היה לברך על ההלל בראש חודש, ע"פ הרמ"א.

לד הגר"י רצאבי (שלחן ערוך המקוצר סימן עח הערה ח).

לה הגר"ש טובים (שו"ת דובר שלום ח"א סימן מב) והגר"י רצאבי (שיעור תולדות התשעה"ה) והרה"ג ארז רמתי (בית תפילתי פ"ל סעיף יט). [וכתב הגר"ש טובים (שם), שאם אי אפשר לו בלי לומר את הברכה, יכול לסמוך על המתירים

כד. **השומע** אשכנזי מברך על ההלל, רשאי לענות אמן על ברכתו, ויש אומרים שעדיף להרהר אמן בלבו^ל.

כה. **ישנם** מנהגים חלוקים בסדר הדילוג בהלל, וכשמתפלל בישיבה רשאי לומר לעצמו כמנהגו, ואם ירצה יכול לומר עמהם כפי הנוסח שלהם, שאינו מעכב היאך לומר^ל.

כו. **מנהגנו** לחלק כמה פסוקים בסוף ההלל לשנים, ולכפול כל חצי פסוק בפני עצמו^ל. וכשמתפלל בישיבה

לברך, ולפחות יכין להוציא את הציבור ידי חובתם, ע"ש. אמנם בישיבה בדרך כלל אין את מי להוציא ידי חובה, שהרי כולם מברכים לעצמם]. עצם היות ש"צ בישיבה נתבאר לעיל (פ"ב סעיף פ).

לו דעת הגר"ע בסיס (בית תפילתי שם הערה לב) שרשאי לענות אמן [וכן דעת הגר"נ אלשיך. הרה"ג שלמה אלמוג אכלופי], וע"ע בשו"ת בית העזרי (ח"א סימן סג אות ב), ודעת הגר"י רצאבי שעדיף להרהר בלבו מפני המחלוקת. וראה לעיל דיני ברכת התפילין (פ"ב סי"ב), ולהלן (סמ"ב) לגבי ברכת מגילת רות. והגר"פ קורח נוהג להתחיל את ההלל כשהם מברכים, ושוב אינו נזקק להפסיק ולענות אמן על ברכתם. אמנם אם שומע תימני שמברך על ההלל, לא יענה אחריו אמן, לפי שנהג שלא כדין.

לו מנהגנו כסדר הדילוג שכתב הרמב"ם (פ"ג ה"ח), [ויש מהשאמי שנוהגים כשאר קהילות, כמו שהובא בהלכה ומסורה ח"ט סעיף נ], אלא שאינו לעיכובא, וכדמשמע מלשונו שכתב - זהו המנהג הפשוט, ויש מדלגין דילוג אחר. וכמו שדקדק הנודע ביהודה (סימן יז וסימן מא) מלשון הרמב"ם, שאיזה מנהג שנוהגים העם אין לפקפק בו ולא למחות.

ויש להוסיף כאן שלדעת הרמב"ם אין אומרים הלל בדילוג ביחיד [ראה בית תפילתי פ"ל סי"ז והלכה ומסורה שם סעיף נח], ואם כן הרי אומרו רק מכח הציבור, ושפיר יש לו לומר כמנהגם, ומכל מקום אינו מעכב היאך יאמר.

לח רש"י בסוכה (דף לח ע"א) כתב שכופלין כל **פסוק** ופסוק ע"ש טעמו. אמנם הרמב"ם (פ"ג ה"א) כתב שכופלין כל **דבר** ודבר [וכפי שמבואר בגמרא בפסחים דף קיט ע"א שחילקו את הפסוקים, וע"ש ע"ב ברשב"ם ד"ה מאודך]. ומנהגנו כהרמב"ם, וכפי שהוא בתכאליל. וכ"כ בקובץ מקבציאל

שנוהגים לומר את הפסוקים שלמים ולכפלים, אם ניכר הדבר יאמר עם הציבור כמנהגם, כדי לא לשנות מן הציבור, אך כשאנו ניכר לא ישנה ממנהגנו^{לט}.

כז. **מנהג** הבלדי לחלוץ את התפילין בראש חודש לאחר מזמור של יום, קודם מזמור של ראש חודש^מ. וכאשר מתפלל בישיבה שנוהגים לחלצם לפני מוסף, רשאי לחלוץ את התפילין כמנהגו, באופן שאינו ניכר, וכן רשאי לחלצם כמנהגם בין קדיש למוסף^{מא}.

כח. **יש** נוהגים לברך ברכת הלבנה אחר שלשה ימים מהמולד, ויש נוהגים להמתין שבעה ימים^{מב}. ובחור שמנהג

(חכ"ה עמוד סא) תשובת רבי אליהו מני מחכמי בבל, שכופלים כל פיסקה בפני עצמה אפילו שזה חצי פסוק.

לט הגר"י רצאבי (דברי חפץ ח"ב עמוד לו). והיינו שאין אופן החלוקה מעכב, ואינו אלא מנהג, וכמו שציין הרמב"ם שם (סוף פ"ג).

מ מנהג ישראל לחלוץ את התפילין לפני מוסף על פי הזוהר, לפי שאומרים במוסף כתר, כמו שכתב השו"ע (סימן כה ס"ג). ומנהג הבלדי לחלוץ לפני שיר של ר"ח, כמו שכתב מהרי"ץ בעץ חיים (דף קנה ע"ב), כדי לחלוק כבוד לר"ח שהוא קצת יום טוב ע"ש. ומנהג השאמי לחלוץ קודם הקדיש, וי"נ באמצע הקדיש, ראה בית תפילתי (פ"ל סעיף כח) וקובץ הלכה ומסורה (ח"ט סעיף עא).

מא הגר"י רצאבי (ברכת אברהם תפילין עמוד יא). והגר"ש מחפוד כתב שיחלוץ את התפילין כמנהג המקום. והיינו שבדרך כלל הדבר ניכר ואין ראוי לחלצם. ויכול להזיז את התפילין לצד ויחשב כמו שחלצן [כמו שכתב מהרי"ץ שם] (הרה"ג ארז רמת).

החולץ את התפילין עם כולם אחרי הקדיש, רשאי לחלוץ את של יד מיושב, אף במקום שנוהגים לחלוץ מעומד, וישתדל שלא יהיה ניכר, שלא לשנות ממנהג הציבור [עיין לעיל פ"ב סעיף י].

מב דעת הרמב"ם (הלכות ברכות פ"י ה"ז) בפשטות שיכול לברך מיד אחרי המולד [וכ"כ בנו רבי אברהם ורבינו מנוח ע"ש], ודעת רבינו יונה שצריך

אבותיו להמתין שלשה ימים, ולומד בישיבה שממתינים שבעה ימים, ימתין לברך עמהם ברב עם^{מג}.

כט. **וכן** בחר שמנהג אבותיו להמתין שבעה ימים, ולומד בישיבה אשכנזית שממתינים רק שלשה ימים, עדיף שיברך עמהם ברב עם^{מז}.

ספירת העומר

ל. **מנהג** רוב ק"ק תימן לספור ספירת העומר אחרי קדיש

להמתין יומיים או שלשה ימים, ודעת השו"ע (סימן תכו ס"ד) על פי הקבלה להמתין שבעה ימים. ולמעשה דעת השתלי זיתים (סקכ"ד) כדעת האחרונים, שיברך במוצאי שבת אחר שלשה ימים, ואף אם יהיה לפני שבעה ימים ע"ש. ומהרי"ן בעץ חיים הביא דעות הפוסקים, ומשמע שמצדד כדעת השו"ע [ובמהדו"ב תיקן דבריו ע"ש], אמנם בשו"ת פעולת צדיק (ח"ג סימן רסד) נקט להכריע להמתין שלשה ימים ע"ש. וכן מנהג רבים מהבלדי להמתין ג' ימים ואז מברכים במוצאי שבת [כהשתלי זיתים], ויש מהשאמי שנוהגים כהשו"ע להמתין ז' ימים, וכ"כ הגר"י צובירי בסידור כנסת הגדולה (עמוד תקעז). והגר"ע בסיס כתב בשו"ת בית העזרי (ח"ב סימן עה) שהמנהג להמתין ז' ימים, אלא אם כן יש חשש שיהיה מעונן.

מג שעדיף שימתין לברך עם בני הישיבה ברב עם, אלא אם כן חושש שיפסיד מחמת כן את הברכה, וכן השיבו הגר"ש מחפוד והגר"פ קורח והגר"י רצאבי.

מז הגר"ע בסיס (שו"ת בית העזרי שם) כתב שעדיף שהבחור ימתין לברכה כמנהגו, אך בימות הגשמים, אם חושש שיהיה מעונן ולא יוכל לברך, יכול לסמוך על הפוסקים להמתין שלשה ימים. אמנם הגר"ש מחפוד והגר"פ קורח והגר"י רצאבי השיבו, שעדיף לברך ברב עם יחד עם בני הישיבה, ובפרט שעשוי לשכוח לברך.

יש לציין מנהג ק"ק תימן, שאין אומרים איש לרעהו "שלום עליכם" בברכת הלבנה, וכשמתפלל עם עדות אחרות אין חשש לענות להם, אלא אם כן הוא באמצע הברכה שאסור לענות (הגאון רבי אהרן מחפוד).

תתקבל, ובחור שמתפלל בישיבה שסופרים אחרי עלינו לשבח, יותר טוב שיספור עמהם^{מא}.

לא. **מנהגנו** שהגדול שבציבור מברך על הספירה בקול רם, ומוציא את הציבור ידי חובה בברכתו, ולאחר מכן סופרים כולם יחד. ובישיבה שנוהגים שהש"ץ מברך וסופר לעצמו בקול רם, ואחר כך כל אחד מברך וסופר לעצמו, צריך לחזור ולברך לעצמו^{מב}.

לב. **מנהגנו** לספור ספירת העומר בלשון ארמי^{מג}, ואין ראוי לשנות את המנהג. ומי שמאיזו סיבה סופר בלשון הקודש, לא יאמר "היום" כך וכך, אלא "עתה", ויש

מה כדמשמע בעץ חיים (דף מא ע"א) שעיקר הטעם שנהגו להקדים את הספירה, הוא כדי לספור ברב עם, ולא משום שצריך להזדרז לספור, ואם כן בישיבה עדיף שיספור עמהם ברב עם. וכן דקדק בבית תפילתי (פל"א הערה צח). וכ"כ הגר"ש מחפוד שיאמר עם הציבור, וכן דעת הגר"י רצאבי (שיעור התשס"ט).

ובעצם זמן הספירה, ראה בבית תפילתי שם (סעיף סח) שיש נוהגים לספור אחר עלינו. [ובליל שבת שהיו מתפללים מוקדם, והיו מסיימים קרוב לזמן הספירה, היו סופרים בבית הכנסת בברכה, ואמור"ר היה מורה לחזור ולספור בבית בזמן בלא ברכה. הרה"ג עזרא קורח].

מו הגר"י רצאבי (שלחן ערוך המקוצר סימן צב הערה ה), כי הש"ץ לא מכוון להוציא אחרים בברכתו, ופשוט. וכ"כ הגר"ש קורח (עריכת שלחן סימן תפט הערה כג), שבשאר קהילות אינו יוצא ידי חובה מהש"ץ.

מז כפי שהוא בסידור הרס"ג, וסידור רבי שלמה ב"ר נתן, וכ"כ מהרי"ץ בעץ חיים (דף מא ע"ב) ע"ש הטעם. וכן המנהג. וכתב הגר"ש קורח (עריכת שלחן סימן תפט הערה ח), שאין לשנות את המנהג משום אל תטוש. וכ"כ הגר"י רצאבי (שם). וגם בחור בישיבה, כיון שסופר לעצמו, לא ישנה את מנהגו.

אומרים שיאמר "היום" כך וכך^{מח}. וביום האחרון יאמר "שבעה שבועות תמימים"^{מט}.

לג. **מנהגנו** שאחר הספירה אומר הגדול שבציבור לבדו "הרחמן [ברוך הוא] יחזיר" וכו', וכולם עונים לו אמן. וכשמתפלל בישיבה שנוהגים לאמרו כל אחד בפני עצמו, יאמר לעצמו^י.

לד. **אין** מנהגנו לומר בשחרית את מניין ספירת העומר של אותו יום, אמנם יחיד שרוצה לנהוג כן לעצמו, יש אומרים שהנהגה טובה היא^{נא}.

מח דעת הגר"ש קורח (עריכת שלחן סימן תפט הערה ח) שיש לומר "עתה", שזהו התרגום המדויק של האידנא. וכמו שכתב מהרי"ץ בעץ חיים שם שפירוש האידנא – האי עידנא. וראה זית רענן (שם ס"ק ו) בשם הגר"ע בסיס שלכאורה דעתו כעיקר סברא זו, ואכמ"ל. אמנם הגר"י צובירי בסידור כנסת הגדולה (ח"א עמוד תשז) העתיק – היום [ע"ש], וכן השיב הגר"י רצאבי (גליון תוצאות חיים לה), שאינו מוכרח שצריך לומר דווקא "עתה".

מט הגר"ש קורח (עריכת שלחן שם), והיינו תרגום של שבעה שבועי שלמי. וביאר הרה"ג עזרא קורח, שכן תרגום תמימות תהיינה – שלמן יהוין (ויקרא כג, טו). ובסידור כנסת הגדולה (שם) בתרגום לא העלה תיבה זו.

נ ולגבי הנוסח, בקובץ דברי חפץ (ח"ד עמוד קסד) הובא, שבמקום לומר "ואמרו אמן", יאמר "במהרה בימינו אמן". אמנם עיין מטה משה (סימן קנד) ומג"א (סימן סו סק"ז), לגבי סיום התפילה (בנוסח שלהם) שאף היחיד אומר ואמרו אמן, ובפירוש התפילה לרוקח (עמוד שנט) כתב שי"א ביחיד "ונאמר אמן", וחלק עליהם ע"ש. ועיין שו"ת רב פעלים (ח"ב סימן יד ד"ה ועל אשר).

נא הגר"י צובירי (פסקי הלכות עמוד שיא ס"ז). וביאר הרה"ג חיים צדוק שאין חוששים למנהג קראים אלא במקום שנאמר, כנראה מדברי הבית יוסף בריש סימן קעח, וכאן יש טעם הגון לחזור ולספור בבוקר. אמנם הגר"י רצאבי העיר על זה, שזהו מנהג הקראים לספור בבוקר, ולכן עדיף לא לנהוג כן.

לה. יש נוהגים היתר להסתפר בימי העומר לכבוד שבת^{נב}.

נב השו"ע (סימן תצג ס"ב) העלה את המנהג לאסור תספורת בימי העומר, כפי שהביא הטור, וכן מנהג שאר קהילות ישראל. אמנם מהרי"ץ בשו"ת פעולת צדיק (ח"ב סי' עו) האריך בזה שהמנהג הקדום היה להתיר, והעלה להתיר להסתפר לכבוד שבת, שאין המנהג דוחה דין עונג שבת, וכמו שהורה ונהג מהרד"ם (השתילי זיתים). וכעין זה הביא באור לציון (פי"ז הערה ה) את דברי הרדב"ז (ח"ב סימן תרפז) שהביא מהרי"ץ, ע"ש שציירו לקולא.

ולמעשה בצנעא הרוב הקילו בזה, וכ"כ הגר"ח כסאר בשו"ת החיים והשלום (סימן קנו) שבתים הרוב היו מגלחין, וכ"כ הגאון רשי"ה בהבדלי מנהגים (עמ' רפג) שנוהגים להסתפר בערב שבת, ויש נוהגים לא להסתפר עד ל"ג. ובעריכת שלחן כתב (סי"א) שאף שלא התגלחו כולם כל שבוע אלא פעם בשבועיים וכדו', מ"מ הקילו בימי העומר. וכתב שם (הערה יב) בשם זקינו הגאון רבי עמרם קורח ומהר"ח משרקי, שגם מי שנהג לאסור מותר לגלח אף בלא התרת נדרים, ע"פ תשובת מהרי"ץ הנ"ל. אמנם היתר זה פשט בעיקר במרכז תימן - צנעא וסביבותיה. ועכ"פ מבואר בדברי מהרי"ץ וסיעתו, שההיתר הוא רק לכבוד שבת, וכעין זה כתב בעולת יצחק (ח"ב סימן קכה). וראה שערי הלכה (סימן תצג ס"ד). [ובשו"ת אורן של חכמים (ח"ג סימן ל) כתב, שאף בשאר קהילות ישראל, כל ששערותיו גדולות ויש בזה חסרון בכבוד שבת, יכול להסתפר].

ואף כיום שאין רגילים להסתפר כל ערב שבת, כתב בעריכת שלחן להקל כנ"ל, וכן דעת הגר"ע בסיס (שו"ת בית העזרי ח"ב סימן חפ), שגם אם רגיל להסתפר כל שלושה שבועות יכול להסתפר ביום ששי לכבוד שבת. וכ"כ בשו"ת עולת יצחק (שם סימן קכו), שגם כיום שמסתפרים כל חודש או יותר, אם יש לו צער מגידול השיער, יכול להסתפר ביום חמישי או ששי, ואף אם בכל השנה אין דרכו להקפיד להסתפר דוקא סמוך לשבת. ודעת הגר"ש קורח (סימן תצג הערה יא), שרק מי שבעלמא מקפיד להסתפר ביום חמישי או ששי לכבוד שבת, יכול להקל בזה. אלא שכתב (שם ד"ה ומה שכתב) שאין זה דוקא אם מסתפר כל ערב שבת, אלא שכאשר צריך להסתפר עושה זאת בערב שבת. [ומ"מ למעשה במציאות זמנינו, בדרך כלל מי שהסתפר כדין בערב פסח, אין לו צורך להסתפר עד ל"ג בעומר].

ולענין גילוח הזקן, הגר"ש קורח הסתפק בכעין זה (עיין עריכת שלחן סימן תקלא ס"ה). ודעת הגר"ע בסיס (שם), שגם גילוח הזקן מותר לכבוד שבת. וכן כתב הגר"י רצאבי (שם, ובשע"ה סימן צב הערה יד). וכ"ה בסמוך בדברי הגר"ח פ

ובחור שנוהג להקל בזה, ונמצא בישיבה שמחמירים בזה, מעיקר הדין יש מתירים לו להסתפר^נ, ויש אומרים שאין להסתפר משום לא תתגודדו או מפני המחלוקת^י.

שיינברג. מאידך, דעת הגר"י צובירי (פסקי הלכות עמוד שיד) לאסור בזקן, וכן כתב הגר"א אריה (הלכה ומסורה ח"ז עמוד לא). וע"ע בכל זה בקובץ נחלת אבות (ח"ה עמוד קכה, ח"ה עמוד תס) ובקובץ מורשה (ח"ג עמ' קפא רב).

נג הגר"י רצאבי (שו"ת עולת יצחק שם), כדברי מהרי"ן (שם). וכן הורה הגר"פ שיינברג לבחור תימני מיישיבתו להתגלח בעומר בישיבה, שכן הוא מנהגו ואין בזה משום לא תתגודדו (בית תפילתי ח"א עמוד כד) ע"ש. וכן הורה הגר"פ קורח שאין בזה איסור, וסיפר שהיה בפוניבז' בחור תימני בישיבה שהסתפר, והתלוננו עליו לפני הגר"ש כהנמן, ואמר להם שעדת תימן היא קהילה בפני עצמה והרי למנהגו מותר. ועיין חזון עובדיה (תעניות עמוד קנט).

ויל"ע אם שייך כה"ג לאסור משום דרך ארץ, כמו לא יעמוד בין היושבים, שהרי אינו מסתפר בין אחרים שאינם מסתפרים, אלא מסתפר בחדרו וכיו"ב ואינו ניכר בכך, רק אחר כך ניכר שהוא מגולח, ושמה אין חשש דרך ארץ בתוצאה שהוא מגולח. והרה"ג בניהו מחפוד כתב, שהרי זה ממש כחתן בין אבלים, ולכו"ע לפחות משום דרך ארץ אין להסתפר, וכל שכן בגילוח הזקן שנהגו אבותינו איסור לגלחו, וסיפר שכך היה מעשה עם הגר"ח כסאר, שנשאל אם מותר לתימנים לגלח בימי העומר, והשיב לשואל וכי אתה אשה.

נד הגר"ח כסאר בשו"ת החיים והשלום (סימן קנו), שבארץ ישראל שנהגו שלא לגלח בימי העומר אסור, ודלא כמהרי"ן ע"ש [ונתבאר לעיל פ"א סעיף יא]. ועיין עולת יצחק שם. וכן כתב הגר"ש מחפוד שאין להסתפר בישיבה. וכ"כ הרה"ג אברהם בן משה (סביב לשולחן מהדו"ב עמוד תסא), שאין לשנות מפני המחלוקת, וכדברי הגר"ח כסאר. וכעין זה נתבאר לקמן (סעיף נא) לגבי בין המצרים.

ומכל מקום, בזמנים שיש נוהגים להסתפר, כגון הנוהגים להסתפר עד ר"ח אייר (רמ"א סימן תצג ס"ג), או ביום ששי כשחל ל"ג בעומר ביום ראשון (רמ"א שם ס"ב), או כשחל ראש חודש בשבת (משנ"ב סק"ה), אם חלק מהבחורים בישיבה נוהגים להקל בזה, רשאי להקל כאותם בחורים, ששוב אינו ניכר ששונה במנהגו מבני הישיבה.

לו. **מנהגנו** לנהוג מנהגי אבלות עד ל"ג בעומר, ובחור שלומד בישיבה ספרדית שנוהגים להחמיר עד ל"ד בבוקר, לא ינהג היתר בפניהם^נ.

לז. **לא** נהגו לעשות מדורות בל"ג בעומר, וכן המנהג ברוב הישיבות. אמנם היו שנהגו להדליק נרות ולעסוק בלימוד הזוהר. ומכל מקום בחור בישיבה ינהג כמנהג הישיבה^נ.

נה דעת השו"ע שם (ס"ב) שהאיסור הוא עד ל"ד בבוקר, וכ"כ השתילי זיתים (סק"א) שיום ל"ג בכלל האיסור, אמנם דעת הרמ"א (ס"א וס"ב) עד ל"ג בבוקר, וכתב המשנה ברורה (סק"א ושער הציון סק"ב) שיש מקילים גם בליל ל"ג. וכן מצוי כיום שמתחתנים בליל ל"ג בעומר. ומנהג תימן בזה הוא עד ל"ג, כמו שכתב הגאון מהרי"י הלוי (שו"ת גנזי מלכים סימן טז). ובעריכת שלחן (ס"א וסי"ג) כתב עד ל"ג בעומר, ואחר כך (ס"ו) הביא שני מנהגים בזה. ומכל מקום כפי שנתבאר לעיל (פ"א סי"ג), אין לנהוג היתר בפני אחרים שנוהגים איסור, אבל לעצמו יכול לנהוג היתר כבר מל"ג. וראה שערי הלכה שם (סי"א).

ומהרי"ץ בשו"ת פעולת צדיק (ח"א סימן קמג) כתב, שיש נוהגים להחמיר לא להסתפר עד שבועות, כדעת האר"י. וכ"כ בעריכת שלחן (סי"ד) שיש שנהגו כן.

מנהגנו כיום כשאר העדות, שלא לישא אשה בימי העומר, אף אם עדיין לא קיים פריה ורביה, כמו שכתבו הגאון רבי יחיא יצחק הלוי והגאון רבי יחיא עומסי, כמובא בשו"ת גנזי מלכים (סימן טז), שאין להקל ואף בלא ריקוד, וכ"כ המשנה ברורה (סק"א) שהמנהג להחמיר בכל אופן. אף שמעיקר הדין אין חשש בזה, כמו שכתב השתילי זיתים (סק"ד) שמותר לישא בימים אלו, רק שלא ירבה בשמחה, וכ"פ מהרי"ץ בשו"ת פעולת צדיק (ח"ב סימן קיא), ורק במקרה צורך יש מקום להקל בזה, וכמו שנתבאר בשערי הלכה (סימן תצג ס"ג).

נו מנהג ישראל שאין אומרים תחנון ביום זה, וכמו שכתב הרמ"א (ס"ב). ועיין מה שכתב הגאון רש"י הלוי בהבדלי מנהגים (דברי שלום חכמים עמ' רפג), ובספר מצפונות יהודי תימן (עמ' קי), שעושין אותו כעין יום טוב וכמו חול המועד, ורוחצין ולובשין ע"ש. וראה שערי הלכה (שם סי"ב). וכ"כ הגר"י רצאבי

לח. **מנהג** ישראל שאין נופלים על פניהם בי"ד באייר - פסח שני. ויש נוהגים כן גם במנחה של ערב פסח שני, ובחור בשיבה ינהג כמנהג הישיבה^{נז}.

חג השבועות

לט. **מנהגנו** ללמוד בליל שבועות (סדר ה"תיקון"), כמופיע בסידורים לליל שבועות^{נח}. אמנם בחור בשיבה,

(שע"ה סימן צב הערה יד), שלא נהגו בתימן בעשיית מדורות אש, רק אין נופלים על פניהם ואין אומרים א"א.

אמנם כיום במקומות רבים פשט המנהג לעשות מדורות בליל ל"ג בעומר לכבוד רשב"י, ויש רבים שנוסעים למירון לציון, עיין כף החיים (סקכ"ו), אלא שברוב הישיבות לא נוהגים בזה כלל, ואדרבה זהו הזמן להתחזק בלימוד התורה, ולשאוף להיות במדרגת הרשב"י ולזכות לסודות התורה.

נז המנהג שאין אומרים תחנון בפסח שני, כמו שכתבו בשערי תשובה (סימן קלא) וכף החיים (סקצ"ח) ועוד, וכ"כ בשתילי זיתים (שם סקכ"ב), וכ"כ בשלחן ערוך המקוצר (סימן צב הערה כא) ובסידור תורת אבות (עמוד מח) ובבית תפילתי (פרק כד סט"ז). אולם במשנה ברורה לא הביא יום זה.

אמנם לענין תפילת מנחה בערב פסח שני, ישנם חילוקי מנהגים בזה, ובכף החיים (סקק"א) הביא שנוהגים בכל יום שאין אומרים תחנון שהוא הדין במנחה שלפניו, וראה סידור תורת אבות שם שבשו"ע משמע שאומרים ויש חולקים. [ומדברי הגר"י צובירי בסידור כנסת הגדולה עמוד שז משמע שאין אומרים. הרה"ג חיים צדוק]. ובלאו הכי המנהג היה בדרך כלל שאין אומרים תחנון בתפילת מנחה כמבואר לעיל (פ"ב סעיף פז), וגם אמירתו היא רשות. ולמעשה בשיבה יכול לנהוג כבני הישיבה.

ישנו מנהג חסידים לאכול מצה בפסח שני (ראה פסקי תשובות סימן תצב), אמנם בקהילותינו לא נשמע מנהג זה, וכ"כ בשלחן ערוך המקוצר (סימן צב הערה כא) ובסביב לשלחן (סימן תצג ד"ה נהגו).

נח סדר לימוד זה העלה מהרי"ץ בעץ חיים (דף מה ע"ב) על פי האר"י. ובכף החיים (סק"ט) הביא מחלוקת אם לומר את המשניות. אמנם מנהגנו ללמוד

ללמד גמרא וכיו"ב כפי שלומדים בישיבה, אלא אם כן יכול לומר את התיקון בלא לפגוע בסדרי הישיבה^ט.

מ. **הניעור** כל הלילה, מנהגנו שאחרי עלות השחר מברך ברכות התורה, ואינו צריך לצאת ידי חובה מאחר שישן בלילה, ויש אומרים שנכון לצאת ידי חובה מאחר^ס.

את התנ"ך ואחר כך את המשניות, ואחר כך קוראים את האידרא [ותהלים]. וראה שערי הלכה (סימן תצד ס"ז).

נט אור לציון (ח"ג פ"ח ס"א), שיש לומר את התיקון ולא שאר לימודים, אבל בחורים בישיבה כפופים לרבני הישיבה ויתנהגו כפי שמורים להם. וכ"כ הגר"ש מחפוד שיעשה כמנהג הישיבה. וכ"כ הרה"ג אליהו גיספאן בשם הגר"פ קורח, שיש לנהוג כמנהג הישיבה. והטעם שהרי סדר התיקון אינו חובה מן הדין, ובמקום צורך יש להעדיף להתנהג כשורה ולוותר על התיקון, ובפרט יכול לוותר על המשניות, שבלאו הכי אמירתם שנויה במחלוקת, ודי באמירת סדר התנ"ך [כמו שכתב כה"ח סק"ח], ויכול להתחיל בסדר לימוד הגמרא, וכשתעייף יצא להפסקה ויאמר את התיקון [אם מצוי שגם שאר הבחורים יוצאים להפסקה].

והגר"ש קורח הורה ללמוד גמרא כמו בישיבה, ולהקדיש זמן גם לאמירת התיקון (נכדו הרה"ג אוריאל צדוק). והגר"י רצאבי כתב (שו"ת עולת יצחק ח"ב סימן ו, ושלחן ערוך המקוצר סימן נז ס"ב), שגם בני הישיבות יאמרו את התיקון, ולא יעסקו במקום זה בלימוד גמרא ופוסקים, אלא אם כן נשאר פנאי, ובפרט בזמנינו, כדי לקנות קצת בקיאות בתנ"ך בלימוד זה [ויש להדגיש, שזה בכפוף לדעת ראש הישיבה. הרה"ג שלמה אלמוג אכלופין].

ס כמו שכתב מהרי"ץ בעץ חיים (מהדורת נוס"ת עמוד לה) שלפי מנהגנו יש לברך בבוקר, לפי שברכת התורה של אתמול לא קאי אלא על אתמול, ועל יום חדש צריך לברך מחדש, ואין צריך לשמעה מאחר. וכ"כ הרה"ג ארז רמתי בבית תפילתי (פ"ה סעיף סה). אמנם הגאון רבי אברהם נדאף בענף חיים שם, ציין למג"א שהניח זאת בצ"ע, וראה הערת המו"ל שם (מהדורת נוס"ת). וכ"כ בשלחן ערוך המקוצר (סימן ז ס"ה) שנכון להדר לצאת מאחר ידי חובה. **וכמו** כן מנהגנו לברך את כל ברכות השחר. וכ"כ בשלחן ערוך המקוצר שם, פרט לברכת אלהי הנשמה והמעביר שינה, ויש נוהגים לברך גם אותם, וראה בית תפילתי (שם ס"ז וכז).

מא. **מנהגנו** לומר את ה"אזהרות", שהן קיצור של כל המצוות שבתורה, וגם בישיבה טוב למצוא זמן לאמרו^{סא}.

מב. **מנהגנו** לקרא מגילת רות בציבור בלא ברכה, שנים מקרא ואחד תרגום, וגם בחור בישיבה ישתדל לקראה לפחות פעם אחת [וכשאפשר עם התרגום]^{סב}. ובחור שלומד בישיבה אשכנזית, שמנהגם לברך על המגילה, רשאי לענות אמן על הברכה, וי"א שיענה אמן בלבד^{סג}.

סא בטור (סימן תצד) איתא שבכל המקומות נוהגים לאמרם אחר מוסף ע"ש, ומהרי"ץ סדרן (דף מז ע"א) אחר ההפטר. ובכף החיים (סק"ז) כתב דיש נוהגים לקרות את התרי"ג מצוות בלילה. ועיין בפרי צדיק למהר"ץ (עמ' קסג) שיכוון בהם שמא נכשל ויהרהר תשובה. וראה שערי הלכה (שם סי"ג). ומכל מקום נראה שאין צריך לדקדק בזמן אמירתם, ובפרט בישיבה, לא יאמרם על חשבון דברים אחרים, אלא אם יהיה לו זמן פנוי. ובישיבות ספרדיות שנוהגים לאמרם בלילה עם סדר התיקון, יוכל לאמרם עמהם, וכן נוהגים כיום גם בכמה בתי כנסיות מק"ק תימן.

ועיין ברכי יוסף שכתב (סק"י), דמוטב לקרות את מנין המצוות להרמב"ם או להרמב"ן שהם להלכה [וכן סדרן הגאון רבי יוסף קורח, ונדפס בספר ענף עץ אבות עמוד תרמא], וכך נהג הגאון רבי יחיא בסיס. ואם כי בציבור אין לשנות את מה שנהגו, אבל ביחיד אולי יותר נכון לומר את מנין המצוות הקצר להרמב"ם וכיו"ב.

ענין עמידה בקריאת עשרת הדברות, מבואר לעיל (פ"ב סעיף סב).

סב קריאת מגילת רות העלה הרמ"א (סימן תצ ס"ט), ועיין שתילי זיתים (סקכ"ב) ועץ חיים (דף נא ע"א) טעם קריאתה. ואין מנהגנו לקרותה מתוך מגילה כשרה, אלא מתוך הנדפס בסידורים. ובחור שלומד בישיבה אשכנזית, לכל הפחות יקשיב לקריאת המגילה שלהם, ואם ימצא זמן נוסף טוב לקרא גם את התרגום כמנהגנו.

סג דעת הרמ"א (שם) שאין מברכין על קריאתה, וכן מנהגנו. וכתב השתילי זיתים (סקכ"ג) דהמברך הו"ל ברכה לבטלה. וזה דלא כהמשנה ברורה (סקי"ט). ודין עניית אמן על ברכת המגילה ועל ברכת שהחיינו, כדין אמן על ברכת ההלל בראש חודש וכיו"ב, וכפי שנתבאר לעיל (סכ"ד). ומסתבר שרשאי לכוין

מג. **מנהג** האשכנזים לומר "אקדמות" בעליית הכהן לתורה, ובמקומות שנוהגים לאמרו בין ברכת הכהן העולה לתורה לקריאה, ימנע מלעלות אצלם לתורה מחשש הפסק^{טז}. מד. **אין** מנהגנו לדקדק לאכול מאכלי חלב בחג השבועות^{טז}, וכן אין שוטחים עשבים בבית הכנסת^{טז}.

מה. **מנהגנו** שאין אומרים תחנון מראש חודש סיון עד י"ב בו. ואם בישיבה נוהגים לאמרו אחרי שבועות, לא יהא ניכר שהוא שונה מהציבור^{טז}.

לצאת ידי חובה בברכות אלו, ואין בזה חשש ברכה לבטלה במה שהוא שומע כעונה.

סד כמו שכתב המשנ"ב (סימן תצד סק"ב) שהסכימו כמה אחרונים לאמרו קודם שמתחיל לברך. אך במקומות שנוהגים להפסיק יותר טוב שלא יכנס בכלל הספק, ויכבדו כהן אחר לעלות לתורה.

ובזמן שאומרים את האקדמות, ישתדל להקשיב עם שאר הציבור לכבוד התורה, ולא יפרוש מן הציבור, ככל שאר סדרי התפילה שצריך להשתתף עם הציבור, כמבואר לעיל (פ"ב סי"ח).

סה הרמ"א כתב (שם ס"ג) שנוהגים לאכול מאכלי חלב, והשמיטו השתילי זיתים. וכ"כ הגר"ש קורח בעריכת שלחן (סי"ב) שלא נשמע מנהג זה, וכ"כ הגר"י רצאבי בשלחן ערוך המקוצר (סימן צג ס"ה). והגר"ע בסיס כתב בשו"ת בית העזרי (ח"ד סימן עג), שאין מנהגנו באכילת מאכלי חלב, ואינו נכון לנהוג כן אחר שמצוה לאכול בשר ביום טוב, אלא אם ירצה יאכל מאכלי חלב, ואחר כך ירחץ את ידיו ופיו ויאכל בשר. וראה סביב לשלחן (סו"ס תצד) ושערי הלכה (סי"ד).

סו כתב הרמ"א (ס"ג) שנוהגים לשטוח בבית הכנסת ובבתים עשבים, זכר למתן תורה, והשמיטו השתילי זיתים. וכ"כ בעריכת שלחן (שם) שלא נשמע מנהג זה, וכ"כ בשלחן ערוך המקוצר (שם). וראה שערי הלכה שם.

וכתב המשנ"ב (סק"י) בשם המג"א, שנוהגים להעמיד אילנות בבית הכנסת ובבתים, ודעת הגר"א לבטל זאת משום מנהג הגוים.

סז הרמ"א כתב (שם) שאין אומרים תחנון עד ח' בסיון, והשתילי זיתים כתב

סליחות בה"ב

מו. **מנהג** האשכנזים לומר סליחות בה"ב (שני חמישי ושני) אחרי פסח וסוכות. ובחור שלומד בישיבה אשכנזית אינו חייב לאמרם עמהם, אבל לפעמים טוב לומר עמהם, כגון בעת צרה^{סח}. ומכל מקום לא יעסוק בדברים אחרים בפניהם.

תעניות

מז. **מנהגנו** לומר עננו בכל התעניות בכל התפילות, וגם בערבית ליל התענית, וכן בחור בישיבה יאמר עננו^{סט}.

(סימן קלא סקכ"ב) שאין אומרים עד י"ב בו, וכן הביא המשנה ברורה שם (סקל"ו). וכ"כ בשלחן ערוך המקוצר (פכ"א סי"א) ובסידור תורת אבות (עמוד מח) ובבית תפילתי (פכ"ד סט"ז). וראה שערי הלכה (סימן תצד ס"א). ומכל מקום אם בישיבה נוהגים לאמרו, כמנהג חלק מהאשכנזים, לא ישנה מהם באופן הניכר, וכמבואר לעיל (פ"ב סעיף נ ואילך) לגבי חילוקי מנהגים בתחנון.

סח הגר"י רצאבי (שו"ת עולת יצחק ח"ב סימן רפח), שיכול לומר עמהם, ולעתים הוא יותר טוב, ולפעמים יש עדיפות ללמוד בלא שירגש, או שיצא ללמוד במקום אחר, והכל לפי הענין, בשיקול הדעת וביראת שמים. והגר"ש מחפוד כתב שאינו חייב לומר עמהם. ולעיל (סכ"א) הובאו דברי הגר"ח כסאר לגבי יו"כ קטן, שטוב לומר סליחות עם הציבור, ועיין לעיל (פ"א סי"ח) שאסור לעסוק בדברים אחרים כשהציבור אומר פיוטים. ותמיד צריך רחמי שמים עד שיבוא הגואל בב"א, וסמך לדבר דברי הרמב"ם בהלכות ברכות (סוף פ"י), כללו של דבר לעולם יצעק אדם על העתיד לבא ויבקש רחמים וכו'.

סט ראה שו"ע (סימן תקסה ס"ג) ועץ חיים (דף קצח), דלא כהרמ"א שם. וכ"כ בעריכת שלחן (סימן תקסה ס"ב), בשלחן ערוך המקוצר (סימן קב ס"י) ובבית תפילתי (פי"ט סל"ב ופל"ד ס"ג), וראה שערי הלכה (סימן תקמט סט"ז). ובתפילת הלחש נוהג כמנהגו, לפי שאינו ניכר לאחרים, וכמו שנתבאר לעיל (פ"ב סי"ח).

מח. **מנהגנו** להניח תפילין בתפילת מנחה של התעניות^ע.
וכשמתפלל בישיבה שאין מניחים אז תפילין,
אין לו להניח^{עא}.

מט. **אין** מנהגנו להפטיר בתעניות בתפילת המנחה, ובחור
שלומד בישיבה אשכנזית, וכיבדוהו לעלות למפטיר
במנחת תעניות, יש מקילים שיכול לעלות כמנהגם^{עב}.

בין המצרים

ג. **מנהגנו** שאין נושאים נשים ואין עושין סעודת "אירוסין"
[שידוכין], וכן שאר סעודות שמחה, בימי [בין]

ע שתילי זיתים (סימן מו סק"ט) שכן מנהג קדמונינו, ומהרי"ץ בעץ חיים (דף
א ע"ב), הגאון רשי"ה בהבדלי מנהגים, וספר נחלת יוסף (עדן מנהגים סי' א)
והגר"ח כסאר בשם טוב (פ"א הי"א) והגר"י צובירי (ויצבור יוסף בר ח"א פ"ה) ובית
תפילתי (פל"ד ס"כ). וכמה טעמים נאמרו בדבר, עיין הגמ"י (ספ"ד מתפילין),
שתילי זיתים ועץ חיים ושו"ת אמרי יוסף (סימן לז). וכתב בעריכת שלחן (ס"י)
שיש שאין נוהגים כן.

עא הגר"ש מחפוד כתב שלא יניח תפילין בישיבה. ועיין בדברי חפץ (ח"ו
עמוד כ וח"ז עמוד שה בהערה). [ויש לדון במקום שיש ספרדים מעדות מרוקו
וכדו' שמניחים, אם גם התימנים יניחו. הרה"ג אליהו גיספאן]. והיינו שהנחתן
אינה חובה, אלא מנהג בעלמא, וראה שיערי הלכה (סימן תקמט סכ"ה), ואם
ירצה יכול להניח תפילין בחדרו, להוסיף עוד ברכות, ואחר כך ילך לבית
המדרש להתפלל עם הציבור.

עב כתב מהרי"ץ בעץ חיים (דף רא ע"ב וסדר מנחת ת"ב דף לה), שהמנהג פשוט
במקומנו להפטיר במנחת ת"ב, אע"פ שלא נזכר ברמב"ם, אבל בשאר
תעניות אין מפטירין, והביא מספר תולעת יעקב, שאף למ"ד שאין מפטירין
אם רצו להפטיר כדי לעורר את הלבבות הרשות בידם. ואם כן י"ל שאין
איסור לעלות אצל עדות אחרות גם למנהגנו, וכ"כ הגר"י רצאבי (מועדי ה' בין
המצרים עמוד ל) שלא יסרב, אלא יעלה ויברך ויפטיר [ובצום גדליה יש עוד
סניף להקל, עפ"ד השתילי זיתים סימן תקסו סק"ד, שכן נהגו קצת בתי

המצרים^ע. ומכל מקום בחור שהזמינו אותו לשמחה, מהקהילות המקילות בזה (עד ר"ח אב), רשאי לבוא לומר מזל טוב וכיוצא בזה ואף להשתתף בשמחה, ויש מחמירים בזה^{עד}.

נא. **מנהג** רבים בקהילותינו להסתפר בימי בין המצרים^{עה}. ובחור שלומד בישיבה אשכנזית, יש מתירים לו מעיקר הדין להתגלח ולהסתפר כמנהגו, ואין בזה משום לא

כנסיות. הרה"ג שלמה אלמוג אכלופין, וכן הסכים הרה"ג ארז רמתי. אמנם הגר"ש מחפוד כתב שלא יעלה [אכן בלאו הכי עדיף להמנע מלעלות מחמת נוסח הברכות, כמו שנתבאר לעיל ס"ה].

עג עיין שו"ע (סימן תקנא ס"ב) שאסור לישא מראש חודש, וכ"כ הרשי"ה בהבדלי מנהגים (דש"ח עמ' רפד). אמנם הרמ"א כתב שנוהגים להחמיר מי"ז בתמוז, ולא השמיטו השתילי זיתים, ופירש (סק"ט) שזה אפילו במי שלא קיים מצות פו"ר, ואפילו בלא סעודה. וכ"כ הגר"י צובירי בספר ויצבור יוסף בר (ח"ד פכ"א סי' א) ובעריכת שלחן (ס"ג) ובשלחן ערוך המקוצר (סימן קג ס"א) ובקובץ הלכה ומסורה (ח"ד ס"א) שמחמירים מי"ז בתמוז ע"ש. וכ"כ בבן איש חי (פרשת דברים ס"ד) שמנהגם מי"ז בתמוז.

וכתבו המג"א (סק"י) והשתילי זיתים (סקי"א) שגם סעודת שידוכין אסור לעשות, ואפילו בלא ריקודים ומחולות. וכ"כ בשלחן ערוך המקוצר שם, וראה שערי הלכה (סימן תקנא ס"ד) פרטי הדינים בזה.

עד הגר"י רצאבי הורה (שערי יצחק התשפ"ה), שאם אינו יכול להמנע מלהשתתף, רשאי לבוא לומר מזל טוב וכיוצא בזה, אבל לא ישתתף בשמחה. והגר"ש ואזנר הורה (קובץ מבית לוי) לגבי ספירת העומר, לנוהגים איסור בזמן שאחרים נוהגים היתר, שראוי להחמיר ולא להשתתף בזה, רק לומר מזל טוב [ומשמע שזה מותר גם לכתחילה]. אמנם הגרש"ז אויערבך היה מורה (הליכות שלמה פ"א סי"ט) שמותר לבחורים להשתתף בחתונה של בחור שנוהג היתר. וכן השיב הגר"ש מחפוד שיכול להשתתף בשמחה עד שבוע שחל בו. וכן העיר הרה"ג חיים צדוק, שכיון שהשו"ע מתיר בזה להדיא אין להחמיר כל כך. וכ"כ הרה"ג אברהם בן משה שהעיקר להקל בזה.

עה כדעת הרמב"ם (ה"ו) והשו"ע (סימן תקנא ס"ג וסי"ב), פרט לשבוע שחל בו תשעה באב, וכ"כ בעריכת שלחן (סי"ח), וראה שערי הלכה (שם סי"ח). אמנם

תתגודדו [כל זמן שאין זה כנגד הוראת ראש הישיבה], ויש מחמירים בזה^ע.

נב. מנהגנו להמתין מלברך ברכת הלבנה בחודש אב עד מוצאי תשעה באב. ואם בישיבה נוהגים להקדים לברך, טוב שיברך עמהם ברב עם^ע.

נג. המנהג בקהילותינו לרחוץ אף בשבוע שחל בו במים פושרין, וכל שכן בצוננין, ויש מקילים אף

הרמ"א כתב שמנהגם להחמיר בזה מ"ז בתמוז [והשמיטו השתילי זיתים]. ובספר נחלת יוסף (עדן מנהגים סימן ח) כתב שנהגו כרמ"א, וכ"כ בשלחן ערוך המקוצר (עמוד קכג ס"ג) שרבים נוהגים כרמ"א, והיקל למי שצריך להסתפר לכבוד שבת. ובקובץ הלכה ומסורה כתבו (ס"א) שרוב הקהילות מחמירים כהרמ"א.

עו דעת הגר"י רצאבי (מועדי ה' שם עמוד יא) שאין בזה איסור, ואף מותר לאשכנזי לספרו [וראה הליכות שלמה פי"ד הערה 17]. אלא אם כן הוראת הישיבה לא כך. אמנם הגר"ש מחפוד כתב שאין להם להסתפר בישיבה. וראה לעיל (סל"ה) לגבי ספירת העומר. ובדרך כלל לא מומלץ לנהוג היתר בכל כיו"ב בפני הנוהגים איסור, וכן הסכים הרה"ג אברהם בן משה.

עז הרמ"א כתב (סימן תכו ס"ב וסימן תקנא ס"ח) שאין מברכים על הלבנה עד אחר ת"ב. וכתב השת"ז (שם סק"א ושם סק"ו) שטוב לברך במוצאי ת"ב, ע"ש. וכ"כ מהרי"ץ בעץ חיים (דף קנט ע"א) דברי הרמ"א, וכ"כ הגר"י צובירי (ויצבור יוסף בר ח"ד עמוד קמז), והגר"ע בסיס בשו"ת בית העזרי (ח"ב סימן עה) שכן מנהג כל יהדות תימן, וכ"כ בשלחן ערוך המקוצר (סימן קה סכ"ב) ובבית תפילתי (פל"ד ספ"ז). אמנם יש מהאשכנזים שאינם נוהגים כן, כמו שמובא בשם החזון איש והקה"י (ארחות רבינו עמוד קעז) שנהגו לברך לפני ת"ב כדעת הגר"א, וכן נהג הגר"ז אויערבך (הליכות שלמה תפילה פט"ו הערה 22). ובישיבה שנוהגים לברך עליה לפני ת"ב, הורו הגר"ש מחפוד והגר"י רצאבי, שעדיף לברכה ברב עם יחד עם בני הישיבה, ולא ימתין לשעת שמחה. והגר"פ קורח השיב, שאם יש קבוצה של בחורים שנוהגים כן, ימתינו לברך יחד אחר כך. וכן להלן לגבי חודש תשרי (סעיף עב). והרה"ג אברהם בן משה כתב, שעדיף

בחמין^ע. ובחור בישיבה שנוהגים שלא לרוחץ כלל בתשעת הימים או בשבוע שחל בו, רשאי לרוחץ כמנהגו, ובלבד שיעשה זאת בצנעה^ט.

נד. מנהגו כעיקר הדין, לאכול בשר ולשתות יין אפילו בערב תשעה באב, חוץ מסעודה המפסקת^פ. ובחור

שימתי לברך במוצאי תשעה באב בבית כנסת תימני ברב עם [והיינו כאשר מתכנן להיות בבית כנסת תימני].

עח ברמב"ם הלכות תעניות (פ"ה ה"ו) איתא, שנהגו ישראל שלא יכנסו למרחץ בשבת זו, עד שיעבור התענית, וכתב המגיד משנה שנהגו כהרמב"ם בזה, ודבר פשוט הוא שמדינא מותר אף בערב ת"ב. ובשו"ע (ס"ז) כתב דיש נוהגים לא לרוחץ מראש חודש וי"ג משבוע שחל בו תשעה באב, וכתב רמ"א דנוהגין מר"ח, והשמיטו השתילי זיתים. וכתב (סקמ"ה) דברור דמדינא מותר אף ערב ת"ב. וכן המנהג שלא החמירו ברחיצה, רק נעלו את בתי המרחץ ורחצו בבית, כמו שכתב בספר ויצבור יוסף בר (שם ס' ד), שלא נמנעו מרחיצה לכבוד ה', וכ"כ בקובץ הלכה ומסורה (ס"ז), והגר"פ קורח (בשיעור) אמר, ששמע מהגר"י צובירי שאי אפשר להחמיר בזה בארץ [מחמת הלחות שלא היתה בתימן], אלא שבחמין לא ברירא ליה להקל. וכן הורה להקל לרוחץ בפושרין אך לא בחמין. ועיין עריכת שלחן (סמ"ד) שהחמיר בזה, והיקל למי שחושש להצטנן לרוחץ בפושרין. וכן בשלחן ערוך המקוצר (ס' קג ס"א) צידד שראוי להחמיר בחמין, ומ"מ למעשה רבים מקילים בזה כמו שכתב שם. וראה שערי הלכה (סימן תקנא סכ"ז). ומכל מקום ודאי שאין מחמירים בזה מראש חודש, אלא בשבוע שחל בו בלבד.

ויש לציין, שבאופן שיש ריח רע לכו"ע מותר לרוחץ [את מקום הלכלוך לכל הפחות] ויתכן לכל העדות, ומעיקר הדין אף ביו"כ ותשעה באב מותר לרוחץ במקום הלכלוך, ומי שמחמיר בכיו"ב ומצער אחרים, הרי זו חומרא על חשבון כבוד הבריות. וראה אגרות משה (אה"ע ח"ד סימן פד).

עט הגרי"ש אלישיב בתשובתו להרה"ג שלמה אלמוג אכלופי (תמוז התשנ"ה). וכ"כ הגר"ש מחפוד שכשלא רואים אותו רשאי לרוחץ. והרה"ג אברהם בן משה כתב, שהמחמיר תבא עליו ברכה.

פ הרמב"ם כתב (שם), כבר נהגו ישראל שלא לאכול בשר בשבת זו. ובטוש"ע (סימן תקנא ס"ט) הביאו ג' מנהגים בזמן האיסור ע"ש, וכתב השו"ע

שלומד בישיבה שנוהגים בזה איסור, רשאי לאכול בשר בצנעה^{פא}.

נה. **יש** מקומות שנמנעים מללמוד תורה בערב תשעה באב אחרי חצות, כי אם בדברים המותרים בתשעה באב, ובחור בישיבה שרוצה ללמוד כהרגלו רשאי^{פב}.

(סי"א) שהאוכל בשר במקום שנהגו איסור פורץ גדר וישכנו נחש [וכ"כ בעריכת שלחן ס"מ], אולם כתב המגיד משנה שלא פשט כן בכל ישראל, ונמנעים רק בערב התענית. וכן כתב הגאון רבי עמרם קורח בסערת תימן (עמוד ק) שלא נהגו כהרמב"ם בגלילות תימן עד היום, אלא כעיקר הדין (תענית דף ל ע"א), וכ"כ הגאון רשי"ה בהבדלי מנהגים (דברי שלום חכמים עמ' רפה) והגר"י צובירי בספר ויצבור יוסף בר (ח"ד פכ"א ס' ג), וכ"כ בעריכת שלחן (סל"ג) ושלחן ערוך המקוצר (סימן קג ס"ח) שמותר, וכ"כ בקובץ הלכה ומסורה (סל"ד) שכן מנהג רוב הקהילות, וכן אמר הגר"פ קורח (בשיעור) שהעיקר להקל למנהגו. אכן בספר נחלת יוסף (עדן מנהגים סימן ח) כתב שנהגו כרמ"א. ועיין שערי הלכה שם (ס"ז). ולענין שתיית יין, כתב באור לציון (פכ"ז תשובה ח) שיש מהספרדים שלא נהגו איסור.

פא הגר"ש מחפוד כתב שרשאי לאכול כשלא רואים אותו. וכ"כ הגר"י רצאבי (ויען יצחק הערה תנט ושער"י מסעי התשע"ב), והוסיף שודאי אין ענין לקנות בשר ולבשל בדוקא, ואף כשאוכל בשר אין להפגין ולהבליט זאת. ודעת הרה"ג אברהם אביר, כי בחור שנמצא במסגרת הישיבה, לא יפרוץ וישנה מנהג הישיבה, זולת חולה או חלש שיש להתיר לו לאכול בשר בצנעה. והרה"ג דוד קרואני כתב בשם הגר"ח כסאר, שבתמן הקלו בזה רק מפני שזה היה עיקר מאכלם, ולכן כיום שיש הרבה מה לאכול ראוי להימנע מאכילת בשר, והוסיף שמסתבר שבישיבה זה נקרא מקום שנוהגים איסור ואסור לאכול בשר בפניהם, והוסיף עוד שיש מקומות בתימן שלא אכלו בשר בהמה, והקלו רק בעוף, ובהרבה מקומות הפסיקו לשחוט, דהיינו שהשתדלו למעט במה שיכלו.

פב הרמ"א כתב (סימן תקנ) שנהגו לאסור בזה. והשמיטו השת"ז, וכתב (סק"ב) שנוהגים ללמוד כדרך, ובשבת קורין פרקי אבות. וכן הסכים המשנ"ב (סק"ח וסק"י) לפי שזה גורם ביטול תורה. וכ"כ הגר"ש קורח בעריכת שלחן (ס"ב) והגר"י רצאבי בשלחן ערוך המקוצר (סימן קו ס"ג) שמנהגו ללמוד

נו. **מנהג** ק"ק תימן לא להניח תפילין בשחרית של תשעה באב [ומתעטפים בטלית בלא ברכה]^{פג}. והמתפלל בישיבה של ספרדים, והם נוהגים להניח תפילין, לא יניח אצלם^{פד}.

נז. **מנהגנו** להקל בכל הדברים האסורים מיד במוצאי תשעה באב, ובחור בישיבה שמקפידים על כך עד עשירי באב בחצות היום, לא ינהג היתר בפניהם^{פה}.

כרגיל. ובאור לציון (פכ"ח ס"ה) כתב להמנע כהרמ"א, אלא שאם יגרום לו ביטול תורה מותר. ולמעשה אם יכול ללמוד דברים המותרים בת"ב בלא ביטול תורה, מה טוב. אבל מצד הדין כיון שהפוסקים כתבו להקל בזה במקום חשש ביטול תורה, לפיכך רשאי ללמוד כדרכו בכל מקום. וראה שערי הלכה (שם ס"ד).

פג כמו שכתב השו"ע (סימן תקנה ס"א) ומהרי"ץ בעץ חיים (סדר ט"ב דף יא ע"א), וכ"כ בשלחן ערוך המקוצר (סימן קה סעיף ז) ובית תפילתי (פל"ד סעיף סב), וכ"כ בקובץ הלכה ומסורה (בין המצרים התש"ע עמוד 16), שנוהגים שלא להניח תפילין בשחרית, אבל בטלית נהגו להתעטף בלילה וביום (ויצי"ב ח"ד פרק כג), ומ"מ בשחרית אינו מברך להתעטף (עץ חיים שם). וכ"כ בבית תפילתי (סעיף טל וסא) ע"ש. וראה שערי הלכה שם. [ודעת מהרי"ץ שראוי להניח תפילין בביתו קודם התפילה. הרה"ג חיים צדוק].

פד הגר"ש מחפוד והגר"י רצאבי (ויען יצחק סימן ריא). ואם כן הנכון הוא ללכת להתפלל במקום אחר, ולפי העניין.

פה כתב השו"ע (סימן תקנח), מנהג כשר לאסור בשר ויין, לפי שהיכל נשרף עד השקיעה בעשירי, והרמ"א כתב שיש מחמירים עד חצות היום, ולא השמיטו השת"ז. ובשו"ע (סימן תקנא ס"ד) כתב שמותר מיד לספר ולכבס, וכן הזכיר המשנ"ב (סימן תקנט סקל"ט) מנהג להתיר מיד. וכתב המגיד משנה (הלכות תעניות פ"ה ה"ו) שדעת הרמב"ם להקל בזה, וכן מנהגנו, כמו שכתב הגר"ש קורח בעריכת שלחן ע"ש, וכ"כ בקובץ הלכה ומסורה (ח"ד סעיף רלט), והגר"י רצאבי בשלחן ערוך המקוצר (סימן קה סכ"ג). וכ"כ בבן איש חי (דברים סט"ו) שמנהג בגדד לאכול בשר בליל עשירי. וראה שערי הלכה (סימן תקנח ס"א).

נח. **מנהגנו** היה לאסור כל שמיעת כלי שיר זכר לחרבן, ואף לצורך שמחה של מצוה כנישואין וכיו"ב. אמנם כיום לצערינו נפרץ הדבר, ומקילים בזה בחתונות וכיו"ב, ואף בלא מצוה מקילים בזה כדי לרפא את הנפש¹.

ימים נוראים

נט. **מנהגנו** להשכים כל יום לאמירת ה"אשמורות" (סליחות), מראש חודש אלול עד יום כיפור (פרט לראש חודש ושבחות), שזוהי עת רצון². ובחור שלומד בישיבה שמתחילים לומר סליחות רק סמוך לראש השנה, ראוי להשתדל לאמרן

וגם בישיבה בחור רשאי להקל בזה כמנהגו, אמנם לא ינהג היתר בפרהסיא, וכמבואר לעיל (סעיף נב ונג) לגבי חילוקי המנהגים לפני ת"ב.

פו המנהג היה לאסור בזה כל השנה, כדעת הרמב"ם בהלכות תעניות (פ"ה ה"ד) והשו"ע (סימן תקס ס"ג), ומה שכתב הרמ"א שיש מקילים בלא יין, השמיטו השתילי זיתים, ומש"כ הרמ"א להקל לצורך המצוה, ולא השמיטו השתילי זיתים, עיין מש"כ על זה ברביד הזהב שם לאסור. ומ"מ הורה הגר"פ קורח להקל בשמיעת כלי שיר לצורך מניעת עצבות וכיו"ב, אך לא לשם תענוג. ועיין אסופת מאמרים (עמוד שנב) ושלחן ערוך המקוצר (סימן קז ס"ג) וזית רענן (סקי"א ויד), וראה שערי הלכה (סימן תקס ס"ד וט"ו). אכן הנכון הוא להעדיף תמיד שירים רגועים שאינם בכלל גזירה זו, כפי ששמעתי מהגר"פ קורח (שערי הלכה דיני מילה סימן רסה הערה פא), ולא שירים שמביאים לידי ריקוד. ועיין לקמן (פ"ד ס"ג).

פז הרמב"ם בהלכות תשובה (פ"ג ה"ד) הזכיר את המנהג לקום בלילה ולהתפלל בבתי כנסיות בדברי תחנונים ובכיבושין עד שיאור היום בעשרת ימי תשובה. ומהרי"ץ בעץ חיים (ח"ג דף לב ע"א) כתב שנוהגים להשכים כל ארבעים יום, כמו שכתב השו"ע (סימן תקפא ס"א). וראה עריכת שלחן (שם ס"א) ושלחן ערוך המקוצר (סימן קט ס"א) ובית תפילתי (פל"ב ס"א) ושערי הלכה (שם ס"ב).

בהשכם, שזהו הזמן המובחר לאמירתן^{פח}, אמנם כדי שלא לפגוע בלימוד ולהפסידו, די שיאמר רק את י"ב האלפא ביתא של האשמורות^{פט}. ואם אינו יכול להשכים יאמרן ביום^צ.

ס. בהרבה ישיבות מצוי שבחורים מארגנים מניין לאמירת האשמורות יחד, אמנם אין להם רשות לעשות כן בלא תיאום עם ראש הישיבה^{צא}.

סא. בחור שלומד בישיבה אשכנזית, כשאומרים שם סליחות, עדיף שיאמר את נוסח האשמורות שלנו, שהם בלשון צחה ומובנת לכל^{צב}.

פח הגר"ח כסאר (שו"ת החיים והשלום או"ח סימן קעו), כדי שתעלה תפילתם ותתקבל בכלל תפילות כלל ישראל דנפישא זכותיהו, וגם כן יוצלחו בזה בעסק התורה ולא ייעפו וכו'. ע"כ. וראה קובץ נחלת אבות (ח"ה עמוד שצט) ושערי הלכה (שם ס"ג). והגר"ש מחפוד כתב, שכשאפשר יאמר אשמורות, אם זה לא יזיק לו בסדרי הישיבה.

פט הגר"ע בסיס בשו"ת בית העזרי (ח"ג סימן פב), שכשלמד בישיבת פוניבז', היו משכימים כשלושת רבעי שעה לפני התפילה, ואומרים מקצת הסליחות כמו שכתב מהר"ץ בהקדמה לאשמורות על פי האר"י, והיו מספיקים בנחת, ולא היה להם חסרון בלימוד, וכך ראוי לעשות. וכ"כ הגר"י רצאבי (שו"ת עולת יצחק ח"ב סימן קלג).

הסליחות שבלשון ארמי, מנהגו לאמרן אפילו ביחיד, עיין שו"ת החיים והשלום (סימן לט), שאין לחוש בזה. וכן כתב הגר"י צובירי (פסקי הלכות עמוד שנב) שכן נהגו בלי שום פקפוק, יעו"ש. ונתבאר בשערי הלכה שם (סי"ג).

צ הגר"ח כסאר (שם) והגר"ע בסיס בשו"ת בית העזרי (ח"ב סימן צה) ושערי הלכה שם (ס"ד).

צא אע"פ שדבר מבורך הוא שבחורי הישיבות אומרים יחד את האשמורות, מצד עצם אמירת האשמורות, וגם שילמדו ויתרגלו לסדר אמירתן, מכל מקום לפעמים זה מפריע לסדרי הישיבה, ואין לעשות שום דבר שאינו תואם לרוח המקום. וכן העיר הרה"ג ארז רמת.

צב הגר"ש מחפוד כתב שיאמר את הנוסח שלנו, וכ"כ הגר"י רצאבי (שו"ת

סב. **אין** אומרים את האשמורות בלילה קודם חצות. ואם נמצא במקום שאומרים קודם חצות, ישב בדד וידום, ואין בזה משום לא תתגודדו^ג. ויכול לומר עמהם את הבקשות בלא שלוש עשרה מדות.

סג. **מנהג** רבים בקהילותינו לומר שלוש עשרה מידות מיושב. אמנם בחור שמתפלל בישיבה שנוהגים לעמוד, צריך לעמוד עמהם^ד.

סד. **מעלה** גדולה יש בתפילה בישיבה, ובפרט בימים הנוראים שצריכים רחמי שמים לזכות בדין. ובחור שרוצה להתפלל במניין תימני, שמרגיש שיכול להתפלל שם יותר טוב, יש לשקול היטב את הדבר אם לא יהיה לו בכך נזק רוחני,

עולת יצחק ח"ב סימן קלד), לפי שהם בלשון צחה ומובנת לכל, וע"ש עוד. אך כמובן שזהו באופן שלא יגרום לו להיות משונה, והכל לפי העניין.

צג הגר"י צובירי (פסקי הלכות עמוד שנה הערה ח). וכ"כ בשו"ת בית העזרי (ח"ג סימן פב), שמנהג תימן וכל קהילות ישראל לאמרן דוקא מחצות הלילה ואילך, ושכן דעת מהרד"ם ומהרי"ץ, ושכן משמע מלשון רבנו הרמב"ם. וראה שערי הלכה שם (ס"ד).

צד הגר"ש מחפוד כתב, שלא ישנה ממנהג המקום. וכ"כ הגר"י רצאבי (שער"י כי תצא התשע"ה ועוד), או שישב במקום צדדי או יצא החוצה, ולא מטעם לא תתגודדו, אלא מטעם לא ישב בין העומדים. וכ"כ הרה"ג אורן צדוק (שו"ת אורן של חכמים ח"ב סימן מא), שאין לעמוד במקום שנוהגים הציבור לישב משום דרך ארץ, וכן אם מנהג המקום לעמוד, לא ישבו המיעוט בפניהם, אלא יעמדו או יצאו מן המקום. וכ"כ הרה"ג ארז רמתי (בית תפילתי ח"ב פרק לב סוף הערה כה), שכשנמצא במקום שכולם עומדים, יעמוד עמהם ולא יפרוש מן הציבור. וכן להיפך, אם רגיל לעמוד ונזדמן לציבור שאין רגילין לעמוד, מחוייב הוא להשאר מיושב, שלא יהיו באותו מקום חלק נוהגים כך וחלק נוהגים כך.

וגם זהו רק אם הציבור שם חרדים ובני תורה [וגם אין זה נגד הוראת הישיבה]^{צה}.

סה. מנהגנו לומר תפילת הפרנסה בליל ראש השנה ויום הכיפורים בסוף תפילת ערבית^{צו}, וגם בחור שמתפלל בישיבה אשכנזית, טוב שיאמר אותה לעצמו. ואין

צה הגר"י רצאבי (דברי חפץ ח"ג עמוד מט הערה יד). והגר"ש מחפוד כתב, שבחור צריך לקבוע מקום תפילתו בישיבה, אמנם בימים נוראים, יקדים להתפלל אצל תימנים, ואחר כך יצטרף לישיבה, מזה ומזה אל תנח ידך [כאשר זה אפשר]. וע"ע לעיל (פ"ב סט"ז) בעניין התפילה בישיבה.

וביאר הגר"י רצאבי (שם), שבימים נוראים יש יותר צורך להתפלל בבית כנסת כמנהג אבותיו, ובפרט בראש השנה מפני המנהג להתפלל תפילה אחת במוסף, ואף על פי כן יש מעלה גדולה בתפילה בישיבה. ואם מחמת תפילתם שם לא יוכלו לשהות כלל בישיבה, עדיף שישארו בישיבה, וכך ראוי לעשות. אמנם יש לעשות הכל בשיקול דעת תורה, לפי הענין והזמן והמקום. ע"כ. ושמעתי מהגר"פ קורח, שכשלמד בפוניבז' אמר לו אביו שבימים נוראים יתפלל עם התימנים, והלך לשאול על כך את הגר"י קנייבסקי, והשיב לו שישתדל להסביר לאביו שמעלת התפילה יותר גדולה. וכן שמעתי מהגר"י מועלם, שכשלמד בפוניבז' רצה להתפלל אצל תימנים, ואמר לגרא"מ שך שרוצה ללכת להתפלל אצל תימנים לפי שאינו רגיל לתפילה שבישיבה, אמנם הגרא"מ השיבו שיתכלל על המילים וזה ישפיע עליו הרבה, ויש עניין להתפלל במקום שלומד, ואכן זה עזר לו מאוד. אמנם בספר שירת בן הלוי (ח"א עמוד פג) כתב, ששאל את הגאון רבי שלום יצחק הלוי אם להתפלל בישיבה או בבית הכנסת שהורגל בו, והשיב לו שיתפלל במקום שהש"ץ לא משבש את לשון התפילה. ומכל מקום באופן שזה יגרום לו נזק ממקום אחר יש לשקול את העניין. והרה"ג חיים צדוק כתב, שהגר"י צובירי השיב לבחור, שכיון שכל השנה הוא במסגרת ובאווירה של הישיבה, והתפילה כמסורת אבותיו מועילה לו לתפילה, יכול לוותר על התפילה בישיבה בימים אלו, ובלבד שילך למקום הראוי כדבעי לתפילה.

צו מקור תפילה זו מסידורי הספרדים, והובאה בסידורי תימן האחרונים, וכבר פשט המנהג לאמרה.

מנהגנו לעמוד בתפילת הפרנסה, וגם אין פותחים את ההיכל^צ.
ובחור שנמצא בישיבה ספרדית שנוהגים לעמוד, לא ישב בין
העומדים^{צח}.

סו. **מנהגנו** בתקיעות שופר, לעשות את התרועה קול רועד,
ולא קולות מופסקים (טו טז). והמתפלל בישיבה
שנוהגים לעשות את התרועה קולות מופסקים, ראוי לחזור
ולשמוע את התקיעות כמנהגנו^{צט}. ואכן בהרבה ישיבות נוהגים

צז בכל ספרי רבותינו והסידורים וספרי המנהגים שראיתי, לא הוזכרה
עמידה בתפילת הפרנסה, ובחלקם הוזכר רק שהש"צ עומד, ובסידור זכור
לאברהם הוזכר שיש נוהגים לפתוח שערי ההיכל בעת אמירתה (יב"א). אכן
כנראה טעם העמידה הוא משום פתיחת ההיכל [כמו שאנו עומדים בפתיחת
ההיכל באמירת שירת הים], אך אצלנו לא נהגו לפתוח את ההיכל, ולכן גם
לא נהגו לעמוד.

צח הגר"י רצאבי (שער"י נצבים התשע"ב).

צט הגר"ש קורח (עריכת שלחן סימן תקצ סעיף ו), דהוי ספק אם יצא ידי חובתו,
ושכן הורה הגר"י כהנמן שהתימנים בישיבה צריכים לחזור על התקיעות [וכן
שמעתי גם מהגר"ש אלישיב, שלכתחילה יש לשמוע תקיעת שופר לפי
מנהגנו. הרה"ג שלמה אלמוג אכלופי, וע"ע קובץ מורשה ח"ד עמוד שצב].
וכ"כ הגר"מ שטרנבוך (תשובות והנהגות ח"ד סימן קמג) שמהרי"ל דיסקין היה
מדקדק לשמוע גם תרועה תימנית ע"ש. וכן בקובץ מורשה (שם עמוד שפו)
הובא שהגר"ש בעדני היה מקפיד כל שנה לשמוע תרועה תימנית. וכן כתב
הגר"ש מחפוד, שצריך ללכת לשמוע תקיעות כמנהגנו. וכ"כ הגר"ע בסיס
(שו"ת בית העזרי ח"ב סימן צט), שיש לחזור ולשמוע תקיעות כמנהגנו, וכשהיה
בישיבת פוניבז' הם חזרו על התקיעות אחר מוסף, וגם הגרא"מ שך בא
לשמוע את התקיעות, כדי לשמוע את התרועה כמנהגנו. וכ"כ בהסכמתו
לשתילי זיתים עם זית רענן. וכן אמר הגר"פ קורח שצריך להקפיד לשמוע
תרועה כמנהגנו, וכשהיה בישיבה היו תוקעים אחרי התפילה. והגר"י קורח
כתב (שו"ת אמרי יוסף סימן יא), דהואיל ויש הבדל בין תקיעות האשכנזים
ותקיעות התימנים, אין התימנים יוצאים בתקיעות האשכנזים, כי התרועה
של התימנים היא כמו שמיילל האדם, כמו שכתב הרמב"ם בהלכות שופר,

לתקוע אחרי התפילה כמנהגנו. ויכוונו לצאת בתקיעות שבישיבה, ואחר כך ישמעו שוב את התקיעות כמנהגנו¹.

סז. תפילת מוסף של ראש השנה, מנהג הבלדי להתפלל אותה תפילה אחת יחד עם השליח ציבור (הוא

והתרועה של האשכנזים היא כוחות מפוסקים [אבל מצד מנין התקיעות, אין זה חשוב, העיקר השלישים קול, ומה שמוסיפים אין בכך כלום. שם].

ומכל מקום דעת הרבה פוסקים (ראה הליכות שלמה פ"ב סעיף יג ואור לציון ח"ד פ"ה סעיף כא ועוד) שאין זה מעכב, ואם כן יש להחמיר בזה אבל לא על חשבון דברים אחרים. וכן דעת הגר"י רצאבי (שער"י נצבים התשע"ג ושיעורי חודש שבט התשע"ח), שצריך להשתדל לשמוע תקיעת שופר כמנהגנו, אך אינו מעכב בדיעבד, ולכן ראוי לחזור ולשמוע תקיעות כפי מנהגנו מספק. ועוד כתב (שם בראשית התשפ"א), שבחורים בישיבות מעיקר הדין יצאו ידי חובה, ורק רצוי לשמוע לפי מנהג אבותינו, מכמה טעמים ע"ש.

עוד יש לציין את דעת הרמב"ם (ה"ד), וכן העתיק מהרי"ץ בעץ חיים (דף ע ע"א), וכן הכריע הגר"א (סק"א), ששיעור תקיעה הוא חצי תרועה, דהיינו ארבעה וחצי טרומיטין, וכן עיקר הדין לדידן, ולפי זה אם עשו שברים שאורך כל שבר יותר משיעור זה, הרי אלו תקיעות ולא שברים, ולא יצאו ידי חובת התש"ת ותשר"ת. ונתבאר בשערי הלכה (סימן תקצ ס"ז).

ק הגר"ע בסיס (שו"ת בית העזרי ח"ב סימן צט), שכך עדיף טפי, ולא צריך לכוין לא לצאת בתקיעות שבישיבה.

וכתב עוד הגר"ע בסיס (שם), שאם יש בית כנסת תימני בקירבת מקום, אם אפשר יותר טוב להתפלל שם, או לעשות מניין לתימנים לתקיעות ולמוסף. ע"כ. אמנם לפי הניסיון, בדרך כלל ראשי הישיבות מקפידים על סדרי הישיבה, ואין לעשות מניין בלא תיאום עם ראש הישיבה. וראה לעיל (סעיף סד).

בספר הליכות שלמה (שם הערה כב) הובא מהגרש"ז אויערבך, שהשומע תקיעת שופר ביום השני מאשכנזי שמברך שוב שהחיינו, יכול לענות אמן על ברכתו, וגם אין בזה חשש הפסק, כיון שזהו סדר הברכות למברך. ועיין לעיל (סעיף מב) ולקמן (סעיף צד), ולדברי הכל אין חובה לענות אמן, כדלעיל (פ"ב הערה יט) בשם הביאור הלכה.

אומר בקול רם ואומרים עמו בלחש), ולא תפילת לחש וחזרה קא. ובחור שמתפלל בישיבה שמנהגם להתפלל תחילה בלחש, יתפלל עמהם כמנהג המקום קב. ויש אומרים שיעמוד כמותם בלא להתפלל, אלא יתפלל עם חזרת הש"ץ קג.

סח. מנהג רבים להקל בתקיעות בראש השנה אף לחינם ולהתלמד, ואין ראוי לעשות כן בישיבה בפני

קא כ"כ מהרי"ץ בעץ חיים (דף ע"ב) שהמנהג מקדם להתפלל תפילה אחת, כפי שהוא בתכאליל, וכמו שכתב הרמב"ם בהלכות תפילה (פ"ח ה"י) שאם רצה לשמוע את התפילה מהש"ץ בתפילה זו רשאי, וביאר מהרי"ץ על פי הראנ"ח, שכיון שנחלקו הגאונים אם היחיד מתפלל תפילה זו שבע ברכות או תשע ברכות, כדי לצאת מן הספק מתפללים עם הש"ץ, ואז י"ל דלכו"ע מתפללים תשע, והעלה שאין לשנות את המנהג, ויש לחוש לברכה לבטלה ע"ש.

אמנם מעיקר הדין, משמעות הרמב"ם שם שאף היחיד מתפלל תשע, וכ"כ רבינו מנוח שם, וכ"פ השו"ע (סימן תקצא ס"א), וכמו שביאר המשנה ברורה שם (סק"א). וכ"כ בבית תפילתי (פל"ב הערה קיג) שהמנהג שהחולה בביתו מתפלל תשע, ושכן שמע מהגר"ע בסיס.

קב הגר"ש מחפוד. וכ"כ הרה"ג שלמה אלמוג אכלופי בשם הגר"ע בסיס (וציין שכן משמע בשו"ת בית העזרי ח"ד סימן פ אות ו). וכן דעת הרה"ג ארז רמתי, וכשם שחולה יחיד בביתו מתפלל תשע ברכות [כנ"ל]. וכ"כ בקובץ הלכה ומסורה (חכ"א עמוד קמט).

וכתב עוד בבית תפילתי (פרק לב סעיף פו), שכאשר מתפלל במקום שתוקעים גם בתפילת הלחש, לא יפסיק באמצע תפילתו לשמוע את התקיעות, ובפרט אם צריך להמתין בשתיקה, אלא ימשיך כדרכו.

קג הגר"י רצאבי (שו"ת עולת יצחק ח"ג סימן קסה), ויסמוך על דעת האומרים שכה"ג נחשב כתפילה בציבור, אף שאין עשרה מתפללים עמו. ואף שי"א שאינה נחשבת לתפילה בציבור, הכי עדיף מאשר ליכנס בחשש ברכות לבטלה, וע"ש. [ובלבד שתוספת הפיוטים ושינוי הנוסחאות לא יבלבלו ולא יסיחו את דעתו, ויצטרך להמתין וכו'. הרה"ג בניהו מחפוד. והגר"י רצאבי

הנוהגים לאסור זאת, אלא אם כן הם חושבים שתוקע למצוה קד.

סט. מנהג האשכנזים והספרדים לומר סדר "תשליך" אחר תפילת המנחה בראש השנה, אמנם רוב קהילות תימן לא נהגו לאמרו. ובחור בישיבה לא יתראה בפניהם כשאינו אומרו קד.

ע. מנהג הבלדי לומר בברכת אתה קדוש נוסח "ובכן יתקדש" בכל עשרת ימי תשובה, וגם בישיבה יש לאמרו. וגם

השיב, שבזמן אמירת הפיוטים יתבונן בדברים ואינו הפסק. ועיין זית רענן סימן תקצא סק"ב.

קד דעת הרמ"א (סימן תקצו) שאחרי שתקע למצוה שוב אסור לתקוע, ולא השמיטו השתילי זיתים. אמנם דעת הט"ז שם להתיר, וכתב המשנה ברורה (סק"ג) שדעת רוב האחרונים להחמיר בזה. אמנם מנהג רבים בקהילותינו להקל בזה, וכמו שכתבו בשלחן ערוך המקוצר (סימן קי הערה י) ובבית תפילתי (פל"ב סעיף פט), וראה שערי הלכה (סו"ס תקצו). מאידך בעריכת שלחן (סימן שלח ס"ג) כתב שלא נשמע להקל בזה, ע"ש ביאורו בזה, ועיין בסביב לשלחן (ד"ה ולאחר) שפירט הדין והמנהג בזה. ומ"מ בישיבה שמנהגם להחמיר בזה, אינו רשאי להקל בפניהם, וכמבואר לעיל (פ"א סי"ג), אלא אם כן אינם יודעים שהוא תוקע לחנם, שכה"ג מסתבר להתיר זאת.

קה הרמ"א (סימן תקפג ס"ב) העלה מנהג זה בשם מהרי"ל, ולא השמיטו השתילי זיתים. אמנם מהרי"ץ בעץ חיים לא העלהו. ובערוך השלחן פקפק במנהג זה ע"ש. ולמעשה בקהילות תימן הרוב לא נהגו בזה, ובפרט הבלדי. וכ"כ הגר"א נדאף (כל כתבי ענ"ח עמוד רסד), פרט לקצת שנהגו כן מקרוב בארץ ישראל, וכ"כ הגרש"י הלוי (דברי שלום חכמים עמוד רסה), והגר"ש קורח בעריכת שלחן (ס"ח) והגר"י רצאבי בשלחן ערוך המקוצר (סימן קי ס"ב). והגר"י צובירי בסידור כנסת הגדולה (ח"ג עמוד תכו) כתב, שיש יחידים ורבנים שנהגו לאמרו על פי סידורי ספרד, וע"ש השתלשלות המנהג בזה. וראה סביב לשלחן (ד"ה והולכים) ושערי הלכה שם (ס"ב). ומכל מקום כאשר בני הישיבה אומרים נוסח זה לא יפרוש מהם, כמבואר לעיל (פ"ב סי"ח), אמנם אינו צריך לומר נוסח זה דווקא, אלא יכול לומר אז פרקי תהלים וכיו"ב.

אם מחמת כן חושש להפסיד עניית הקדושה, אין לו לדלגו, אלא אם כן יודע שמחמת כן יפסיד קדושה, שעדיף לדלגו^ק, ויש אומרים שבכל אופן יאמר את כל הנוסח^ק.

צא. מנהג רוב קהילות תימן שאין עושים "כפרות" לפני יום כיפור, לא בתורנגולים ולא במעות, ואף בישיבה יש להמנע מלעשות כפרות^ק.

עב. מנהגנו להמתין מלבד ברכת הלבנה עד מוצאי יום כפור,

קו הגר"י רצאבי (שע"ה סימן קי הערה ו), שזה חלק מהתפילה ונחשב כאנוס לגבי הקדושה, אמנם אם יודע ודאי שיפסיד את הקדושה, לכאורה עדיף שידלג לפי שזהו רק מנהג, ואולי קודם שיחתום יאמר את סוף הנוסח "ונאמר ויגבה יי צבאות במשפט" וגו'. והגר"ש מחפוד כתב, שראוי לדלגו כדי להספיק קדושה. ועיין זית רענן בדומה לזה (סימן תקפב סוף סק"ו). ויש לציין למה שהעיר הרה"ג ארז רמתי בבית תפילתי (פל"ב הערה קמח), שבדור האחרון לא כל הבלדי היו אומרים תוספת זו, אלא שכיום חזרו לזה על ידי הסידורים המסודרים. [ולכאורה מלשון הרמב"ם בסדר התפילות משמע, שגם מי שלא מוסיף את כל הנוסח, מוסיף את הסוף - ונאמר ויגבה ה' צבאות וגו'].

קז בית תפילתי (פל"ב סעיף קא) בשם הגר"ע בסיס.
ענין אמירת שיר המעלות ממעמקים בעשרת ימי תשובה, נתבאר לעיל (פ"ב הערה ל"ט).

קח כדעת השו"ע (סימן תרה ס"א) שיש לחוש בזה למנהג האמורי, וכן השמיט השתילי זיתים דברי הרמ"א בזה. וכ"כ הגר"א נדאף (כל כתבי ענ"ח עמוד רסו) והגרש"י הלוי (דברי שלום חכמים עמוד רסז) שלא נהגו בזה, וכ"כ הגר"ע קורח בסערת תימן (עמוד קכא) שלא נשמע מנהג זה בכל גלילות תימן. וכן שמעתי מהגר"פ קורח שגם לא עשו כפרות על מעות וכיו"ב, וכ"כ הגר"י רצאבי בשלחן ערוך המקוצר (סימן קיב ס"ב). אמנם בזית רענן הביא מהגר"ע בסיס, שברדאע ושרעב עשו כפרות על תורנגול, ושכיום רובם עושים על מעות. ועיין שערי הלכה (שם ס"ז). ולמעשה אינו ניכר כיצד נוהג, ויכול לנהוג כמנהגו גם בישיבה.

ואם בישיבה כולם מברכים לפני יום כפור, עדיף לאמרה עמהם ברב עם^{קט}.

עג. **ביום** כפור, מנהג הבלדי ליפול על פניהם אחר כל התפילות, כולל תפילת ערבית^{קכ}. ובחור שמתפלל בישיבה שאינם נופלים, לא יפול על פניו בציבור באופן הניכר, אלא יכול לומר את הנוסח בהטיית הראש מעט באופן שאינו ניכר^{קיא}.

עד. **אין** מנהגנו ליפול על הארץ בסדר העבודה ביום הכפורים^{קכב}. ובחור שמתפלל בישיבה שנוהגים ליפול על פניהם, לא ישנה ממנהג המקום, ויותר טוב שיצא החוצה לפני כן^{קכג}.

קט עיין רמ"א (סימן תרג ס"א) ושערי הלכה (שם ס"ט). ונתבאר לעיל (סעיף נב) לגבי חודש אב. והרה"ג אברהם בן משה העיר, שעדיף להמתין למוצאי יום כפור, ושם לאמרו בבית כנסת תימני ברב עם, וכמובא לעיל.

קי כדעת הרמב"ם בהלכות תפילה (פ"ה הט"ו), לפי שהוא יום תחינה. וכן העלה מהרי"ץ בעץ חיים (דף פז ע"א). אמנם בהגמ"י (אות ת) איתא שמנהגם לא ליפול, וכן מנהג השאמי שלא ליפול על פניהם, כמו שכתב הגר"י צובירי בסידור כנסת הגדולה (עמוד רלח). וכן העלה בבית תפילתי (פל"ב סעיף קמה) את שני המנהגים.

קיא כמבואר לעיל (פ"ב סעיף נא) לגבי נפילת פנים בישיבה ספרדית. ואם כולם עומדים יכול לאמרו בעמידה, כמו שכתבו הפוסקים לגבי מי שאינו יכול לפסוע לאחוריו (משנה ברורה סימן קלא סק"י).

קיב ומה שכתב הרמ"א (ס"ס קלא וסימן תרכא ס"ד) שנוהגים ליפול, השמיטו השתילי זיתים. וכ"כ בבית תפילתי (פל"ב סעיף קסח). ובשער הציון (סקל"ד) כתב שמנהגם להשתחוות לארץ גם בעלינו שבמוסף של ראש השנה.

קיג הגר"ש מחפוד כתב, שיצא החוצה לפני כן. והר"ח זכותא (קובץ נחלת אבות ח"ה עמוד רפח) האריך בדיון זה, וכתב שאין חשש ליפול עמהם, ודן אם

סוכות

עה. **מנהג** הבלדי והרבה מהשאמי, לברך "לישב בסוכה" בכל פעם שנכנסים לסוכה, ואין הברכה תלויה בסעודה^{קט"ז}. וגם כשנכנס לסוכת חבירו שנוהג לברך רק בשעת הסעודה, אף אם אינו סועד שם, יברך כמנהגו. ואף חבירו יכול לענות אמן על ברכה זו^{קט"ו}.

עו. **לא** נהגו בתימן לעשות זכר לשמחת בית השאובה, אמנם כיום רבים מבני קהילותינו מקיימים שמחה זו^{קט"ז}.

יש חשש להשאר בבית הכנסת ולא ליפול ע"ש. ומ"מ אם כשיצאו קבוצה של תימנים לחוץ יהיה הדבר ניכר, יתכן שעדיף שיפלו כמו כולם.

קיד כדעת הרמב"ם בהלכות סוכה (פ"ו הי"ב) והרבה ראשונים, וכן העלה מהרי"ץ בעץ חיים (דף נח ע"א), וכן דעת הגר"א והחזון איש (ארחות רבינו ח"ב עמוד רכה). אמנם השו"ע (סימן תרלט ס"ח) והרמ"א כתבו שנוהגים כדעת ר"ת, שלא לברך אלא בשעת הסעודה, ולא השמיטו השתילי זיתים, ועיין באחרונים הטעמים בזה. ויש מהשאמי שנוהגים כהשו"ע. עיין עריכת שלחן (סימן תרמג ס"ב וס"ה) ושלחן ערוך המקוצר (סימן קטז ס"י וי"א) ושמחת מועד (פ"ה ס"ח ואילך).

קטו הגר"ע בסיס (שו"ת בית העזרי ח"א סימן סג אות ב). וכן נהג הגר"ע יוסף לענות אמן כשהיו חכמי תימן [הגרש"י הלוי והגר"י אלשיך והגר"י צובירי ועוד] מבקרים אותו בסוכתו, וביאר כי מה ששאר העדות לא מברכים בכל פעם כדעת הרמב"ם, הוא משום שמרן כתב שמנהגם כהרא"ש, ולולי המנהג היה להם גם כן לברך מעיקר הדין (שמעתי מבנו הגר"י יוסף, וכן הובא בשו"ת בית העזרי שם).

קטז וכן נהג הגר"י צובירי להשתתף בשמחות בית השאובה (פסקי הלכות עמוד שפה). וכן קיימו ומקיימים בקהילות רבות כיום בראשות מרנן ורבנן מאורי העדה. אכן היה מקום לדון אם יש גזירת איסור שמיעת כלי שיר בחול המועד. דמהרי"ץ בשו"ת פעולת צדיק (ח"ג סימן רמח) כתב שנוהגים

ליל הושענא רבה

עז. **מנהגנו** לקרוא בליל הושענא רבה את כל ספר דברים, ותחילת פרשת בראשית. וגם בחורי ישיבות צריכים לקרוא כן, ולא יעסקו אז בגמרא ופוסקים, אלא אם כן סיימו את קריאת התיקון ק"י.

שמחת תורה

עח. **לאחר** ההקפות בליל שמחת תורה, מנהג הרבה מאשכנזים לקרא קריאת התורה בברכות. ויש להמנע מלעלות לתורה בקריאה זו ק"י.

עט. **מנהג** רוב ק"ק תימן, שאין עולים לתורה ביום זה יותר מחובת היום [פרט לילדים שיש נוהגים להעלותם לתורה], כשאר ימים טובים, ובחור שמתפלל בישיבה שנוהגים

להכות בכלי שיר לתגלחת הקטן, ובחידושים שבסוף שו"ת חן טוב (אות כ) הביא לאסור [מצד שמא יתקן], וציין לתשובת מהרי"ן שהתיר. ובאור לציון (ח"ג פ"ל הערה ג) כתב שנראה לאסור, ועיין שערי הלכה (סימן תקס הערה כח).

קיז הגר"י רצאבי (שלחן ערוך המקוצר סימן קיט ס"א). ובלאו הכי זמן זה הוא בבין הזמנים ואין חשש מצד סדרי הישיבה.

קיח הרמ"א (סימן תרסט ס"א) כתב שקורין בתורה בלילה, ובמשנ"ב (סקט"ו) כתב שנהגו לקרא שלשה קרואים בפרשת וזאת הברכה ע"ש. ויש נוהגים לקרא בתורה בלא לברך, ומנהג החתם סופר (מנהגי חת"ס) ועוד קהילות שלא לקרא בתורה כלל. ואכן לדידן הוי חשש ברכה לבטלה, וכ"כ בספר אור אליהו (סוכות עמוד ריח) בשם הגר"צ אבא שאול שהורה לבנו לא להיות נוכח בקריאה זו. וכל שכן שלא יעלה לתורה ויברך.

שכולם עולים לתורה, וחוזרים כמה פעמים על הפרשה, רשאי לעלות כמנהגם ק"ט.

פ. אין מנהגנו בשמחת תורה לרקד ולמחוא כפים וכיו"ב, אע"פ שהיא שמחה של מצוה אלא הולכים סביב התיבה בריקוד קל בלבד ק"ב. וגם בישיבה אין לרקוד ממש קכ"א.

ק"ט שאע"פ שכבר קראו, מעיקר הדין רשאים לחזור ולקרוא, כמו שפסק השו"ע (סימן רפ"ב ס"ב) על פי הריב"ש, וכמו שעושים בחנוכה וחול המועד סוכות. אמנם הרמ"א כתב שיש מחמירים, ושכן נוהגים חוץ משמחת תורה, והשמיטו השתילי זיתים. אמנם המנהג בקהילותינו שאין חוזרים לקרוא בלא צורך, כמו שכתב הגר"ש קורח (עריכת שלחן סימן קלה הערה יא), ובזית רענן (שם סק"ג) בשם הגר"פ קורח, וכ"כ בבית תפילתי (פכ"ה ס"מ). אולם גם בקהילותינו יש שנהגו בשמחת תורה שגם הגדולים עולים לתורה, כמו שכתב בבית תפילתי (פל"א סעיף קמג), וכן הביא בסביב לשלחן (סימן תרסט עמוד תמו) בשם הגר"ע בסיס שיש נוהגים להוסיף, וכתב בשם הגר"פ קורח שאין מוסיפים כלל, ואין לשנות. ומכל מקום כשנמצא בישיבה שכולם עולים לתורה, הורה הגר"ש מחפוד שרשאי לעלות לתורה, והגר"י רצאבי השיב שניהג כמו כולם, אלא אם כן אינו מורגש, והגר"פ קורח השיב שעדיף שלא יעלה. ומכל מקום יש לציין, שאם אין מספיק מי שיקשיב לקריאת התורה כמו שמצוי בחלק מהמקומות [עיין משנ"ב סימן תרסט סקי"ב], עדיף לו להשתמט בלא שירגישו בו ולא יעלה לתורה שלא כדין.

עצם עניין עליה לתורה בישיבה, מבואר לעיל (פ"ב סעיף סד ואילך).

קכ תשובת הגר"ח כסאר (להרה"ג איתמר כהן) שאצלינו נהגו לרקד מעט לכבוד התורה, ולא ריקוד של ממש כבחול, אבל מחיית כפיים לא נהגו כלל. וכ"כ הגר"ש קורח (סימן שלט ס"א), וכתב שמנהגנו לרקוד ריקודים קלים (סימן תרסט ס"ה), וכ"כ בסביב לשלחן (סימן תרסט עמוד תמג) בשם הגר"פ קורח [וכתב בשם הגר"ע בסיס, שכשחל בחול אפשר להקל יותר ע"ש]. וכ"כ הרה"ג ארז רמתי (בית תפילתי פל"א סעיף קנד). וראה עוד סידור כנסת הגדולה (ח"ב עמוד תרטו) ושלחן ערוך המקוצר (סימן ק"ט הערה יד). וע"ע תשובת הגאון מהרי"י הלוי (איש ימיני ח"א עמוד רח).

קכ"א הגר"ש מחפוד, שגם בישיבה ימנע מריקוד [דהיינו הגבהת הרגלים. הרה"ג ארז רמתי] ומחיאית כפים.

פא. **אין** מנהגנו למנות שבע הקפות, ואין אומרים את סדר ההקפות, אלא מקיפים את התיבה בשירה בלא מספר קכב.

פב. **מעיקר** הדין אסור לאכול ולשתות בבית המדרש ובית הכנסת, אם לא לתלמידי חכמים מדוחק^{קכג}, לפיכך אלו שעושים סעודות בשמחת תורה וכיו"ב, צריכים לאכול מחוץ לבית הכנסת^{קכד}.

חנוכה

פג. **בחורי** ישיבות הלנים בפנימיה, אם הם סמוכים על שולחן

קכב וכ"כ הגר"י צובירי בסידור כנסת הגדולה (עמוד תרח) והרה"ג ארז רמתי (בית תפילתי פל"א סעיף קנב) והרה"ג אברהם בן משה (סביב לשלחן עמוד תמו), שאין מונים שבע הקפות, פרט ליחידי סגולה מהשאמי.

וצ"ע אם אנו רשאים לומר את סדר ההקפות שנהוג בעדות אחרות, עם תפילות ובקשות בין הקפה להקפה, ועיין כף החיים (סימן תרסט סקכ"ט) שהביא מקורות לזה, ושם הביא מהמועד לכל חי שמהסס באמירת היה רצון ע"ש. והגר"י צובירי שם כתב, שיחידי סגולה אומרים את נוסח התפילות מספר חמדת ימים. והורה הגר"ש מחפוד שינהג כמנהג אבותיו, ואם רוצה לאמרו רשאי, והגר"פ קורח השיב שיקשיב למה שהם אומרים ולא יאמר עמהם, והגר"י רצאבי השיב, שאפשר לסמוך על הוראת החיד"א שסידרן, וכמו שכתב מהרי"ץ (שו"ת פעולת צדיק ח"ג סימן רע"ה) לגבי אמירת "ותמחול לנו כל עונות" וכיו"ב בשבת, שאינו מזכירו דרך וידי ואין בזה חשש.

קכג כמו שכתבו הרמב"ם הלכות תפילה (פ"א ה"ו) והשו"ע (סימן קנא ס"א). ומה שכתב הרמ"א שיש מתירים לת"ח גם שלא מדוחק, השמיטו השתילי זיתים. וביאר זאת בסביב לשלחן שם (ד"ה ות"ח).

קכד הגר"ח כסאר (שם טוב הלכות תפילה שם), שאף כשיש צד מצוה אסור לאכול בבית הכנסת. וכ"כ הגר"י צובירי (ויצבור יוסף בר ח"ד פ"י סימן ה) והרה"ג

הוריהם, אינם צריכים להדליק נרות חנוכה בפני עצמם, ויוצאים ידי חובתם בהדלקת הוריהם^{קכה}.

פד. בחור שרוצה להדליק בפני עצמו, כגון שלומד בישיבה אשכנזית שנוהגים שכל אחד מדליק, ידליק בלא ברכה^{קכז}. וכן יכול להשתתף בפרוטה עם אחד הבחורים שמדליק ומברך, או שיגביה את השמן והפתילות להשתתף

ארז רמתי (בית תפילתי פל"א סעיף קנח). וכן היה מורה הגאון מארי יחיא אלשיך, כפי ששמעתי מבנו הגר"נ שליט"א.

קכה הגר"ח כסאר בשו"ת החיים והשלום (סימן קצח), וכן דעת הגר"י צובירי (פסקי הלכות עמוד תיח), ועיין בהערה שם. וכ"כ באור לציון (פמ"ז ס"א), והגר"פ קורח בשם אביו הגר"י קורח (סביב לשלחן עמוד פד), והגר"י רצאבי (ועיין יצחק סימן רכט). וראה שערי הלכה (סימן תרעז ס"ה).

והיינו כדברי הרמב"ם (פ"ד ה"ג) בשם מנהג ספרד, וכמו שפסק השו"ע (סימן תרעא ס"ב), שהמהדרין מדליקים נר אחד לכולם ומוסיף והולך, דהיינו נר אחד לאיש ולביתו, אבל לדעת הרמ"א כל אחד מבני הבית מדליק, א"כ גם בישיבה כל בחור מדליק לעצמו בברכה. והשמיטו השתילי זיתים.

וזהו בבחור שבאמת מתפרנס מהוריו, אבל בחור אשר מכל סיבה שהיא אינו מתפרנס מהוריו ["חלוק בעיסתו"], אינו יוצא בהדלקה שמדליקין הוריו. ופשוט.

קכו הגר"י צובירי (שם). ודעת הגר"ש קורח (עריכת שלחן סימן תרעז ס"ד וס"ה), שבחור יוצא בהדלקה של הישיבה, וכשם שמשפקים לו צרכי אכילה ומדור כך נותנים לו חלק בשמן, ולכן יכול לכוין לא לצאת ידי חובה בהדלקה של הישיבה, ומברך בהדלקתו. וצ"ב איזו הדלקה יש מטעם הישיבה [ובהדלקה בבית המדרש אינו יוצא, שהרי צריך להדליק בביתו, דהיינו בפנימיה או חדר האוכל], וגם מדוע לא התייחס להדלקת הוריו [ושמא איירי בחלוק בעיסתו].

ויש לציין שנחלקו הפוסקים היכן יש להדליק נרות בישיבה, אם בחדר אוכל לפי שמקום האכילה עיקר, כמבואר ברמ"א (סימן תרעז ס"ד), או בחדר שינה לפי שהוא מיוחד לו לבדו. עיין אגרו"מ (ח"ד סימן ע אות ג), הליכות שלמה (פי"ד ס"ח וס"ט), פניני חנוכה מהגר"ש אלישיב (עמוד צח) ושו"ת שבט הלוי (ח"ג סימן פג).

בהם, או שיזכה לו על ידי אחר, וטוב לעמוד סמוך לו בעת הברכות קכז.

פה. **בחור** שבבית הוריו לא מדליקים בזמן, יתכוין שלא לצאת בהדלקת הבית, ויברך לעצמו או ישתתף בפרוטה קכח.

פו. **בחור** שאינו מדליק בעצמו בברכה, יש אומרים שצריך לברך ברכת הראיה – שעשה נסים, ויש חולקים. ולצאת דברי הכל, ישמע ממנו שמברך ויצא ידי חובה קכט. וכן ברכת "שהחיינו" בלילה הראשון, יש אומרים שצריך לברך, לפיכך ישמענה מאחר ויתכוין לצאת ידי חובה קל.

קכז שו"ע (סימן תרעז ס"א) לגבי אורח שיכול להשתתף בפרוטה. ושערי הלכה שם (ס"ב וסימן תרעז ס"ב). וכמו כן יכול לשמוע את הברכות כשמדליקים בבית המדרש, ולבקש שיוציאו אותו ידי חובה בברכות [אם זה לא יראה משונה].

קכח הגר"י רצאבי (ויען יצחק סימנים רכט-רל). אמנם לכאורה אינו צריך לכוין לא לצאת, בשעה שעדיין לא הדליקו.

ובעלמא מעיקר הדין אין מועילה כוונתו לא לצאת, כדעת הבית יוסף והפ"ח, וכ"כ באור לציון (פמ"ז הערה א), וראה שערי הלכה (סימן תרעז הערה ה, י וטו). ולשון הבית יוסף (סי' תרעז ד"ה כתוב בתה"ד) דהוי ברכה שאינה צריכה, ע"ש.

קכט הגר"ח כסאר (שו"ת החיים והשלום סימן קצח). וראה שערי הלכה (סימן תרעז ס"ב והערה ג). והגר"ש מחפוד כתב, שאם לא מדליקים בביתו [ואינו יוצא בהדלקה שבישיבה] יברך ברכת הרואה.

קל שהרואה מברך גם שהחיינו, ועיין משנ"ב (סק"ז), וראה שערי הלכה (סימן תרעז ס"א והערה ח).

ואם אין לו את מי לשמוע, יכול להרהר את הברכה בלבו, דבדיעבד יוצא בזה כדעת הרמב"ם בהלכות קרית שמע (פ"א ה"ז) ומהרי"ן בשו"ת פעולת צדיק (ח"ג סימן רמא).

פז. **אם** ראש הישיבה מורה לתלמידיו להדליק ולברך, יש אומרים שיש לו דין מרא דאתרא בישיבתו, ולדבריהם יוכל לסמוך עליו ולהדליק בברכה קלא.

פח. **בחורים** שמדליקים נרות חנוכה, צריכים להפסיק מלימודם כדי להדליק בזמן קלג, ואף רשאים לשהות מעט ליד הנרות, כדי להתבונן בחסדי ה' עמנו. אמנם בחור שאינו מדליק נרות, יכול להמשיך בלימודו כרגיל, ודי לו במה שרואה את הדלקת הנרות בבית המדרש קלג.

פט. **בחורים** הנפטרים בהדלקת אביהם או בישיבה, כיון שהמצוה לא מוטלת עליהם, יש מתירים להם ללמוד ולאכול משהגיע זמן ההדלקה קלד.

קלא הגר"י רצאבי (שערי יצחק וישלח תשע"ז), והוסיף שזהו אם הוא ראוי להוראה ומורה, אבל אם הוא רק סומך על פוסק פלוני, אין תוקף הלכתי להוראתו, וישנה עצה לזה אם אביו אינו מדליק בחצי שעה הראשונה, שיכוון לא לצאת בהדלקתו, ואז הוא יכול להדליק בברכה. והגר"ש מחפוד הורה שיבקש מאחר שיוציא אותו בברכות. ועיין לעיל (פ"א סי"ז) עניין סמכות ראש הישיבה.

קלב ומאז שהגיע זמן ההדלקה אסור ללמוד ולאכול וכו', כדאיתא בשתילי זיתים (סימן תרעב סק"ב) ושערי הלכה שם (ס"ב), ובפרט לדעת רבינו הרמב"ם שהיא מצוה עוברת ממש, שאחרי הזמן לא יצא.

קלג אם כי יש מעלה בשהייה ליד הנרות בביתו, ראה שערי הלכה (סימן תרעו ס"י), אמנם בחור שאינו מדליק אינו צריך להתבטל מלימודו כדי ללכת לראות הדלקה של אחרים, ובלאו הכי הרי מדליקים בבית המדרש, ושם יכול לשמוע את הברכות ולהתבונן בנרות, וזה אחד מהטעמים שמדליקים נרות בבית המדרש.

ויש לציין שאין מנהגו להדליק נרות בבית המדרש בשחרית, ומכל מקום בישיבה שנוהגים כן אין מניעה להדליק, כיון שבלאו הכי לא מברכים (הגאון רבי אהרן מחפוד).

קלד הגר"ש מחפוד השיב שזו מחלוקת. והיינו אף להתחיל ללמוד, וראה

צ. **אין** מנהגנו לערוך מסיבות חנוכה, אמנם בישיבות שעושים מסיבת חנוכה לכלל בחורי הישיבה, יש לבחור להשתתף עמהם בשמחה זקלה.

ט"ו בשבט

צא. **מנהג** ישראל שאין אומרים תחנון בט"ו בשבט קל^י. אמנם אין מנהגנו לאכול מיני פירות באופן מיוחד בט"ו בשבט קל^ז.

פורים

צב. **אין** מנהגנו ליתן מעות זכר למחצית השקל, ומכל מקום כל המרבה בצדקה והחזקת תורה הרי זה משובח קל^ח.

שערי הלכה (סימן תרעב הערה ד). והרה"ג אברהם בן משה כתב שמותר. **קלה** אף שאין מנהגנו לעשות מסיבות חנוכה, פרט לילדים ונערים, ראה שערי הלכה (סימן תרע ס"ה), מכל מקום בישיבה בדרך כלל זוהי שמחה של מצוה עם דברי תורה, ושפיר דמי להרבות שמחה והודאה, ולא יפרוש מן הציבור.

מנהגי קריאת ההלל נתבארו לעיל (סעיף יח) בדיני יום טוב.

קלו שו"ע (סימן קלא ס"ו), וראה שערי הלכה סוף דיני חנוכה.

אמנם לגבי מנחה בערב ט"ו בשבט, משמע בשו"ע שנופלים על פניהם, וכתב המשנ"ב שם (סקל"ב) שלא נוהגים כן. והעיר על זה הרה"ג נתנאל אלשיך בסידור תורת אבות (עמוד מח), וכדלעיל (סעיף לח) לגבי פסח שני.

קלז ראה כף החיים (סימן קלא סקצ"ז) מה שהביא בזה, אמנם בקהילותינו לא נהגו כן, וראה שלחן ערוך המקוצר (סו"ס קכ בהערה) ובשערי הלכה שם. ובלאו הכי בדרך כלל ברוב הישיבות לא עושים מזה עניין, ואם כן אינו צריך לשנות ממנהגו בזה.

קלח עיין ברמ"א (סימן תרצד ס"א) ובאחרונים פרטי עניין זה, ואצלינו לא נהגו בזה. ועיין שתילי זיתים (סק"ב) ודוק, וראה שערי הלכה (סימן תרצד סט"ז).

צג. ראוי להשתדל לשמוע קריאת המגילה אצל תימנים, בין מצד המבטא ובין מצד המגילה^{קלט}. ומכל מקום עדיף לשמוע קריאת המגילה אצל עדות אחרות במניין, מאשר לשמוע אצל תימנים בלא מניין^{קמ}.

צד. מנהגנו לברך שהחיינו על קריאת המגילה רק בליל פורים ולא ביום, ובחור ששומע את קריאת המגילה

וכתב באור לציון (פנ"ב ס"א) שבמקום שלא נהגו ליתן מחצית השקל אין צריך ליתן. וגם בישיבה אין חשש מצד מנהג המקום, שהרי אינו דבר הניכר אם הביא או לא, אך כמובן שאין להרפות ידי הנותנים צדקה, וכל המוסיף הרי זה משובח.

קלט הגר"ש מחפוד כתב, שצריך לשמוע מגילה אצל תימנים, ואם יוכל יקדים להתפלל אצל תימנים ויחזור לתפילה בישיבה. וכ"כ בשערי הלכה (סימן תרצ סכ"ב), שלכתחילה צריך לשמוע כמבטא שלנו, ובדיעבד יש אומרים שיצא בכל מבטא. ונתבאר לעיל (פ"ב סעיף כ וסג) עניין חשיבות המבטא. ועיין עוד בשערי הלכה (סימן תרצא ס"ז) שלכתחילה צריך לשמוע ממגילה שנכתבה כמסורת אבותינו בחסרות ויתרות ובמקום הפרשיות, ובדיעבד יצא בכל המגילות. ולעיל (פ"ב סעיף סד) נתבאר עניין שינויי המסורת בספר תורה. [ויש להעיר שגם אצל תימנים, אם הקורא אינו הוגה את האותיות כמו שצריך, כמו שמצוי באות ר' וכיו"ב, או בחילוקי הגיית אות ק' וג', וכן בניקוד החולם וכיו"ב, עדיין לא שמע את הקריאה כתקנה].

ולמעשה, בהרבה ישיבות אין מקפידים על התפילות בישיבה בפורים, ואז מצוי שמתפללים במקומות אחרים, ואם כן ישתדל ללכת למניין תימני. לעניין פרשת זכור, נתבאר לעיל (פ"ב סעיף עג) בדיני קריאת התורה.

קמ הגר"י רצאבי (ויען יצחק סימן רמח), וכן דעת הרה"ג ארז רמתי. והיינו לפי שדין פרסומי ניסא במגילה הוא חלק עיקרי במצוה.

וצ"ע, דשם קריאתה כתקנה שהיא גוף המצוה, וכן קריאה במגילה הכתובה כמנהגנו דהוי לכתחילה, יותר עיקרי מפירסומי ניסא, ובפרט לפי לשונות רבותינו דהמבטא הוי לעיכובא או קרוב לזה, או דנימא שהפרסומי ניסא בקריאתה מוגדר כגוף המצוה.

בישיבה אשכנזית, שמנהגם לברך גם ביום, יש אומרים שלא יענה אמן על ברכה זו קמא.

צה. בחור ששומע קריאת המגילה בלילה בישיבה אשכנזית, ובבוקר דעתו לילך לבית כנסת תימני, י"א שיכול לכוין בשעה שהש"ץ מברך שהחיינו בלילה על מצוות היום, ומועיל לו אף שלא הודיע על כך לש"ץ קמב.

צו. המנהג שבנים הסמוכים על שלחן אביהם, יוצאים ידי

קמא כמו שנתבאר לעיל (סעיף כד) לגבי הלל בראש חודש, שיש מחלוקת אם לענות אמן על ברכה שלדין אין לברכה, אך כאן י"ל שלכו"ע לא יענה, שכן הוא ליה הפסק בין ברכת המגילה לקריאתה [אלא שבלאו הכי הרי הקורא הפסיק בברכת שהחיינו, והוא יוצא מכוחו. והרה"ג בניהו מחפוד דן להשוות זאת לאשה ששומעת קידוש מבעלה בסוכות, שהוא מברך גם ברכת לישיב בסוכה, שאע"פ שאינה מחוייבת בה אינה הפסק, וכמו כן הכא הרי לקורא שנוהג לברך אין זה הפסק והוא הדין לשומע], ובלאו הכי הרי אינו חייב לענות אמן. ועיין לעיל (הערה ק) בשם הגרש"ז אויערבך. וצ"ע.

קמב מנהג האשכנזים לברך שהחיינו גם בקריאת המגילה ביום. וכתב הגר"י מועלם בשם הגר"י צובירי (פסקי הלכות עמוד תל), שאצל האשכנזים הש"ץ לא מכין להוציא בברכת שהחיינו של הלילה את מצוות היום, כיון שיכוין על כך בברכת שהחיינו של היום, ובחור שאינו נמצא בקריאת היום אצל אשכנזים, כגון שנמצא בלילה בישיבה וביום מתפלל אצל תימנים, יכול לכוין לעצמו ומועיל לו, וע"ש דעות נוספות בזה.

והנה מקור הדין הוא בשל"ה, והביאוהו השת"ז (סק"א) והאחרונים, ודעת הפרי מגדים (סק"א) שגם בברכה בלילה יכול לכוין על מצוות היום. אמנם מנהג רוב ככל בני תימן ורבניהם, שלא לכוין בברכת שהחיינו על משלוח מנות וכו', ואין בזה כל תועלת, כי אינו זמן קיום המצוות הללו, רק ביום הוא זמן (הרה"ג אברהם אבירד בשו"ת אדני פז ח"ב סימן צ, ובתשובה כת"י). והאריך בזה בזית רענן שם, וביאר דעת השתלי זיתים והאחרונים ע"ש. ועיין שערי הלכה (סימן תרצב ס"ד) שטוב לכוין בזה, ובשם האחרונים שגם הש"ץ צריך לכוין להוציאם [אלא שבלאו הכי אינו מעכב, ומה שיש בידו יכוין].

חובתם במתנות לאביונים ובמשלוח מנות, במה שהאב נותן^{קמג}.

צז. מנהגנו היה לעשות את סעודת הפורים לפני הצהריים^{קמז}.
ובחור שרוצה להשתתף בסעודת פורים לאחר
חצות היום, כמו שמצוי כיום, טוב שיעשה סעודה גם בבוקר,
ושוב ישתתף בסעודה אחר חצות^{קמה}.

קמג הגר"ש קורח (עריכת שלחן סימן תרצד הערה ד) והגר"י רצאבי (שלחן ערוך
המקוצר סימן קכג סעיף ד), וראה שערי הלכה (סימן תרצד ס"ה ותוצה ס"א).
ומ"מ אם הבחור רוצה לקיים את המצוות בעצמו תבוא עליו ברכה [וכל
שכן במקום שיש לדון אם באמת מוגדר סמוך על שלחן אביו], ובלאו
הכי הרי כל המרבה הרי זה משובת, וגם אם כבר יצא ראוי להרבות
במצוות. אך אינו צריך לקיים את המצוות משום מנהג המקום, לפי שאינו
ניכר כיצד נוהג.

ואם הבחור חייב בזמן שאביו פטור, כגון שהוא פרוז ואביו מוקף וכדו', יתכן
שאינו יוצא במה שאביו נותן [ותלוי אם פטור מחמת שאין לו או מחמת
שיוצא במתנות של אביו, וכן אם פרוז יוצא בדיעבד בזמן מוקף ולהיפך].
ואם כן חייב על פי דין לקיים את המצוות בעצמו.

קמז ראה שערי הלכה (סימן תרצה סט"ו), שלכתחילה זמנה בשחרית, אלא
שהורגלו להתעכב מחמת הטירדה. ומכל מקום אין זה מעכב, אלא שזהו
עיקר זמנה וגם ראוי להזדרז בעשיית המצוה.

קמה הגר"י רצאבי (שימושה של תורה סימן רלא, מועדי ה' פורים עמוד כא).
אמנם צ"ע אם אחרי שכבר קיים את המצוה בבוקר, נחשב לו לסעודת
פורים בפעם השניה, שאם אינו כן, נמצא שאכל סעודת פורים פשוטה
בבוקר, ואחר כך אכל סעודה גדולה שאינה מצוה. ועיין בט"ז (סימן תרצג
סק"ב) שאם אכל סעודה בבוקר, ובסעודה השניה שאחרי מנחה שכח לומר
על הנסים, לכו"ע אינו חוזר לפי שכבר יצא, והסעודה השניה היא לתוספת
שמחה, וכ"פ המשנה ברורה (סקט"ו), ודוק.

ויש לציין כאן, מנהג קהילות תימן שאין מדקדקים לשנות יין לשכרות,
אלא שותים יין יותר מכפי רגילותם, וכדברי הרמב"ם שירדם בשכרותו, שהיו
נחים אחרי הסעודה. ובשאר עדות יש שמקיימים את ההלכה כפישוטה עד

פרק ד

עניינים כלליים

ענייני אכילה

א. **מנהגנו** להמתין אחר אכילת בשר כשש שעות לאכילת מאכלי חלב, ובעת הצורך אפשר להקל אחר חמש וחצי שעות. לפיכך בחור שאכל בצהרים בשר, ובארוחת ערב עברו רק חמש וחצי שעות, יכול להקל בזה לפי הצורך^א.

ב. **מנהגנו** מעיקר הדין, שאין חוששים מלדבר בין נטילת ידים לברכת המוציא, אמנם בישיבה שמנהג

דלא ידע, ומכל מקום צריך להזהר בזה שלא לבוא לידי שום מכשול ח"ו. וראה עריכת שלחן (סימן תרצה ס"ז) שלחן ערוך המקוצר (סימן קכג ס"ו) בית תפילתי (פל"ג סעיף לח) ושערי הלכה (ס"ז).

א לשון הרמב"ם (הלכות מאכלות אסורות סוף פ"ט) להמתין כשש שעות, ודקדק הגר"ח כסאר בשם טוב שלא צריך שש שעות שלמות, ושכן המנהג. מאידך השו"ע (סימן פט ס"א) פסק להמתין שש שעות, ומשמע שעות שלמות. והגר"י רצאבי כתב (שלחן ערוך המקוצר סימן קלו הערה כד) שאין להקל אחר חמש וחצי שעות אלא בשעת הדוחק ע"ש. ועיין שערי הלכה (סימן פט ס"ו) שאפשר להקל בפחות מעט משש שעות. וראה פסקי הלכות (עמוד תמו והלאה) שמועות בשם הגר"י צובירי [ודעת השתילי זיתים שגם דעת השו"ע לא דווקא שש שעות אלא גם פחות, והיינו בין סעודה לסעודה, כגון אם אכל בשר בצהריים יכול לאכול חלב בערב אף שלא עברו שש שעות, ועיי"ע פעולת צדיק (ח"א סי' פו). הרה"ג בניהו מחפוד]. ומכל מקום אם העיכוב יגרום לבחור לשנות מסדרי הישיבה או שלא יאכל כדי צרכו, נראה שיכול להקל בזה.

המקום הוא שאסור לדבר, לא ינהג היתר בפניהם². והוא הדין בין מים אחרונים לברכת המזון³.

ג. **בחורים** שאוכלים בחדר האוכל של הישיבה בשעה קבועה לאכול ביחד, אם מקצתם רואים אלו את אלו, מצטרפים לזימון⁴. אמנם כאשר כל אחד בא בזמן

ב דעת הרמב"ם (פ"ו ה"כ) שאין איסור לדבר, כמבואר בטור (סימן קסו), והשו"ע כתב את דברי הרמב"ם בשם י"א, אלא שכתב שטוב להחמיר בזה. ועיין שתילי זיתים (סימן קסה סק"ו וסימן קסז סק"א), וכתב בעריכת שלחן (ס"א) שמנהגו כהרמב"ם. ומכל מקום מנהג דרך ארץ הוא להמנע מלדבר, כמו שכתב הגר"ח כסאר בשם טוב (שם). **והזקנים** היו יושבים אחר הנטילה כשראשי אצבעותיהם של יד ימין על של יד שמאל בשתיקה, דרך שמירה ונקיון, וראה עריכת שלחן שם (הערה א). והרה"ג איתמר כהן האריך בזה בספרו אוצרות תימן (עמוד קצד), וכתב שהמנהג היה אף אצל תלמידי חכמים לדבר כדעת הרמב"ם, ואלו שהקפידו בזה היינו כדי שישמעו כולם את הברכות ולא מטעם הפסק, כמו ששמע מהגר"י צובירי. ובקובץ הלכה ומסורה (חכ"ה עמוד תל) הביאו, שמנהג רבים היה לדקדק בזה לא לדבר שלא לצורך. ומכל מקום יש להזהר שלא להסיח דעתו מהנטילה ושמירת הידים. ועל כל פנים אין לנהוג היתר במקום שנוהגים איסור, כמבואר לעיל (פ"א סעיף יג).

ג. כמו שכתב הכס"מ שם, שמשמע ברש"י וברמב"ם שאין להפסיק באכילה, אבל בדיבור אין חשש, אמנם עיין משנ"ב (סימן קעט סק"א) בשם המג"א שאין להפסיק כלל וכן לא יפסיק בדיבור, ואם הפסיק צריך לחזור ולטול. ומנהגו שלא לחוש להפסיק, אלא ששותקים בדרך כלל ואם יש צורך מדברים, וכ"כ בעריכת שלחן (סימן קפא ס"ב) שאין מדקדקים שלא לדבר. וכן שמעתי מהגר"פ קורח, שמדינא מותר לדבר, וכן אם לא אמר את המזמורים שנוהגים לומר, יכול לאמרם אחרי מים אחרונים. והאריך בזה בספר אוצרות תימן שם. אלא שאין לנהוג היתר בפני הנוהגים איסור, וכדלעיל.

ד. הגר"ש קורח (עריכת שלחן סימן קצה ס"א), שהרי כל מי שנכנס מתחילה, נכנס להיות עם כלל האוכלים.

וכתב השו"ע (סימן קצה ס"א), שחבורות שרואות אלו את אלו מצטרפות לזימון, וכן אם יש שמש אחד ביניהם, אם נכנסו על דעת להצטרף. וכתב

אחר, אם לא התחילו או גמרו ביחד, לא יזמונ^ה.

ד. **מנהגנו** שהמזמן אומר בתחילת הזימון "ברכו", ועונים לו "ברך", אמנם בחור שנמצא בישיבה של עדות אחרות ומזמן עמהם, נכון שיאמר כנוסח שלהם, שהרי הנוסח בזה אינו לעיכובא¹.

ה. **ברכת** הזימון לדעת השו"ע, היא אמירת "ברוך שאכלנו משלו ובטובו חיינו", ולדעת הרמ"א היא עד סוף ברכה ראשונה, ובחור שלומד בישיבה אשכנזית ומזמן עם בחורים שנוהגים כדעת הרמ"א, ינהג כמנהגם².

השתילי זיתים (סימן קצג סק"ט) שרק בשולחן אחד מצטרפים. מאידך מהרי"ץ בשו"ת פעולת צדיק (ח"ב סימן רלב) האריך לבאר מנהגנו שמצטרפים כמה שולחנות יחד בסעודות גדולות. ובתימן היתה מחלוקת גדולה בדין זה, אם אפשר להצטרף כשיושבים בשני שולחנות [ונתקבצו תשובות רבות בעניין זה לגבי ברכת המוציא והמסתעף, בספר אוצרות תימן]. ועיין סביב לשלחן (סימן קסז ס"א). ובביאור הלכה (ד"ה שתי) הביא מחלוקת ראשונים בזה, אם ראייה מצרפת בשני שולחנות ע"ש. וכתב המשנה ברורה (סק"ח) שלדעת הגר"א בני ביתו מצטרפים אף בשולחנות נפרדים, וכתב באור לציון (פי"ג ס"י) שהוא הדין בעל שמחה שמארח הרבה אנשים שמצטרפים אף בשולחנות נפרדים. ויש לדון לפי זה בישיבה שאוכלים ממטבח ורשות אחת אם דינם כבני בית, ויש שמחלקים בין סעודת שבת שבאים על מנת לישיב יחד, לימות החול שמצוי שכל אחד אוכל בפני עצמו. והגר"ש מחפוד כתב שינהג כמנהג המקום.

ה שו"ע (סימן קצג ס"ב) שאם התחילו או גמרו יחד חייבים בזימון, וכתב המשנה ברורה (סק"ט) שאם לא התחילו ולא גמרו יחד אינם מצטרפים לזימון ע"ש. וכ"כ הגר"י רצאבי (שימושה של תורה סימן קיד).

ו נוסח הפתיחה אינו מדינא אלא ממנהגא [ברמב"ם ובתכאליל אין פתיחה כלל]. וכעין נטילת רשות, ואין נפק"מ לכאורה היאך לאמרו, ובפני אחרים שיש להם נוסח אחר טוב לומר כנוסחתם.

ז שו"ע ורמ"א (סימן רא ס"ב), ודברי הרמ"א השמיטם השתילי זיתים. והנה

ו. **בחורים** שאוכלים בישיבה, אינם חייבים לומר ברכת האורח, כיון שאין שם בעל הבית המארח, אלא האוכל הוא מכספי תרומות נדיבי עם, ומכל מקום טוב לברך את התורמים^ה.

לדין לא צריך להמתין עד שהמזמן יגמור ברכה ראשונה, אלא שאם הוא מזמן עמהם, הם ממתנים לו עד שיסיים ברכה ראשונה, ואם הוא עונה להם, הם צריכים שיקשיב לברכתם כדי שיחשב להם זימון, אלא אם כן יש להם זימון גם בלעדיו. ומכל מקום לא יתראה בפניהם שהוא נוהג אחרת מהם. אמנם גם אצל האשכנזים לא כולם מדקדקים בזה, עיין פסקי תשובות (אות ד). ואם הם לא מדקדקים, גם הוא לא צריך לדקדק בזה.

ח הנה מי שמשלם על האוכל, אינו צ"ל ברכת האורח, כמו שכתבו המשנה ברורה (סימן רא סק"ז) וכה"ח (סקי"ז), אמנם בישיבה מסתבר שנחשב שאין משלמים על האוכל, שכן התשלום הוא מועט ביחס להוצאות החדשיות של הישיבה. ובאור לציון (פמ"ו סל"ג) כתב שבישיבה יש לומר ברכת האורח על השלחן שאכל עליו ולבעלי הסעודה, דהיינו הנדיבים. מאידך בספר וזאת הברכה (עמוד קמג) כתב בשם הגרי"ש אלישיב, שאין צ"ל בישיבה ברכת האורח. והגר"י רצאבי כתב (שו"ת עולת יצחק ח"א סימן מד), שאם יש בעל הבית ממש לישיבה, שזהו דבר שאינו מצוי, מסתבר שאע"פ שאינו נמצא עמהם בשעת ברכת המזון, שייכת ברכה זו, ואף שאוכלים שם בקביעות בכל יום, הדעת נותנת שתקנת ברכה זו היא על החסד שעושה עמו ליתן לו מזונו, ואם כן מה לי פעם אחת מה לי פעמים רבות, ואדרבה. והרה"ג שלמה אלמוג אכלופי העיר, שבדרך כלל הישיבה ממומנת על ידי נדיבי עם, לכן ראוי להזכיר בברכתו את ראש הישיבה שטרם למען הבחורים. ע"כ. אמנם מצד הדין מסתבר שכיון שבדרך כלל אין בעל הבית מסוים שהביא אוכל, אלא תרומה כספית כללית, אין זה בכלל דין אורח, וכדמשמע בשו"ת עולת יצחק, וכנ"ל [והיה מקום לומר שצריך לברך את הוריו שמשלמים שכר לימוד, ובזכותם רשאי לשהות בישיבה, וצ"ע].

ולגבי נוסח ברכת האורח, בגמרא בברכות (דף מו ע"א) ובשו"ע (סימן רא) הובא נוסח, וכעין זה ברמב"ם הלכות ברכות (פ"ב ה"ז) ע"ש. ונוסח הגמרא כלול בברכת האורח הארוכה הכתובה בתכאליל, אמנם בדרך כלל אומרים נוסח זה רק בסעודות גדולות, אבל בעלמא אומרים נוסח קצר שאינו כנוסח הגמרא, וכבר תמה כעין זה במעדני יו"ט מדוע שינו את הנוסח, והובא

ז. **בחור** ישיבה הסמוך על שולחן אביו, כשמגיע לבית הוריו צריך לברך ברכת האורח, אמנם למעשה רבים אינם מדקדקים בזה.^ט

ח. **ישנם** הרבה מנהגי דרך ארץ בסעודה שנהגו בהם אבותינו, וכן יש לכל אחד להשתדל שכל ענייני אכילתו יהיו בדרך ארץ כראוי לבן תורה.

תפילת הדרך

ט. **לדעת** הרמב"ם אין נוסח "תפילת הדרך" עם חתימה בשם,

במחצית השקל (סק"ב) ומשנה ברורה (סק"ה) וכה"ח (סקי"ז). והגר"י רצאבי כתב (שם), שהאוכל קבוע אצל אחרים, כדי שלא להטריח בכל פעם, די לומר בקיצור: "יהי רצון שלא יבוש בעל הבית בעולם הזה, ולא יכלם לחיי העולם הבא". והיינו כנוסח הגמ' והרמב"ם ע"ש.

ט המג"א (סימן רא) והשתילי זיתים (סק"ב) וכה"ח (סק"א) כתבו, שאף בני ביתו צריכים לומר ברכת האורח. וכן כתב הגר"ש מחפוד, שבחור יאמר ברכת האורח כשמגיע לביתו. אמנם בדרך כלל בני הבית לא אמרו ברכת האורח, כמו שכתב הגר"ש קורח בעריכת שלחן (ס"ב). וכ"כ הגר"י רצאבי בשער"י (סוף ויצא התשפ"ג), שילדים אצל אביהם לא צריכים לברך ברכת האורח, אלא רק אורח ממש אצל אנשים אחרים, ובבית אם רוצים אפשר לומר בקצרה יברך את אבי מורי וכו', וציין לשו"ת עולת יצחק הנ"ל. ומכל מקום יש שהקפידו על בניהם שיאמרו ברכת האורח, כפי ששמעתי אצל כמה משפחות, מטעמים שונים.

י כגון הא דאין פושט ידו בקערה לפני הגדול, ושאין לוקחים בידם פת יותר מכביצה, ואוחזין את הפת בג' אצבעות שלא יראה כדרך רעבתנות. וראה שו"ע ואחרונים (סימן קע) ובעריכת שלחן שם ושלחן ערוך המקוצר (סימן כט וסימן לו הערה ו) ועוד. וכיום נשתכחו רבים מעניינים אלו, ומכל מקום כל אחד ישתדל להתנהג בדרך ארץ כפי אשר תשיג ידו, וקל וחומר לבני תורה, וכמו שכתב הרמב"ם הלכות דעות (פ"ה ה"א) כשם שהחכם ניכר בחכמתו ובדעותיו, והוא מובדל בהם משאר העם, כך צריך שיהיה ניכר במעשיו במאכלו ובמשקו וכו'.

וכן מנהג תימן^א. ובחור ששומע את חבריו [שאינו תימני] אומר תפילת הדרך עם שם ה', רשאי לענות אחריו אמן, וי"א שעדיף לענות אמן בהרהור בלבד^ב.

שינה

י. השיעור הראוי כיום לבני הישיבות ולאברכים בשינת הלילה בדרך כלל, לכל הפחות כשבע שעות, ואין ראוי לפחות מכך, הן בחור והן אברך, שאם לא כן יצא שכרו בהפסדו^ג.

יא שכן הרמב"ם בהלכות ברכות (פ"י הכ"ה) לא הביא נוסח תפילת הדרך כלל, וכן בתכאליל לא נזכרה תפילה זו, אלא נוסח הודאה ובקשה ליוצא ונכנס לדרך ע"ש [ובזמנינו צ"ע בדיון כרך]. וכן הביא מהרי"ץ בתכאלל עץ חיים (דף קעז ע"א), וכתב שכן עיקר שסב"ל. ומ"מ טוב לאומרה בלא שם ומלכות, וכן שמעתי שהיה נוהג הגאון מארי יחיא בסיס בכל יציאה מביתו, לומר תפילת הדרך, אף כשהלך לשוק. וכן העלה הגר"י צובירי בסידור כנסת הגדולה (עמוד תרסז) אמירתה בלא שם ומלכות. וכעין זה העלה הגר"י רצאבי בשו"ת עולת יצחק (ח"ב סימן פ ופב).

יב הגר"ש מחפוד כתב שיענה אמן, אמנם הגר"י רצאבי שם נקט שעדיף לענות בלב, ועיין לעיל (פ"ג סכ"ד) בדיון ברכת ההלל בר"ח [ויש לציין שתפילת הדרך אין בה מלכות, ולפיכך י"ל שאינה ברכה גמורה, ובמק"א הארכת בזה. גם יש לצרף כאן שהב"י תמה על הרמב"ם בזה ע"ש. והרה"ג חיים צדוק העיר שהרי זהו מטבע ברכה מנוסח התפילה, ואין לאסור עניית אמן]. אמנם אם שומע תימני שמברך תפילת הדרך עם חתימה בשם, לא יענה אחריו אמן, שכן הוא נוהג שלא כדיון.

יג הגר"ש קורח (קובץ שפתי מלך ח"ג עמוד לב), וכעין זה מפורסם בשם האור שמח והחפץ חיים, וכמו שכתב הגר"י קנייבסקי (קריינא דאגרתא ח"א סימן לג). והרמב"ם כתב (הלכות דעות פ"ד ה"ד) שדי לו לאדם לישן שליש מהיממה דהיינו שמונה שעות. וקיבלתי מרבותי בישיבה, שהישן שעה אחת יותר ממה שצריך, ביטל תורה של שעה, אמנם הישן שעה אחת פחות ממה שצריך, ביטל תורה הרבה שעות. ואמנם אבותינו בתימן היו משכימים קום ללמוד

טבילה במקוה

יא. **בדרך** כלל לא מומלץ לבחור ללכת בדרך קבע למקוה כדי להוסיף בטהרה, אלא אם כן זוהי ההנהגה בישיבה⁷. ומכל מקום בקהילותינו לא היה הדבר מצוי לטבול כל יום במקוה^{טו}.

נעימות ושירה

יב. **בכלל** מסורת יהדות תימן, הנעימות המיוחדות לכל עניין, בין בתפילה בין בלימוד ובין בשירה, ויש לשמר את

תורה, וגם היו מתפללים מוקדם, אבל לפי סדרי החיים כיום בדרך כלל לא מומלץ לעשות כן, שבזה יצא שכרו בהפסדו, וכמובן שכל אחד צריך להכיר את כוחותיו ולהתנהג לפי הראוי לו, ויתיעץ עם רבותיו המכירים אותו.

יד מעלת הטבילה במקוה היא גדולה, ויותר בערב שבת, ובפרט טבילת עזרא, אמנם יש כמה סיבות שעדיף להמנע מכך. ועיין שו"ע סימן פח, וע"ע בית תפילתי (פ"ג סי"ב ופי"ג סכ"ט). ואכמ"ל. והגר"ש מחפוד כתב שמומלץ לבחור ללכת למקוה לטבילת עזרא בלבד. מאידך בספר דרך צדיקים (ח"ב פכ"ה עמוד קכט) מסופר שבחור ישיבה צעיר שאל את רבי מרדכי שרעבי, האם כדאי להקפיד על טבילה במקוה מדי יום. ואמר לו "מקוה זה דבר טוב מאין כמוהו, וראוי להקפיד על הטבילה מידי יום". שאלו הבחור מה יעשה שאינו יכול לטבול ביום. והשיב לו "תטבול בלילה. כי מוטב מאוחר מאשר בכלל לא, ואפילו קודם השינה, ובלבד שלא תחסר יום אחד מטבילה במקוה, כי זה ענין גדול וחשוב, ומביא להתקדשות ולטהרת הנשמה".

טו הגר"פ קורח, פרט לערב יום כיפור שנהגו לטבול. [פרט ליחידי סגולה וקדושי עליון כמו מהר"י בדיחי, ראה שו"ת חן טוב מהדורת נוסח תימן עמוד תע. והגר"י רצאבי השיב בשו"ת עוי"צ ח"ב סימן קב, שלא לעשות מזה עיקר כ"כ גדול כאילו שרק זה מטהר ע"ש, וציין לרמב"ם סוף הלכות מקואות. וע"ע שלחן ערוך המקוצר סימן סט הערה טז. הרה"ג שלמה אלמוג אכלופי]. ומ"מ בזמנינו המקוה מצוי ונוח יותר.

הנעימות הללו, ולא לאמץ נעימות מקהילות שונות^{טז}. אמנם בחור השווה בשיבה אינו צריך לדקדק בזה בציבור, אלא הנכון הוא להשתלב בנעימות בני הישיבה.

יג. מנהג תימן היה להקפיד מאוד על גזירת חכמים שלא לשמוע ולא לנגן בכלי נגינה, ואף בשמחה של מצוה^{יז}. אמנם כיום רבים מקילים בזה מחמת המציאות בזמנינו, ומכל מקום בחור תימני אינו צריך להמנע מלהשתתף באירועי הישיבה מחמת התזמורת^{יח}.

טז הגר"י רצאבי (שער"י חקת בלק התשע"ג), שאינו נכון להחליף את נעימת התפילות לאמרן כמו האשכנזים, ואינו מוגדר ניגון בני הישיבות, אלא של כלל האשכנזים. ומה טוב שיחזרו למסורת אבותינו אשר יסודתה בהררי קודש ממקור ישראל מימי קדם, ואשר הוא זך וטהור (ולא נלקח מאומות העולם). ועיין עוד בשלחן ערוך המקוצר (סימן קסד ס"י), שקיבלנו מאבותינו נעימות מיוחדות לכל לימוד בפני עצמו, המתאימות לעניין ומקורן טהור, ע"ש (וסימן קפ הערה כא). והגר"פ קורח בפתחה לספר תהלים (מהדורת נוסח תימן עמוד ה) מנה י"ז נעימות לתהלים הידועות בקהילותינו ע"ש, וע"ע מה שכתב בפתחה למשניות (מהדורת נו"ת עמוד 12) בעניין נעימת המשנה.

ומכל מקום, עם כל חשיבות הנעימות, אין זו סיבה לגרום לבחור להבדל ולהתבלבל בתפילתו ובתלמודו, אלא כשהוא בין קהילות אחרות כדאי לו להשתלב בנעימותיהם, וישמור את נעימותינו לביתו ושכונתו. ובלאו הכי י"ל שהעיקר הוא שידבק בתורה ויתעורר בתפילה, ואם הנעימה שהורגל בה בישיבה עוזרת לו בלימוד ובתפילה, ימשיך ללמוד ולהתפלל באופן היותר מועיל, וישן סיבות נוספות לפעמים להשתמש בנעימות של עדות שונות, והכל לפי העניין. וע"ע לקמן (סעיף כ).

יז כמבואר ברמב"ם הלכות תעניות (פ"ה ה"ד) ושו"ע (סימן תקס ס"ג). ועיין שערי הלכה שם (ס"ג ואילך). ויש מקילים היום מטעם שיש צורך נפשי לכך, אמנם הגר"ע בסיס אמר שזהו היתרא דיצר הרע. ונתבאר לעיל (פ"ג סעיף נח).

יח גם מי שמקפיד על כך, יש מקום להקל לו לנהוג כמנהג המקום, ואין צריך לנהוג איסור בפניהם. וזכר לדבר יש לציין להיתר הגרש"ז אויערבך לבני אשכנז ללכת לאירוע של בני ספרד בזמנים שהמנהגים חלוקים בהיתר,

יד. שירת הקודש של יהדות תימן אין בה פסוקים כלל, כי אם משפטים בודדים בלבד, אמנם שירים רבים בישיבות הם פסוקים כלשונם, ומכל מקום צריך להזהר לשמור על קדושת הפסוקים, ולא לשיר אותם בקלות ראש או במקום שאינו ראוי^ט.

וכדלעיל (פ"ג סעיף ג). וכן נהגו למעשה רבותינו זצוק"ל שהיו משתתפים באירועים עם תזמורת המצויה אע"פ שבחו"ל לא הקילו בזה, וכן באירועים של ק"ק תימן בדרך כלל לא נמנעים מתזמורת. וכן השיב הגר"ש מחפוד שבטל מנהג זה ולא יהיה מן המתמיהים, וכן השיב הגר"י רצאבי שלצערנו אין אפשרות להחמיר בזה. והגר"פ קורח השיב, שיכול להשתתף באירועים, אבל יש מקום להמנע מריקוד חזק בבחינת אל תשמח ישראל אל גיל כעמים, להרגיש בצער החרבן.

ומיותר לציין את החובה להתרחק משירים שאינם הגונים כרחוק מן האש, וכבר הזהירו על כך הפוסקים שבכל דור ודור [ראה שער הציון סימן תקס סקכ"ה ועוד], ואף שירים שתכנם כשר צריך להזהר בהם ממנגינות שאינן ראויות ומזמרים שאינם ראויים, וקל וחומר לעמלי תורה שצריכים להתרחק מכך.

יט ונראה שדקדקו בזה לא לשיר פסוקים, וקל וחומר פסוקים משיר השירים שכולו קודש. וכמו שכתבו המגן אברהם (סימן תקס סק"י) ומשנ"ב (סקי"ד) וכף החיים (סקל"א) בשם מהרי"ל, שאסר לשיר אודך כי ענייני וכיו"ב לשמחת מרעות, שהתורה חוגרת שק ואומרת עשאוני בני כמין זמר (עיין סנהדרין דף קא ע"א, אמנם הרמב"ם לא העלה זאת בחיבורו, ועיין פיהמ"ש אבות פ"א מט"ז), פרט למה ששרים בבית הכנסת ברגלים, ולכן אין לשיר בסעודת שבת רק מה שתיקנו על הסעודה. אמנם השת"ז השמיט ענין זה, אלא שבלאו הכי אין אצלינו שירי פסוקים כלל [פרט לחצאי פסוקים השזורים בתוך שירה]. ועיין אסופת מאמרים להגר"פ קורח (עמ' שמו) שהאריך בזה, ופקפק במנהג לשיר ימים על ימי מלך, והיה כעץ שתול וכיו"ב, לכל בעל שררה ע"ש, ועיין ספר מסורת תימן בעוף (עמוד קמג ואילך), ותשובת הרמב"ם בזה. ובשו"ת אגרו"מ (י"ח ח"ב סימן קמב) כתב, שצ"ע מדוע רגילים להקל בזה נגד דינא דגמרא, וע"ש אם כבר הוקלט אם מותר לשמוע, ושראוי להחמיר. ובאור לציון (ח"ב פי"ד סל"ה) כתב שיש להחמיר בשירים מפסוקים אף שלא בקלות

כשרות

טו. מנהג רבים מבני ק"ק תימן לחלוט את הבשר אחרי המליחה במים רותחים, קודם בישולו, כדי שלא יצא דם בשעת הבישול². ומכל מקום בחור שאוכל בישיבה שאינם נוהגים לחלוט את הבשר, יכול לאכול בלא חליטה^{כא}.

ראש, פרט לסעודת מצוה. והגר"ע בסיס כתב בשו"ת בית העזרי (ח"א סימן נח) שהמנהג לא לשיר שירי פסוקים, אך יש ללמד זכות על המקילים, שכן הקילו באמירת פסוקים שקודם הקידוש בנעימה, ומזמור של פסח וכיו"ב, ואין להנהיג אצלנו לשיר כשאר עדות, אך כשנמצאים אצלם יש להקל לשיר עמם, והרמב"ם לא העלה דין זה בהלכותיו, דס"ל שאינו דין אלא דרך מוסר, ורק דרך שחוק וקלות ראש נאסר, וכמו כן כתב הרה"ג ארז רמתי בבית תפילתי (ח"ב ביאורים סימן יד). אמנם ציין הרה"ג נתנאל עומסי שדעת הגר"י רצאבי (שיעור שנת תשע"ז פרשת לך לך ואלך), שאף אבותינו נהגו לשיר פסוקי שיר השירים, שכן פזמוני שמחת תורה מלאים בהם, וכן הוא מורה שאין למחות בנוהגים להקל (וישלח התשע"ט).

וכתב עוד המשנ"ב (סקט"ו), שיש להזהר מליצן שמשתמש בפסוקים ותיבות קדושות. ובכלל זה יש להזהר מלהשתמש בלשונות פסוקים ומאמרי חז"ל לדברי חול, וק"ו לדברי צניעות (כגון בפסוקי שיר השירים) וליצנות. ונתבאר כל זה בשערי הלכה (שם סי"ז).

כ כדעת הרמב"ם הלכות מאכלות אסורות (פ"ו ה"י), שצריך לחלוט ברותחין כדי שלא יצא דם בבישול. והבית יוסף כתב (יו"ד סימן סט), היכא דאפשר טוב לחוש לרמב"ם. ובשו"ע (סי"ט) כתב בסתם שאין צריך, ושיש מחמירים, וכתב הרמ"א שהעיקר כסברא ראשונה. והשמיטו מהרד"ם (כת"י), וכתב בשתילי זיתים שם (סקס"ב) שמנהגנו להחמיר כהרמב"ם. וכ"כ מהרי"ץ בשו"ת פעולת צדיק (ח"ב סימן קפו וח"ג סימן צד) ע"ש. וכתב הש"ך (סקע"ח) בדעת השו"ע, שכשאפשר יש לחוש לעשות כן.

כא הגר"ח כסאר (שו"ת החיים והשלום יו"ד סימן י), שהרי אפילו בתימן בסעודות גדולות לא היו עושים חליטה כראוי הואיל ויש ריבוי בשר, וגם כדי שלא יבוא לידי ריב ומצה, דאזלינן אחר מנהג המקום, וגם הרי לדעת ערוך

טז. **דעת** השו"ע שצריך לאכול בשר "חלק", והרמ"א מיקל לאכול בשר שאינו חלק, וכך היה המנהג בתימן, אמנם כיום ראוי להקפיד כדעת השו"ע^{כב}, ומכל מקום בחור

השלחן אף הרמב"ם מודה שאם מלח שעה לא צריך חליטה, ופוק חזי מאי עמא דבר. וכ"כ הגר"ע בסיס (שו"ת בית העזרי ח"ד סימן קד) להתיר לאכול בישיבה ובחתונות, ושכן נהגו הגר"ח כסאר ועוד מרבני תימן, לאכול בחתונות בלא חליטה. וכ"כ הגר"י רצאבי (שלחן ערוך המקוצר סימן קלב סעיף יד והערה מג ועוד). וכן אמר הגר"ש בעדני (בפרקי הדרכה לעיל). וכ"כ בקונטרס בשמים ראש באורך (בספר ראשי בשמים, פ"ז סעיפים ב-ג) בשם גדולי חכמי תימן (הגר"ח כסאר והגר"י צובירי [וכ"כ בפסקי הלכות עמוד תמה] והגר"י אלשיך והגר"י משורר והגר"ח יצחק הלוי והגר"ש קורח והגר"ש בעדני והגר"ע בסיס והגר"ש מחפוד). וע"ע בשו"ת אדני פז (ח"ב סימן צב). וכן כתב הגר"ש מחפוד שיאכל בשר גם ללא חליטה. אמנם דעת הגר"י רצאבי (שם הערה כ), שגם בחתונות היו עושים חליטה, אלא שהקילו בה שלא להצריך להרתיח מחדש ע"ש, ורק מחמת שמלחו את הבשר שעה יש להקל בדיעבד.

אמנם יש לציין שבחור שהובאו לפניו עוף מבושל ועוף אפוי או צלוי, יתכן שעדיף שיאכל את העוף האפוי או הצלוי שאינו צריך חליטה, ולא את המבושל, אם אינו צריך דווקא את המבושל.

וכתב הגר"ש מחפוד, לגבי כשרויות שאינן כמו שרגיל להקפיד, שבישיבה יאכל את מה שנותנים לו, ובבית יקפיד.

כב עיין שו"ע (י"ד סימן טל ס"י ועוד) שהנהוג למעך סירכא ביד ולתלות להקל, כאילו מאכיל טריפות לישראל. מאידך הרמ"א כתב (ס"ג) שאע"פ שזו קולא גדולה נהגו להקל ואין למחות בידם ע"ש. ובעיקר המנהג בזה, עיין בדברי מהרי"ן (זבח תודה שם סקפ"ח), ומהרי"ן בן יעקב (מקור חיים סימן לא סצ"ו) ועוד. וכתבו הגר"ש יצחק הלוי והגר"י נחום (שו"ת דברי חכמים י"ד סימן ה), שיהודי תימן יכולים לנהוג כמנהגם שנהגו בתימן גם בארץ, דהא ראינו שבארץ ישראל כל עדה נוהגת כפי מנהגיה, ונקט כדברי מהרי"ן הנזכרים. ופסקו כדבריו הגר"ע בסיס (שו"ת בית העזרי ח"א סימן סו, וח"ב סימן קי) והגר"י רצאבי (שלחן ערוך המקוצר סימן קכו ס"ד). וכתב עוד הגר"ע בסיס (שם וח"ג סימן צד), שדרך ישרה היא שאם האדם רוצה לקנות בשר, ויש בשוק בשר חלק ובשר כשר, בודאי שיותר טוב שיקנה חלק, דהוא כשר אליבא דכולי עלמא, וכן נוהגים אברכי הכוללים [ומטעם חששות נוספות הקיימות בבשר "כשר",

בישיבה שמביאים שם בשר שאינו חלק [בית יוסף, אלא "גלאט"], יכול לאכול עמהם^{כז}.

יז. מעיקר הדין אין חוששים לאכול דגים עם חלב, וכן מנהג האשכנזים, אמנם יש נמנעים מכך כמנהג הספרדים, ובישיבה שמביאים דגים עם חלב ישתדלו לאכול דברים אחרים^{כד}.

וד"ל. הרה"ג שלמה אלמוג אכלופי]. ואם אין מצוי חלק, יכול לסמוך על הפוסקים המקילים, דכל עדה יכולה ללכת כמנהגה, וכן אם מתארח אצל חבירו או בסעודת מצוה, אף אם בביתו הוא נוהג לאכול חלק, יכול לאכול בסתם, משום דהוה ספק ספיקא, אלא אם כן הוא יודע שהבשר אינו חלק, שיש כאן ספק אחד ולא יאכל ממנו, אלא ישתמט בחכמה. והרה"ג בניהו מחפוד כתב, צע"ג מאוד אם לסמוך על קולא זו, וכתב שאין שעת הדחק כמו שהיתה בתימן ראייה לזמננו כלל כדי שנמשיך בקולות שנהגו שם.

כג. כתב הגר"י רצאבי (שלחן ערוך המקוצר סימן קכו ס"ה), שהמתארחים אצל חבריהם או קרוביהם, אין איסור לאכול אצלם בשר, אף על פי שיודעים בהם שאינם לוקחים בשר "חלק" כדעת מרן הבית יוסף. וכתב הרה"ג בניהו מחפוד, שהרכישה של בשר ליראי ה' "אך ורק חלק", ואם מתארח וכדו' יכול לאכול גם גלאט, אבל בשר החתום "כשר" זה לא רק בעיות של סירכות, אלא עוד בעיות למיניהם שסומכים על דעות המקילות וגם בדוחק גדול, ואכמ"ל.

כד. הבית יוסף כתב (י"ד סימן פז) שיש בזה חשש סכנה, אולם לא העלה זאת בשו"ע. והדרכי משה השיגו שאינו נכון, וכן כתב הש"ך שם (סק"ה) שלא נוהגים לחשוש לזה, וכן כתב השתילי זיתים (סק"י) בשם כל הפוסקים להתיר. ואמנם בצנעא בדרך כלל לא היו מצויים דגים, ולא היה בזה מנהג, אבל במקומות אחרים בתימן היו מצויים דגים [וכמו ששמעתי מזקיני ז"ל שבחיימה היו דגים גדולים ובזול] ולא חששו לאכלם עם חלב, וכ"כ הגר"ע בסיס בשו"ת בית העזרי (ח"ב סימן קיד) שכן נהגו בכמה מקומות בתימן שהיו בהם דגים לאכלם עם חלב, וכן נהגו ברדאע. וכן מצאתי בכתבי הגאון רבי אברהם נדאף (כתבי ענ"ח עמוד רסז), שיש מקומות רחוקים מצנעא שיש להם דגים, ויש שקולין אותן במחבת עם חמאה וזה מאכל חשוב כו'. אמנם

מזוזה

יח. **בחור** שלומד בישיבה אשכנזית, ויש שם מזוזה בפתח החדר הכתובה כמנהג האשכנזים, יכול לסמוך על מזוזה זו^{כה}.

לימוד תורה

יט. **בחור** שרוצה להתעלות במעלות התורה והיראה, צריך להדבק ברבותיו וללכת בדרך שהם מדריכים אותו,

בשלחן ערוך המקוצר (סימן קלט ס"ט) כתב שיש שנוהגים להחמיר בדגים עם חלב, ואף כתב בתשובה (כת"י) שכדאי לכולם להחמיר, ואף אם הרופאים היום אומרים שאין בזה חשש סכנה, הרי אינם יודעים הכל, ויש מחלות שהם מודים כי אין ידועים להם מקורן. ונתבאר בשערי הלכה (סימן פז סכ"ח). ובחור שנוהג להקל בזה יכול לאכול כן גם בישיבה ספרדית בצנעה [ויל"ד שמה אפשר לאכול גם בפרהסיא, מאחר שאינו איסור אלא חשש סכנה], ומאידך בחור שנוהג להחמיר בזה ובישיבה מביאים דגים עם חלב, השיבו הגר"ש מחפוד הגר"פ קורח והגר"י רצאבי, שעדיף לא להקל בזה, אלא יאכל דברים אחרים.

כה אע"פ שלכאורה היה צריך לדקדק בזה, הן לכתחילה מצד הכתב, והן מצד שיקבעו את המזוזה ישר ולא אלכסון, והן מצד שהיא סתומה כדעת הט"ז, שאין ריוח ט' אותיות בתחילת פרשת והיה [ועיין לעיל פ"ב סי"ד לעניין תפילין], מ"מ קשה לדקדק בזה, ובלאו הכי הרי המזוזה היא מצוה מדרבנן כשהבית אינו שלו, וגם אין לנו הכרעה ברורה נגד הט"ז, והרי הוא סובר שכן דעת הרמב"ם. ועיין שו"ת איש מצליח (יו"ד סימן מד) שיש להקל במזוזה, לפי שבלאו הכי יש אומרים שלא צריך בה פרשה ממש. אכן לכאורה אם כל חברי החדר תימנים וספרדים, או שיש לו חדר לבדו, היה ראוי לדקדק בזה, ולמעשה בדרך כלל זה לא קל, ויכול להביא למצבים לא נעימים, ועדיף להניח כך. וכן הורה הגר"ש מחפוד שב ואל תעשה, ויוצא ידי חובה. וכן הורה הגר"י רצאבי, שלעניין מזוזה אפשר לסמוך על הט"ז, ובפרט בישיבה שאין אפשרות אחרת.

ובזה יצליח דרכו להיות תלמיד חכם. ואם יש לו זמנים נוספים ללמוד מחוץ לסדרי הישיבה, ישקול איזו הדרך ילך בה¹⁰.

כ. **בדרך** כלל העצה הנכונה לבחור, ללמוד במבטא וסגנון הדיבור שרבותיו וחבריו מדברים בו, לפי שאם יעדיף את ההגייה התימנית וכיו"ב, זה יכול להוות לו סיבה ומניעה מעליה בהבנת הלימוד ובהתנהלות החברתית¹¹.

כו ישנם בחורים החכמים בעיניהם, וסוללים לעצמם דרך בלימודם, ומפסידים את ההזדמנות לגדול בתורה, בהבנה ישרה, בהתבוננות וחקירה, ואמנם כדאי להם ללמוד מרבותיהם, שיש להם ניסיון ומכירים את דרכי התורה והעליה. ואע"פ שדרך הלימוד בישיבות שונה בסגנונו ממה שלמדו אבותינו. ובלימודים שמוסיף לעצמו, יכול ללמוד בדרך שיבחר לו, וכדאי להתייעץ על כך עם רבותיו.

כז ויש לציין שגם כשהולך לביתו בבין הזמנים וכיו"ב, לא מומלץ לנסות ללמוד בהגייה התימנית, כיון שזה בדרך כלל מפריע בריכוז עצם הסוגיא, שהיא עיקר הלימוד, ואת ההגייה הנכונה והמסורתית אפשר לשמור לקריאת שמו"ת ותפילה וכיו"ב, וכן ניתן לקרוא משניות ומנורת המאור וכיו"ב בהגייה ובניגון תימני, אבל כלל הלימוד בסדרים יהיה טבעי כמו שגידלוהו ולימדוהו. וע"ע לעיל (סעיף יב).

ואמר הגר"י רצאבי (שערי יצחק התשע"ט), שמה שאמרו חייב אדם לומר כלשון רבו, אינו נוגע לביטוי וסגנון הדיבור הליטאי, שאינו מסורת אלא סגנון שהתקבל אצלם, ע"ש. וע"ע בדברי הר"ג כהן (דברי חפץ ח"ז עמוד רסג), שהרחיב בעניין מסורת הניקוד של בני תימן, וכתב (אות טז) שאנו למדנו בישיבות של בני אשכנז וספרד, ולקחנו מהם את הרגלי הדיבור והקריאה, וידוע שרובם אינם בקיאים בדקדוק [כמ"ש בתשובות ונהגות ח"א סי' נח, ובאילת השחר פרשת נשא בברכת כהנים, והר"י ספיר באבן ספיר. הרה"ג שלמה אלמוג אכלופי], וזה גרם לחוסר מסורת אצלם. והיה ראוי לאחוז במסורת הקריאה שלנו, אלא שלענין מעשה יש להתיישב בדבר, מאחר והחברה אינה רגילה לקריאה שלנו, שמא אין אנו רשאים להיות מן המתמיהים, וכפי שהורה הנסיון, והדבר גורם קרעים בלימוד, ונמשכים מזה שיחה בטילה וליצנות, ויש לשאול פי חכם להורותינו דעת תורה. עכת"ד.

כא. **מעלה** גדולה יש ללימוד התורה בחבורה, וכך היה המנהג ללמוד כולם יחד^כ. אמנם כיום רגילים ללמוד עם חברות בלבד, והלימוד בחבורה מתקיים בשיעורים ובדיבור בלימוד עם החברים.

כב. **דרך** הלימוד שהורונו חז"ל, היא לימוד התנ"ך ואחר כך המשניות ואחר כך התלמוד^{כט}, וכך היה המנהג

כח וכתב בביאור הלכה (סימן קנה ד"ה ויקבע), שילמד בחבורה כמה שיכול, וכל שכן בעשרה, ושכן המנהג בכל קהילות ישראל. וכן היה המנהג אצל אבותינו שלמדו כולם יחד בבית המדרש, ולא כל אחד ישב לעצמו. ועיין מה שכתב הגאון רבי אברהם נדאף בענף חיים (אות מד) בעניין מעלת הלימוד בחבורה ע"ש. וכן שמעתי מהגר"פ קורח שגם כיום ראוי להשתדל בכך.

ומכל מקום, בישיבות ובכוללים אנו לומדים כפי שרגילים ללמוד כיום, בחברות ולא הרבה אנשים יחד, אבל לכל הפחות יש להקפיד ללמוד עם חברות, ולנצל את השיעורים שהם לימוד תורה בחבורה, וכן כאשר מדברים בלימוד עם חברים נוספים מתלבנים הדברים יותר.

כט כתב הגר"ח כסאר (שו"ת החיים והשלום יו"ד סימן כט), התלמידים המתחילים ללמוד גמרא עוד קודם שלמדו מקרא כראוי, לא טוב הסדר הזה שהם עושים, שהרי בסוף אבות שנינו בן חמש למקרא בן עשר למשנה וכו' בן חמש עשרה לתלמוד, באו להודיענו איך הוא סדר הלימוד, בכדי שבסדר זה יוצלח התלמיד בלימודו, הן בתורה שבכתב והן בתורה שבעל פה. לפי שלא ניתנה התורה שבעל פה אלא לפרש סתומותיה שבכתב, וכולן צריכין זה לזה, וכמו שדרשו חז"ל על הא"י קרא דהתורה והמצוה, התורה זו תורה שבכתב, והמצוה זו תורה שבעל פה. ולפיכך, המשכיל הלומד כסדר שהורו בו חז"ל, דומה למי שבונה על יסוד, ובזה הוא זוכה לכתר תורה וכו'. ע"כ. וע"ע בדבריו (ק"ץ המזבח בראשית א, ג) על פי דברי המדרש (ב"ר ג, ה), שמי שהוגה בחמשה חומשי תורה עם תורה שבע"פ שעליהן סובבים, הקב"ה מאיר עיניו שכלו לידע מצפוני הלכותיהן וכו'. ועוד כתב שם (קדושים יט, כג), שחז"ל לימדונו בדבריהם בן חמש וכו', כיצד יתנהג האדם עם בנו לחנכו בתורה, ונתנו קיצבה לכל אחד שבזה יורגל ויתקרב לתורה קצת קצת והוא בריא, ולא ידחוק אותו יותר מדאי כדי שלא יבוא לידי חלשות ובלבול דעת, וכשילך בדרך שהורו חז"ל ימצא נחת רוח מחינוך בנו.

ללמוד כל יום נ"ך ומשנה אחרי התפילה ("שילוש")^ל, אמנם כיום לומדים כפי שהונהג בישיבות, ומי שיוכל ישלים את ידיעת התנ"ך והמשניות מחוץ לסדרי הישיבה.

כג. הדרך הישרה שיבור לו האדם בלימודו, שיקרא היטב את דברי הגמרא מתחילתן לסופן, ואחר כך יחזור וידקדק בהן להבינם^{לא}.

וע"ע לגר"ש קורח (קובץ שפתי מלך ח"ג עמוד יג) בענין חובת לימוד התנ"ך, ובענין חשיבות סדר הלימוד כפי שהורנו חז"ל ע"ש. וע"ע להגר"י רצאבי בשער"י (משפטים התשפ"ג) בחשיבות לימוד התנ"ך.

ומרגלא בפי חכמי תימן (אוצר לשה"ק שלבני תימן עמוד 130, ועוד): כל מי שאינו יודע בכ"ד (עשרים וארבעה ספרי התנ"ך) י"ד (הי"ד החזקה להרמב"ם) שכ"ם (שחיטה, כתב, מילה) קצ"ב (קשר תפילין, ציצית, ברכות), הרי הוא כחמור יאכל קצ"ב (קנה בל"ע - מאכל החמור). אכן בזמנם ידיעת מקצועות אלו היתה נצרכת יותר למעשה.

ל וז"ל מהרי"ן (ע"ח דף פג ע"ב), ועכשו בעירנו [צנעא] נהגו הכל לקרות פרק אחד במשנה בפירושה או בהרמב"ם או ברבינו עובדיה, ואח"כ סימן אחד בנביאים ואח"כ ארבעה מזמורים בתלים. והאריך בשבח לימוד התנ"ך וסדר השילוש ע"ש. וכ"כ השתילי זיתים (סימן קנה סק"ב) סדר השילוש שהונהג בזמנו. וכתב הגר"א נדאף בענף חיים (אות מד) שלימוד השילוש הוא כעין לימוד חק לישראל המצוי אצל עדות אחרות, וביאר שם חשיבות העניין. וכ"כ בעריכת שלחן (סימן קנה ס"ג וחי"ג עמוד כ) ובשלחן ערוך המקוצר (סימן קסד ס"ג) סדר השילוש.

ומכל מקום בישיבה אין ראוי לעסוק בדברים שאינם כסדרי הישיבה, לפי שבזה יפסיד יותר ממה שירויח, אלא אם כן מוצא לכך זמן פנוי כתוספת על סדרי הישיבה. וכ"כ הגר"ש מחפוד, שיש ללמוד בישיבה כסדרי הישיבה, ויוסיף מחוץ לסדרים.

לא כתב הגר"ח כסאר (שו"ת החיים והשלום יו"ד סימן ל), בסדר הלימוד שבש"ס, יש לומדים דף אחד לשבוע או אפילו בחודש, אך לא טוב הלימוד הזה בתחילה, כי לבסוף לא יוצלח בלימודו. וחז"ל נתנו עצות טובות לאדם איך יתנהג בסדר לימודו, בכדי שיוצלח בכך. האחת, ליגרוס אינש והדר ליסבר.

כד. **לא** רצוי ללמוד הלכה בישיבה על חשבון הסדרים, אלא יכול ללמוד בסדר המיועד ללימוד ההלכה ובבין הסדרים וכיוצא בזה^ל. וכן כל מה שאינו בסדרי הישיבה, יש ללמוד מחוץ לסדרים^ל.

השנית, לעולם ילמד אדם לתלמידו דרך קצרה. כלומר, שבתחילה ילמד אותו הענין עד שיהא שגור בפיו, ורק אחר כך יבין וידקדק בו ויסביר אותו כפי מה שיוכל, אך לא יאריך במשא ומתן יותר מדאי בדברים מיותרים, כי אריכות דברים ללא צורך, מעייפים ומחלישים את השכל, ולפעמים אף גורמים לו שיצא מן המכוון מאותו ענין שלומד בו לענין אחר, וישכח אותו ענין שהוא עוסק בו. ולפיכך, שני יסודות אלו הם עיקר סדר הלימוד, שבהם יוצלח האדם בלימודו ויזכור אותו, ובכל פעם ששונה הוא מבין יותר ויותר ובא לידי פלפול וחידוד, עד שלבסוף יוכל להקשות ולתרץ וימצא נחת ושלמות בלימודו, ויתקיים בו מאמר הכתוב (איוב לו, טז) ונחת שולחנך מלא דשן. וכתב עוד (ק"ץ המזבח שמיני י"א, ט), ...ללמדינו דרך ארץ שישנה אדם לתלמידו בדרך קצרה, בכדי שיורגל בה ויוצלח בלימודו ואל ישכחהו, ולא יבוא לידי ספיקות וליכנס מענין לענין עד שיצא מן המכוון, משא"כ בדרך ארוכה לא יוצלח בלימודו, ותמיד הוא בא לידי ספיקות, ויכנס מענין לענין עד שיצא מן המכוון. ולפיכך, האדם המשכיל ילך בדרך ארץ שהורונו חז"ל, ואל יתחכם עליהם, ובזה יוצלח בלימודו, ויהיה ג"כ זכרן בלימודו תמיד. ע"כ. וע"ע מה שכתב הגאון רבי אברהם נדאף בענף חיים (אות מג) הדרכה לצורת הלימוד הנכון, ללמוד לאט ובעיון, שבזה יבין את הנלמד נכון ולא יטעה בהבנתו.

אולם גם בזה, יש לבחור להזהר ולהשתלב בסגנון הלימוד בישיבה כפי האפשר, ולא יבנה במה לעצמו בסגנון הלימוד, ורק בדברים שלומד לעצמו יכול לדקדק ולעצב לעצמו את צורת הלימוד, וכן במה שלומד כסגנון הישיבה יכול להשתדל להטות את צורת הלימוד למועילה ביותר.

לב הגר"ש קורח (קובץ שפתי מלך ח"ה עמוד עד).

לג הגר"י רצאבי (ויען יצחק סימן רפד).

ולענין לימוד **הזהרה הקדוש**, ברוב הישיבות אין עוסקים בלימוד הזהרה כלל [מכמה טעמים], וכן כתב הגר"ש מחפוד שאין מומלץ ללמוד זהרה בישיבה. אמנם הגר"י רצאבי (ויען יצחק סימן רפד) כתב: הזהרה הקדוש מקדש

כה. **בלימוד** ההלכה, כדאי ללמוד שלחן ערוך עם משנה ברורה, שבזה יבין את ההלכה ודעות הפוסקים, ויברר מנהג אבותיו כפי שתשיג ידו^ל.

כו. **אחרי** שיעורים או שיחות מוסר בבית המדרש וכיו"ב, צריך לומר קדיש דרבנן, אף אם מיד אחר כך מתפללים.

את האדם, ובחורים בכלל, וגם החפץ חיים הנהיג בישיבתו ללמוד בזוהר הקדוש מענין פרשת השבוע. ושלחן ערוך ומשנה ברורה ורמב"ם, אחוז בזה וגם מזה אל תנח ידך. ואם גמר ספרי מוסר הידועים והרגילים, ילמד משלי עם מפרשים, וחומש בעיון זהו דבר טוב. ע"כ. והיינו מחוץ לסדרי הישיבה, ובאופן שמה שלומדים בישיבה יהיה עיקר ביחס לשאר הלימודים.

לד הגר"ש מחפוד, והוסיף שבסידור עץ חיים של מהרי"ץ מבורר בדרך כלל מנהגו [בפרט כמנהג הבלדי]. וכן כתב הגר"י רצאבי (דברי חפץ ח"ו עמוד נה), שבמשנה ברורה ההלכה מבוארת ומפורשת יפה, ובכף החיים יש היקף יותר של פוסקים, ואף תוספת נופך מן המקובלים, ובשתילי זיתים מושמט הרמ"א כשחולק על מרן וכשאינו אנו נוהגים כמותו, וגם עומד בפירושו על הרבה מהמנהגים שלנו, ולכן טוב ללמוד משנה ברורה ואחר כך לעיין בשתילי זיתים. וע"ע בוינץ יצחק (ח"א סימן רפו), שבזמן מועט שישנו בהפסקה, עדיף שילמדו שתילי זיתים מאשר בספר אחר. ובשנים האחרונות יצאו לאור ספרים בהירים בהלכה לפי מנהגי תימן, וכן כמה מהדורות של משנה ברורה עם הוספת דינים מפוסקי תימן.

וכתב הגר"ע בסיס (שו"ת בית העזרי ח"ג סימן מה), סדר הלימוד הנכון להבין דבר על בריו, ללמוד תחילה את הסוגיות בתלמוד, ואח"כ טור ובית יוסף, ואח"כ שלחן ערוך עם משנה ברורה, ואז יתגלה אור גדול בשרשי הדין ויסודו, ולשם בקיאות, לשנן את השלחן ערוך עם המשנה ברורה. וע"ע בקובץ שפתי מלך (ח"ד עמוד סז אות יג) בשם הגר"ש קורח. וכתב הגר"ש קורח (שם עמוד סו), בלימוד הלכה למעשה לאברכים ובני ישיבות, ראוי לעמול ולהתייגע בדברי הפוסקים, ולא ללמוד רק מתוך קיצורי הלכות המצויים היום לרוב. ע"כ. ומכל מקום זהו לעניין עיקר צורת הלימוד, אמנם בישיבה בדרך כלל אי אפשר ללמוד את ההלכה בעיון, אבל כל אחד צריך לדעת את עיקרי ההלכות שלא יכשל ח"ו.

ומכל מקום מנהג רוב הישיבות שלא לומר קדיש אחר השיעורים והשיחות^ל.

כז. לענין אמירת קדיש לאחר הלימוד בסדרים, אין לנו מנהג ידוע בזה, שהרי סדר הלימוד בחברות לא היה מצוי אצלנו אלא למדו בחבורה אחת, ויכולים לומר רבי חנניא וכו' וקדיש דרבנן^ל.

לה הרמב"ם בסדר התפילות כתב, שעשרה שלמדו אומר קדיש דרבנן. וכ"כ השתילי זיתים (סימן נה סק"ב) והמשנה ברורה (סק"ב). וכתב המשנה ברורה בשם המג"א, שהוא הדין אם רק שנים או שלשה למדו כשיש עשרה אומרים קדיש, ובביאור הלכה (סימן קנה) כתב שהוא הדין אם לומדים אחד או שנים. אמנם מאידך בערוך השלחן (נה, ה) כתב, שמשמע שזה רק אם למדו העשרה ביחד, ולא כשכל אחד למד לעצמו, ועיין קצות השלחן (טז, ז) שהסתפק בזה. ומשמעות הרמב"ם בסדר התפילות, שאחר כל לימוד תורה שבע"פ אומרים קדיש. אמנם י"א רק על לימוד אגדה, כמו שכתב המג"א (סימן נד סק"ג), ולפיכך נוהגים אחר הלימוד לומר רבי חנניא וכו' וקדיש. ואכמ"ל.

אמנם למעשה ברוב הישיבות אין אומרים קדיש אחרי הלימוד. ואמר הגר"י רצאבי (שימושה של תורה סימן קב, ושער"י שמות התשע"ז ומטות התשע"ט) שיש ליישב את המנהג לא לומר קדיש אחרי שיעור, אבל אם השיעור הוא בחדר שיעורים, ואחר כך עוברים לבית המדרש להתפלל, ושואלים את הרב בדרך שאלות, יכול להיות שלא צריך לומר קדיש, כי יש בכך בעיה צדדית. ע"כ.

לו הגר"י רצאבי (שימושה של תורה סימן קב, ושער"י שמות התשע"ז ומטות התשע"ט), שאין לנו בזה מנהג ידוע, ולכן מספק אין לומר קדיש, לפי שישנו ספק האם חיוב הקדיש הוא דווקא כשלומדים כל העשרה יחד או אף אם לומדים בחברות או ביחידות. והגר"ש מחפוד כתב שינהג כמנהג המקום. והגר"פ קורח הורה שיש לומר קדיש אחרי סדר לימוד בכולל, אם זה לא יגרום ביטול תורה לאלו שיכולים להמשיך ללמוד. וכן שמעתי בשם הגר"ע בסיס. ומ"מ אם אומרים רבי חנניא לכו"ע אפשר לומר קדיש [וכ"כ בקצות השלחן טז, אות ז], והרי בלאו הכי המנהג לאמרו בכל ענין. ולמעשה בישיבה יעשו בזה כמנהג הישיבה, ואף למ"ד שאין אומרים קדיש בכהא"י גוונא, יש לענות אמן על הקדיש, כמו שנתבאר לעיל (פ"ב סעיף כט).

תספורת

כח. **המנהג** בתימן היה לגדל פאות ארוכות ("סימנים"), והיו מקפידים על כך, ויש אומרים שגם כיום ראוי לגדל פאות כמו בתימן^{לז}, ועל כל פנים יש להשאיר פאות הניכרות לעין.

לז כתב הגאון רבי אברהם אלנדאף (כל כתבי ענ"ח ח"א עמוד מב), נהגו אבותינו ואבות אבותינו איסור חמור בגילוח הזקן והפיאות, אפילו אין בו דרך השחתה, והמגלח היו מרחיקין אותו כריחוק הנדה, ובעוונותינו הרבים הותרה הרצועה, ויש שמגלחים את הזקן והפיאות. וכן הבחורים, משיתחיל זקנו לפרוח כבר מתבייש בו וממהר להשחיתו, וכן מגלח פיאות הראש ומגדל במקומן בלורית. וכתב עוד, שאבותינו בכל תימן נהגו בזה איסור חמור, ואפילו כשאין בו דרך השחתה, ואנו מחוייבים ללכת בעקבותיהם, ואין אנו יכולים להתיר מה שאסרו הם. ע"כ [עיין בשו"ע יו"ד סימן ריד ס"ב, שקבלת ומנהג הרבים חל עליהם ועל זרעם]. והגר"א נדאף דיבר על העולים הראשונים, אבל העולים משנת התש"י, תחילתו באונס ובכפייה וסופו ברצון, וב"ה שרבים החזירו עטרה לישנה (הרה"ג שלמה אלמוג אכלופי). והגר"ע בסיס כתב בשו"ת בית העזרי ("ח"ה סימן קג), שמנהגנו שהפאות יורדות על הזקן ואין חוששים, וביאר שזה נכון גם לפי הקבלה ע"ש. [אם כי יש לציין, שלדעת הרמב"ם הלכות ע"ז פי"ב ה"ו אין איסור לגלח את הפאות שלא בדרך השחתה, וכדין הזקן, והביאו השו"ע סימן קפא ס"א בשם י"א. ומ"מ אין ראוי להקל בזה].

וכ"כ הגר"ח כסאר בשם טוב (הלכות ע"ז שם), שאף שמדינא מותר ללקט את הפאות, מדרך המוסר שלא יטול אדם תפארתו ממנו, לפי שנראה כמבזה המתנה החשובה שנתן לו ה', שהזקן היא תפארתו והדרתו ויקרתו של אדם [פתח בפאות וסיים בזקן, ומ"מ כוונתו מבוארת].

והנה רבותינו כתבו על עצם קיום הפאות, אבל לא כתבו שיהיו פאות ארוכות ומסולסלות ולפני האזנים כדרך אבותינו. וי"ל שעיקר הקפידא היא על עצם קיום הפאות, ולאפוקי מאותם שמגלחים את הפאות, כלשונם. וכן אמר הגר"פ קורח כמה פעמים שאין שום עניין לגדל פאות כדרך שהלכו אבותינו, אלא די בגידול פאות הניכרות כדרכם של בני התורה. וזה כדברי הגאון רבי

עמרם קורח בסערת תימן (עמוד ז) שבעבר לא היו מגדלים פאות, אלא היו משאירים מעט כפי הדין, עד שהגוים גזרו עליהם (שנת התכ"ו) לגדל פאות ראשיהם להבדילם מן המוסלמים, והיהודים היו מתביישים בזה וקוראים להם סימנים, ואסרו עליהם לכסות את הסימנים בבגד, ואסרו על המוסלמים לגדל פאותיהם ע"ש. והגר"ש מחפוד הורה, שגידול הפאות הוא תלוי לפי המקום והעניין.

מאידך הגאון רבי שלום יצחק הלוי העיר על כך לרע"ק (המאור הגדול עמוד רנח) שכדאי להשמיט מהסערת תימן את הקטע הנ"ל, והראה מעדות אחרות שגם הם מגדלים פאות ארוכות, ואצלם לא היתה גזירה זו. וכן שמעתי מהגר"ע בסיס, שדברי הסער"ת אינם נראים, אלא בכוונה גידלו את הפאות, וכמו שמצינו בשאר ארצות. וסיפר אחיו הרב בצלאל בסיס, שאביו הגר"י התייחס בחומרא לאחד שקצץ את זקנו ופאותיו, עד שחזר בו.

וכן דעת הגר"י רצאבי (ויען יצחק סימן רסז), שבחור שהולך עם פיאות מאחורי האזניים, עדיף שיחזור וישים אותן מקדימה, ולכל הפחות יתחיל בזה קרוב לחתונה. עוד אמר (שערי יצחק חיי שרה ה'תשע"ד, ועוד), ראה בשלחן ערוך המקוצר (סימן קמט) בענין גידול פיאות הרבה מקורות וכמה הדבר חשוב. אלפי שנים גידלו אבותינו את הפיאות, ובכל ארצות העולם, ואף אצל הליטאים, וכמו שרואים בתמונה של הנצי"ב השדי חמד והחפץ חיים שיש להם "סימנים" בולטים, ובפרט החסידים וההונגרים שיש להם "סימנים" ארוכים. גם הבן איש חי היה בעד פיאות, וכן גם ת"ח ספרדים ובכל ארצות העולם, שזה הסימן היחידי של היהדות בפנים. והבאנו בשלחן ערוך המקוצר (שם הערה כ) מהאריז"ל, שאם היו פיאות הראש גדולים מאוד וארוכים, היה מניחן שיגדלו ויתארכו ויכנסו למטה בגבול שערות הזקן וכו'.

ומה שחוששים שזה גורם לבחור קשיים ומתקלקל, וכי אין ספרדים ואשכנזים או תימנים בלי פיאות שהתקלקלו? אכן יכול להחביא את הפיאות אחרי האזניים, וכשהוא בבית יוציאן, וכשיבוא המשיח הפיאות יהיו מוכנות. ואכן מצד הדין, החובה היא רק שלא לגלח את הפיאות, אבל אנחנו מתנאים במצוות ה' יתברך. ומי שאינו יכול לגדל ממש פיאות, אפשר לשים אותם מאחורה, וגם אם לא יהיו ארוכות, אלו דברים שאין להם שיעור. אבל לפחות שיהיה ניכר קצת ומיוחד ליהודי. ע"כ. ועיין קונטרס סימן טוב שהרחיב בעניין זה.

כט. **בחור** שמגדל פאות ומייעצים לו להורידן, או שמחמת הפאות לא רוצים לקבל אותו לישיבה וכיו"ב, יתייעץ עם דעת תורה כיצד לנהוג^{לח}.

ל. **מעיקר** הדין, מותר לגלח את הזקן כל שאינו דרך השחתה - תער. אמנם אבותינו לא היו מקצצים מן הזקן כלום, וקל וחומר שלא היו מגלחים את זקנם, ויש בזה מעלה גדולה, ולכל הפחות ראוי שלא יגלח את זקנו לגמרי אלא ישאיר מעט^{לט}.

לח הגר"י רצאבי אמר (שער"י בראשית התשע"ח) שלא ישמע למי שמורה לו להורידן, ובשעת הדוחק ישים אותם מאחרי האזניים, שעל זה לא יעירו לו מאומה, וכשמגיע לביתו יכול להוציאם לחוץ, ויכול לעבור לישיבה אחרת שלא יעירו לו, או שהרבנים מעודדים גידול פאות, וכן נכון כי הן סימני יהדות. ע"כ.

ואף שאינו מוסכם לכל הדעות שצריך לגדל פאות וכנ"ל, מ"מ לפעמים הורדת הפאות יכולה להיות סימן או סיבה לירידה ברמה הרוחנית, מחמת הרגל הבחור בזה, וצריך שיקול דעת בכל מקרה לגופו. ומאידך ישנם מקרים שמחמת הפאות הבחור הולך לישיבה ברמה רוחנית פחות טובה ממה שיכל ללכת, ונמצא שבשביל הפאות הוא מוותר על רמה לימודית ורוחנית. והנכון למעשה להתייעץ עם דעת תורה בכל מקרה כדת מה לעשות.

לט כמבואר בדברי הגר"א נדאף והגר"ח כסאר שהובאו לעיל. והחפץ חיים כתב על זה באורך בקונטרס תפארת אדם ע"ש. ובגמרא (שבת דף קנב ע"א) איתא - הדרת פנים זקן, וכעין זה בבבא מציעא (דף פד ע"א) שרבי יוחנן לא היה לו הדרת פנים - זקן. ומספרים כי אחד מהמכרים של הגר"ח כסאר בתימן בא אליו לבקרו אחר העליה לארץ כשהוא מגולח, ושאלו הגר"ח האם אתה נקבה? וכיו"ב הובא לעיל (פ"ג הערה ג) מעשה דומה לזה. והחזו"א כתב (קובץ אגרות ח"א סימן קצז וקצח), שגילוח הזקן אינו ממדת הצניעות, ואינו לבוש ישראל, ושוללים בזה קדושה, ובדור הקודם היה הדבר חמור כמו גילוי ראש בחוצות וכו', והדרך הישרה שישאיר קצת שערות ניכרות היטב. ואמר הגר"ש קורח (קובץ שפתי מלך ח"ה עמוד עד), שאין

לא. **אבותינו** בתימן היו מגלחים את שערות הראש לגמרי, פרט לפאות הראש והזקן. וכיום רבים רגילים להשאיר מעט שערות, ומכל מקום לא יגדל את שער ראשו יותר מדאי כמו הגוים דרך שחץ וגאווה¹. כמו כן אין לבחור לגדל "פוני"מא.

לחוש לטוענים שאין ראוי לבחור לגדל זקן מפני שכך מחשיב עצמו לבעל מעלה, כי הם דברים בטלים.

והנה לגדל זקן זהו דבר המצוי בכל העדות והחוגים, ובדרך כלל אין לזה מניעה מבחינת הישיבה ומנהג המקום, ולכן ראוי לנו להחזיק במנהג אבותינו. אמנם יש הרבה ישיבות שכלל הבחורים מגלחים את זקנם, ובאופן שגידול הזקן מפריע לבחור מבחינה חברתית, ויכול לגרום לו להפרעה בעליה, יש לשקול היטב אם כדאי להדר בזה. וכ"כ הגר"ש מחפוד שגילוח הזקן הוא לפי העניין.

ומכל מקום, יש להזהר במכונות הגילוח, שיש בהן חשש גמור של גילוח בתער, ויש להזהר היטב בלאו דאורייתא, ולא לסמוך על השערות ושמועות. וכמו שכתב הגר"י רצאבי (ויען יצחק סימן רסט), וראה קונטרס סם חיים בעניין זה.

וכתב הגר"י רצאבי (ויען יצחק סימן רסח), שלפי ההכרח לצורך שידוכים יכול לקצץ מאורך הזקן. ועיין לעיל (פ"א הערה י) שהגר"ע בסיס לא הסכים לקצר את הפאות לצורך שידוכים. ובספר חפץ חיים על התורה (שמות עמוד צב בהערה), הובא מעשה שיעצו לבחור לגלח את זקנו, והחפץ חיים אמר לו שאינו צריך לעזור לה' בשידוך ע"ש. ובכל מקרה נכון להתייעץ עם דעת תורה.

מ הגר"י רצאבי בשלחן ערוך המקוצר (סימן קמד ס"ג). וכתב עוד, ולא יגלחנו מהצדדים ויניח שער באמצע הראש. וכן לא יגלח כלפי הפנים ויגדל פרע מאחוריו כלפי העורף, וגם לא יגלח מלאחריו ויניח השער שמלפניו. ורבים נכשלים בזה, ומצוה ללמדם ולמנעם מכך. ועיין בשו"ע (יו"ד סימן קעח ס"א).

מא הגר"ש מחפוד כתב, שיש איסור לגדל פוני. וכ"כ הגר"י רצאבי (שם הערה טז), וכתב עוד (ויען יצחק סימן ער), שמוזכר בספרים שזה מוריד מהיראת שמים, וכל שכן אם השיער נופל על המצח. ויש בזה חששות נוספים,

מלבושים

לב. **תלמיד** חכם צריך להיות ניכר גם במלבושו^{מב}. ומנהג בני התורה בזמנינו ללבוש כובע וחליפה להתהדר בהם, בכל יציאה מהבית לרחוב, וחובה קדושה להקפיד בזה להשתייך לציבור קדוש זה^{מג}.

לג. **מכבוד** התפילה, להתפלל עם כובע וחליפה או מעוטף בטלית^{מד}. וראוי לבן תורה ללבוש

כמובא בשלחן ערוך המקוצר (סימן קמט הערה כד ד"ה ובעוה"ר וד"ה וראיתי), והביא בשם החזו"א שהיה סולד מאוד מגידול שיער זה שקורים היום בלורית, והיה אומר שהולך להקיא כאשר הוא רואה בלורית. וגם יש שדנו שזה חציצה לגבי תפילין, כמו שכתב במחצית השקל (א"ח סימן כז) וז"ל, ורע עלי המעשה של אותם בחורים שמגדלים בלורית כנגד פניהם, כי מלבד שהוא שחץ וגאווה ויש בזה קצת איסור, עוד יש איסור נוסף שהשיער הארוך חוצץ בתפילין של ראש. ועיין עוד בקובץ מורשה (ח"ב עמ' תקכו), מעשה נוסף עם מרן הקה"י זלה"ה.

מב רמב"ם הלכות דעות (פ"ה ה"א וה"ט). וכתב הגר"ח כסאר בשם טוב, שזה בכל אדם ולא רק בת"ח, אלא שת"ח צריך להזהר בהם יותר, כדי שלא יבוא לידי חילול ה'. ובחורי הישיבות בזמנינו מייצגים את לומדי התורה, וצריכים להזהר לקדש שם שמים.

מג כיום יש לבוש אחיד לבני הישיבות, ואמנם אבותינו בתימן לא הוזקקו לעניינים כאלו, מאחר וכולם היו יראי ה', ובכללות דרך אחת היתה מנת חלקם, אמנם כיום שלצערינו הרב יש צורך להבדיל בין חוג לחוג, חובה קדושה על כל הרוצה להיות מכת החרדים אל דברו, להתלבש בלבוש המזהה אותו עם ציבור קדוש זה, מכמה וכמה טעמים. וכ"כ הגר"ש מחפוד, שיקפיד תמיד על הופעתו בחוץ כבן תורה.

מד כדלעיל (פ"ב ס"ג-ד) בדין עיטוף בתפילה. וכן השיב הגר"ח כסאר (להרה"ג איתמר כהן) שלכתחילה יש בזה משום הכון לקראת א"י. וכן כתב הגר"ש מחפוד שצריך להקפיד בתפילה על לבישת כובע וחליפה. ועיין בית תפילתי (פט"ז ס"ח), שיש דין כיסוי הראש בתפילה. וכתב (סי"ט) שדין כיסוי הראש

חליפה גם בתפילת שחרית, אע"פ שהוא גם מעוטף בטלית^{מ"ה}.

לד. **בחור** שאינו יכול להספיק להתפלל בציבור וגם להביא כובע וחליפה, עדיף שיתפלל בציבור מאשר שיתפלל עם כובע וחליפה^{מ"ו}, וישתדל להמנע מלבוא לידי כך. לה. **אבותינו** בתימן נהגו ללכת בחלוק ארוך, וזהו הלבוש הראוי. אמנם למעשה בזמנינו יש לנהוג כמנהג הישיבה, לפיכך אם כלל הבחורים לובשים חליפות קצרות, ילבש חליפה קצרה^{מ"ז}.

בתפילה, כולל לכל הפחות את רוב הראש. וכתב (ס"כ וכב) שמי שרגיל לעמוד בפני אנשים חשובים עם כובע, גם בתפילה צריך ללבשו, ומי שרגיל לצאת ברחוב עם חליפה, צריך גם להתפלל עם חליפה.

מ"ה הגר"ש קורח (קובץ שפתי מלך ח"ה עמוד עו), כמנהג בני הישיבות. והיינו אע"פ שלכאורה הטלית כבר נחשבת לעיטוף. ועיין בשו"ת עולת יצחק (ח"ג סימן לו) שמעיקר הדין אינו חובה, ולכך אם חם מאוד וכיו"ב אפשר להקל בזה. ומכל מקום אם בישיבה מקפידים על כך, יש לו לנהוג כמנהג הישיבה. **מ"ו** הגרש"ז אויערבך בספר הליכות שלמה (פ"ב סט"ו) והגר"ש אלישיב בספר תפילה כהלכתה (פ"ד הערה פ), וכ"כ הגר"י רצאבי בשו"ת עולת יצחק (ח"ג סימן לו) שעדיף תפילה בציבור מאשר תפילה עם כובע וחליפה. וכ"כ הרה"ג ארז רמתי בבית תפילתי (פ"ד ס"ח). אך כמובן שיש להמנע מראש מלבוא לידי כך, וגם בדיעבד ישים לב לא להתפלל כך בין כלל הבחורים שלובשים כובע וחליפה.

מ"ז הגר"ש מחפוד. והגר"י מועלם סיפר שאמר לגר"ח כסאר שיש קבוצה ששואלת על לבישת הקמין, והשיב לו שיעשו את זה בתימן..., והוסיף הגר"ח שגם הוא עצמו לא היה לובש את הקמין אם לא שכך הרגילו אותו. וכן הגר"י רצאבי כתב (שלחן ערוך המקוצר סימן קמד הערה יד), שאין חשש במלבוש המצוי כיום, כיון שזהו הלבוש היהודי כאן בארץ, אלא שהלבוש התימני יותר טוב, ולמעשה לא שייך כיום ללבוש את הלבוש התימני, והביא שהגר"ח כסאר לא הסכים עם אלו שלובשים לבוש תימני בארץ ישראל. וכתב עוד

לו. **בזמן** האחרון פרצה המגיפה של לבישת מכנסים צרות וכיו"ב, ויש להתרחק מן המגרעות הללו ככל האפשר^{מח}.

מעשר כספים

לז. **מנהג** טוב הוא לאדם להפריש מעשר כספים לצדקה מכל ממון שמרויח, וכן לומדי תורה מהתמיכה שמקבלים מהכולל וכיו"ב^{מט}. וכן בני הישיבות, ראוי להם להפריש מעשרות מממון שהרויחו, פרט לכסף שקיבלוהו לצרכיהם^נ.

(ויען יצחק סימן שכו), שבישיבה יש ללבוש חליפה ארוכה או קצרה כמנהג הישיבה. וראה קובץ אגרות (ח"א סימן קצו) וארחות רבינו (ח"ד עמוד קנא).

מח אבותינו בתימן לבשו בגדים רחבים וצנועים כאמור, ועצם לבישת המכנסים בלבד היא שינוי מלבוש אבותינו, אבל לכל הפחות יש להמנע מהרחקה נוספת של הבלטת האיברים ככל האפשר, וכמו כן לעניין החולצות וכו'. ובמכנסיים לפעמים יש בעיה נוספת, כמבואר ברמ"א אבן העזר (סימן כג ס"ו), ולא השמיטו השתילי זיתים, וכ"כ בשלחן ערוך המקוצר (סימן רד ס"ג) שאסור ללבוש בגדים צרים ע"ש, ובשו"ת עולת יצחק (ח"א סימן קמח).

מט מעיקר הדין אין חיוב בזה, דקיי"ל דהוי מנהג בלבד, עיין ט"ז (יו"ד סימן שלא סק"ב) ופתחי תשובה שם (סק"ב). ואבותינו בתימן לא נהגו לעשר כספים, כפי ששמעתי מהגר"פ קורח. וכ"כ הגר"י רצאבי בשלחן ערוך המקוצר (סימן קסט הערה לח), אמנם כתב (שם וסעיף ט) שזוהי הנהגה טובה. וכמו שהזכיר הגר"ח כסאר בקיץ המזבח (פרשת תולדות עמוד יט).

ומכל מקום נכון שיאמר מתחילה שנוהג כן בלא נדר. שלחן ערוך המקוצר שם (סי"א), וכן שמעתי מהגר"פ קורח. וגם לומדי תורה שמקבלים כספי תמיכה צריכים לעשר ממנו. שם (סי"ג). ויש פרטים רבים בגדרי ודיני מעשר כספים, ואין כאן מקומם.

נ בארחות רבינו (ח"א עמוד רצה) הובא מהגר"י קנייבסקי והחזו"א, שגם בחורי ישיבות צריכים לעשר מכסף שזכו בו. ובתשובות והנהגות (ח"ג סימן רפב) נקט שאם אביו נותן לו כסף בלא הגבלה צריך לעשר, ואם נותן לו רק לצרכיו

שידוכין ונישואין

לח. **חייב** אדם לישא אשה מגיל שמונה עשרה, והיינו משנכנס לשנת שמונה עשרה (בן שבע עשרה ויום), ועל כל פנים לא יעבור את גיל עשרים בלא אשה^{נא}. וכך היה מצוי בתימן.

לא צריך לעשר. ובספר הלכות מעשר כספים (פ"ד ס"ח) כתב שדעת הגרש"ז אויערבך שאם קיבל כסף מאביו סתם צריך לעשר, ודעת הגרי"ש אלישיב שאינו צריך לעשר, כל זמן שאין לו כדי פרנסתו. והגר"י רצאבי כתב (ויען יצחק סימן רצד) שראוי לעשר, פרט לכסף שקיבלו לדברים הכרחיים. ומ"מ לדין שאינו חייב ולא מנהג, רשאי לנהוג כרצונו לפי מצבו וצרכיו, וכעין זה שמעתי מהגר"פ קורח לגבי אברך הדחוק בפרנסתו. והגר"ש מחפוד כתב, שאם מקבל כסף תמורת עבודה צריך להפריש ממנו, אבל כסף שמקבל מהישיבה אין צריך לעשר.

נא משנה באבות (פ"ה מכ"א) בן שמונה עשרה לחופה, וכ"כ הרמב"ם (הלכות אישות פט"ו ה"ב) שמתחייב במצוה זו מגיל שבע עשרה, ומגיל עשרים אם לא נשא עובר בעשה, אלא אם כן הוא טרוד בתורה ע"ש. וכ"כ השו"ע (אהע"ז סימן א ס"ג) שמצוה לישא אשה בן י"ח, והמקדים מצוה מן המובחר, ובשום ענין לא יעבור את גיל עשרים, אלא אם כן טרוד בתורה. וכן כתב הגר"י רצאבי (שלחן ערוך המקוצר סימן קצח ס"א). וכתב הגר"ש קורח (עריכת שלחן סימן רמ סעיף כג), שצריך להזהר בזה כדי להינצל מעוון חמור, והאריך שם שבזמנינו בפרט אי אפשר להנצל מכך, וגם הרי אפשר ללמוד גם אחרי החתונה. וע"ע מש"כ בקובץ שפתי מלך (ח"ד עמוד קמג וקמה ושצז).

ופעמים רבות המריץ רבי מרדכי שרעבי את תלמידיו, להשיא את בניהם ובנותיהם בגיל שמונה עשרה שנה, ואמר שבפרט בדורנו צריך להקפיד בזה יותר (דרך צדיקים ח"ב עמוד שיח). ובקשה קדושה היתה לו מבחורים שבאו בברית האירוסין, שלא יאריכו את תקופת האירוסין, אלא ישתדלו להסמיך את החתונה תכף ומיד למועד גמר השידוך, ועי"כ תישמר קדושתם של הילדים והבנות וינצלו ממכשולים רבים שאורבים להם בדרך להקמת בית נאמן בישראל, ועי"ז יזכו להביא מהר ילדים לעולם, ויקרבו בכך את הגאולה (שם).

[וכן דעת מרנן גדולי ישראל החזון איש הקה"י הגר"ח קנייבסקי הגרמ"י לפקוביץ (עיין קובץ אגרות ח"ב סימן קלה). וכן האריך בזה הגר"ח סנאני בספר

ומכל מקום מנהג בני הישיבות להתעכב עוד כדי להתעלות בין כתלי הישיבה, אך זה בתנאי שאכן הוא עוסק בתורה בהתמדה, כדי שלא יתבטל מלימודו, וגם בתנאי שאין יצרו מתגבר עליו^{נב}.

לט. **מנהגנו** היה, שמי שהגיע פרקו לישא אשה, היה סומך בעיקר על אחיותיו וקרובותיו כדי לידע צורתה ואופיה, ולפעמים היה מתאמץ למצוא הזדמנות חטופה לראותה בלי שתרגיש^{נב}. אמנם כיום רגילים להפגש יחד, ולראות שאכן הם מתאימים ויוכלו לחיות יחד, ומכל מקום אין להאריך בזה יותר מכדי הצורך^{נד}.

מקום מקדש (במדבר א, ג). ברם בספר גדולה שמושה (עמוד תקנא) כתב בשם הגר"ש אלישיב שפחות מגיל כ"א עדיין אינו בשל לחיי הנשואין. הרה"ג שלמה אלמוג אכלופי].

נב הגר"ש מחפוד הורה שינהג לפי ראש הישיבה. והגר"י רצאבי (שלחן ערוך המקוצר שם) כתב, שאם עוסק בתורה בהתמדה ומתיירא לישא אשה כדי שלא יתבטל על ידי כך מלימודו שיצטרך לטרוח בפרנסה וכיו"ב מותר לו להתאחר, כי העוסק במצוה פטור מן המצוה, אבל זה בתנאי שאין יצרו מתגבר עליו, והרהורי עבירה קשים מעבירה. ע"כ. ושמעתי מרבותי בישיבה, שההיתר להתעכב הוא רק למי ש"שקוע בלימוד", וכמו כן מי שיש לו הצעת שידוך טובה לא ידחנה כדי ללמוד יותר. אך כמובן שמי שעדיין לא התבגר בדעתו מספיק ואינו מתאים לנישואין, לא שייך להשיאו כך, ויכול להתייעץ על כך עם מי שמכיר אותו. וכעין מה שכתב הגר"ש וולבה (אגרות וכתבים עמוד כט) כמו שאסור לעכב צעיר בן 19 הטוען שהוא רוצה להתחתן, כך אין לדחוף בן 21 כשהוא טוען שעדיין לא הגיע הזמן.

נג הגר"ש קורח (עריכת שלחן ח"ג עמוד קנה) והגר"י רצאבי (שלחן ערוך המקוצר סימן רה סמ"ג). וכיו"ב סיפר זקני ר' ישעיה ז"ל כמה פעמים.

נד וראה שלחן ערוך המקוצר (סימן רה ס"י). ומילתא דפשיטא שאין להם שום היתר בקלות ראש או יחוד וכיו"ב, וכל ההיתר הוא רק במה שנצרך לצורך הנישואין, ואין ללמוד היתר מאלו שפרצו ומקילים בעניינים אלו. וכן

מ. **ישים** בטחנו במלכו של העולם, שהוא אשר יזמן לו בת זוגו הראויה. והיה מנהג בתימן, שהרווקים מתקבצים ואומרים יחד תהלים או תפילות, ורבים הלכו גם להשתטח על קברות הצדיקים^נ. וכבר נתפרסמה אחת מן הבקשות, וזו נוסחה:

יהי רצון מלפניך ה' אלהינו ואלהי אבותינו, שתמציא לי ברחמיך הרבים ובחסדיך הגדולים את זיווגי הראוי לי בזמני לכל צרכי ותקנתי, זוג הגון הראוי להוליד, מזרע תלמידי חכמים, מזרע צדיקים ואנשי אמת ויראי חטא, כמו שהמצאת זיווגו של אדם הראשון ואברהם ויצחק ויעקב ומשה, כל אחד ואחד זיווגו בעתו ובזמנו. ואותה אשה שתמציא לי לזיווגי, תהא אשה טובה, אשה משכלת ויראת אלהים, רודפת צדק וגומלת חסד, לא יהיו בה שמץ פיסול ומום ופגם. ולא תהא כעסנית ורגזנית, רק תהא בעלת ענוה ונמוכת רוח. ויקויים בי מקרא שכתוב, לא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים. ומקרא שכתוב, אשתך כגפן פוריה בירכתי ביתך, בניך כשתילי זתים סביב לשלחניך. כי אתה הוא המושיב יחידים ביתה מוציא אסירים בכושרות. יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך, ה' צורי וגואלי^נ.

אחרי שהחליטו להשתדך, יש להמנע מכל פגישה או שיחת טלפון מיותרת, ויש לקבל הדרכה מרבתי על זה כיצד לנהוג.

נה ראה מה שכתבו הגר"ש קורח (עריכת שלחן שם) הגר"ע בסיס (שו"ת בית העזרי ח"ג סימן קיב) הגר"י רצאבי (שע"ה סימן רה הערה לה), ובקובץ נחלת אבות (ח"ה עמוד תלח). ובמכמנים מחג"ת (עמוד יט) ציין לכת"י (מהמאה ה"ט) שבו הובאה תפלת הבחורים למ"ו רבי יחיא יעיש חמד. [ומדברי מהר"י הכהן זלה"ה בסגולת ישראל (ח"י שרה עמוד עג במהדור זכרון אהרן) נראה, שזמן תפילת מנחה הוא העת להתחנן על זאת. הרה"ג שלמה אלמוג אכלופי].

נו הגר"ש קורח (שם). והיא כנראה תפילת השל"ה בשינוי קל. [ונוסחאות

מא. **נכון** להזמין את ראש הישיבה ולכבדו לסדר חופה וקידושין, וכדאי שרב תימני יקרא את הכתובה, וישלים פרטים נוספים לפי מנהגו¹. וכלל דיני ומנהגי החתונה, יש לנהוג לפי מנהגו של החתן².

שונות ותפילות נוספות על הזוג הובאו בספר לקוטי שושן (למהר"מ צארום, אות לה), ובתלים כתר מלכות (עמוד תעו ולהלן), ובתלים פעול"צ (עמוד רסח), ובתלים נוסח תימן (עמוד שסג). הרה"ג שלמה אלמוג אכלופי].

וראה עוד מש"כ הגר"ע בסיס (שו"ת בית העזרי ח"ג סימן קיב) הדרכה וסגולות למציאת הזיווג.

גז הגר"י רצאבי (ויען יצחק סימן שסח). והבחור צריך לשים לב להביא כתובה הערוכה כפי מנהג תימן.

ויש להעיר שלכאורה בחתונה לא שייך מנהג הישיבה ודרך ארץ, ואדרבה הישיבה מתארכת אצל הבחור ומשפחתו, והיה ראוי שהכל יערך לפי מנהג בני המשפחה. ומכל מקום יש לשקול את ההנהגה המעשית בכל מקרה, שלא לבוא לידי מצבים לא נעימים וד"ל. אמנם הגר"ש מחפוד כתב על זה, שראש הישיבה יסדר.

נח דברי חפץ (ח"י עמוד ר), שכן נהג הגר"ז אויערבך בחופת הרה"ג נתנאל אלשיך, כשלא מצאו תכלאל לברכת האירוסין, ביקש שיכתבו לו את הברכה בנוסח תימן על נייר.

והגר"פ קורח אמר שמורה לחתנים לומר את הברכה בלחש עם ראש הישיבה, כי זו ברכה שלו. וזה כעין מנהגו שהרב מקרא את החתן ולא מברך במקומו. וכן כתב בשו"ת אדני פז (ח"ב סימן קכז) שטוב לומר עם הרב מילה במילה ע"ש. אמנם דעת הגר"י רצאבי (שלחן ערוך המקוצר סימן רו סל"ד) שמה שנתפשט כיום שהרב מברך בשביל החתן, יש להם על מה שיסמוכו, ואין צריך להחזיר בזה עטרה ליושנה, ואם החתן יברך עם הרב זוהי ברכה לבטלה, וע"ש בזה באורך. ודעת הרה"ג ארז רמתי (מאמר חופה וקידושין בסוף ספר באר מרים) שיש להם על מה שיסמוכו, אלא שעדיף שהחתן יברך בעצמו, ע"ש שהאריך בזה. וצריך לשים לב לנוסח ברכת האירוסין, שנוסח התכאליל הוא כנוסח הרמב"ם, בשונה משאר העדות. וכן בשבע ברכות יש שינויי נוסחאות. וכן לדין נתינת אפר על ראשו. וכן להקפיד על חדר יחוד מיד אחרי החופה, שזהו הנישואין לדעת הרמב"ם. ועוד פרטים כיו"ב, ישמע חכם ויוסף לקח.

מידע נחוץ בקהילות תימן

ארגוני מסורת תימן לבני הישיבות

ארגון 'אור ההלכה', מיזם מבחנים וכדומה בענייני יהדות תימן, בראשות הרה"ג מאיר ליאור לוי שליט"א - בעמדות נדרים פלוס

ארגון 'המאורות', מיזם כתיבת חידושי תורה 'ורוממתנו', בראשות הרה"ג יהורם יפת שליט"א - 8416*, הרב משה יפת

ארגון 'מסורת', מיזם כתיבת מאמרים לאור פוסקי תימן ומיזם ישיבות בין הזמנים, בראשות הגאון רבי עזריאל מנצור שליט"א - 058-3200334, הרב אביעד אזרק

ארגון 'מפעל המבחנים', מיזם מבחנים דו שנתיים בסוגיות במנהגי תימן, לפי כל מנהגי ופוסקי ק"ק תימן - 053-3163546, הרב יונתן גרשוני

ארגון 'עץ חיים עטרת יחיא', בראשות מארי חננאל שרארה שליט"א - 03-7174455, הרב יצחק שלום שרעבי

ארגון 'תוצאות חיים', שיעור ליל ששי בבית הגאון רבי יצחק רצאבי שליט"א - 054-8417683, הרב יואל כהן

ארגון 'תפארת שלמה', מיזם מבחנים 'כי הם חיינו', לפי פסקיו של הגאון רבי שלמה קורח זצ"ל - 03-3065505, 054-8451734, הרב אוריאל צדוק

קווי תוכן

קו 'המאורות' - 8416*, 02-5425894, 03-3088885

קו 'למקורות' - 03-7600119

קו 'קול יהודי תימן' - 072-3323642

קווי הלכה - בתי הוראה ארציים

קו ההלכה 'המאורות' בראשות הרה"ג יהורם יפת שליט"א - 03-9153133

קו ההלכה 'פעולת צדיק' בראשות הגאון רבי יצחק רצאבי שליט"א - 1599-500404
שלוחה 2